

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HATTAT HASAN RIZA EFENDİ’NİN HAYATI
VE ESERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif İLTER

**Enstitü Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları**

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Mehmet MEMİŞ

OCAK – 2017

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

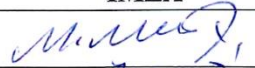
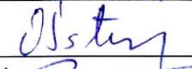
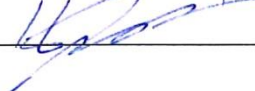
**HATTAT HASAN RIZA EFENDİ’NİN HAYATI
VE ESERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif İLTER

**Enstitü Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları**

“Bu tez ~~16/01/2017~~ tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Mehmet MEMİŞ	Basarılı	
Prof. Dr. Aysel İSTİİN	Basarılı	
Yrd. Doç. Dr. Hâlet Keleş	Basarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Elif İLTER

16.01.2017

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusu, çok mümtaz bir sanatkâr olmasına rağmen hakkında kapsamlı bir araştırmanın yeterince yapılmadığı tespit edilen son dönem Osmanlı hattatlarından Hasan Rıza Efendi'nin hayatını, sanatı ve eserleri çerçevesinde ele alma düşüncesiyle belirlenmiştir.

Rıza Efendi, Osmanlı'nın zor yıllarını da barındıran yaşadığı dönemde, hat sanatına tutunarak, kültür sanat dünyamıza sunduğu katkılarla haklı bir yer edinmiştir ve başlı başına Mushaf kitâbeti sahasındaki çalışmaları ile dahi, kapsamlı bir şekilde yâd edilmeyi hak etmektedir. Onu, veriler ışığında, tüm yönleriyle ele almaya çalıştığımız ve daha derin araştırmalara basamak teşkil etmesini dilediğimiz bu çalışmamızda, kısıtlı çalışma süresinden kaynaklanan eksiklikler elbette ki olacaktır.

Bu süreçte merhum hattat Hasan Rıza Efendi'nin layıkıyla anılması adına, bilgi, belge ve görsel paylaşımı hususunda değerli katkılarını esirgemeyen kıymetli insanların var olması benim için son derece mutluluk ve sevinç kaynağı olmuştur. Yardımlarını gördüğüm bütün hocalarıma, başta, tavsiye ve yönlendirmeleri ile daima yol gösteren ve süreç içerisinde her türlü teşvik ve desteğini eksik etmeyen, aynı zamanda yüksek lisans çalışmaları ile birlikte kendisi ile sülüs hattı meşk etmeye başlayıp devam etmekte olduğum çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Memiş olmak üzere, görsel ve tecrübe paylaşımları ile çok mühim katkılarını gördüğüm pek muhterem hüsn-i hat hocam Mehmed Özçay ve görüşme imkanı tanıyarak bilgi ve kaynak paylaşımı konusunda desteklerini esirgemeyen kıymetli büyüğüm Prof. Dr. M.Uğur Derman Beylere, tecrübelerinden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Ayşe Üstün Hanımefendi'ye, benzer şekilde çalışmanın bir çok aşamasında desteğini gördüğüm, hattat Aydın Kızılyar başta olmak üzere hattat Muhammed Yaman, Doç. Dr. Fatih Özkafa ve Mahmut Sami Kanbaş ile birlikte tüm sanatkâr dost ve arkadaşlarıma, maddi, manevi destekleri ile her daim yanımda olan aileme ve burada ismini zikredemediğim saygıdeğer büyüklerime sonsuz şükranlarımı sunarım.

Elif İLTER

16.01.2017

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
RESİM LİSTESİ	v
ÖZET	xv
SUMMARY	xvi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: HASAN RIZA EFENDİ’NİN HAYATI VE SANATI	5
1.1. Hasan Rıza Efendi’nin Hayatı.....	5
1.1.1. Sanatıyla Bütünleşen Aile ve Sosyal Hayatı.....	13
1.1.2. Tasavvufi Yönü	21
1.2. Hasan Rıza Efendi’nin Sanatı	25
1.2.1. Hocaları	25
1.2.1.1. Yahya Hilmi Efendi.....	26
1.2.1.2. Mehmed Şefik Bey.....	28
1.2.1.3. Kadıasker Mustafa İzzet Efendi	30
1.2.1.4. Sâmi Efendi	33
1.2.2. Talebeleri.....	35
1.2.2.1. Mîr Ahmed Bîzebân Efendi.....	36
1.2.2.2. Mir Mustafa Refik Efendi.....	37
1.2.2.3. Hâfız Mâhir Efendi.....	38
1.2.2.4. Mehmed Zühdî Efendi.....	39
1.2.2.5. İbrahim Efendi.....	40
1.2.2.6. Mehmed b. Es’ad Efendi	41
1.2.2.7. Mîr Ârif Efendi.....	42
1.2.2.8. Mehmed Hamdi Efendi	43
1.2.2.9. Hüseyin Hâmid Efendi.	44
1.2.2.10. İlyas Veysi Efendi	44
1.2.2.11. Mehmed Sâdi Efendi	45
1.2.2.12. Şükrî Efendi.....	45

1.2.2.13. Ahmed Süreyya Saltuk.....	45
1.2.2.14. Mehmed Şevkî Efendi.....	48
1.2.2.15. Mustafa Halim (Özyazıcı) Efendi.....	50
1.2.2.16. Abdülkadir Efendi (Saynaç).....	52
1.2.2.17. Ahmed Süheyl Ünver.....	53
1.2.3. Mushaf Kitabetinin Seyri ve Hasan Rıza Efendi Mushafları.....	54
1.2.3.1. Mushaf Kitabetinin Tarihi Seyrine Genel Bakış.....	54
1.2.3.2. Mushaf Yazma Usûlü.....	59
1.2.3.3. Hasan Rıza Efendi'nin Yazma Mushafları.....	62
1.2.3.4. Hasan Rıza Efendi'nin Matbu Mushafları.....	67
1.2.4. Hilye-i Şerif Yazma Geleneği ve Hasan Rıza Efendi Hilyeleri.....	76
1.2.5. Tezhib Sanatıyla Meşguliyeti.....	83
1.2.6. Edebî Eserleri.....	90
1.2.7. İmzaları.....	94
1.2.8. Hasan Rıza Efendi'nin Sanat Anlayışı.....	96

BÖLÜM 2: HASAN RIZA EFENDİ'NİN ESERLERİNDEN ÖRNEKLER..... 99

2.1. Mushaflar ve Diğer Kitaplar.....	99
2.2. Hilye-i Şerîfeler.....	146
2.3. Levhalar.....	213
2.4. Murakka'lar.....	266
2.5. Kıt'alar.....	291
2.6. Karalamalar.....	335
2.7. Cami Yazıları ve Kitâbeler.....	345
2.8. Diğer Eserler.....	365

SONUÇ..... 369

KAYNAKÇA..... 372

ÖZGEÇMİŞ..... 383

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
E.T.	: Erişim Tarihi
Ed.	: Editör
EHA	: Ekrem Hakkı Ayverdi
Env.	: Envanter
GY	: Güzel Yazılar
HEA	: Halil Edhem Arda
HS	: Hırka-i Saadet
IRCICA	: İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İÜ.NEK	: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
MÜ.	: Marmara Üniversitesi
nr.	: Numara
ö.	: Ölümü
S.	: Sayı
s.	: sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SHM	: Sadberk Hanım Müzesi
SK	: Süleymaniye Kütüphanesi
SSM	: Sakıp Sabancı Müzesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TIEM	: Türk ve İslam Eserleri Müzesi
TPV	: Türk Petrol Vakfı
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

TVHSM : Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi
YY : Yeni yazılar

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Balkan topraklarında Tırnova	5
Resim 2: Hasan Rıza Efendi'ye hocası Mehmed Şefik Bey tarafından verilen icazetnâme metni başlangıcının karşılıklı iki sayfası.....	9
Resim 3: Medresetü'l Hattâtînin birinci katındaki oturma planı.....	11
Resim 4: Süheyl Ünver'in el yazısıyla tuttuğu not	12
Resim 5: Hasan Rıza Efendi'nin A.Süheyl Ünver teşebbüsüyle hazırlatılan mezar kitâbesinin kalıbı.....	13
Resim 6: Aşiyân Mezarlığı'ndaki mezar taşı	13
Resim 7: Hasan Rıza Efendi'nin yürüdüğü Tophane kaldırımlarını gösteren kartpostal.....	17
Resim 8: Hasan Rıza Efendi'nin Rumeli Hisarı yakınlarındaki yalıda oturmakta iken, vefatından birkaç yıl önce Süheyl Ünver'in kalemiyle çizilmiş resmi	20
Resim 9: Şiirin Dîvân'da yer aldığı sayfalar	25
Resim 10: Yahya Hilmi Efendi'nin nesih hatla tamamladığı Mushafın el-Alaksûresi..	27
Resim 11: Şefik Bey'in kaleminden 1293/1876 tarihli sülûs-nesih bir kıt'a	29
Resim 12: Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin 1263/1847 tarihli sülûs-nesih bir kıt'ası.....	32
Resim 13: Sâmi Efendi'nin celf ta'likle zerendûd bir levhası.....	34
Resim 14: Hasan Rıza Efendi'nin Mehmed Zühdi Efendi'ye verdiği icazetnâme'de icaze hattı ile yazdığı tasdik bölümü.....	36
Resim 15: Mîr Ahmed Bîzebân Efendi'ye ait icazetnâme	37
Resim 16: Mustafa Refik Efendi'ye verilen icazetnamenin ünvan sayfası	38
Resim 17: Hâfız Mâhir Efendi'ye ait icazetnâme	39
Resim 18: Mehmed Zühdi Efendi'ye ait icazetnâme	40
Resim 19: İbrahim Efendi'ye ait icazetname	41
Resim 20: Mehmed b. Es'ad Efendi'ye ait icazetnâme.....	42
Resim 21: Mîr Ârîf Efendi'ye ait icazetnâme.....	43
Resim 22: Mehmed Hamdi Efendi'ye ait icazetnâme	44
Resim 23: Şükri Efendi'ye ait icazetnâme temrini	45

Resim 24: A.Süreyya Bey'in kısa terceme-i hâlini içeren "Sicill-i Umûmi" belgesi...	46
Resim 25: Süreyya Bey'in " Türk Tayyare Cemiyeti Makinist Mektebi Talebesine Mahsus Şehadetname" başlıklı belge taslağı halindeki sülüs bir yazısı.....	47
Resim 26: Süreyya Bey ve Bâbîâlî'de kartvizit, belge, vs yazdığı dükkanının kendisine ait kartviziti.....	47
Resim 27: Süreyya Bey'in vefat ilanı.....	48
Resim 28: Mehmed Şevkî Efendi'nin Hicri 1337 tarihinde yazdığı bir Mushaf'ın serlevhası.....	49
Resim 29: Mushaf'ın sonunda M.Şevki Efendi'nin, Hasan Rıza Efendi'nin talebesi olduğunu belirttiği ketebe kaydı.....	50
Resim 30: Halim Efendi'nin Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan levhası.....	51
Resim 31: Abdülkadir Efendi'nin farklı bir besmele istifi.....	53
Resim 32: Genel olarak Mushaf boyutları	60
Resim 33: XVII.yüzyıla ait, altınla bezenmiş, aslı 21X14,4 cm ebadında, kabına şemse denilen klasik tarzdaki cilt örneği üzerinde cildin bölümleri.....	61
Resim 34: Hasan Rıza Efendi'nin Sultan V. Mehmed Reşad için yazdığı Mushaf'ta kullandığı üç adet kalem.....	66
Resim 35: Etrafi tefsirli taş baskı kalıbı örneği.....	70
Resim 36: Hasan Rıza Efendi'nin 1301 tarihli âyet-berkenar Mushaf'ının Matbaa-i Osmaniyede basımı yapılan ilk baskısının ferağ kaydı ile birlikte son sayfası.....	71
Resim 37: Rıza Efendi'nin etrafı mealli olarak yazdığı Mushaf'ın iki sayfası.....	72
Resim 38: İÜ.NEK nüshasından kopya edilen Irak Baskısı Mushaf'ın Bakara sûresinin 5.âyeti ile başlayan karşıklı iki sayfası.....	75
Resim 39: İÜ.NEK'te bulunan orijinal Mushaf'ın ferağ kaydı sayfası.....	76
Resim 40: Irak'ta basılan Mushaf'ın ferağ kaydı sayfası.....	76
Resim 41: Klasik bir hilye levhasının planı.....	78
Resim 42: Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesinde bulunan 255x166 ebadlı hilyeden detay.....	82
Resim 43: Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesinde bulunan 255x166 ebadlı hilyeden detay.....	82

Resim 44: Rıza Efendi'ye ait desen eskizleri.....	84
Resim 45: Hasan Rıza Efendi'nin tezhiblediği, 1282/1865 tarihli Kadıasker Mustafa İzzet Efendi hilyesi.....	85
Resim 46: Hasan Rıza Efendi'nin tezhiblediği tarihsiz Mahmud Celâleddin hilyesi..	86
Resim 47: Kadıasker hilyesinden tezhib detayı	87
Resim 48: Hilyede Rıza Efendi'nin, hocası Kadıasker ile alt alta bulunan imzaları....	87
Resim 49: Mahmud Celâleddin hilyesi tezhibine ait detaylar	88
Resim 50: Rıza Efendi'nin Mahmud Celâleddin hilyesindeki imzası	88
Resim 51: Murakka' koltuklarından örnekler	89
Resim 52: Murakka'da bulunan irili ufaklı duraklardan örnekler	89
Resim 53: Dîvân'ın 1b-2a numaralı sayfaları	90
Resim 54: “Düstûr-ı Hû” başlığı ile başlayan şiirin Dîvân sayfasındaki yazma görüntüsü	94
Resim 55: Satır düzeninde imzalarına bir örnek	95
Resim 56: Hasan Rıza Efendi'nin bir imza eskizi	96
Resim 57: “Ketebehu Hasan Rıza” istifli bir imza örneği	96
Resim 58: 1285 tarihli Mushaf'ın serlevhası (EHA Koleksiyonu, III/2)	100
Resim 59: Mushaf'ın 16.cüzünün başından iki sayfa (EHA Koleksiyonu, III/2)	101
Resim 60: Mushaf'ın ketebe kaydı (EHA Koleksiyonu, .III/2)	101
Resim 61: 1292 tarihli Mushaf'ın serlevhası.....	103
Resim 62: Mushaf metninin son iki sayfası	103
Resim 63: 1306 tarihli Mushaf'ın serlevhası (Dublin Chester Beatty Kütüphanesi, Is 1590)	105
Resim 64: Mushaf'tan karşılıklı iki sahife, 144b-145a (Dublin Chester Beatty Kütüphanesi, Is 1590)	106
Resim 65: Mushaf'ın ferağ kaydı, 349b (Dublin Chester Beatty Kütüphanesi, Is 1590).....	106
Resim 66: 1308 tarihli Mushaf'ın serlevhası (İÜ.NEK, A.6682)	108
Resim 67: Mushaf'ın 247b ve 248a sayfaları (İÜ.NEK, A.6682).....	109
Resim 68: Mushaf'ın Şevkî Efendi tarafından yazılan serlevhası (TSMK,HEA 32)..	111
Resim 69: Sağda Şevkî Efendi'nin bıraktığı ve solda Hasan Rıza Efendi'nin devam ettiği karşılıklı iki sahife, 164b-165a (TSMK, HEA 32).....	112

Resim 70: Mushaf'ın hâtime sayfası ve ferağ kaydı, 351b-352a (TSMK, HEA 32)...	107
Resim 71: 1330 tarihli Mushaf'ın serlevhası (TSMK, YY 325).....	115
Resim 72: Mushaf'dan birkaç satır, 286b (TSMK, YY 325).....	115
Resim 73: Mushaf'ın hâtime sayfası ve ferağ kaydı, 348b-349a (TSMK, YY 325)...	116
Resim 74: Yazdığı 19. Mushaf olduğunun da belirtildiği ferağ kaydı sayfası, 349b (TSMK, YY 325).....	117
Resim 75: Mushaf'ın ortası boş bırakılmış zahriyesi (TSMK, YY 325).....	118
Resim 76: Mushaf'ın alttan ayırma şemseli ve çift kenar sulu kabı (TSMK, YY 325).....	118
Resim 77: Mushaf'ın serlevhası (İ.B.B . Atatürk Kitaplığı, Kur'an_024).....	120
Resim 78: 1301 tarihli Mushaf'ın serlevhası (İ.B.B.Atatürk Kitaplığı, Kur'an_034)..	123
Resim 79: 1327 baskı tarihli Mushaf'ın serlevhası (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Kur'an_042)	125
Resim 80: Yasin sûresinden detay (İ.B.B . Atatürk Kitaplığı, Kur'an_042).....	125
Resim 81: Mushaf'tan karşılıklı iki sayfa (İ.B.B . Atatürk Kitaplığı, Kur'an_042) ...	126
Resim 82: Mushaf'ın mahfaza ve cildi (İ.B.B . Atatürk Kitaplığı, Kur'an_042)....	127
Resim 83: Sahîh-i Buhârî ciltlerinin 2.sinin ilk iki sayfası (TSMK, HS, nr.39).....	131
Resim 84: Sahîh-i Buhârî 7.cildinin ketebe sayfası (TSMK, HS, nr.39).....	132
Resim 85: Sahîh-i Buhârî 8.cildinin ünvan sayfası (TSMK, HS, nr.39).....	133
Resim 86: Sahîh-i Buhârî'nin 8.cildinin sonu ve bu sayfada yer alan vakfiye kaydı (TSMK, HS, nr.39).....	134
Resim 87: Sahîh-i Buhârî'nin 8.cildinin yazma alt kabı (TSMK, HS, nr.39).....	135
Resim 88: 8.cildin üst kabının ve miklebinin iç kısmı (TSMK, HS, nr.39).....	135
Resim 89: Mecmuanın unvan sayfası ile karşılıklı bulunan iki sayfası (E.H.A. Koleksiyonu, nr.XVI/8).....	137
Resim 90: Dua Mecmuasının ketebe bölümü (EHA Koleksiyonu, nr.XVI/8).....	138
Resim 91: Eserin unvan sayfasıyla karşılıklı bulunan diğer sayfası (TSMK, H.E.A. nr.31).....	139
Resim 92: Eserde kısa sûrelerin bulunduğu sayfaları (TSMK, HEA nr.31).....	140
Resim 93: Eserin ketebe sayfası (TSMK, HEA nr.31).....	140
Resim 94: Eserin cilt kapağı (TSMK, H.E.A. nr.31).....	141

Resim 95: Eserin unvan sayfasıyla karşılıklı bulunan diğer sayfası (M.Uğur Derman 65 Yaş Armağanı, İstanbul, 2000, s.91).....	142
Resim 96: Delâilü'l Hayrat kitabının 205.sayfasında yer alan ferağ kaydı.....	145
Resim 97: Delâilü'l Hayrat kitabında salavat- şerifelerin yer aldığı bölümden karşılıklı iki sayfa (162 ve 163.sayfalar).....	145
Resim 98: 1287/1870-1871 tarihli hilye.....	147
Resim 99: Hilye tezhibi ve yazısından detay.....	149
Resim 100: 1294 tarihli hilye (M. Özçay fotoğraf arşivi).....	150
Resim 101: 1297 tarihli hilye (TSMK, HS. 21/237).....	152
Resim 102: 1297 tarihli hilye (Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi).....	154
Resim 103: 1301 tarihli hilye (Özel koleksiyon).....	156
Resim 104: 1301 tarihli hilye (M. Özçay fotoğraf arşivi).....	158
Resim 105: Solda Rıza Efendi'nin, sağda Kadiasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı hilyelerin tezhib benzerliğine dair bir detay.....	159
Resim 106: 1301 tarihli hilye TSMK, GY 382.....	160
Resim 107: 1303 tarihli Aşere Mu'cizat levhası, (Artam Antik A.Ş. fotoğraf arşivi).....	162
Resim 108: 1305 tarihli hilye (TVHSM, nr. 2827).....	164
Resim 109: 1307 tarihli hilye (Artam Antik A.Ş. fotoğraf arşivi).....	166
Resim 110: 1307 tarihli hilye (Özel koleksiyon).....	168
Resim 111: 1307 tarihli hilye (Artam Antik A.Ş. fotoğraf arşivi).....	170
Resim 112: 1311 tarihli hilye (SHM Sevgi Gönül Koleksiyonu).....	172
Resim 113: 1316 tarihli hilye (Özel koleksiyon).....	174
Resim 114: 1317 tarihli hilye (Artam Antik A.Ş. fotoğraf arşivi).....	176
Resim 115: 1317 tarihli hilye (Alif Art fotoğraf arşivi).....	178
Resim 116: 1317 tarihli hilye (Artam Antik A.Ş. fotoğraf arşivi).....	180
Resim 117: 1318 tarihli hilye (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi).....	182
Resim 118: 1318 tarihli hilye Portakal Sanat Ve Kültür Evi Fotoğraf Arşivi.....	184
Resim 119: 1318 tarihli hilye (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi).....	186
Resim 120: 1323 tarihli hilye (Süleymaniye Kütüphanesi L510).....	188
Resim 121: 1323 tarihli hilye (İÜ.NEK, nr. 662).....	190
Resim 122: 1323 tarihli hilye (M. Özçay fotoğraf arşivi).....	192

Resim 123: 1323 tarihli hilye (SSM, nr.140-0113).....	194
Resim 124: 1323 tarihli hilye (Özel koleksiyon).....	196
Resim 125: 1323 tarihli hilye (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)	198
Resim 126: 1325 tarihli hilye (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi).....	200
Resim 127: 1325 tarihli hilye (Özel koleksiyon).....	202
Resim 128: 1325 tarihli hilye (Alif Art fotoğraf arşivi).....	204
Resim 129: 1328 tarihli hilye (Özel koleksiyon).....	206
Resim 130: 1328 tarihli hilye (Kur'anla Ülfet Platformu web sitesi).....	208
Resim 131: 1330 tarihli hilye (M. Özçay fotoğraf arşivi).....	210
Resim 132: Hasan Rıza Efendi'nin tarih kaydı bulunmayan hilyesi (Alif Art fotoğraf arşivi).....	212
Resim 133: Hasan Rıza Efendi'nin erken dönem celî sülüs bir istifi (Maçka Mezat Antikacılık fotoğraf arşivi).....	214
Resim 134: 1291 tarihli levha (SK, nr. 67).....	215
Resim 135: Kasîdetü'l Bürde (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi).....	218
Resim 136: Levhada yer alan 1. kıt'a (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi).....	219
Resim 137: Levhada yer alan son kıt'a (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi).....	219
Resim 138: Hasan Rıza Efendi'nin imzasının yer aldığı levha kesiti (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi).....	220
Resim 139: Levhadan bir satır detayı (SSM, 130-0101).....	222
Resim 140: 1301 tarihli "Şems Sûresi" (SSM, Env. nr. : 130-0101).....	223
Resim 141: 1306 tarihli levha (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi).....	225
Resim 142: 1307 tarihli levha (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi).....	226
Resim 143: Celî sülüs âyet-i kerime (E.İlter fotoğraf arşivi).....	228
Resim 144: 1310 tarihli levha (Alif Art A.Ş. fotoğraf arşivi).....	229
Resim 145: 1316 tarihli levha (SK, nr.68).....	230
Resim 146: Levhanın restorasyon öncesi görüntüsü (M.Özçay fotoğraf arşivi).....	232
Resim 147: 1318 tarihli levhanın yazı restorasyonu sonrası görüntüsü (M. Özçay fotoğraf arşivi).....	233
Resim 148: 1318 tarihli levha (SK, nr.65).....	235
Resim 149: Arapça bir şiir (E. İlter fotoğraf arşivi).....	236
Resim 150: Fatiha Sûresi.....	238

Resim 151: 1318 tarihli kıt'alar levhası (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi).....	240
Resim 152: Salât-ı Münciye yazılı levha (SK, nr.66).....	241
Resim 153: Arapça kıt'a (SK, nr.488)	243
Resim 154: Arapça kıt'a (SK, nr.353)	244
Resim 155: Eserin, satırları birbirinden ayrı olarak fotoğraflanmış bir görüntüsü (M. Özçay fotoğraf arşivi).....	246
Resim 156: Solda Rıza Efendi'nin bir eserinden harf detayı; sağda, eserin üçüncü satırına teknik yardımla ilave edilen ve eserdeki harf ile birebir örtüşen Nazif Efendi'ye ait "he" harfi.....	246
Resim 157: 1320 tarihli levhanın siyah beyaz fotoğrafı (M. Özçay fotoğraf arşivi) ..	248
Resim 158: 1321 tarihli istifli sülüs levha (Atika Art fotoğraf arşivi).....	243
Resim 159: 1323 tarihli sülüs levha (M. Özçay fotoğraf arşivi).....	250
Resim 160: 1323 tarihli sülüs levha (Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi).....	252
Resim 161: 1323 tarihli levha (Sami Tokgöz fotoğraf arşivi).....	253
Resim 162: Celî sülüs hadis-i şerif levhası (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi).....	255
Resim 163: Celî sülüs âyet-i kerîme (Rakseden Harfler Kitabı).....	256
Resim 164: Celî sülüs manzum levha (Feyhaman Duran Koleksiyonu).....	257
Resim 165: Celî sülüs levha (Alif Art fotoğraf arşivi).....	258
Resim 166: Celi sülüs levha (E.İlter fotoğraf arşivi).....	260
Resim 167: Sülüs levha (E.İlter fotoğraf arşivi).....	261
Resim 168: Celî sülüs levha(Kur'an'la Ülfet Platformu fotoğraf arşivi).....	262
Resim 169: Eserin tezhibinden detay (Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi)	264
Resim 170: Kasîde-i Elfîyye kıt'aları (Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi)	265
Resim 171: Murakka'nın ilk kıt'ası (SSM, 120-0225).....	267
Resim 172: Murakka'nın ikinci kıt'ası (SSM, 120-0225).....	268
Resim 173: Murakka'nın son iki kıt'ası (TSMK, GY 250).....	269
Resim 174: Murakka'nın ilk kıt'ası (TSMK, GY 260).....	271
Resim 175: Murakka'nın son kıt'ası (TSMK, GY 260).....	271
Resim 176: Murakka'nın ilk kıt'ası (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi).....	273
Resim 177: Murakka'nın son kıt'ası (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi).....	273

Resim 178: Murakka'ya ait olduğu düşünölen kıt'a (İSAM Kütöphanesi fotoğraf arşivi).....	275
Resim 179: Taklid edildiği düşünölen Hâfız Osman ketebeli H.1101 tarihli Murakka'nın son sayfası (SSM, 120-0371).....	275
Resim 180: Murakka'nın 3. kıt'ası (University Of Michigan, Isl. Ms. 242).....	277
Resim 181: Murakka'nın son kıt'ası (University Of Michigan, Isl. Ms. 242).....	278
Resim 182: Müzehhib imzasının bulunduğu koltuktan ve murakka'nın cildinden detay (University Of Michigan Isl. Ms. 242)	278
Resim 183 : Murakka'nın ilk kıt'ası (TSMK, GY 258).....	280
Resim 184 : Murakka'nın son kıt'ası (TSMK, GY 258).....	280
Resim 185 : Murakka'nın ilk kıt'ası (E.İlter fotoğraf arşivi).....	282
Resim 186 : Murakka'nın “ KisraÂnuşirvan'a soruldu” cümlesiyle başlayan ilk kıt'ası (Safwat,1996).....	283
Resim 187: Murakka'nın ilk kıt'ası (SK, nr.2955).....	285
Resim 188: Murakka'nın son kıt'ası (SK, nr.27).....	285
Resim 189: Murakka' sayfalarının son kıt'ası (SK, nr.27).....	286
Resim 190: Murakka' sayfalarının son kıt'ası (SK, nr.27).....	288
Resim 191: Son kıt'anın, murakka' haline getirildiği düşünölen eserdeki görüntüsü, (İSAM Kütöphanesi fotoğraf arşivi).....	288
Resim 192: Murakka'nın ilk kıt'ası, (E.İlter fotoğraf arşivi).....	290
Resim 193: Murakka'nın sadece nesih satırlardan oluşan son kıt'ası, (E.İlter fotoğraf arşivi).....	290
Resim 194: Murakka'nın ince işçilikli yeni kabı (TPV, Y.M. 0007).....	291
Resim 195: Nesih sahife (M.Özçay fotoğraf arşivi).....	293
Resim 196: 1300 tarihli kıt'a (Atika Art fotoğraf arşivi, fotoğraf çekimi Burak Özbek).....	295
Resim 197: 1300 tarihli kıt'a (Portakal Sanat ve Kültür Evi fotoğraf arşivi).....	296
Resim 198: 1303 tarihli nesih sahife (M.Özçay fotoğraf arşivi).....	297
Resim 199: 1303 tarihli kıt'a (M. Özçay fotoğraf arşivi).....	299
Resim 200: Kıt'anın nefis nesih satırlarından bir detay (M.Özçay fotoğraf arşivi)...	299
Resim 201: Sülüs-nesih büyük kıt'a (TSMK-HEA nr.132).....	301
Resim 202: 1304 tarihli sülüs-nesih kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi).....	302

Resim 203: 1304 tarihli sülüs-nesih kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi).....	303
Resim 204: 1307 tarihli sülüs-nesih kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi).....	305
Resim 205: 1309 tarihli sülüs-nesih kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi).....	306
Resim 206: 1318 tarihli kıt'a (SK, nr.123).....	307
Resim 207: 1318 tarihli kıt'a (Sami Tokgöz fotoğraf arşivi).....	308
Resim 208: 1321 tarihli nesih sayfa (M.Özçay fotoğraf arşivi).....	310
Resim 209: 1323 tarihli kıt'a (University Of Michigan nr.441).....	311
Resim 210: 1323 tarihli kıt'a (University Of Michigan nr.441).....	312
Resim 211: 1324 tarihli kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi).....	314
Resim 212: 1324 tarihli kıt'a (TVHSM).....	315
Resim 213: 1325 tarihli kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi).....	316
Resim 214: 1330 tarihli kıt'a (Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi).....	318
Resim 215: 1330 tarihli kıt'a (Alif Art fotoğraf arşivi).....	319
Resim 216: 1330 tarihli kıt'a (Kur'an'la Ülfet Platformu fotoğraf arşivi).....	320
Resim 217: 1330 tarihli kıt'a (M. Özçay fotoğraf arşivi).....	322
Resim 218: 1330 tarihli kıt'a (Sami Tokgöz fotoğraf arşivi).....	323
Resim 219: 1330 tarihli kıt'a (Alif Art fotoğraf arşivi).....	325
Resim 220: 1330 tarihli kıt'a (M. Özçay fotoğraf arşivi).....	326
Resim 221: Tarihsiz kıt'a (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)	327
Resim 222: Tarihsiz nesih sayfa (M.Özçay fotoğraf arşivi)	328
Resim 223: Tarihsiz nesih sayfa (SK, nr.168)	329
Resim 224: Tarihsiz nesih sayfa (M.Özçay fotoğraf arşivi)	331
Resim 225: Tarihsiz kıt'a (EHA Koleksiyonu fotoğraf arşivi)	332
Resim 226: Tarihsiz büyük kıt'a (M. Özçay fotoğraf arşivi)	334
Resim 227: 1297 tarihli karalama sayfası (EHA Koleksiyonu fotoğraf arşivi)	336
Resim 228: 1298 tarihli karalama sayfası (SSM fotoğraf arşivi)	337
Resim 229: 1318 tarihli karalama sayfası (Sami Tokgöz fotoğraf arşivi)	338
Resim 230: 1318 tarihli karalama sayfasının sureti (SK)	339
Resim 231: 1319 tarihli karalama sayfası (M. Özçay fotoğraf arşivi)	340
Resim 232: 1320 tarihli karalama sayfası (SK)	341
Resim 233: 1322 tarihli karalama sayfası (Portakal Sanat ve Kültür Evi fotoğraf arşivi).....	342

Resim 234: İmzasız ve tarihsiz karalama sayfası (Alif Art fotoğraf arşivi)	343
Resim 235: İmzasız ve tarihsiz karalama sayfası (Alif Art fotoğraf arşivi)	344
Resim 236: İmzasız ve tarihsiz karalama sayfası (Alif Art fotoğraf arşivi)	345
Resim 237: Sağ taraftaki kitâbe (E.İlter fotoğraf arşivi)	347
Resim 238: Sol taraftaki kitâbe (E.İlter fotoğraf arşivi)	348
Resim 239: İsm-i celâl ve ism-i nebî levhaları (Süleyman Berk fotoğraf arşivi) ...	349
Resim 240: Osman (r.a), Ali (r.a.), Haseneyn (r.a.) levhaları ile âyet yazılı levha (Süleyman Berk fotoğraf arşivi)	350
Resim 241: Celî sülüs istifli âyet-i kerime (Neval Konuk, s.30)	352
Resim 242: Defterdar Camii içinden bir görüntü (Neval Konuk, s.31)	352
Resim 243: İsm-i celâl ve ism-i nebî levhaları (Neval Konuk, s.28)	353
Resim 244: Çehâryâr-ı güzîn ve Haseneyn levhaları (Neval Konuk, s.28,29)	354
Resim 245: Atik Camii kitâbesi (Zeki Çelikkol, Resim 42)	355
Resim 246: Moruk Camii kitâbesi	357
Resim 247: Tabakhane Camii kitâbesi	358
Resim 248: Alman Çeşmesi kitâbesi	359
Resim 249: Kadın Efendi Çeşmesi Kitâbesi (M. Özçay fotoğraf arşivi)	360
Resim 250: Çini tamir kitabesi (M.Özçay fotoğraf arşivi)	362
Resim 251: İsm-i celâl ve ism-i nebî levhaları (M.Özçay fotoğraf arşivi)	363
Resim 252: Çehâryâr-ı güzîn ve Haseneyn levhaları (M.Özçay fotoğraf arşivi)	364
Resim 253: Kitâbü'ş-Şifâ adlı eserden, Rıza Efendi hattı ile karşılıklı iki sayfa (M.Özçay fotoğraf arşivi)	365
Resim 254: İlmiye icazetnamesinin ünvan sayfası (SSM fotoğraf arşivi)	366
Resim 255: Çeşitli hat türleriyle yazılmış olan sayfa	367
Resim 256: Sultan V. Mehmed Reşad Han'ın tuğrası (SK, Dr. A.Süheyl Ünver bağışı, Env.nr. : 990)	368

TezinBaşlığı: Hattat Hasan Rıza Efendi'nin Hayatı ve Eserleri	
TezinYazarı: Elif İLTER	Danışman: Doç.Dr.Mehmet MEMİŞ
KabulTarihi: 16 Ocak 2017	SayfaSayısı: xvi(önkısım)+383 (tez)
Anabilimdalı: İslam Tarihi ve Sanatları	Bilimdalı: İslam Tarihi ve Sanatları
<p>Hasan Rıza Efendi, hat sanatı tarihinde, Şeyh Hamdullah ile zuhur etmeye başlayan Osmanlı hat mektepleri arasında, XIX. yüzyıla gelindiğinde öne çıkan Kadıasker Mustafa İzzet Efendi mektebinin başlıca temsilcilerinden ve son dönem Osmanlı hat sanatı denince ilk hatırlanacak olan isimlerden biridir. Bu çalışmada, Hasan Rıza Efendi'nin hayatı ve eserleri, hat sanatı çerçevesinde ele alınıp, onun hat sanatındaki yeri ve önemi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken, imkanlar ve şartlar dahilinde, tespit edilen ve katkıları olabilecek tüm kurum, şahıs ve yayınlara başvurulmuştur.</p> <p>Çalışma sürecinde, Hasan Rıza Efendi'nin günümüze yakın bir asırda yaşamış olmasının, tespit edilen eser sayısının fazla olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Rıza Efendi'nin, A. Süheyl Ünver gibi kültür ve medeniyet muhafızı bir kimliğin yakın akrabası olması ve onun tuttuğu notlar sayesinde, hakkında başka bir hattata nasip olmayacak özellikte detay sayılabilecek bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur.</p> <p>Başvurulan kaynaklardan elde edilen tüm verilerin ele alınıp değerlendirilmesi neticesinde, çok yönlü kişisel özellikleri de olan Rıza Efendi'nin, hat sanatının hemen hemen tüm kullanım sahalarında verdiği eserler ve bilhassa Mushaf kitabesindeki yeri bakımından, hat sanatı tarihinde örnek bir sanatkâr olarak öneminin büyük olduğu anlaşılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: hattat, hat sanatı, Hasan Rıza	

Title of the Thesis: Calligrapher Hasan Rıza Efendi's Life and His Works	
Author: Elif İLTER	Supervisor: Assoc. Prof. Mehmet MEMİŞ
Date: 16 January 2017	Nu.ofpages: xvi (pre text)+383 (main body)
Department: Islamic History and Arts	Subfield: Islamic History and Arts
<p>Hasan Rıza Efendi, one of the first names to be remembered in the last period of Ottoman calligraphy art, is one of the main representatives of the school of Kadiasker Mustafa Izzet Efendi which became prominent during the XIX century after the appearance of the Ottoman calligraphy establishment thanks to Sheikh Hamdullah.</p> <p>In this study, Hasan Rıza Efendi's life and works were studied within the framework of art of calligraphy to reveal its place and importance in calligraphy. All related institutions, individuals and publications were tried to be identified and investigated to get the best effort possible to obtain the contributions of all of them to this study.</p> <p>The fact that Hasan Rıza Efendi lived during the near century allowed us to have numerous works and books to be available for the study. Being close relative of A.Suheyl Unver, one of the main actors in the field of Ottoman culture and civilisation, provided a huge resource opportunity to get the detailed information about Rıza Efendi thanks to the notes taken by Suheyl Unver.</p> <p>It has been understood through the evaluation of all the data obtained from the references of this study that Rıza Efendi, who has versatile personalities, has great importance as a model bearer in the history of calligraphy in terms of the works who produced in almost all the fields of calligraphy especially with respect to Mushaf.</p>	
Keywords: calligrapher, calligraphy art, Hasan Rıza	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Osmanlı hat sanatının son asrı dendiğinde ilk hatıra gelecek isimlerden olan hattat Hasan Rıza Efendi'nin, hayatıyla birlikte sanatının, çok yönlü bir şekilde ele alınıp değerlendirilmesi, çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Çalışmanın Önemi

Yaşadığı zaman itibarıyla, Osmanlı'nın son altı padişahının devrine tanıklık eden Hasan Rıza Efendi, tüm bu dönemlerde yaşanan ve Osmanlı tarihinin belki de en kara günleri olan savaş ve yokluk yıllarının da bizzat şahidi olmuştur. O, böylesi zor yıllarda dahi, sanatına tutunarak yapabileceğinin en iyisini yapma hassasiyetiyle sayısı net tespit edilemeyecek çoklukta ve incelemeler esnasında heyecanlanmaktan kendimizi alamadığımız muazzamlıkta eserler üretmiştir. Rıza Efendi bu eserlerini sülüs, celî sülüs, nesih, ta'lik, celî ta'lik, muhakkak, rik'a ve rika' gibi çok çeşitli yazı türleri ile vermiştir. Onun, mahir olduğu yazı türleri kadar, eser türü yelpazesi de oldukça geniştir. Mushaflardan, yazma eserlere, bilhassa büyük boylu olanlarının meşhur olduğu hilyelerden kıt'alara, murakka'lardan kitabelere kadar bir çok sahada velûd bir hattat vasfı ile eserler vermiştir. Ancak tüm bu uygulama alanlarında onun en başarılı olduğu ve onu İslam coğrafyalarında şöhretli kılan özelliği, nesih hattı ile Mushaf yazmadaki üstünlüğüdür. Yazdığı Mushaflarının çokça basılması onun İslam aleminde tanınmasını sağlarken, bir yandan da Osmanlı hat sanatının temsil edilmesine vesile olmuştur. Onun değerini ifade etmek için başlı başına bu özelliği bile yeterlidir.

Asıl vasfı olan hattat kimliğinin yanı sıra, şiir yazma becerisi, müzehhiblik yönü, mûsikî ile meşguliyeti gibi kabiliyetleriyle, farklı sanatsal özellikleri de bir arada bulunduran Rıza Efendi, bu özellikleri ile aynı zamanda donanımlı bir sanatkârı temsil etmektedir. Sahip olduğu vasıfları önemli görülerek, çalışmada onun bu yönlerine de ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Böylesi değerli bir hattatın, bu sahada uzman veya sanatkâr kimlikleriyle çalışmalar yapan herkese mutlaka katabileceği oldukça fazla faydalar olacaktır.

Çalışmanın Amacı

Hasan Rıza Efendi ile ilgili ulaşılan bilgiler ışığında yapılan değerlendirmeler ve açıklamalar, onun şahsiyetinin ve sanatının tanınması ile birlikte dönemin sanat anlayışı ve seviyesine dair de faydalanılabilecek belge niteliğindedir. Bu çalışmada amaç Osmanlı hat sanatının son dönemine, Kadıasker Mustafa İzzet mektebinin önde gelen temsilcilerinden olan Hasan Rıza Efendi'nin şahsında pencereler açmak ve Hasan Rıza Efendi hakkında kayıt altına alınmış derli toplu bilgileri içeren bir çalışmayı bu sahanın ilgililerine sunmaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmaya öncelikle veri toplamak maksadıyla Hasan Rıza Efendi hakkında çeşitli kitaplarda, ansiklopedilerde ve dergilerde geçen bilgileri derleyerek başlandı. Bu sırada elde edilen her bilgi başka bir bilgiye veya kaynağa yönelttiğinden giderek zenginleşen bir kaynakça ortaya çıktı. Biyografik bilgiler için ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde taramalar yapıp kısmî bazı bilgilere ulaşıldı ancak restorasyon nedeniyle İstanbul Müftülüğü Şer'i Siciller Arşivinde yapılması düşünülen çalışmalar yapılamadı. Bu husustaki en büyük katkıyı ise Süleymaniye Kütüphanesinde yer alan A. Süheyl Ünver'in "Hasan Rıza Efendi Dosyası" sağladı.

Ardından kaynaklarda geçen bilgilerden hareketle, Rıza Efendi'nin eserlerinin bulunduğu bilinen veya bulunma ihtimali olan İstanbul sınırları içerisindeki tüm müze, kütüphane ve camiler - restorasyonda olanlar hariç - ziyaret edilerek eserleri ile ilgili bilgilere ulaşılmaya çalışıldı. Eş zamanlı olarak tez kaynakçasında da geçen tüm müzayede merkezlerinin katalogları taranarak tespit edilen eser sayısı arttırıldı. Taşa mahkuk eserlerinden, İstanbul dışında kalan ve tez süresi içerisinde ziyaret etme imkanı bulamadıklarımız ile İstanbul içinde olup ziyaret izni verilmeyenleri hakkında gerek kitaplarda gerekse internet sayfalarında verilen bilgilerle yetinildi. Eserlerle ilgili en ciddi katkı ise başta Sayın Mehmed Özçay, Sami Tokgöz, Aydın Kızılyar olmak üzere bir çok değerli hocamızın ve sanatkâr dostlarımızın kişisel arşivlerinde yer alan fotoğraf paylaşımları ile sağlandı. Yurt dışındaki eserlerine dair yapılan tespit çalışmalarında ise muhtemeldir ki eksiklikler olabilir. Çünkü çalışma süresi içerisinde sadece, Rıza Efendi'nin yurt dışında bulunduğu dair atıf yapılan Türkçe yayınlardan hareketle

takibat ve yazışmalar yapılabilmektedir. Bu anlamda Dublin Chester Beatty ve Amerika Ann Arbor University Of Michigan Special Collections Kütüphanelerinde tespit edilip, yazışmalar neticesinde haklarında bilgiye ulaşılanlar ile, İstanköy adasında bulunan bazı cami yazıları ve kitâbeleri kayıt altına alındı. Bu hususta elbette ki dünyanın farklı yerlerindeki müze, kütüphane veya kişilerde bulunan ancak tespit edemediğimiz eserlerin var olabileceği de muhakkaktır.

Tüm bu çalışmaların sonrasında elde edilen veriler derlenerek çalışmanın bölümleri ve başlıkları belirlendi.

Çalışmanın İçeriği

İki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Rıza Efendi'nin hayatının biyografik yönü; aile ve sosyal yaşamı ile tasavvufi yönünü de kapsayacak şekilde ele alındıktan sonra, onun sanat hayatına yön veren hocaları ve tespit edilen talebelerine dair bilgiler verilmiştir. Yine bu bölümde Rıza Efendi'nin sanat yaşamında öne çıkan en önemli sanatsal faaliyetlerinden olan Mushaf kitâbeti çalışmaları, tarihsel süreci ile birlikte ele alındı. M. Uğur Derman tarafından aktarılan bir bilgiye göre, yaşadığı dönemde büyük boyda hilye yazma geleneğinin onunla sonlandığı bilinen ve sayısız hilyesinin varlığından söz edilen Rıza Efendinin, hilye yazma geleneği içerisindeki yeri, tezhib ile meşguliyeti, edebi yönü ve imzaları da bu bölümde değerlendirildi. Onun sanat anlayışına dair kısa bir değerlendirme ile de birinci bölüm sonlandırıldı.

Çalışmanın ikinci bölümünde, çalışma süresi içerisinde tespit edilebilen ancak görsel kalitesinin düşük olması dolayısıyla hakkında sağlam bilgiye ulaşılamayanlar hariç, tüm eserleri, türlerine göre önce tasnif edildi, ardından tarih sıralamasına göre listelendi. Listelenen eserler, yazısı, süslemeleri, metni, imzası, tarihi ve varsa özel bilgi açıklamaları gibi bir çok bakımdan incelemeye ve değerlendirmeye tabi tutuldu. Böylece, eserler hakkında yalnızca sanatsal açıklamalar yapmakla kalmayıp, derli toplu biçimde bir araya getirilen tüm eserlerin kayıt altına alınmaları sağlandı.

Tez metninin içerisinde Rıza Efendi'nin adının geçtiği cümlelerde, bazen "Hasan Rıza Efendi", bazen de A. Süheyl Ünver'in naklettiği bir bilgiden hareketle, onun, dönemindeki hattatlar arasında kullanılan nâmı olan "Rıza Efendi" adları kullanılmıştır.

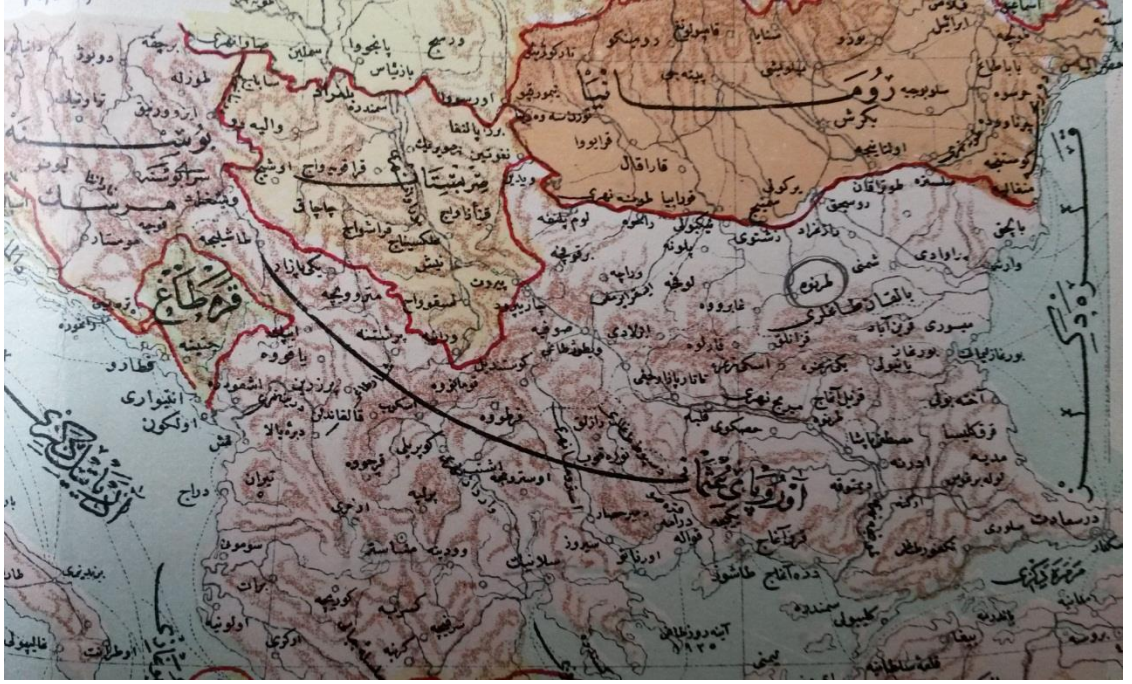
Çalışmanın son kısmına, Hasan Rıza Efendi ve eserlerine dair değerlendirmeleri içeren bir "Sonuç" bölümü ve çalışmada yararlanılan kaynakların listesi eklenmiştir.

BÖLÜM 1: HASAN RIZA EFENDİ'NİN HAYATI VE SANATI

1.1.Hasan Rıza Efendi'nin Hayatı

Hasan Rıza Efendi'nin babası Ahmed Nazif (Ahmed Nazif b. İbrahim b. Halil) Efendi (1815-1865) aslen Tırnovalıdır.¹ Burası, bugün milli sınırlarımızın dışında, Bulgaristan'da Çereviç Dağı eteklerinde, Tuna Nehri ayaklarından Yantra Irmağı üzerinde güzel bir beldedir.²

Resim 1: Balkan topraklarında Tırnova (BOA Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 504)

Osmanlı'nın gittiği yerlere, güzelliklerin her çeşidini taşıyarak sürdürdüğü güçlü ilerleyişinin, Rusya başta olmak üzere, Tırnova'yı da içine alan bu bölgede siyasi

¹ M.Uğur, Derman, **Osmanlı Hat Sanatı**, İstanbul, Sakıp Sabancı Müzesi, 2001, s.156; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Hattatlar**, İstanbul, Maarif Basımevi, 1955, s.332,

² Ahmet Güner Sayar, **A.Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri**, 3.Basım, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2011, s.26; Ayrıca Tırnova'ya dair en esaslı bilgiler için Bkz. Süheyl Ünver'in derlediği, "Babam Tırnovalı Mustafa Enver Bey Defteri", SK, Defter No:732; Konumu bakımından bütün Bulgaristan'ın en çarpıcı ve en ilgi çekici şehri durumundaki Tırnova ve civarı 790-791(1388-1389) yıllarında, Veziriâzam Çandarlı Ali Paşa kumandasında sevkeden güçlerle çatışma olmadan ele geçirilmiş, ardından şehir Bulgar Çarı'na teslim edilmiş, bu tarihten dört yıl sonra ise Yıldırım Bayezid'in, uzun ve şiddetli geçen bir kuşatmasının ardından 17 Haziran 1393 tarihinde tekrar geri alınarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu tarihten 19.yüzyıl ortalarına kadar buralarda sulh ve sükün hakim olmuş, Türkler buradaki diğer unsurlarla bir arada, âşide bir ömür sürdürmüşler, bir yandan da siyasi, iktisadi ve kültürel varlıklarını perçinleyerek, insan – insan ilişkilerinden, somut eserlere kadar her alana kendi mühürlerini vurmuşlardır. Bkz. Machiel Kiel, "Tırnova", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.41, İstanbul, 2012, s.119; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı-Bulgar Münasebetleri", **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.193; Sayar, **A.Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri**, s.26; Pars Tuğlacı, **Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri**, İstanbul, 1984, s.49

emeller güden dış güçler için daima rahatsızlık verici olduğu tarihi kaynaklarda geçmektedir. Özellikle 1800'lü yıllara gelindiğinde, bu topraklarda, Rusya'nın buraların hamisi olma yolundaki çabaları sonucu, Balkan Savaşlarına ve hatta Osmanlı'nın bölgeden çekilmesine kadar varan sürecin işaretleri görülmeye başlanmıştır.³ Art arda başlayan, isyanlar, bozgunlar, savaşlar ve sonrasında yaşanan hazin göçler, Balkanlardan sökülüşün habercisi olmuş ve tariflere sığmaz hüznüleri de barındıran bu kopuş süreci Rumeli topraklarının kaybına değin sürmüştür.⁴ Osmanlı tarihi açısından makûs muhaceret döneminin henüz başlangıç evreleri olan bu zaman dilimi içerisinde, 1249/1826 senesinde vuku bulan Rus Muharebesi bozgunluğunda, Ahmed Nazif Efendi'nin amcası Abdülaziz Efendi'nin, aileden bazılarını alarak İstanbul'a hicret etmek durumunda kaldığı bilinmektedir.⁵

Ahmed Nazif Efendi, İstanbul'a geldikten sonra, birçok kere sadrazamlık, bakanlık ve elçilik vazifeleri yürütmüş olan devrin önemli devlet adamlarından Mustafa Reşid Paşa'nın (1800-1858) yanında kilerciliğe başladı. Bu sıralarda evlenen Nazif Efendi, Üsküdar'da Aynalı Mescid civarında ikâmet etmeye başladı ve Hasan Rıza Efendi de 1265/1849'da burada doğdu. Üç yaşına geldiğinde ise Paşa'nın Şehzadebaşı'ndaki konağının civarında bir eve taşındılar.⁶ Nazif Efendi, 1269/1853'te çıkan Rus Muharebesi⁷ esnasında Silistre'de açılan bir postahaneye memur edilince, burada çok fazla kalamadan ailece Silistre'ye gittiler.

Harbin sonunda İstanbul'a döndüklerinde Hasan Rıza Efendi'nin sıbyan mektebine başlama yaşı geldiğinden, Nazif Efendi onu ilk olarak Bozdoğan Kemeri (Fatih ile Beyazıt arasındaki çukur bölgede uzanan su kemeri) yakınlarındaki Kapudan Paşa

---

³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi: Göç**, İstanbul, 2013, s.23-53

⁴ Osman Köse, " Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908) ", Turkish Studies, Türkoloji Dergisi 1, S.2, 2006, s.241; Rumeli'nin kaybının ardından, Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi'nin dilinden dökülen "Aziz'i vakt idik, a'da zelif kıldı bizi" ifadesi için, A.Güner Sayar, "Türklerin buralardaki beş yüz yıllık hayatının, adeta bir mısraya sığdırılmış en özlü ifadesidir" demektir. (Sayar, *A.Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, s.28); Ayrıca Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi'nin hatıraları hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. M. Ertuğrul Düzdağ'ın çevirisiyle, **Zağra Müftüsünün Hatıraları**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012

⁵ İnal, *Son Hattatlar*, s.332

⁶ İnal, *Son Hattatlar*, s.332

⁷ Kırım Savaşı olarak anılan bu muharebe 1853-1856 yılları arasını kapsar. Bu sırada Ahmet Nazif Efendi'nin görev yaptığı Silistre ise, yapılan güçlü müdafaa ile hakkında destanlar ve marşlar yazdığı gibi Namık Kemal'e de meşhur "Vatan Yahut Silistre" adlı tiyatro eserini yazdırmıştır. Bkz. Halil İbrahim İnal, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul, 2012, s.426

Mektebine⁸, ardından Hâfız Münib Efendi'nin mektebine kaydettirdi. İlk yazı derslerine bu mektebin büyük hocasıyla başladığı bilinen Hasan Rıza Efendi, hocanın mektepten ayrılmasıyla yine Bozdoğan Kemerî'nin yakınlarında Sucu Hüseyin Efendi'den meşk etmeye⁹ başladı. Ardından dönemin büyük hattatlarından sayılan ve o sıralarda sarayın askerlik işlerinin yürütüldüğü Bâb-ı Seraskerînin katiplerinden olan Yahya Hilmi Efendi'den¹⁰ (ö.1907) meşk etti. Kaynaklarda süresi net olarak geçmeyen bu meşk devresinden sonra, ailece Horhor'a¹¹ taşındıklarından eğitimine burada bulunan Evliya Mektebinde devam etti. Buradaki yazı derslerini ise Hulusî Efendi'nin (ö.1874) talebelerinden biri olduğundan başka hakkında bilgiye ulaşamayan Aksaray turşucusunun oğluyla sürdürdü.¹²

Görüldüğü üzere Hasan Rıza Efendi'nin hüsn-i hat ile meşguliyeti daha küçük sayılabilecek yaşlarda iken eğitim aldığı mekteplerde başlamıştır. Ancak buralarda verilen hat eğitiminin gayesi hattat yetiştirmek değil, eli yazıya, dolayısıyla bir dereceye kadar ölçülü olmaya alıştırmaktır.¹³ Bununla birlikte bu mekteplerde yetişip, aldığı yazı eğitimini ileriye taşıyan ve Hasan Rıza Efendi gibi değerli hattatlar arasında adı anılanlar da olmuştur. Ayrıca Hasan Rıza Efendi'nin dini ilimlere dair tahsilinin başlangıcını da, devrin eğitim sistemine göre hâfızlık¹⁴ dahil, Kur'an öğretimi ile temel dini ve ahlaki bilgilerin okutulduğu¹⁵ bu mekteplere dayandırmak mümkündür.

---

⁸ İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Bozdoğan Kemerinde Kapudan Paşa adıyla zikrettiği bu mektep, bugün İstanbul Üniversitesinin batı kapısının karşısında bulunan Kapudan İbrahim Paşa Mescidi ve Mektebi olabilir. Bkz. Murat Belge, İstanbul Gezi Rehberi, s.111-115

⁹ Meşk kelimesi, klasik Türk-İslâm sanatlarında, bir hocanın talebeye verdiği ders ve örnekler hakkında kullanıldığı gibi, meşk etmek (ders yapmak), meşk vermek (ders vermek), meşk almak (ders almak) gibi kullanımları da mevcuttur. Osmanlı döneminde sarayın destek ve himayesiyle büyük ilgi gören hat sanatı, İstanbul'un fethinden günümüze kadar resmi müesseselerde olduğu gibi vakıf kurumlarında da meşk usulüyle yürütülmüştür. Sıbyan mektebi programlarında yetenekli olanları geliştirmek, güzel yazı yazmayı öğretmek maksadıyla çocuklara yazı meşki dersi yer almıştır. Hat öğreniminde meşk harici bir usul, hataya açık, verimsiz olduğundan ve süreci uzun zamana yaydığından dolayı tercih edilmez. Ayrıca Hz. Ali'ye izâfe edilen: "Güzel yazı bizzat hocanın öğretisinde (meşk) gizlidir; olgunlaşması çok yazmakla, devamı da İslâm dinini yaşamakla olur." sözü de, meşk usulünün hat eğitimindeki önemini ortaya koymaktadır. Bkz. Muhittin Serin, "Meşk", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.29, Ankara, 2004, s.372, 373, 374

¹⁰ Şevket Rado, **Türk Hattatları**, İstanbul, tarihsiz, s.233

¹¹ Horhor, İstanbul'un Fatih İlçesi sınırlarında Aksaray ve Saraçhane arasında bir semttir.

¹² İnal, *Son Hattatlar*, s.332

¹³ M.Uğur Derman, "Hattat", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.11, İstanbul, 1997, s.494

¹⁴ Rıza Efendi, 82 numaralı eserin ketebe kaydında "hâfızlık" vasfını belirtmektedir.

¹⁵ Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C.7, S.1, Elazığ, 2007, s.175-176

Babasının tayininin, posta müdürü olarak, kendi memleketleri olan Tırnova'ya çıkması üzerine bu defa ailece oraya gittiler.¹⁶ Rıza Efendi, İstanbul'da yarım kalan sıbyan mektebi tahsilini, o devirde orada çocuklarına iyi bir eğitim vermek isteyen hemen her ailenin tercihi ve "Amîş'in Mektebi" adıyla¹⁷ şöhret bulmuş olan mektepte tamamladı.¹⁸

Tırnova'dan ayrılıp İstanbul'a geldiklerinde, 1282/1865'te zuhur eden bir kolera salgınında o sıralarda elli yaşında olan babası Ahmed Nazif Efendi vefat etti. Bu sıralarda on altı yaşlarında olan Hasan Rıza Efendi'yi, Pertevniyal Valide Sultan'ın kapı çuhadarı olan amcası Hacı Hüseyin Efendi, Valide Sultan'a arz ile, Muzıka-i Hümâyun'a¹⁹ kaydettirdi.²⁰ Muzıka-i Hümâyun için, Hasan Rıza Efendi'nin çocukluğuna kadar inen meşk sürecini, en ciddiyetle devam ettirdiği yerdir denilebilir. Zira burada daha önceleri öğrenmeye başladığı sülüs ve nesih yazılarını, devrin önde gelen hat üstadlarından Mehmed Şefik Bey'den (1819-1880) meşk etmeye devam etmiştir. Geçmişteki yazı çalışmalarının da eline katkısından olsa gerektir ki burada kısa sayılabilecek bir süre sonra, on sekiz yaşında iken (1283/1866-67) yılında²¹ on altı arkadaş ile birlikte hocası Mehmed Şefik Bey'den icâzet almıştır.²² Aynı zamanda hocasının delâletiyle, devrinde başka bir üstada nasib olmayacak kadar, tanınmış birçok hattata hocalık etmiş olması nedeniyle hocaların hocası olarak anılan, Kadiasker Mustafa İzzet Efendi'den (1801-1876) de istifade etmiştir.²³ Ta'lik hattını ise, özellikle

¹⁶ İnal, *Son Hattatlar*, s.332

¹⁷ Amîş Efendi (1807-1920), 93 Harbi diye bilinen Osmanlı Rus Savaşına kadar Tırnova'da yaşamış, mutasavvıf bir kişidir. Ancak mektep hocalığında sertliğiyle bilinir. 1853'te Kırım Harbine katılmış, 1877'de Tuna vilayeti elden çıkınca İstanbul'a göç etmiş, vefatına kadar Fatih Sultan Mehmed Han'ın türbedarlığını yapmış olan, ârif ve âlim bir zat-ı muhteremdir. A. Süheyl Ünver'in, eniştesi Hasan Rıza Efendi'den on bir yaş küçük olan babası Mustafa Enver Bey de Tırnova'da iken Amîş Efendi'nin mektebinde tahsil görmüş ve ondan feyz almış nasibli kişilerdendir. Hatta Süheyl Ünver'in ilk ismi olan Ahmed, bu zatın mutasavvıf kimliğinden dolayı tesmiye olmuştur. Amîş kelimesi ise Rûmeli Türkçesinde " amcalık " anlamına gelmektedir. Amîş Efendi için Bkz. Osman Nuri Ergin, **Balıkesirli Abdülaziz Mecdî Tolun Hayatı ve Şahsiyeti**, İstanbul, 1942, s.134 vd.; Nihat Azamat, "Ahmed Amîş Efendi" **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul, 1989, s.43,44; Sayar, *A.Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti Ve Eserleri*, s.515-519; Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, "Ahmed Amîş Efendi Hakk'a Yürüyüşünün 92.Yılı Hatırasına", İstanbul, 2012 (<https://ismailhakkialtuntas.files.wordpress.com/2012/01/ahmed-amic59f-efendi.pdf> E.T. 12.12.2014)

¹⁸ Sayar, *A.Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, s.31,32

¹⁹ Muzıka-i Hümâyun, 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte Mehterhâne'nin de ilgisiyle bunun yerine kurulan saray bando ve orkestrasına icracı yetiştirmek ve Türk müzikisi eğitimi vermek amacıyla kurulmuştur. Bkz. Nuri Özcan, "Muzıka-i Hümâyun", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, 2006, s.422,423

²⁰ İnal, *Son Hattatlar*, s.332; M.Uğur Derman, "Hasan Rıza Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.16, İstanbul, 1997, s.344,345

²¹ Bu tarih, Hasan Rıza Efendi'nin, üstadı Mehmed Şefik Bey'den aldığı icâzetnâmede belirtilen tarihtir.

²² Kitapçık şeklindeki icâzetnâme 16x10 cm ölçüsünde, rika' hattı ile yazılmış 9 sayfadan oluşmuştur. İcâzetnâmeyi veren Şefik Bey, hocasının adını zikrettikten sonra, hoca talebe zincirini silsile halinde Hz. Ali'ye (r.a.) kadar ulaştırmıştır. Bu tertip, aynı zamanda icâzetnâme geleneğinde zaman zaman uygulanan bir usûldür.

²³ İnal, *Son Hattatlar*, s.332; Rado, *Türk Hattatları*, s.250; Derman, *Osmanlı Hat Sanatı*, s.156

celî yazıları, zamanında en mükemmel üslûba erişirme vasfıyla yâd edilen Sâmî Efendi'den (1838-1912) meşuk etmiştir.²⁴

Resim 2: Hasan Rıza Efendi'ye hocası Mehmed Şefik Bey tarafından verilen icazetnâme metni başlangıcının karşılıklı iki sayfası (M. Özçay fotoğraf arşivi)

Hasan Rıza Efendi yirmi iki yaşlarında iken 1288/1871-72 yılında Muzıka-i Hümâyün imamı Halil Efendi vefat ettiğinden, onun yerine bu göreve tayin olundu. Bu sıralarda 1293/1876-77 senesinde hac farîzasını eda eyledi. Muzıka-i Hümâyündeki imamlık vazifesini yürütürken, Hocası Mehmed Şefik Bey'in, otuz dört yıl sürdürdüğü hüsn-i hat muallimliği vazifesinden emekliye ayrılması ile 1296-97/1879, münhal olan bu mevkiye tayin edildi.²⁵ Burada II. Meşrutiyet'in getirdiği uygulamalardan biri olan, hat muallimliğini yürürlükten kaldırma uygulamasına değin iki vazifeyi birlikte yürüttü

²⁴ Derman, *Osmanlı Hat Sanatı*, s.156

²⁵ Şefik Bey'in emekliye ayrılması ile ilgili gerekçeler arasında yaşlılığının yanı sıra, Sultan V. Murad'a yakınlığı da ileriye sürülmüştür. Beşiktaşlı Hacı Nuri Korman'dan rivayet ile, Necmeddin Okyay, Şefik Bey'in emekliye ayrılması durumu ve sonrasında gelişlere çok üzülüğünü ve Hasan Rıza Efendi'ye gücendiğini aktarmaktadır. Bkz. A.Süheyl Ünver, Süleymaniye Kütüphanesi, Dr. A. Süheyl Ünver Arşivi, Hasan Rıza Efendi Dosyası, nr.27, Tasnif edilmemiş notlar

Muzika-i Hümayûn'da hüsn-i hat dersi kaldırılınca ise, uhdesinde yalnızca imamlık vazifesi kaldı.

Rıza Efendi'nin bu görevlerini yürütürken, arşiv belgelerine yansıyan bir durumu vardır. Şöyle ki; hat dersi henüz kaldırılmadan evvel yıllarca iki vazifeyi birlikte yürüttüğünden dolayı iki maaş aldığı anlaşılan Rıza Efendi'nin, Meşrutiyet'in ilanı sonrasındaki muallimliğe has altı aylık maaşının kesildiği, bunun üzerine, iki vazifeyi birlikte yaptığı için kesilen maaşlarının iadesini talep ettiği bir dilekçe ile Muzika-i Hümayûnun bağlı bulunduğu Harbiye Nezaretine başvurduğu anlaşılmaktadır. Oradan 26 Şaban 1327/12 Eylül 1909 tarihli belge ile Şûrâ-yı Devlete havale edilen mevzu üzerine yapılan görüşmeler neticesinde Rıza Efendi'nin "iki yerden maaş verilmemesi" gereken meslek erbabından ayrı tutulması gerektiği görülmüş ve kesilen maaşlarının toplamı olan yüz doksan kuruşun geri ödenmesi kararlaştırılmıştır.²⁶

Hasan Rıza Efendi'nin musikî ile de alâkadar olduğu, 1324/1907'de mevlid-hânân-ı şehri-yâri (padişaha mevlid okuyanlar) zümresine dahil olmasından anlaşılmaktadır.²⁷

6 Receb 1333/20 Mayıs 1915²⁸ tarihinde açılan Medresetü'l Hattâtînin²⁹ ilk tayin edilen sülüs nesih hat hocası olan Hacı Kamil (Akdik) Efendi'nin yanında ikinci bir hocaya lüzum duyulması üzerine, Hasan Rıza Efendi'nin buraya tayini gerçekleşti. Buradaki

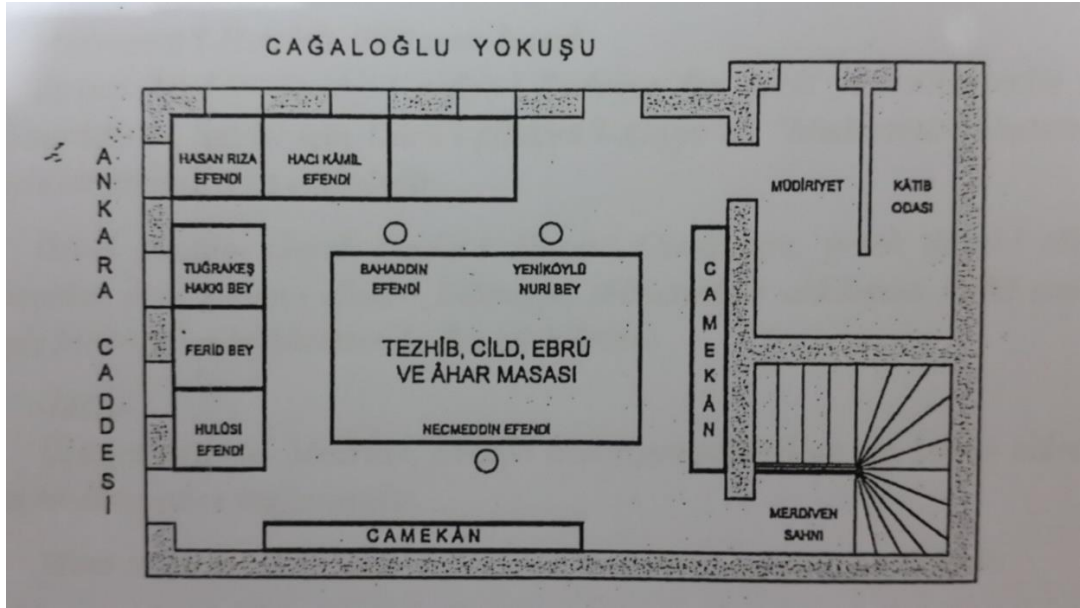
²⁶ T.C. BOA, ŞD.TNZ , 651/41Gömlek No: 41, 1327 tarihli belge

²⁷ İnal, *Son Hattatlar*, s.332

²⁸İbnülemin bu tarihi 6 Receb 1332 (31 Mayıs 1914) olarak vermiştir.Tarihe başlangıçta mûnis bakılmasına rağmen asıl tarihin 6 Receb 1333 (20 Mayıs 1915) olacağı, hatalı okuma yapılmış olunabileceğinden de şüpheli bulunduğu, bu durumu zimnen isbat edenin de Arif Hikmet Bey olduğu, Uğur Derman tarafından "Medresetü'l Hattâtîn'e Dair" başlıklı makalede belirtilmiştir. Bkz. M. Uğur Derman, "Medresetü'l Hattâtîn'e Dair", Zeynep Tarım Ertuğ (Ed.), **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2006, s.514; Ancak, 2005 yılı başlarında hazırlanılıp, 2006'da neşredilen bu makalenin ardından medresenin açılışının 1915'e tarihlendirilmesinin son isbatı, Uğur Derman tarafından, Hulûsi Efendi hattıyla yazılmış olan tarih manzumesinin tesbiti ile kesinleşmiştir. Bkz. M. Uğur Derman, **Medresetü'l Hattâtîn Yüz Yaşında**, İstanbul, Mayıs 2015, s.15; Muhittin Serin, **Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar**, Kubbealtı Neşriyatı, 3. Baskı, İstanbul, 2010, s.234

²⁹ Medresetü'l Hattâtîn'in kuruluş çalışmaları, hattat Ârif Hikmet Bey'in girişimleriyle, Evkaf Nâzırı Şeyhülislâm Hayri Efendi tarafından başlatılmıştır. Açıldıktan sonra ise Osmanlı idâri zümrelerinin de bulunduğu Bâbüli semtinde (Günümüzde MEB Devlet Kitapları Müdürlüğü, Çağaloğlu Yayınevi olarak kullanılan Tersane Emni Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi) faaliyet gösterdiğinden, müdâvimî fazla bir eğitim müessesesi olmuştur. Bunun böyle olduğu, buraya 1916 sonbaharında (Açılıştan yaklaşık bir buçuk yıl sonra) kaydını yaptıran A.Süheyl Ünver'e 279 numarası verildiğinden anlaşılabilmektedir. Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nun 3 Kasım 1924'te yürürlüğe girmesi ile, adında "medrese" kelimesi olan ancak kuruluş gayesi ve işleyişi daha farklı olan bu kurum, kapatılmış, sekiz ay sonra kararın aksi yönünde yürütülen müzakerelerle, Hattat Mektebi adıyla yeniden açılmıştır. 1 Kasım 1928'de yürürlüğe giren harf inkilâbı ile yeniden kapatılması gündeme gelmiş ancak 31 Mayıs 1929'a kadar medresenin faaliyetleri sürmüştür. Bundan dört ay sonra da Şark Tezyîni Sanatlar Mektebi adıyla yeniden açılmıştır.1936 yılına kadar süren faaliyetler, kurumun Fındıklı'daki Devlet Güzel Sanatlar Akademisine bağlanmasıyla burada devam etmeye başlamıştır. Medresetü'l Hattâtîne dair derli toplu bir çalışma yapılmadığını da yine Uğur Derman belirtmektedir.Ayrıntılı bilgi için Bkz., Derman, *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, s.511-547; M.Uğur Derman, "Medresetü'l Hattâtîn", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.28, Ankara, 2003, s.341,342; Derman, *Medresetü'l Hattâtîn Yüz Yaşında*, s.11-64

vazifesini (sülüs, nesih ve reyhani hocası) gözlerinin görme kabiliyetinin zayıflaması üzerine 1919 yılına kadar sürdürebildi.³⁰

Resim 3: Medresetü'l Hattâtînin birinci katındaki oturma planı (Derman, “Medresetü'l Hattâtîne Dâir”, Mübahat S.Kütükoğlu’na Armağan, s.517)

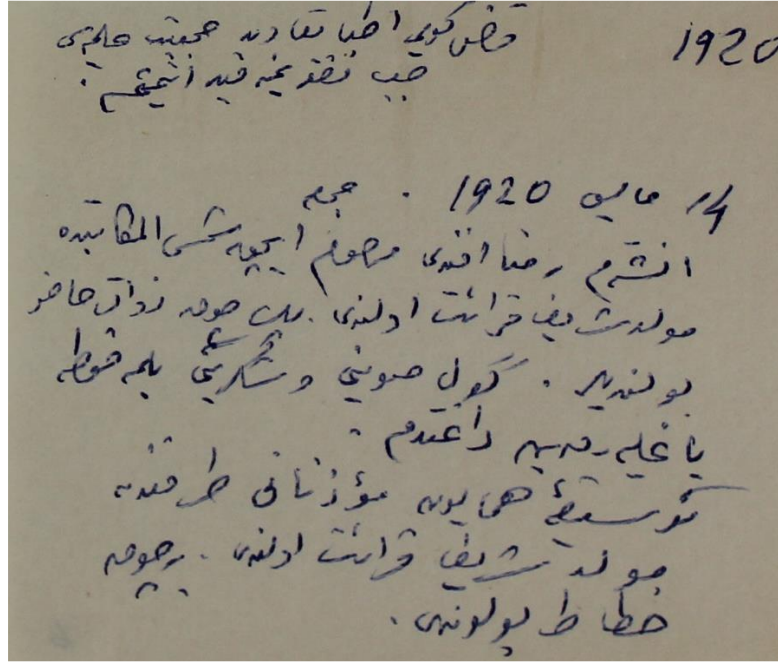
Hasan Rıza Efendi’nin, tüm bu vazifelerinin yanı sıra aile ve sosyal yaşamını sürdürürken ikâmet ettiği yer olan Cihangir semtinde, Birinci Cihan Harbi yıllarına da rastlayan 1916 senesinde³¹, civar semtlerle birlikte Taksim’e kadar geniş bir sahayı içine alan büyük bir yangın çıktı. Bir tek ev ve mescidin kurtulamadığı biçimde her şeyi yakan bu yangın, Rıza Efendi ve ailesini tabiatıyla çok üzdü ve ailece yangından kurtarabildikleri eşyaları ile birkaç gün Fındıklı Camii revakları altındaki bir odada ikâmet etmek durumunda kaldılar. Ardından Rumelihisarı’nda Sultan Abdülhamid’in özel doktoru olan Mukim Paşa’nın şimdi mevcut olmayan yalısının yanındaki binanın selâmlık kısmına taşındılar.³² 10 Cemâziyelâhir 1338/1 Mart 1920’deki vefatına kadar ailesiyle birlikte burada ikâmet eden Hasan Rıza Efendi, vefat edince Hisar’ın yanındaki kabristana defnedildi. (Rumelihisarı ile Bebek arasındaki sırtlarda uzanan ve Aşıyan Mezarlığı olarak bilinen bu kabristan, günümüzde Sarıyer ilçesi sınırlarındadır.) Kabir

³⁰ İnal, *Son Hattatlar*, s.334; Derman, *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan*, s.517, 531

³¹ Derman, “Hasan Rıza Efendi”, s.345

³² Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

kitâbesi sonradan yazdırıldı.³³ Kaderin tecellisi olarak Rıza Efendi'nin ölümünün ertesi günü kirada oturdukları evleri de yandı, ancak eserleri kurtarılabildi.³⁴ A.Süheyl Ünver, 14 Mayıs 1920 Cuma tarihiyle bir cep takvimine (Resim 4) şöyle bir not düşmüştür: “Eniştem Rıza Efendi merhum için Şemsü'l Mekâtibde³⁵ Muzıkayı Hümayûn müezzinatı tarafından Mevlid-i Şerif kıraat olundu. Pek çok zevat hazır bulundular. Gül suyunu ve şekerleri belime kutu bağlayarak ben dağıttım. Bir çok hattat bulundu.”³⁶

Resim 4: Süheyl Ünver'in el yazısıyla tuttuğu not (Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası* SK, nr.27)

³³ Rıza Efendi'nin kabir kitâbesi hususunda, merhum Süheyl Ünver'in aktardıklarına göre, oğlu Süreyya Bey'in ihmalinden dolayı bir süre kabrine bir taş dikilememiş, Süreyya Bey'in vefatından sonra hatırlanılıp, nihayet Süheyl Bey'in bizzat kendisinin takibi ve teşebbüsüyle, Rıza Efendi'nin torunu Tarık Gökmen'e bir taş hazırlanmış, ardından parası mukabilinde, talebelerinden, Türk süslemesi üstadı ve Yıldız porselenini bugünkü kemâl derecesine ulaştıran Âtîf Saynaç Bey hazırlanan yazıları taşta hakketmiştir. 1969'da vefat eden oğlu Süreyya Bey'in kabri de Rıza Efendi'nin kabrinin hemen bitişiğindedir ve kabir taşları aynı biçimdedir. Eşi Emine Hanım da aynı kabristanda medfündür. Bkz. Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

³⁴ Derman, “Hasan Rıza Efendi”, s.345; Cihangir yangını sonrası Rumeli Hisarı'nda kiralarak oturdukları bu ev, Beyoğlu eski belediye reislerinden İhsan Bey'e aittir. Burada birlikte oturmuşlardır. Hasan Rıza Efendi'nin vefatının ertesi gününde bu evin yanması, çok zaman sonra Süheyl Bey'in bir ziyaretinde, Emine Zebecet Hanım'a: “Bizim aileye felaket çift gelir. Annem (Lisâne Hanım, vefatı 26 Mart 1909) öldü, üç gün sonra babam, oğlu (Mustafa Enver Bey, vefatı 29 Mart 1909) öldü. Eniştem Rumeli Hisarı'nda yalıda öldü. Ertesi gün yalı ile birlikte her şeyimiz yandı.” şeklindeki sözleri sarfettirmiştir. Bu sözlerin üzerine Süheyl Bey halasına böyle konuşmamasını biraz da sertçe şu sözlerle belirtmiştir: “Hala, dediğin doğru, öyle oldu. Ben de şahidim. Sanma... Hayat hep böyle devam etmez. Bir daha böyle yorumda bulunmayın. Bu çift felaketler sonudur. Bir daha böyle olmaz deyin. Artık eskisi gibi düşünmeyin. Öyle olup olmaması yorumumuza bağlı. Bir daha böyle konuşmayın.”, Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası* SK, nr.27

³⁵ Şemsü'l Mekâtib, o yıllarda Fındıklı'da bulunan ve Rıza Efendi'nin oğlu Ahmed Süreyya Bey'in mezun olduğu ortaokulun adıdır. Bkz. T.C. BOA Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Sicilli Umûmî, 171/369, 29/Z/1309

³⁶ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

Resim 5: Hasan Rıza Efendi'nin A.Süheyl Ünver teşebbüsüyle hazırlatılan kabir kitâbesi kalıbı (Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27)

Resim 6: Aşiyân Mezarlığı'ndaki kabir taşı (Metnin “Hüve'l Hayyu'l Bâkî” ve toprağa gömülü kalan “El-Fâtiha” yazan bölümleri harici, görüldüğü gibi lâtin harfleri ile yazılmıştır.)

1.1.1. Sanatıyla Bütünleşen Aile ve Sosyal Hayatı

Hasan Rıza Efendi'nin evliliği öncesinde bilinenler; kısmî olarak ailesi, talebelik yılları, çalışma hayatı ve sanat çalışmalarına dair yukarıda da değinilen çeşitli bilgilerle sınırlıdır. Ancak evliliği sonrası aile ve sosyal çevresine dair bilgilerle, A. Süheyl

Ünver'in derlediği notlarda sıklıkla karşılaşılmaktadır.³⁷ Hatta denilebilir ki bu notlar olmasaydı, Hasan Rıza Efendi hakkında, evdeki bir gününden, çalışma odasının tasvirine, kişilik özelliklerinden, çeşitli yönlerine dair ayrıntılara kadar, bilgi sahibi olmak pek güç olacaktı.

Bilindiği üzere, Rıza Efendi'nin, Süheyl Ünver'in babası Mustafa Enver Bey'in yedi kardeşinden biri olan Emine Zebercet Hanım'la evliliği, onu aileye damat, Süheyl Ünver'e de enişte yapmıştır. Ve notlarından anlaşılanlara göre, Süheyl Ünver kendini bildiğinden beri, hafızası, anıları ve gönlü eniştesi Hasan Rıza Efendi ile dopdoludur. Bu anıların yaşandığı ana mekan ise Cihangir'dir.³⁸ Cihangir o yıllarda, Süheyl Bey'in anlatımıyla sabahları simitçi nidalarının kulaklarda çınladığı, mahallelerinde muhallebici dükkanları³⁹, eski ahşap evleri, irili ufaklı taşlarla kaplı (o zamanın tabiriyle tamir eden kaldırım işçilerinin genellikle Arnavut oluşlarından kinâye Arnavut kaldırımlı) sokakları olan bir semttir. Devrinin en ma'rif, bilgili, fâzıl hattatlarından Hasan Rıza Efendi de, bu semtin Alçakdam Mahallesi'nde, Pürtelaş Hasan Efendi Mescidi'nin karşısındaki birbirine ince birer yangın duvarı ile bitişik üç ahşap evden sol baştakinde oturmuştur.⁴⁰

³⁷A. Süheyl Ünver (1898-1986) de baba tarafından Tırnova'dır. Anne tarafından ise son devrin en muteber hattatlarından Mehmed Şevkî Efendi'nin torunudur. Baba tarafı 93 Harbi diye bilinen Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında elim göç dalgasıyla İstanbul'a gelmişlerdir. Babası Mustafa Enver Bey de Hasan Rıza Efendi'nin babası gibi telgrafçılık mesleği ile meşgul olmuştur ve bu harp sırasında Şumnu'da vazife almıştır. Şumnu'nun kaybı ile Tırnova'ya gelerek buradaki acı hadiseleri görüp, Tırnova'nın düşüşüne şahit olmuştur. Ardından o sırada gerçekleşen göç dalgasına kendini bırakarak, kendisinden önce yola çıkan ailesine İstanbul'da kavuşmuştur. Bir kitabına kardeşlerinin doğum tarihlerini tek tek yazmış olan Mustafa Enver Bey'in bir notunda Hasan Rıza Efendi ile evlenen kız kardeşi Emine Zebercet Hanım'ın doğum tarihi ile karşılaşılmaktadır. Buna göre Süheyl Ünver'in Emine Zebercet halası 1867 doğumludur. Bkz., Sayar, *A. Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, s.30,36,37

³⁸Cihangir semti Beyoğlu ilçesindedir. Bu semt ve burada bulunan Cihangir Camii, adlarını Kanûnî Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan doğan ve yirmi iki yaşında ölüp (967/1553) Şehzade Camii'ndeki türbeye defnedilen oğlu Cihangir'den almışlardır. Fındıklı Yokuşu'nun kuzeyindeki Pürtelaş Mahallesi'nde Marmara'ya ve Boğaziçi'ne hakim bir tepede ilk olarak Mimar Sinan'a inşa ettirilen Cihangir Camii 1307'de (1890) II. Abdülhamid tarafından yeniden yaptırılmıştır. Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Cihangir,_Beyo%C4%9Flu; Ara Altun, "Cihangir Camii", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.7, İstanbul, 1993, s.539,540;

³⁹Bu Muhallebicilerden biri de Kurban Ağa'dır ve eniştesi, Süheyl Bey'in hemen her ziyaretinde ona beş kuruş (gümüş bir çeyrek) vererek bir büyük kâse veya tabakta sütlaç veya muhallebi aldırır. Bkz. Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

⁴⁰İki katlı olan bu evin zeminden aşağıda da yarım bir katı varmış. Matbah (mutfak), kömürlük ve kiler buradaymış. Zemin katında ise biri bahçe tarafında olan iki oturma odası bulunuyormuş. Yemekler bahçe tarafındaki odada yenirmiş ve Süheyl Bey'in annesinin "Sık sık git." tavsiyesiyle gittiği eniştesinin evinde yemek yenen bu oda dikkatini çeken bölümler arasındaymış. Bu ziyaretlerinde Rıza Efendi'nin kayınbiraderinin yegâne oğlu olan Süheyl Bey genellikle bırakılmaz ve gece yatısına kalırmış. Merdivenle evin üst katına çıkıldığında iki pencerele bir sofa, güzel manzaralı büyükçe pencerele, altları çekme dolaplı sedirlerin bulunduğu bir misafir odası, tuvalet, yine bahçeye bakan bir oda ile Rıza Efendi'nin yazı odası bulunmuş. Evin bahçesi iki setliymiş ve burada biraz yeşillik ve birkaç meyve ağacı bulunmaktaymış. Lâkin öndeki odalardan Fındıklı'ya inen yokuş, Kabataş ve Ayazpaşa sirtları görülebilmekteymiş. Bkz. Ünver, "Beyoğlu'nda Cihangir Semti Dolayısıyla Bazı Anılarım", *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

Rıza Efendi'nin, büyük kızı Bihter Hanım (? - ?)⁴¹, oğlu Ahmed Süreyya Bey⁴² (1891-1969) ve küçük kızı Mükerrerem Hanım⁴³ (? - 1966) olmak üzere üç çocuğu vardır.⁴⁴

Süheyl Bey'in Cihangir yıllarında eniştesine yaptığı ziyaretlerindeki gözlemlerini ayrıntılı biçimde anlattığı notlarına göre, Rıza Efendilerin evlerinde güne sabah namazı ile başlanılırdı. Bu vakitten sonra büyükler yatmaz, ev işleri ve kahvaltı hazırlıkları başlar, yemekler, evin bahçe tarafındaki odasında yenirdi. Ortaya serilen sofraya yaygısının üzerine nihale olarak düz bir iskemle konur, bunun da üzerine genişçe bir seyyar bakır sini yerleştirilirdi. Sofranın etrafına çepeçevre dizilen minderler üzerine oturulur, örtü dizler üzerine çekilir; yemek, el veya kaşık, çatal kullanılarak ve ortadaki sahana uzanılarak yenilirdi. Yemekten sonra sofraya kalkar, ön odada veya yemek yenilen bu odada oturulurdu. Ayrıca, Süheyl Ünver'e göre, Rıza Efendi yemek pişirme konusunda da maharetlidir. Belirttiğine göre, Ramazan ayındaki bir ziyaretinde eniştesinin güzel yemekler pişirdiğine şahit olmuştur. Bununla birlikte, Rıza Efendi'nin yine kendisine misafir olarak gelen dostlarından halı tüccarı Halis Hakkı Bey ve Hacı İhsan Beylere ikram için helva niyetiyle tarhanayı irmik zannederek kavurduğu, dolayısıyla meyanesinin de tutmadığı, Süheyl Ünver tarafından nakledilen hatıralardan biridir.⁴⁵

---

⁴¹ Bihter Hanım hakkında A.Süheyl Bey'in notlarında –evlendikten sonra olsa gerek- bir müddet Rıza Efendi'nin bitiştiği olan evde kira ile oturduklarından, daha sonra yine Cihangir Camii civarında manzaralı ve güzel bir evde ikamet ettiklerinden bahsedilmektedir. Bu notlarda Bihter Hanım'ın eşinin ise bahriye zabiti (deniz yüzbaşısı) Faik Bey olduğu bilgisi mevcuttur. Hatta Süheyl Bey, eniştesine gittiğinde, Faik Bey'in nöbetine rastlarsa, onlarda gecelermiş. Bkz., Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27; Ayrıca Bihter Hanım'ın, kız kardeşi Mükerrerem Hanım'ın vefat ilanına göre, Prof. Dr. Gıyaseddin Akdeniz, Rüyeyt Carus, Rüksan Arıtman ve Rezzan Akdeniz adlı çocukları olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Milliyet Gazetesi Arşivi, 01.07.1966, s.7

⁴²Ahmed Süreyya Saltuk Bey, babasından yazı dersleri de aldığından, hakkında Rıza Efendi'nin talebeleri bölümünde bilgi verilecektir.

⁴³Mükerrerem Hanım, Kandilli Rasathanesinin kurucusu ve müdürü astronom Muhammed Fatin Gökmen'in (1877-1955) eşidir. Fatin Bey, Rasathanede 1910-1943 yılları arasında vazife yapmıştır. Rıza Efendi'nin vefatı sonrasında, Emine Zeberced Hanım'ın, kızı Mükerrerem Hanımların Kandilli'deki köşklerinde kaldığı bilinmektedir. Sitâre ve Târik Gökmen adlarında iki evlatları vardır. Babası gibi astronom olan Târik Gökmen, profesörlük tezinde merhum babasının çalışmalarını daha da geliştirmiştir. Bkz. Ahmed Yüksel Özemre, **Portreler Hatıralar**, İstanbul, 2007, s.165-168; Ayrıca M.Fatin Gökmen için Bkz. <http://sertoz.bilkent.edu.tr/turk/FatinGokmen.pdf> ; Muammer Dizer, "Mehmet Fatin Gökmen", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.14, s.142, İstanbul, 1996

⁴⁴ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27 ; Ancak, Rıza Efendi, şiirlerini kaleme aldığı Dîvân'ında H.1309'da doğan oğlu Süreyya Bey'in doğumuna bir tarih manzumesi yazmıştır. Aynı yıl, sekiz yaşına basmışken vefat eden ve "Veda etti bu fâniye, çiğerpârem ateş saçdı." ifadesiyle yâd ettiği Müzeyyen adlı bir kız çocuğunun da ölümüne tarih manzumesi yazmıştır. Hasan Rıza Efendi'nin Dîvân'ını tez olarak çalışan Gülay Karaman, Müzeyyen adının , Rıza Efendi'nin kızı Mükerrerem'in adıyla uyumlu olduğundan Müzeyyen'in de Rıza Efendi'nin kızı olabileceği fikrini dile getirmiştir. Bkz. Gülay Karaman, "Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)" Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2009, s.XXIX, XXX, 70,71,81

⁴⁵ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

Hasan Rıza Efendi, günlük yazı çalışmalarına sabah abdestiyle, sabah namazından ve dualarından sonra üst kattaki yazı odasındaki minderine oturarak başlardı. Yazı levhaları ile donatılmış olan bu odanın duvarlarından birinde panoramik bir Tırnova haritasının asılı olduğu da Süheyl Bey'in notları arasında geçmektedir. Üç penceresi ve pencere önlerinde, uzunca, altları çekmeceli sedirler bulunan odanın, sol baş kısmında bir minder ve minderin önünde yazı çekmecesini yer alırdı. Rıza Efendi'nin yazı kalemleri, kalemtraşları ve hokkası, geceleri kapalı duran bu çekmecenin içinde bir tepside dururdu. Üzerinde ise tek mumlu bir şamdanı vardı. Işığı da soldan alarak elinde yazılması îcâp eden bir sipariş varsa usûl ve erkânı ile tamamlamağa başlar, böyle bir sipariş yoksa da karalama ile vakit geçirirdi. Rıza Efendi'nin yazı odasında iki şilteli yatağı ise serili durur, biraz yorgunluk hissederse veya dinlenmek isterse örtülü olan bu yatağa uzanırdı. Bu oda aynı zamanda onun yazı dersi almak isteyen talebelerini ve dostlarını da kabul ettiği yerdı. Rıza Efendi, o zamanın şartlarına göre yeterli ışık ve gaz lambaları ile tam aydınlatma imkanı olmadığından geceleri yazı yazmaz, akşam yemeğinden sonra, sıklıkla, yakın oturdukları ve ahababı olan eski Beyoğlu Belediye Reisi İhsan Beylere sohbet ederdi. Evlerinde, yatsıdan sonra fazla oturulmaz, yer yatakları serilir ve yatılırdı.⁴⁶

O zamanlar, İstanbul'da sık sık yangınların çıktığı yıllardır. Bu nedenle Rıza Efendi'nin Cihangir'de oturduğu bu evde herkes olası bir yangın ihtimaline karşı tedbirliydi. Yine bu nedenle, yukarıki sofaya çıkan merdiven başında bulunan iki kulplu, büyükçe fakat taşınabilir sandık, nakle âmâde biçimde, bir yangın başlaması halinde her şeyden önce çıkarılması gereken lüzumlu eşyalar arasındaydı. Sandıkta, kıymetli ve tarihi yazılar, murakka ve mecmualar, tezhibli eserler, kıymetli ve terbiye edilmiş boş kağıtlarla ikinci dereceden kıymetli kağıtlar bulunmaktaydı.⁴⁷ Bu tasvire göre Rıza Efendi'nin eserleri, ailesinin Cihangir hayatlarını nihayete erdiren ve hanelerinden taşınmalarını gerektiren 1916 yangını sonrasında, bu sandık sayesinde kurtarılmış olmalıdır.

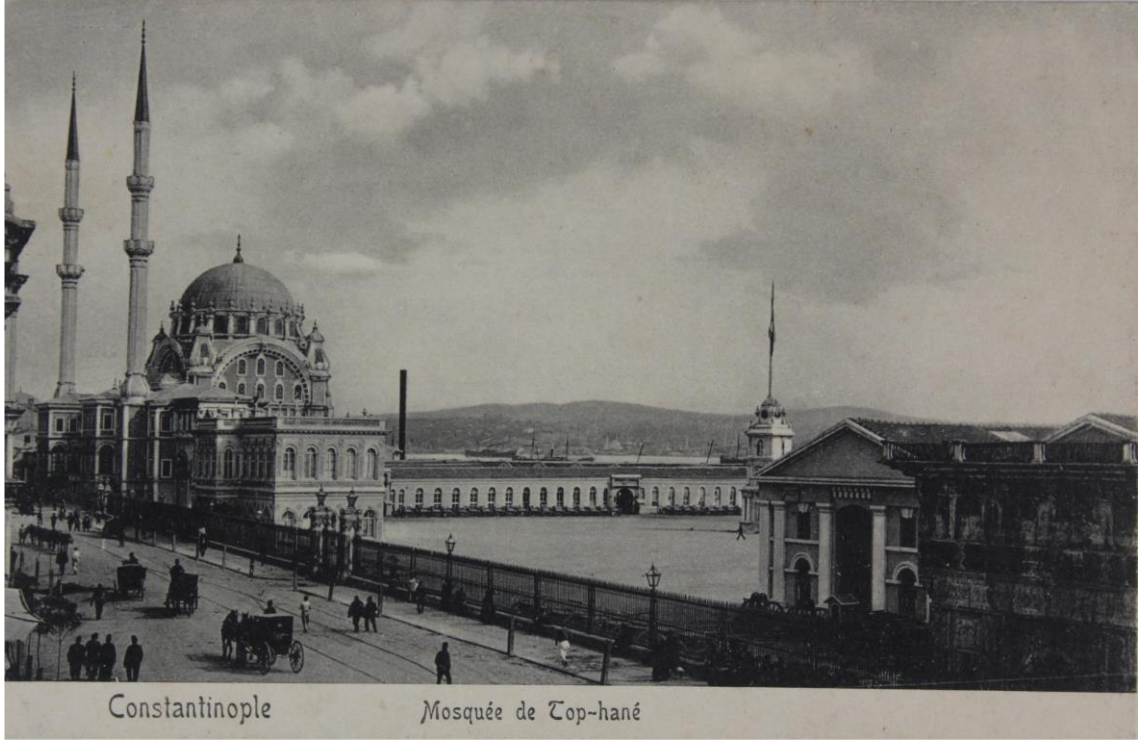
Rıza Efendi, günümüzde İstanbul Teknik Üniversitesine ait olan Taksim'in Gümüşsuyu semtindeki Muzıka-i Hümayûndaki vazifesine, evlerine de yakın olduğundan yürüyerek gidip gelirdi. Süheyl Bey bu gidiş-gelişlerde eniştesi ile karşılaştığı anlara dair, daima

---

⁴⁶ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

⁴⁷ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

temiz ve yeni elbiseler giydiğini belirtirken, onun yürüyüşünü ise şu şekilde tasvir etmektedir: “Önüne bakarak çok edibâne ve asil bir yürüyüşü vardı. Acele gitmez, çok temkinli idi. Önüne bakar, yürürken arkasına dönüp bakmazdı.” Bir gün de vazifesine, “...es-Seyyid Hasan Rıza” şeklinde attığı imzalarından da bilindiği üzere Peygamber Efendimiz’in soyuna mensubiyetini belirten yeşil bir sarık sararak gittiği ve bunu ömründe bir veya birkaç defaya mahsus olarak yaptığı Emine Hanım tarafından belirtilmektedir. Emine Hanım’ın bu hâdiseden çok etkilendiği ise, eşinin bu şekilde evden çıkışını ve yürüyüşünü kafes ardından, sevinçle ve gözyaşlarıyla takip ettiğini dile getirmesinden anlaşılmaktadır.⁴⁸

Resim 7: Hasan Rıza Efendi’nin yürüdüğü Tophane kaldırımlarını gösteren kartpostal (Kartpostalın arkasında tarihsiz olarak S. Ünver’in yazdığı, “Eniştem Hattat Hasan Rıza Efendi’nin yürüyerek geçtiği Tophane kaldırımları. Bastığı yerleri gözlerim bile öper.” ifadesi yer almaktadır.) (Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27)

⁴⁸ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

Rıza Efendi, 1915'te Bâbîâlî taraflarında açılan Medresetü'l Hattâtîndeki derslerine gidip gelirken ise o zamanlar Sirkeci-Salıpazarı arasında çalışan ve ancak yirmi kadar yolcu alabilen ufak Şirket-i Hayriye vapurlarını kullanırdı. Pazartesi ve Perşembe günleri, buradaki derslerine vakar ile gelip, cümleyi selamladıktan sonra, köşedeki minderine oturur, bir dizini kaldırarak yazı masası haline getirip talebeden isteyene sülüs ve nesih dersi gösterirdi. Orada en yaşlı ve ma'ruf bir hattat oluşundan dolayı daima hürmet ve ta'zim görür, hatırı sorulur, yaşça ondan ufak olanlarca ellerinden öpülürdü.

Sakin bir tabiatı olan Rıza Efendi, ciddiyet sahibi olduğu kadar, pek hoşsohbet ve sohbetlerinde dostlarına fıkralar anlatacak kadar da neşeli ve nüktedan birisiydi. Aynı zamanda, kendisini çok seven ve kendisine yazı yazdıranlar arasında bulunduğu da bilinen, kayınbiraderi Mustafa Enver Bey vefat ettiğinde, taziyesinde sesli ağlayacak kadar duygusal bir yapıya sahipti.⁴⁹

Dostları veya görüştüğü kişiler daha çok sanat camiasına mensub iseler de, farklı çevrelerden ahbablıkları da vardı. Süheyl Bey'in notlarından anlaşıldığına göre onun bu çevresi, V. Mehmed Reşad gibi bir padişahın (Saltanatı 1909-1918), Matbaacı Osman Zeki Bey'e⁵⁰, esnaf sınıfından, sanat erbabına ve tasavvuf muhîtlarına kadar çok geniş yelpazeli idi. Hocaları ayrı tutulduğunda çağdaşı olan hattatlar arasında, Abdullah Zühdi (ö.1878), Mehmed Şevkî Efendi'nin dayısı olan Hülûsî Efendi (ö.1874), İbrahim Alâüddin Bey (ö.1887), Mehmed Şevkî Efendi (ö.1887), Çarşambalı Hacı Ârif Bey (ö.1892), Kayışzade Hâfız Osman Efendi (ö.1894), Abdülfettah Efendi (ö.1896), Muhsinzade Abdullah Efendi (ö.1894), Çırçırılı Ali Efendi (ö.1906), Filibeli Bakkal Ârif Efendi (ö.1909), Nazif Efendi (ö.1913), Hatib Ömer Vasfî Efendi (ö.1928), Aziz Efendi (ö.1934), Hülûsî (Yazgan) Efendi (ö.1940), Kamil (Akdik) Efendi (ö.1941), Neyzen Emin Efendi (ö.1945), İsmail Hakkı Altunbezer (ö.1946), Mustafa Halim Efendi (ö.1964), Beşiktaşlı Hacı Nuri Korman (ö.1951), Necmeddin Okyay (ö.1976) ilk akla

⁴⁹ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

⁵⁰ Matbaacı ve hattat Hâfız Osman Zeki Bey, Hakkâkzade lakabıyla bilinen Hattat Mustafa Hilmi Efendi (ö.1851)'nin oğludur. Doğum tarihi belli değildir. 1890 (H.1308) yılında vefat ettiği bilinmektedir. II.Abdülhamid devrinde, Sultan ile yakın dostluğuna da dayanan ilişkisi sayesinde, Saray'dan ilk defa Kur'an-ı Kerim basma izni almıştır. Matbaasında ilk olarak Kayışzade Hâfız Osman Efendi'nin Kur'an'ı basıldı ise de Hasan Rıza Efendi'nin de kendisiyle olan tanışıklığı vesilesiyle yazdığı ayetberkenar Mushaf'ların bu matbaada taşbaskı tekniği ile basıldığı bilinmektedir. Bu basımlar esnasında Rıza Efendi'nin de bizzat vazife aldığı, Süheyl Bey'in notları arasında geçmektedir. Bkz. Nedret Kuran Burçoğlu, "Saray'dan İlk Defa Kur'an-ı Kerim Basma İznini Alan Hattat Matbaacı Osman Bey", Tarih ve Toplum, C. 35, S. 209, s. 32-35, İstanbul, Mayıs 2001 ; Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

gelen isimlerdir. Nazif Bey'in, Rıza Efendi'nin evine sıklıkla uğradığı ve onu ders alması için Sami Efendi'ye Rıza Efendi'nin yönlendirdiği bilinmektedir. Hatib Ömer Vasfi ve Necmeddin Efendilerin de Rıza Efendi'ye ziyaretlerde bulunup sohbet edenler arasında yer aldığı, kendisinin de oğlu Süreyya Bey ile kabul günlerinde Sami Efendi'yi ziyarete gittiği bilgisi de Süheyl Bey'in notlarında belirttiği bir husustur.⁵¹

Padişaha mevlid okuyanlar zümresinden olduğu daha önce belirtilen Rıza Efendi'nin, terekesinden mûsikî güfteleri ve makamlarının yazılı olduğu defterler ve benzer notların çıktığı kaydedilmiştir.⁵² Bu ilgiyle olsa gerek, aile ve dost meclislerinde ilâhiler okuduğu, onun bilinen bir özelliği idi. Bunlardan Süheyl Bey'in hatırında kalan ve ağlayarak okuduğunu naklettiği bir ilâhi de, evliyâullahtan Abdülehad Nûri-i Sivasî'ye (ö.1651)⁵³ ait olan :

“ *Semâdan sırr-ı tevhîdî duyan gelsin bu meydâne* ”

Derûn içre bugün Allah diyen gelsin bu meydâne ” dizeleriyle başlayıp,

“*Gönül maksûdunu buldu, cihân envâr ile doldu* ”

Bugün Nûri imâm oldu, uyan gelsin bu meydâne ” dizeleriyle biten ilâhidir.⁵⁴

Bu başlıkta Rıza Efendi ile ilgi kurulabilecek bir husus daha vardır ki o da , o yıllarda devam eden ve eski bir Türk geleneği olan “nevrûz” yani baharın gelişi ile ilgili kutlamalardır. Coşkulu bir bayram havasında geçen bu kutlamaların, Osmanlı sosyal yaşamında, halk arasında olduğu gibi, saray çevresinde de çeşitli ritüellerin yer aldığı etkinliklerle geçtiği, kaynaklarda yer alan bir husustur.⁵⁵ Bunlardan biri de, saray mutfağında hazırlanıp, padişaha ve devlet ricaline takdim edilen ve o yılın ağız tadıyla geçmesi dileğini barındıran “nevrûziyye” adı verilen tadı çok güzel bir macunun yer aldığı etkinliktir. Bu macunun konulduğu kâselere yerleştirilen ve “nevrûziyye kulağı” denilen kağıtların hazırlanması ise nevrûz gelenekleri arasında yer alan bir uygulamadır. O yıllarda her nevrûzda saraya çağrılan isimlerden biri de Rıza Efendi'dir.

⁵¹ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

⁵² Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

⁵³ İstanbul'da yetişen büyük velîlerden mutasavvıf ve şair Abdülehad Nûri , aynı zamanda Sivâsiyye kolu kendisine nispet edilen bir Halvetiyye şeyhidir. Bkz. Mahmut Kanık, **Nokta ve Kalem (Şuayb Şerefüddin)**, s.108,109, İstanbul,2009

⁵⁴ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

⁵⁵ Nevrûza dair teferruatlı bilgi için Fatih Köse'nin arşiv belgelerine dayalı olarak hazırladığı “Osmanlı Devleti'nde Nevrûz” adlı kitabına bakılabilir.

Çünkü anlaşıldığına göre, özel olarak hazırlanan ve yeni yıla tam olarak ne zaman girileceği, nevrûziyye tatlısının ne kadar, nasıl yeneceği ve nelere iyi geldiğinin yazıldığı nevrûziyye kulağı kağıtlarından, padişaha takdim edilecek olanın yazısını altınla yazmak Rıza Efendi'ye teklif edilmiş bir vazife idi.⁵⁶

Rıza Efendi'nin yazları Yakacık'ın Soğanlı Köyü diye bilinen mevkiinde bir bağ evi kiraladığı, akraba ve dostlarını burada ağırladığı bilgisi ile yine Süheyl Bey notlarında karşılaşılmaktadır.⁵⁷

Resim 8: Hasan Rıza Efendi'nin Rumeli Hisarı yakınlarındaki yalıda oturmakta iken, vefatından birkaç yıl önce Süheyl Ünver'in kalemiyle çizilmiş resmi (Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27)

⁵⁶Rıza Efendi'nin oğlu Süreyya Bey'i 24.09.1967 tarihinde Şişli'de Fransız Hastanesinde istirahat ve bakımda iken ziyaret eden Süheyl Bey'e , Süreyya Bey tarafından aktarılan bu bilgi için Bkz. Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

⁵⁷ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

1.1.2. Tasavvufî Yönü

“Tasavvuf” ilminin İslâm kültür ve medeniyetinde olduğu gibi Osmanlı kültür ve medeniyeti üzerinde de tesiri büyüktür. Tasavvuf yolu ve bu yolun büyüklerinin Türklerin İslâm’ı kabulünden bu yana, kurdukları tüm medeniyetlerde ve gittikleri tüm coğrafyalarda “medeniyet oluşturuvcu hâkim unsur” olduğu bilinen bir gerçektir. Doğru yaşanıp yorumlandığı hemen her zaman diliminde tasavvuf terbiyesi ile yetişen insanlar, bir yandan kendilerini mânen olgunlaştırırken, bir yandan da cemiyetin maddi ve manevi seviyesini yükseltmişler, bilimden sanata, edebiyattan mimariye kadar her alana, İslâm ahlâkının incelik ve güzelliklerini, irfânî bir gelenekle taşımayı başarmışlardır.

Osmanlı hat sanatı tarihinde, hikayeleri tespit edilebilen tüm mümtaz hattatların hayatlarına bakıldığında net olarak görülen bir husus vardır ki o da hemen hepsinin medrese tahsillerinin veya sanat eğitimlerinin yanı sıra manevî eğitim de denilen tasavvufî terbiye yolundan geçmiş olmalarıdır. Dolayısıyla tekkelerin ve tasavvuf ehli hattatların, hat sanatına katkıları oldukça fazladır. Riyazet, sabır, aşk ve çile yolu ile seyr u sülûkunu tamamlamaya çalışan tasavvuf ehlinin, sanat yolu ile ruhunun derinliklerini ve ilâhî sırları keşfetmeye çalışan hattat gibi birbirine benzer bir yolun yolcuları olduklarını söylemenin bir sakıncası olmasa gerektir. Kişiyi tasavvufta olduğu gibi aşkı, sabrı ve teslimiyeti öğreten hat sanatı, yine tasavvufta olduğu gibi üstadsız girilemeyen bir yol ve yolculuktur.⁵⁸ Muhittin Serin: “ *Bir milletin benliğini saran, hayatına yön veren değerleri iyi anlaşılmalıdır onun sanatı da anlaşılabilir. Şeyh Hamdullah’ın yazıları sadece kendi dehasının eseri değil, aynı zamanda toplum şuurunun ve içinde bulunduğu her sahada kemâli arayan bir cemiyetin eseridir. Yazı güzelliği, sadece çizgilerdeki âhenkten ibaret değildir. Yazıya kıymet kazandıran önemli bir unsur da İslâm tefekkürü ve hayat anlayışının fiziki âhenk içinde ifade edilmesidir. Hatlara hükmeden bu dini motifler, hattatın ruhî ve fikrî güzellikleriyle kaynaşarak yazının mânevî ahengini meydana getirir.*” derken tasavvufun ve onun bir nevi kurumsallaşmış yapısı olan tekkelerin önemine ve sanatçı üzerindeki tesirine de değinmektedir.⁵⁹

⁵⁸ Hümevra Uludağ, Osmanlı Hat Sanatında Tekke Yazıları, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s.13, İstanbul, 2005

⁵⁹ Muhittin Serin, *Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*, s.34

Örneğin Osmanlı hat ekolünün kurucusu Şeyh Hamdullah (ö.1520) manevî eğitimini, babası Sühreverdiyye şeyhi Mustafa Dede'nin terbiyesinde tamamlayıp hilâfetini almıştır. ⁶⁰ Ahmed Şemseddin Karahisari (ö.1356) Şeyh Hamdullah'tan yazı meşk etmiş olan Halvetiyye şeyhlerinden Cemâleddin İshak Karamanî'ye intisâb ederek tasavvufî eğitimini tamamlamıştır.⁶¹ Benzer şekilde Hâfız Osman Efendi (ö.1698) de Sünbülüyye Tarikatı şeyhlerinden Seyyid Alâaddin Efendi'ye intisâb ederek manevi terbiyesini tamamlamış ve hilafetini almıştır.⁶² Kadıasker Mustafa İzzet Efendi de tasavvufî terbiyeden aldığı prensiplerle, etrafındaki alkış, itibar ve kendisine sağlanan yüksek mevkilere aldırış etmeyerek, dervişane yaşamı tercih eden değerli hattatlar arasında yer almaktadır.⁶³

Birkaç örnek üzerinden zikredilen ve nicesi burada zikredilemeyen her biri birer âbide şahsiyet örneği ve üslup sahibi olan kıymetli hattatlar gibi Hasan Rıza Efendi de devrinde Halvetîliğin Şa'bâniyye ⁶⁴ kolunun halifelerinden Halil Rif'at Efendi ismi ile ma'ruf bir şeyhe müntesibdi.⁶⁵ Bilindiği üzere tüm İslâm sanatlarında olduğu gibi hat sanatında da sanatkârın aşk, edeb ve îman derecesi, onu sanatında mahir kılan temel unsurlardandır. Eserde ulaşılması istenilen ahenk ve olgunluk, sanatkârın bu unsurlardaki kemâl derecesi ile yakından ilgilidir. Manevî terbiyeden geçmiş ve bütün güzelliklerin Hakk'tan olduğunun bilincindeki İslâm sanatkârlarının, sanatları yolu ile Allah'ı arayış gayretleri, onlara, hayatları üzerinden yüzyıllar geçse bile hayırlarla yâd edilmelerine vesîle olan eserler ürettirmiştir.

---

⁶⁰ Serin, *Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*, s.118

⁶¹ Serin, *Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*, s. 138

⁶² Serin, *Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*, s.158

⁶³ Serin, *Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*, s.201

⁶⁴ Tasavvufta önemli bir yeri olan تنها bir yerde yalnız kalarak tefekkür ve zikir ile meşguliyet anlamındaki halvete çekilme âdetinin ilke edinilmesinden dolayı "Halvetîlik"adını alan bu tarikat H.7./ M.14. asırlarda, Hazar Denizi'nin güneybatısında Lâhicân bölgesinde ortaya çıkmıştır.Künyesi Ebû Abdullah, lâkabı Sirâcüddin olan Ömer Bin Ekmelüddin tarikatın çığır açan ve kurucusu sayılan birinci piridir. Seyyid Yahya Şîrvânî ise rivayetlere göre üstün feyzinden ve sayesinde tarikatın bütün İslâm memleketlerine yayılmasından dolayı bu yolda ikinci pîr kabul edilir. Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye olmak üzere dört ana kola ayrılan tarikat, her bir kolun altında yer alan şubeleriyle İslâm coğrafyasında olduğu gibi, Osmanlı Devleti içinde de yaygın ve son derece müessir olmuştur. Hasan Rıza Efendi'nin intisâb ettiği Şa'bâniyye yolu, Cemâliyye kolunun bir şubesidir. Halvetîlik ve Şa'bâniyye yolu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, **Halvetîlik'in Şa'bâniyye Kolu Şeyh Şa'bân-ı Veli ve Külliyesi**, s.13-26, İstanbul, 1991; L. Nihâl Yazar, **Halvetîliğin Şa'bâniyye Kolu Menâkıb-ı Şa'ban-ı Veli ve Türbenâme**, s.1-55, Ankara 1995; Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.16, s.393-395, İstanbul, 1997; Mustafa Tatçı, "Şa'bâniyye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.38, s.211-215, İstanbul, 2010, Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Nu.82, s.388-399, İstanbul, 1997

⁶⁵ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

Süheyl Ünver'in deyimiyle âşık bir zat olan Rıza Efendi de, manevi terbiye ile beslenen ruhu ve gönlüyle sayısız hat eserlerine imza attığı gibi, kendisine ait olan ve kendi nefis rik'a hattı ile yazdığı dini ve tasavvufî içerikli şiirlerden oluşan bir de Dîvân kaleme almıştır. Hasan Rıza Efendi'nin Dîvân'ı, dolayısıyla edebi sanatların şubelerinden sayılan şiir ile meşguliyeti, onun farklı sanatsal yönlerinin ele alınmaya çalışıldığı bir sonraki ana başlık altında ve özet sayılacak bir biçimde değerlendirilecektir. Bu başlık altında ise onun şiirlerinin muhtevâsından hareketle, tasavvufî yönüne dair tespitlerde bulunmaya çalışılacaktır.

Bir Halvetî Şa'bâni dervişi olan Rıza Efendi'nin, halk şiiri ile dîvân şiiri arasında köprü sayılabilecek bir noktada bulunan şiirlerinde, derin anlamlar içeren tasavvufî kavramları çokça kullanmasının yanı sıra, Yunus sadeliğinde dizelerle de sıkça karşılaşılmaktadır. Şiirlerinde geçen âyet ve hadis ifadeleri dini bilgisinden, tasavvufa dair kullandığı kavramlar⁶⁶ ise (ilâhi aşk, peygamber sevgisi, Allah'ı zikir, ölmeden evvel ölmek, nefsi terbiye vb. hususlara yönelik ifadeleri), Halvetilik yolunda aldığı terbiyeden izler taşımaktadır, dolayısıyla yazdığı şiirleri onun tasavvufî yönüne ışık tutar niteliktedir. Mesela “*Sana gel bir haber virem yüce ola ânın şanı / Tarık-ı Halvetî pîri durur Yahyâyı Şîrvânî*” dizeleriyle başlayan bir şiirinde, Halvetiliğin ikinci önemli pîrlerinden sayılan Yahya Şîrvânî Hazretlerini övmekte ve Halvetiliğe bağlılığını dile getirmektedir. Ayrıca, Dîvân'ında, taassup sahibi olmadığını gösterir mahiyette, Hz. Mevlana, Muhyiddîn-i Arabî, Abdülkâdir-i Geylânî, Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ gibi diğer tarikat büyükleri için yazdığı şiirler de bulunmaktadır.⁶⁷

Dîvân'ın, Süleymaniye Kütüphanesi nüshasında yer alan, nasihat edici olmakla birlikte tasavvufî yaşamın ve dervişane ahlâkın inceliklerini de barındıran aşağıdaki şiiri, onun mutasavvıf kimliğinden izler taşıyan örneklerden biridir. (Resim 9)⁶⁸

“Hak bize gösterdi yol razı ola buna kul / Budur edeb hem usûl bekle gönül kapusın

Âyineye bak heman kalmaya şekk ü gümân / Her seher eyle emân bekle gönül kapusın

Dîde-i cân ile bak ola tecellî-i hak / Şem'a-i tevhîdi yak bekle gönül kapusın

⁶⁶ Karaman, “Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)”, s. LV-LXII

⁶⁷ Karaman, “Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)”, s. XXXVI

⁶⁸ Hasan Rıza Efendi Dîvânı, SK, nr. 3610, s.5b,6a

Aklına uyma sakın fikrine olma yakın / Cümle silahın takın bekle gönül kapusın
İtme ezâ cânına virme halel şânına / Gayrı koma yanına bekle gönül kapusın
Böyledir emr-i Hüdâ sıdkla eyle nidâ / Olma hiç andan cüdâ bekle gönül kapusın
Bildiğin elden bırak vuslat-ı dîdara bak / Olma sakın sen irak bekle gönül kapusın
Bülbül-i gülzâr öter zevki dimağa yiter / Cümle iş anda biter bekle gönül kapusın
Dersini Hakdan alup nükte-i feyzi bulup / Bende-i mukbil olup bekle gönül kapusın
Hayli zamandır gözüm görmegi ister özüm / Dinle cânım bu sözüm bekle gönül kapusın
Âşık isen sen ana gel kulağın tut bana / Yalvarırım ben sana bekle gönül kapusın
Cân iline yitmeğe halini arz itmeğe / Şâhidi dinletmeğe bekle gönül kapusın
Sırrına sırdaş olam aşkla da'im dolam / Dir isen Hakkı bulam bekle gönül kapusın
Kim ki tarîka girer vuslata elbet irer / Böyle kulu Hakk sever bekle gönül kapusın
Bunda işin eyle sağ yüzünü sen eyle ağ / İşte kuzum geldi çağ bekle gönül kapusın
Anlamağa özünü sağ idivir sözünü / Görmeğe dost yüzünü bekle gönül kapusın
Gayrı sana müjdeler bak neler oldu neler / Rûşen olur dîdeler bekle gönül kapusın
Âl - i abâ ya sezâ n'eydigini bil Rıza / Olmağa bende keza bekle gönül kapusın

Resim 9: Şiirin Dîvân'da yer aldığı sayfalar (Hasan Rıza Efendi Dîvânı, SK, nr. 3610)

1.2.Hasan Rıza Efendi'nin Sanatı

1.2.1.Hocaları

Hasan Rıza Efendi'nin hayatı bölümünde yazı meşk ettiği hocalarının adları zikredilmişti. Kaynaklarda bu üstadlardan ilk yazı dersi aldıkları arasında geçen Hâfız Münib Efendi Mektebinin büyük hocaları ile bu hocanın mektepten ayrılmasının ardından devam ettiği Sucu Hüseyin Efendi adıyla bilinen hocaları hakkında bir bilgi ile karşılaşmamıştır. Bu arada ders aldığı Yahya Hilmi Efendi ise hakkında bilgi sahibi olunabilen hocalarındandır. Ancak Yahya Hilmi Efendi'den sonra ders aldığı ve Hulûsi Efendi'nin talebelerinden Aksaray turşucusunun oğlu olarak zikredilen hocaları hakkında da bilgi edinilememiştir. Zaten bu dönemler Rıza Efendi için yazıyla tanışma veya el alıştırmaları yapma devresidir. Zirâ ilk ciddi eğitimini babasının 1865'te vefatının ardından, on altı yaşlarında iken başladığı ve o sıralarda Muzika-i Hümayun hüsn- i hat

hocası olan Şefik Bey'den almıştır. Onun yol göstericiliği ile Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'den de istifade etmiştir. Ta'lik hattını ise Sâmi Efendi'den meşk etmiştir.⁶⁹

1.2.1.1. Yahya Hilmi Efendi (ö.1325/1907)

İstanbul Süleymaniye'de 1249/1833 yılında doğdu. Babası, yeniçeri iken, ocak kapatıldıktan sonra Beyazıt'ta kağıtçılık yapmaya başlayan Antepli Dalkılıç Hacı Halil Ağa'dır. İlk tahsilini tamamladıktan sonra Beyazıt ve Sultan Ahmed Camilerinde Ahmed Hâzım Efendi'nin derslerine devam ederek 1281/1864 yılında ilmiye icazetini aldı. Ardından, önce sikke başressamı Hâşim Efendi'den, sonra Matbaa-i Âmire musahhihi Halil Zühdü Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını meşk ederek hat icâzetini aldı.

1848'de Bâb-ı Seraskerî'nin Jurnal Kalemi'ne memur olarak girip müdürlüğe kadar yükseldi. Bir gün burada namaz kılariken geçirdiği felcin ardından tedavi olsa da, artık yazı yazamaz oldu. Hastalığı ilerleyince 17 Şevval 1325/23 Kasım 1907 tarihinde vefat ederek Süleymaniye Camii hazîresine defnolundu.

Yahya Hilmi Efendi'nin Süleymaniye'deki aşı boyalı evi, torunu Güzin Duran (1898-1981) ile zevci ressam Feyhaman Duran (1886-1970) tarafından bir süre kullanıldıktan sonra, İstanbul Üniversitesine bağışlanmıştır. Halen bu ev içindeki tarihi eşya, levha ve tablolarla birlikte kültür ve sanat evi olarak korunmaktadır.

Sülüs ve nesih yazılarda zamanın önde gelen hattatlarından olan Yahya Hilmi Efendi, bilhassa nesihte olgun bir seviye yakalamıştır. Eserlerinin bir kısmı günümüzde çeşitli müzelerde ve koleksiyonlarda yer almaktadır. Sanat dünyasına 25 Mushaf, Kur'an cüzleri, delâil, evrad, hilye ve levha türlerinde eserler bırakmıştır. Kaleminin sür'atine, kendisiyle beraber hacca gitmek isteyen annesini yanında götürmek parayı temin edebilmek için bir ramazan ayı içerisinde bir Mushaf'ı tamamlaması örnek verilebilir. Ayrıca Şeyh Hamdullah'ın İbrahim Sûresi'nin baştan iki sayfasına kadar yazdığı

---

⁶⁹ Hat ve Hattatan adlı eserinde Habib Efendi, Rıza Efendi hakkında sadece ve oldukça genel bir bilgi mahiyetindeki, şu ifadeyi kullanmıştır: "Muzika-i Hümayün imamı merhum Şefik Bey şakirdidir.", Bkz. Habib Efendi, **Hat Ve Hattatan**, İstanbul, 1306, s.180

Mushaf'ını da tamamlamıştır (Resim10). Bu Mushaf Türk İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesinde dir.⁷⁰

Kendisinden istifade eden talebeleri arasında Hasan Rıza Efendi olduğu gibi, Şefik Bey de bulunmaktadır.⁷¹

Resim 10: Yahya Hilmi Efendi'nin nesih hatla tamamladığı Mushafın el-Alak sûresi

(Serin, *Hat sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.219)

⁷⁰ Bu Mushaf Türk İslâm Eserleri Müzesinde 3907 numara ile kayıtlıdır. Bkz. Serin, *Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*, s.220

⁷¹ İnal, *Son Hattatlar.*, s.459-464; Serin, *Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*, s.218-220; Rado, *Türk Hattatları* s.233,234; Derman, *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul, 2002, , s.188

1.2.1.2. Mehmed Şefik Bey (ö.1297/1880)

Doğum tarihi tahminen 1235/1820 olan Mehmed Şefik Bey, İstanbul'un Beşiktaş Semti'nin Kılıçali Mahallesi'nde dünyaya geldi. Önce Ali Vasfî Efendi'den (ö.1253/1837) onun vefatı üzerine de teyzesinin eşi olan Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'den sülüs-nesih yazılarını meşk etti. Gençliğinde Dîvân-ı Hümâyün Kalemünde çalıştığından, dîvânî ve celî dîvânînin yanı sıra tuğra çekmesini de öğrendi. Ta'lik hattını ise, Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi talebesinden Melek Paşa'nın torunu Ali Haydar Bey'den de meşk etti.

Mustafa İzzet Efendi, Eyüp Camii Hatibi ve Hademe-i Hümâyün ile Muzıka-i Hümâyün hat muallimi iken, Sultan Abdülmecid tarafından ikinci imamlığa tayin edilince üzerindeki muallimliklere en değerli talebesi olan Şefik Bey'i tayin ettirdi. (1261/1845) 34 yıl süreyle, bu kurumlara ilaveten Silahşorân-ı Hassa'da da yazı muallimliği vazifelerinde bulundu.⁷²

1855 zelzelesinde büyük hasar gören Bursa Ulu Camii'ndeki yazıların tamiri için Abdülfettah Efendi'yle (ö.1896) birlikte üç buçuk yıl süreli hizmet etmiş olan Şefik Bey, ilaveten yeni celî levhalar hazırladı. Bugün, bu levhalar ve duvar yazıları sayesinde cami, hat müzesi vasfını hâlâ korumaktadır.⁷³

Sultan Abdülmecid'in (1238/1823-1277/1861) türbesine levha hâlinde kuşak âyetler yazdı. Kudüs'te Kubbetü's Sahrâ'nın tamiri sırasında (1292/1875) hazırladığı ve sonra çini üzerine nakşolunan Yâsîn sûresi kuşağı da hâlâ yerindedir. En tanınmış celî yazılarından biri bugün Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi Merkez Binası dış kapısı üzerindeki önde ve arkada iki taraflı olarak taşâ mahkûk "Dâire-i Umûr-ı Askeriyye" ve Sûre-i Feth âyetleridir.⁷⁴ Sultan Abdülmecid'in Sakız Adası'nda ihya ettiği caminin

⁷²M. Uğur Derman, "Mehmed Şefik Bey", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28, İstanbul, 2003, s.530

⁷³Derman, "Mehmed Şefik Bey", s.531

⁷⁴Bu yazılarla ilgili bir menkabe anlatılır ki bu hadise onun celî sülüs yazıdaki hız ve kudretine de bir örnektir. Şöyle ki Sultan Abdülaziz Avrupa seyahati dönüşü Harbiye Nezareti olarak inşa edilen bu binanın hemen açılmasını isteyince büyük giriş kapısının üstündeki kitabenin yazılması için Şefik Bey'le 60 altın mukabilinde anlaşma yapılmıştır. Kendisi yazıyı önce küçük ebatta yazmış, kareleme usulüyle yerine geçirilmesine çıraqları yardım etmiş ve mermere geçirmek üzere kalıp olarak işlenmesi dahil işi altı saatte bitirmiştir. Anlaşmayı yapan erkan-ı harp yüzbaşısı, kendisinin ancak 6 lira aylık aldığını düşünüp, altı saat çalışan bir hattata 60 altın ödenemeyeceğini söyleyerek zorluk çıkarmıştır. Durumu kendisine bildiren çıraqlarına ise Şefik Bey şöyle demiştir: "Yüzbaşı beye söyleyiniz, bu yazı altı saatte değil altmış senede yazılmıştır. Kendilerine altı gün değil, altı hafta değil, altı ay da değil, altı sene mühlet veriyorum. Bu müddet içinde bu yazının bir harfini yazabilirse, istediğim paranın altı mislini kendilerine hediye olarak veririm." Sonunda inşaat heyeti araya girince hattata ücreti ödenmiştir. Bkz. Derman, "Mehmed Şefik Bey", s.531

levhaları da Şefik Bey'e aittir. Nesih hattıyla yazdığı iki Mushaf'tan başka En'am-ı Şerîf, Delâilü's-Şerîfe ve "el-Kasîdetü'l-Bürde" gibi eserlerinin yanısıra çeşitli yazı kalıpları, murakka' ve hilyeleri ve TSMK, TİEM, SSM koleksiyonlarında bulunanlar, yazdığı sayısı bilinmeyen eserlerinden tespit edilebilenleri arasında sıralanmaktadır.⁷⁵ Bunların dışında Fatih Soğukçeşme'de Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeriyye⁷⁶ (1293/1876), Karaköy sahilindeki Daire-i Umûr-ı Sıhhiyye (1289/1872) kitabeleri günümüze gelen ve yeri sabit eserlerindedir.

Kendisinden icâzet alan Hasan Rıza Efendi gibi, Çırçırılı Ali Efendi, Çerkez Alâeddin Bey, Hâfız Hasan Tahsin Hilmi Efendi, Ömer Fâik Efendi, Bursalı Râşid Efendi, Süleyman Vasfî Efendi, Mehmed Emin Efendi, yetiştirdiği ve ilk hatırlanacak seçkin hattatlardır.

Şefik Bey, muhkem bir nesih hattı olmasına rağmen kalemını daha çok sülüs ve celîsine hasretmiştir. Hatta bazen kıtaların sülüs satırını yazıp karşısında oturan talebesi Hasan Rıza Efendi'ye uzatır, o da alttaki nesih satırları tamamlarmış.⁷⁷

Resim 11: Şefik Bey'in kaleminde 1293/1876 tarihli sülüs-nesih bir kıt'a (Derman, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, 115. Levha)

⁷⁵ Serin, *Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*, s.210

⁷⁶ Bu binanın sonraları bir süre Çocuk Mahkemeleri binası olarak kullanıldığı, şimdilerde ise İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Gülhane Yerleşkesi olarak hizmet verdiği bilinmektedir.

⁷⁷ Derman, "Mehmed Şefik Bey", s.531; Böyle bir kıt'a örneği, tez çalışmasında, 121 numaralı eser olarak yerini almıştır.

Hayatının son gününe kadar üstadı Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'yi bırakmayan Şefik Bey'i birbirlerinden ölüm ayırmıştır. Kendisini çok takdir eden hocası İzzet Efendi'nin ona karşı hislerini, bir gün yeni bir eserini gördüğünde: “Şefik! Allah beni sensiz cennete koymasın!” sözleriyle belirttiği rivâyet olunur.⁷⁸

Kabri Beşiktaş'ta Yahya Efendi Türbesi hazîresindedir. İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, mezar taşı kitâbesinde geçen “Mûsika-i Hümayûn Hocası Hattat Şefik Bey...” ibaresinden merhumu hattat değil musîkî hocası zannedecekler düşüncesiyle, kitabedeki bu ibareyi Şefik Bey gibi emsâli ender bulunan bir hattata lâyük görmediğini belirtmektedir.⁷⁹

1.2.1.3. Kadıasker Mustafa İzzet Efendi (ö. 1293/1876)

Tosya'da 1216/1801 tarihinde Bostanağaoğullarından Seyyid Mustafa Ağa'nın oğlu olarak dünyaya geldi. Kadiriyye tarikatının Rûmiyye kolu pîri İsmail Rûmi Efendi'nin torunlarından olan annesi küçüklüğünde yetim kalan oğlunun istidadını sezerek onu tahsil için İstanbul'a gönderdi. Fatih'teki Başkurşunlu Medresesinde tahsile başlayan Mustafa İzzet, bu dönemde Kömürçüzâde Hâfız Mehmed Efendi'den dini mûsîki dersleri aldı ve sesinin güzelliği ile henüz on üç yaşında iken Sultan II. Mahmud'un takdirini kazandı. Yaşı Enderûn-ı Hümayûn'a alınmaya elverişli olmadığından, Silahtar Ahmed Paşa oğlu Ali Paşa'nın yanında, üç yıl boyunca sıkı bir eğitimin yanı sıra hat ve mûsîki derslerine devam etti. Ardından üç yıl daha, saray ve devlet teşkilatına kültür sahibi kimselerin yetiştirildiği ve dînî, idarî, askerî ilimlerin yanı sıra hat ile mûsîki gibi sanatların öğretildiği Galata Sarayı'nda tahsil gördü. Böylece mezuniyete hak kazandığında usta bir icrâkâr, mükemmel bir neyzen ve hattat olarak yetişmiş oldu.

Sülûs ve nesih yazılarını Çömez Mustafa Vâsıf Efendi'den (ö.1852), ta'lik ve celî ta'lik hattını ise Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'den (ö.1849) meşk etti.⁸⁰

Zaman içinde padişah tarafından çok sevilip takdir edilmekle beraber, Saray teşrifatıyla bağdaşamadığı için izin isteyip, evvelce intisab ettiği Nakşibendî meşâyihından

⁷⁸ Derman, *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, s.122, ; A. Süheyl Ünver, *Hattat Şefik Bey 1819-1880 Hayatı ve Eserleri*, 50 Sanat Sever Serisi 15, Kemal Matbaası, İstanbul, 1956

⁷⁹ İnal, *Son Hattatlar*, s.385

⁸⁰ M. Uğur Derman, “Mustafa İzzet Kazasker”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, İstanbul, 2006, s.304; M. Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi: 1*, İstanbul, 2011, s.166,167

Kayserili Ali Efendi ile birlikte hacca giden⁸¹ Mustafa İzzet Efendi, bir müddet de Kahire’de kaldıktan sonra İstanbul’a dönüşünde Saray’a görünmeden dervişâne bir hayat sürmeye başladı. 1247/1832 yılı Ramazan ayının bir gününde, Beyazıt Camii’nin müezzin mahfilinde, başında Nakşî tacı, sırtında Dihlevî hırkası olduğu halde hatim sürerken, kendisinden kâmet getirmesi rica edildi. Israrı kıramayıp kâmet getirdiği esnada içeriye giren Sultan II.Mahmud onu sesinden tanıdı. Bunun üzerine, kendisini terkedip gidişinden dolayı İzzet Efendi’yi cezalandırmak istedi. Ardından Kömürcüzâde’nin araya girmesiyle affedilip yeniden Saray fasıllarına dahil oldu.⁸²

Mustafa İzzet Efendi, Abdülmecid padişah olunca (1839) o devirde mühim bir vazife sayılan Eyüp Sultan Camii hatipliğine talip oldu. İzzet Efendi’nin, bu dönemde Cuma günlerini hutbe hazırlığına ayırıp, cumaya hürmeten de yazı yazmadığından, “*Cumartesi günü yazdığım yazıları aradan kırk yıl geçse ensesinden tanırım*” dediği bilinmektedir.⁸³ Onun yazılarında beğenilen bir hususiyet de kendine has bir şivesinin olmasıdır. Tevazu’u asla elden bırakmayan İzzet Efendi’nin, Mustafa Râkım’ın geçilemeyecek bir merhale olduğunu söylediğini ve muasırları arasında bilhassa Şevkî Efendi’yi övdüğünü Süheyl Ünver nakletmektedir.⁸⁴

İzzet Efendi, şehzadelerin yazı muallimliği, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye âzâlığı, fiilen Rumeli Kadıaskerliği, Reisü’l ulemâlık⁸⁵, Nakîbü’l eşraflık⁸⁶ makamlarında da vazife yürüttü. 1293/1876 ‘da vefat ettiğinde Tophane’de Kadirîhane Tekkesi hazîresine defnedildi. Kabir kitâbesi talebelerinden Muhsinzâde Abdullah Bey tarafından yazılmıştır.⁸⁷

Mustafa İzzet Efendi’nin talebeleri arasında ön sırada Şefik Bey, Abdullah Zühdi Efendi, Hasan Rıza Efendi, Muhsinzâde Abdullah Efendi, Kayışzâde Hâfız Osman Nuri Efendi, Mehmed İlmî Efendi, Mehmed Hilmi Efendi, Hâfız Hasan Tahsin Efendi,

⁸¹Inal, *Son Hattatlar*, s.157

⁸² Derman, *Osmanlı Hat Sanatı*, s.116; Bu cezalandırmayı önleyenler arasında padişahın musahibi Sâid Efendi ile Hüsrev Paşa’nın olduğu da zikredilmektedir. Bkz. Derman, *Ömrümün Bereketi: 1*, s.173

⁸³ Bu sözü Uğur Derman, üstadı Necmeddin Okyay’dan işittiğini kaydederken, devamında ise, “Onun gibi bir üstad bunu söylerse, hüsn-i hatta yeni başlamış bulunanların halini varın artık siz tasavvur edin.” diyerek hattın devamlı bir çalışma gerektirdiğini vurgulayan bu söze dikkat çekmiştir. Bkz. Derman, *Osmanlı Hat Sanatı*, s. 116

⁸⁴A. Süheyl Ünver, *Hattat Mustafa İzzet Ve Eserleri*, 50 Sanat Sever Serisi 9, İstanbul, 1953

⁸⁵ Bu ünvanın ilimle bir alâkası olmayıp, Rumeli Kadıaskerliği payesi alanların en kıdemlisine verildiğini, Uğur Derman belirtmektedir; Derman, *Ömrümün Bereketi: 1*, s. 176,

⁸⁶ Peygamber Efendimiz’in soyundan gelenlerin hukukî işlerinin yürütüldüğü bu makama da seyyidliğinden dolayı Mustafa İzzet Efendi tayin olunmuştur; Derman, *Ömrümün Bereketi: 1*, s. 176

⁸⁷ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.203

Mehmed Şevket Vahdetî Efendi ve Siyahî Selim Efendi zikredilir. M.Uğur Derman, “Bu kadar tanınmış hattata hocalık edebilmek XIX. asırda başka kimseye nasib olmamıştır.” sözünde oldukça isabet buyurmuştur.⁸⁸

Resim 12: Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin 1263/1847 tarihli sülüs-nesih bir kıt'ası (Derman, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, 113. Levha)

Eserleri arasında yazdığı on bir Mushaf-ı Şerif, iki yüzden fazla hilye, sayısız kıt'a, levha (Özellikle Ayasofya'daki 7,5 metre çaplı dairevî levhaları İslâm âleminin en büyük yazıları olmak vasfını hâlâ korumaktadır), celî sülüs ve celî ta'lik bina kitâbeleri (Bunlardan İstanbul'da olan bazıları: Hırka-i Şerif Camii, Âli Paşa Mescidi, Dolmabahçe Sarayı, Harbiye Nezareti tâk kapısının arka yüzü, Ayasofya Hünkar Mahfili, Bâbıâli'de Nallı Mescid, Zafer Abidesi, ayrıca Kahire'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa Türbesi, Washington'da Washington Âbidesi...) bulunan Mustafa İzzet Efendi'nin, muhtelif camilerde de celî sülüs kubbe yazıları ve Nur âyeti (Ayasofya,

⁸⁸ Bkz. Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.203; Derman, *Osmanlı Hat Sanatı*, s.116; Derman, *Ömrümün Bereketi: 1*, s.177

Hırka-i Şerif, Büyük Kasımpaşa, Küçük Mecidiye, Sinan Paşa, Yahya Efendi Camileri) vardır. Harf inkılâbından önce matbaalarda kullanılan hurufat da onun eseridir.⁸⁹

Defni sırasında söz alan bir zât: “*Efendiler buraya gömdüğünüz bir maârif sandığıdır.*” demiştir ki bu cümle Kadıasker’i pek güzel ifade etmektedir.⁹⁰

1.2.1.4. Sâmi Efendi (ö. 1330/1912)

İsmail Hakkı Sâmi Efendi, 1253 (1838)’de İstanbul’da doğdu. Kurban Bayramı’nda doğduğu için kendisine İsmail Hakkı ismi verildi. Babası Yorgancılar kethüdâsı Hacı Mahmud Efendi, annesi Nefise Hanım’dır. Sıbyan mektebi eğitimi sonrasında Arapça ve Farsça öğrenip ardından 1853’te Maliye kaleminde göreve başladı. Kendisine Sâmi mahlası burada verilmiştir.

Sami Efendi, sülüs ve nesih yazılarını Boşnak Osman Efendi namında bir mahalle mektebi hocasından, sülüs celîsini Rakım çırağı Recai Efendi’den, dîvânî ve tuğrayı Dîvân-ı Hümayûn’un hat muallimi Nâsîh Efendi’den, ta’liki Kıbrısîzâde İsmail Hakkı Efendi’den, ta’lik celîsini Ali Haydar Bey’den, rik’ayı Mümtez Efendi’den meşk etti.

Resmi vazifesinde terfi ederek Dîvân-ı Hümayûn Mühimme Kalemine nâmenüvis olarak tayin edilen Sâmi Efendi, 1878’de Nâsîh Efendi’den boşalan Dîvân-ı Hümayûn Dairesi hutût-ı mütenevvia muallimliğine getirildi. Aynı zamanda Sadrazam Cevad Paşa’nın açılmasını istediği ta’lim-i hat şubesinin muallimliğinde ilave maaşla görevlendirildi. Uzun yıllar resmi vazife harici olarak çeşitli kurumlarda meraklılarına hat dersleri verdi.⁹¹

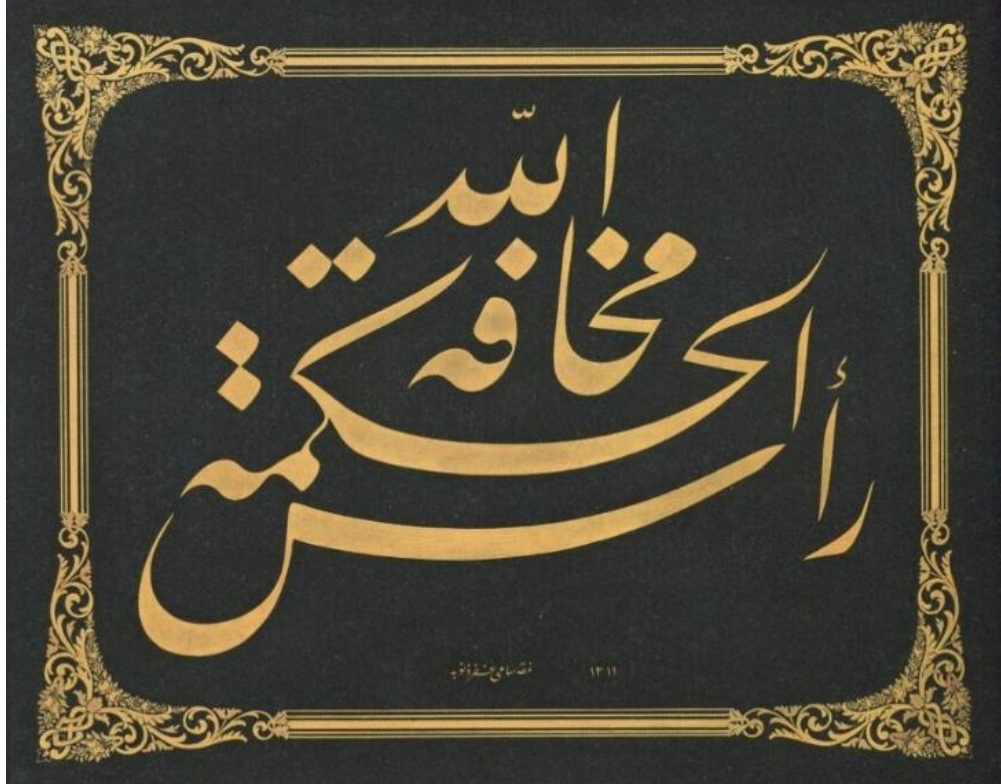
Sülüs ve nesih yazılarıyla fazla uğraşmayıp az sayıda kıt’a bırakan Sami Efendi, bu hat nev’ilerinden Şevki Efendi ve onun dayısı ve hocası olan Hulûsi Efendi’den teberrüken icazet aldı (1281/1864). O, asıl sanat şahsiyetini hattın en geç ve en güç olgun seviyeye gelmiş sahası olan celîde ortaya koydu. “*Celî yazmadan esrar-ı hatta vâkıf olunmaz*” ve “*Celî benim hem elimde hem kafamda mevcuttur*” sözleriyle kendisinin celîdeki kalem hakimiyetine işaret etmiştir. Genellikle siyah kağıda sarı renkli zırnık mürekkebiyle

⁸⁹ Derman, *Osmanlı Hat Sanatı*, s.117,118; Derman, “Mustafa İzzet Kazasker”, s.305,306; Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.203

⁹⁰ Derman, *Ömrümün Bereketi: 1*, s.177,

⁹¹ M.Uğur, Derman, “Sami Efendi İsmail Hakkı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.36, İstanbul,2009, s.72; M.Uğur Derman, *Hattat Sami Efendi ve Eserleri*, 50 Sanat Sever Serisi 18, İstanbul, 1962; Ayrıca meşk verdiği diğer kurumlar için Bkz., Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.224

yazdığı celî yazıları kalıp olarak iğnelenir ve müzehhibler tarafından altınla işlenirmiş. Zerendud usulü bu levhaları çok beğenildiğinden kendisinin is mürekkebiyle yazdığı yazılarının sayısı azdır. 1310/1893 Ramazan’ında dostu Tevfik Paşa tarafından kendisine dış kirası olarak verilen İsmail Zühdi murakka’sından aldığı ilhamı Râkım’ın celî vadisine tatbik etmiştir.⁹² Sanatındaki titizliği ile eserleri zaman içinde oldukça tekâmül göstermiştir. Bir yazı ile aylarca hatta yıllarca uğraştığı vakidir. Kendisine “Râkım’ı geçtiniz” diyenlere , “Râkım geçilemez, onu geçtim diyen geri döner” dediği bilinmektedir. Celî sülüs yazılarında görülen, hareke, mühmel, vb. bezeme işaretlerini de kendisine gelene kadar hiçbir hattat tarafından böylesi güzel ve muntazam yapılmadığını belirten Uğur Derman, onun tuğra çekmedeki mükemmeliyeti ile bilhassa Sultan Abdülhamid’in teveccühüne nail olduğunu belirtmektedir.⁹³

Resim 13: Sâmi Efendi’nin celî ta’likle zerendüd bir levhası (Derman, Ömrümün Bereketi : 1, s.304)

⁹² Uğur Derman’ın, bahsi geçen dış kirası olan murakka’nın hediye edilmesinin ayrıntılarını konu edinen ve Sâmi Efendi’nin mizahkâr yanını ile ilgili detaylar içeren “Hattat Sâmi Efendi’nin Dış Kirası” başlığı ile kaleme aldığı yazısı için, Bkz. Derman, *Ömrümün Bereketi* : 1, s.71-77

⁹³ Derman, “Sami Efendi İsmail Hakkı”, s.73

Hasan Rıza Efendi'nin ta'lik hattını meşk ettiği Sâmi Efendi'nin, diğer önde gelen talebeleri arasında Hacı Kâmil Efendi, Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey, Hacı Mehmed Nazif Bey, Ferid Bey, Rıfâî Aziz Efendi, Ömer Vasfi Efendi, Re'fet Efendi, Neyzen Emin Efendi, Enderunlu Ahmed Rakım Efendi, Suud Yavsî Bey zikredilebilir. Bu değerli talebelerinden bir kısmının, Sâmi Efendi'nin vefatından birkaç yıl sonra açılan Medresetü'l Hattâfında her bir yazı türü için hoca olarak tayin edilmelerinin, bir üstad için büyük bir mazhariyet olduğu da M.Uğur Derman'ın ifadelerinde yerini almıştır.⁹⁴

Eserleri altınla anılan Sâmi Efendi'nin müze ve koleksiyonlarda yerini alan çok sayıda levhası bulunmaktadır. Yeni Cami Çeşme Sebili'nin kitâbesi⁹⁵ başta olmak üzere, Kapalı Çarşı kapıları, Bâbıâli Nallı Mescid, Şehzade Camii, Erenköy Zihni Paşa ve Galib Paşa camilerinin kitâbe yazıları Sâmi Efendi'nin sayısız celî yazılarından bazılarıdır.⁹⁶

Mizahkâr yapısı nedeniyle bulunduğu meclislerin pek neşeli ve lâtifeli geçtiği, hakkında nakledilenler arasındadır.⁹⁷ Osmanlı celî ta'lik ve celî sülüsünün son büyük üstadı Sâmi Efendi'nin kabri Fatih Camii haziresindedir. Kitâbesini talebesinden Kâmil Efendi yazmıştır. Necmeddin Okyay ise vefatına tarih düşürmüştür.⁹⁸

1.2.2. Talebeleri

Hasan Rıza Efendi'nin İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'ın verdiği malumata göre on yedi kişiye icâzetnâme⁹⁹ verdiği bilinmektedir.¹⁰⁰ Ancak araştırmalar neticesinde talebelerinin tamamına ilişkin bilgilere erişilememiştir. Bizzat icâzetnâme verdiği veya icazetine tasdik yazdığı tespit edilen talebeleri ile ayrıca kendisinden bir müddet ders alan veya istifade eden kişiler de bu başlık altında değerlendirilmiştir. Talebeler,

⁹⁴ Derman, "Hattat Sami Efendi ve Eserleri", 50 Sanat Sever Serisi

⁹⁵ Yeni Cami Çeşme ve Sebili'nin kitâbesi öylesine değerlidir ki, o günden bugüne yazı kalıpları ve bu kalıpların fotoğrafları birçok hattata tesir ederek celî sülüs yazıda rehber ve ilham kaynağı olmuştur. Kitabe bu önemli vasfından dolayı Hattat Mehmed Özçay'ın sanat yönetmenliği ve girişimleri ile hakkında müstakilen kitap neşredilen nadir kitabelerden biridir. Uğur Derman'ın bir makalesinin de yer aldığı bu kitapta kitâbe ile ilgili ayrıntılı bilgiler ve Topkapı Sarayı'ndan temin edilen siyah zemine zırmıkla yazılmış asıl kalıplarının görüntüleri yer almaktadır. Bkz. M.Uğur Derman, **Yeni Cami Çeşme Ve Sebili'nin Kitâbesi**, İstanbul, Kasım 2011

⁹⁶ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.228; Eserleri için ayrıca Bkz., Derman, "Sami Efendi İsmail Hakkı", s.74; Derman, "Hat San'atının Büyük İsimlerinden Sâmi Efendi", *Ömrümün Bereketi : 1*, s.305-320

⁹⁷ Nakledilen bu fıkraların bir kaçını için Bkz. İnal, *Son Hattatlar*, s.360,361,362

⁹⁸ Derman, "Hattat Sami Efendi ve Eserleri", 50 Sanat Sever Serisi

⁹⁹ Kısaca öğretenin, öğrenene verdiği diploma mahiyetindeki bu belge türü, ilmiyye ve sûfiyye sınıfında çok önem arzettiği gibi hat sanatında da pek ehemmiyetlidir. Hoca talebesine yazacağı yazılara imza koyma yetkisini bu belge ile vermiş olur. İcazetnâmeler hakkında Bkz. M. Uğur Derman, "Türk Yazı Sanatında İcazetnâmeler ve Taklid Yazılar", VII.Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler 25-29 Eylül 1970, C.2, Ankara, 1973, s.716-733

¹⁰⁰ İnal, *Son Hattatlar*, s.335

icâzetnâmelerdeki tarihlerdeki önceliğe göre sıralanmış, sıralamanın devamında ise, icâzetnâme tarihi bilinmeyen talebeleri ile Rıza Efendi'den yazı dersi almak suretiyle istifade ettiği bilinenlere yer verilmiştir.

Resim 14: Hasan Rıza Efendi'nin Mehmed Zühdi Efendi'ye verdiği icâzetnâmede icaze hattı ile yazdığı, tasdik bölümü (M. Özçay fotoğraf arşivi)

1.2.2.1. Mîr Ahmed Bîzebân Efendi

1298/1881 tarihli icâzetnâmeden hocasının Hasan Rıza Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Şefik Bey talebelerinden İbrahim Alaüddîn Bey'in (1260/1844-1305/1887) de icâzetnâmede tasdiki bulunmaktadır. (Resim 15)

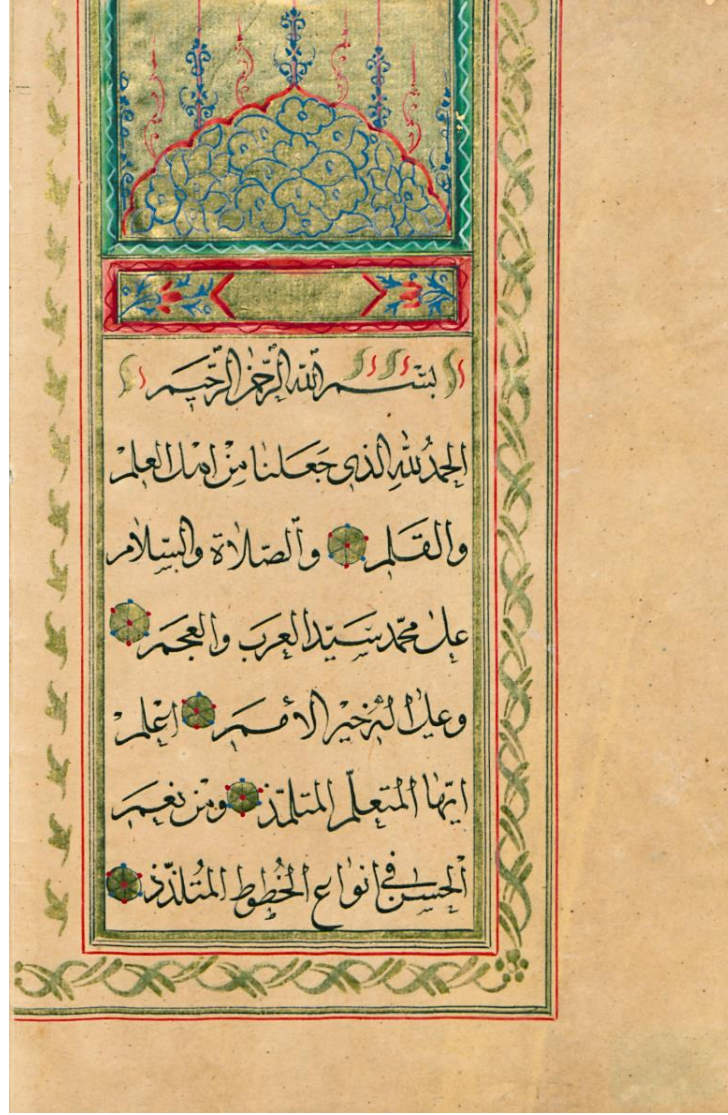

Resim 15: Mîr Ahmed Bîzebân Efendi'ye ait icâzetnâme (M. Özçay fotoğraf arşivi)

1.2.2.2. Mîr Mustafa Refik Efendi

Mîr Mustafa Refik Efendi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. 1308/1891 tarihli ve günümüzde SSM'de 190-0328 envanter numarası ile kayıtlı bulunan icâzetnâmesi, Hasan Rıza Efendi'nin verdiği tespit edilen icâzetnâmeler arasında form bakımından farklılık arz etmektedir.¹⁰¹ Deri ciltli, beş varaktan ve her sayfası dokuz satırdan müteşekkil elyazması kitap görünümündedir. Rıza Efendi'nin hüsn-i hat şeceresini, silsile halinde Hz. Ali'ye (r.a.) ve Hz. Peygamber'e kadar vardığı icâzetnâme metninin son sayfasında, mühür ile tasdiki bulunmaktadır. (Resim 16)

¹⁰¹ <http://www.digitalssm.org/cdm/compoundobject/collection/Kitapvehat/id/223028/rec/6> (E.T. 15.12.2014)

Resim 16: Mustafa Refik Efendi'ye verilen icâzetnamenin ünvan sayfası (SSM fotoğraf arşivi)

1.2.2.3. Hâfız Mâhir Efendi

Hocasının Mehmed Fehmi Efendi¹⁰² (1276/1860-1330/1915) olduğu anlaşılan 1310/1893 tarihli icâzetnâmede Hasan Rıza Efendi ve Mehmed Nazif Bey'in tasdiklerinin bulunduğu görülmektedir. (Resim 17)

¹⁰² Mehmed Şefik Bey'in talebelerindendir. Hutut-ı mütenevviada mahir olduğu zikredilir. Bkz. İnal, *Son Hattatlar*, s.92,93

Resim 17: Hâfız Mâhir Efendi'ye ait icâzetnâme (M. Özçay fotoğraf arşivi)

1.2.2.4. Mehmed Zühdi Efendi

Hakkında malumata ulaşılamamıştır. 1322/1904 tarihli icâzetnameden, hocasının Rıza Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Hâfız Tahsin Efendi ve Mehmed Nazif Efendi'nin de icâzetnâmede tasdikleri bulunmaktadır. (Resim 18)

Resim 18: Mehmed Zühdi Efendi'ye ait icâzetnâme (M.Özçay fotoğraf arşivi)

1.2.2.5. İbrahim Efendi

1322/1904 tarihli icâzetnâmeye göre Hasan Rıza Efendi'nin talebesidir. İcâzetnâmede Hâfız Tahsin ve Mehmed Nazif Efendilerin tasdikleri mevcuttur. (Resim 19)

Resim 19: İbrahim Efendi'ye ait icazetname (Hülya Bilgi, Gönülden Bir Tutku, Sevgi Gönül Hat Koleksiyonu, s.103) (SHM envanter nr. 15556-Y.149)

1.2.2.6. Mehmed b. Es'ad Efendi

1325/1907 tarihli icazetnameden anlaşıldığına göre Mehmed b. Es'ad Efendi'nin hocası Hasan Rıza Efendi'dir. İcazetnâmede Hâfız Tahsin Efendi ve Mehmed Nazif Efendilerin tasdikleri bulunmaktadır. (Resim 20)

Resim 20: Mehmed b. Es'ad Efendi'ye ait icâzetnâme (M. Özçay fotoğraf arşivi)

1.2.2.7. Mîr Ârif Efendi

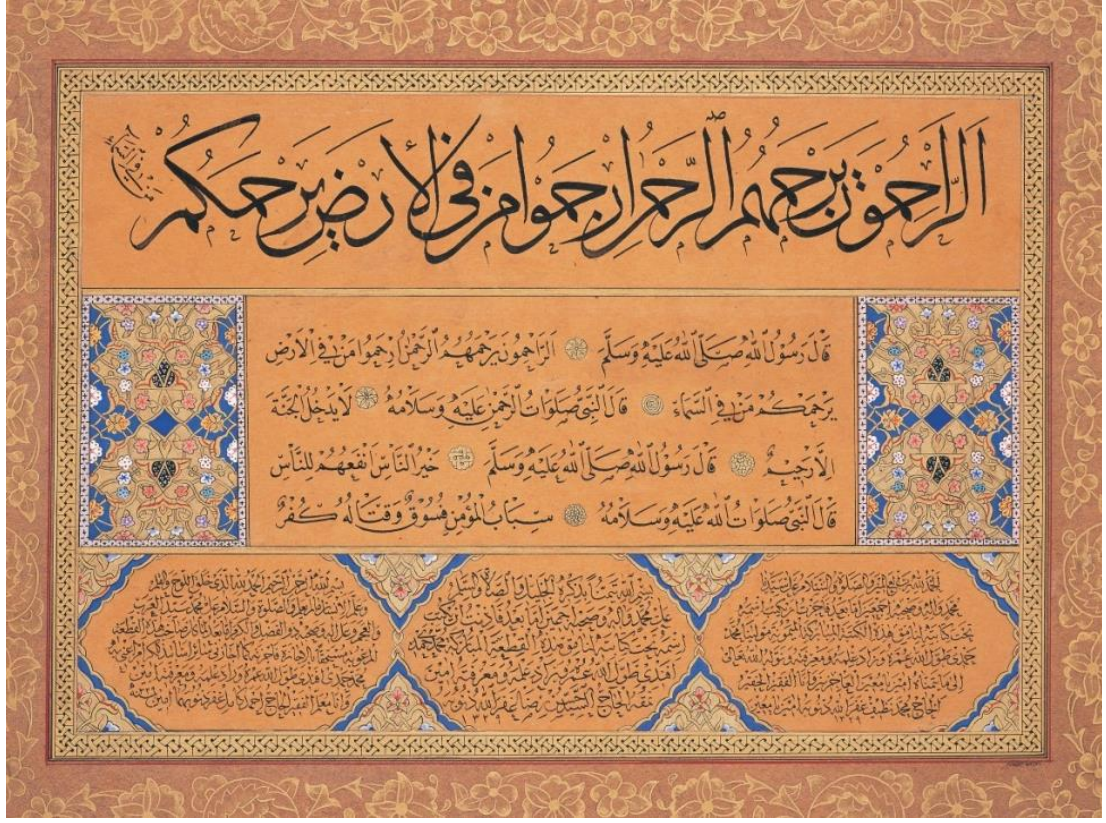
Hocasının Hasan Rıza Efendi, tasdik edenlerin ise Mehmed Nazif Efendi ve Mehmed Fehmi Efendi olduğu anlaşılan icâzetnâme 1328/ 1910 tarihlidir. (Resim 21)

Resim 21: Mîr Ârif Efendi'ye ait icâzetnâme (M. Özçay fotoğraf arşivi)

1.2.2.8. Mehmed Hamdi Efendi

Ahmed Kâmil Efendi'nin talebesi olup 1329/1911 tarihli icâzetnâmesi Hasan Rıza ve Mehmed Nazif Efendi tarafından tasdik edilmiştir. (Resim 22)

Resim 22: Mehmed Hamdi Efendi'ye ait icâzetnâme (M. Özçay fotoğraf arşivi)

1.2.2.9. Hüseyin Hâmid Efendi

Şekercizâde nâmıyla anılan Hüseyin Hâmid Efendi, Muzıka-i Hümayûnda iken Hasan Rıza Efendi'den nesih, Çerkez Alâüddin Bey'den sülüs meşk etmiştir. Hakkında çok fazla malumat yoktur. 1896 veya 1897 yılında vefat etmiş olabileceği tahmin edilmektedir.¹⁰³

1.2.2.10. İlyas Veysi Efendi

Hakkında, Bâb-ı Âli Caddesinde hattatlık yaptığı ve Rıza Efendi'nin talebesi olduğundan başka bilgi ile karşılaşılmamıştır.¹⁰⁴

¹⁰³ İnal, *Son Hattatlar*, s.783

¹⁰⁴ Mehmet Memiş, "Süleyman b. Ahmed'in "Mir'ât-ı Hattâtîn" Adlı Eseri", MÜ. SBE. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 68.

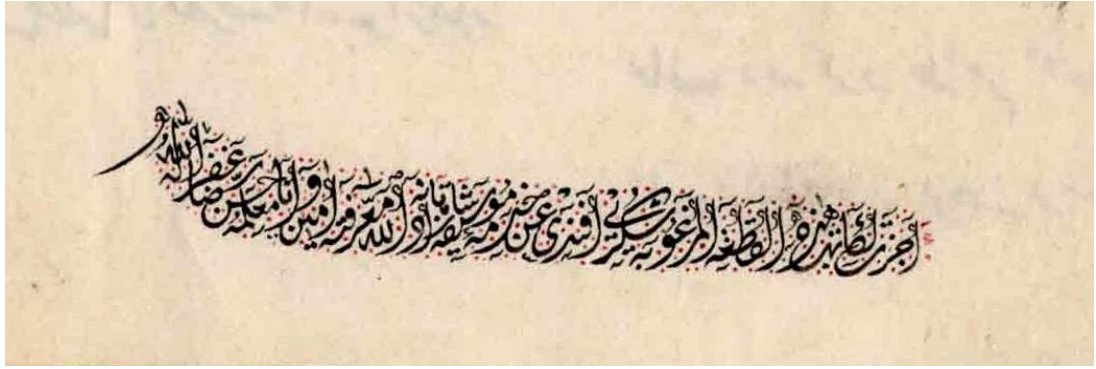

1.2.2.11. Mehmed Sâdi Efendi

Süleyman b. Ahmed Efendi, Mir'ât-ı Hattâtîn adlı eserinde bu zâtın 7 Muharrem 1337 tarihinde, Medresetü'l-Hattâtîn'de Hacı Ahmed Kâmil ve Hacı Hasan Rıza Efendilerden icazet aldığını kaydetmiştir.¹⁰⁵

1.2.2.12. Şükrî Efendi

Hasan Rıza Efendi'nin, Muzıka-i Hümayûnda hat hocalığı yapmakta iken, burada hademe olarak anıldığı icâzetnâme temrininden anlaşılan bu zâta, celî dîvânî öğrettiği ve onu icâzetnâmeye lâyık gördüğü anlaşılmaktadır. Tarih yer almayan bu temrin icazetnamenin aslının yeri bilinmediği gibi Şükrî Efendi'nin hüviyeti hakkında da malumat yoktur.

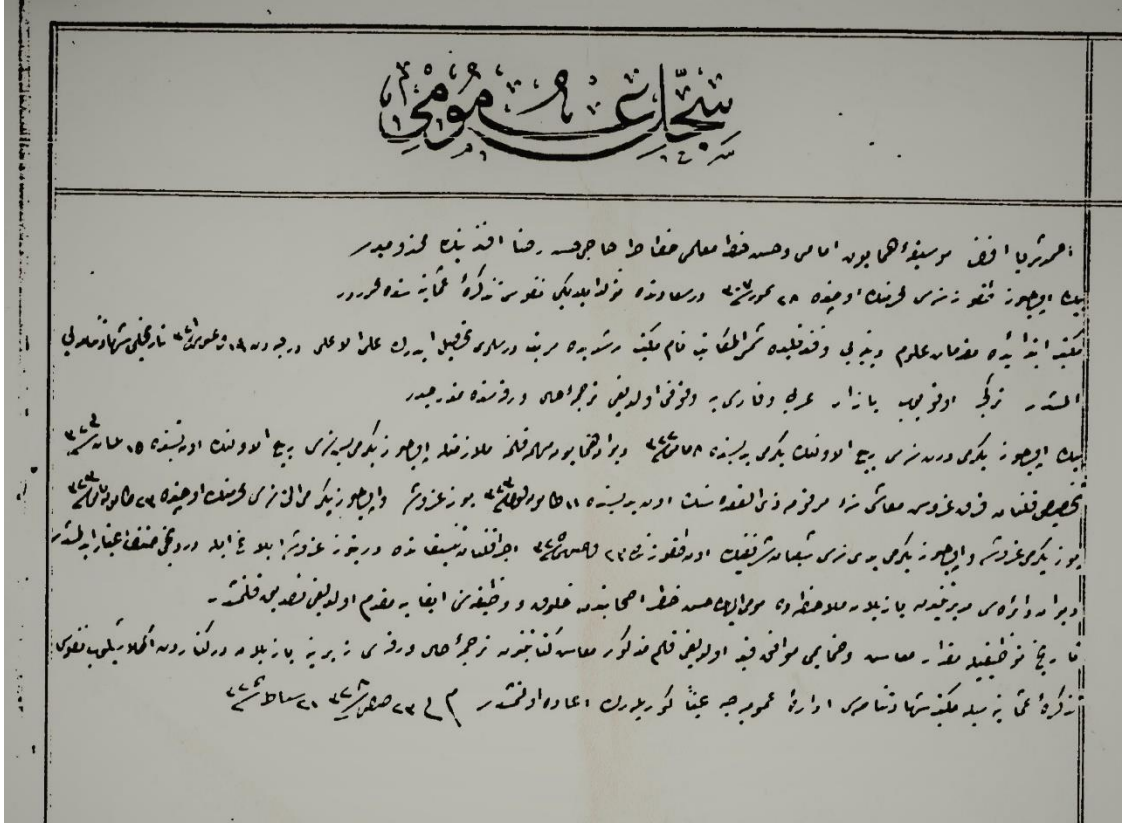
Resim 23: Şükrî Efendi'ye ait icâzetnâme temrini (M. Özçay fotoğraf arşivi)

1.2.2.13. Ahmed Süreyya Saltuk

Hasan Rıza Efendi'nin oğludur. 1309/1891 senesinde İstanbul'da doğdu. Mekteb-i İbtidâide müfredat-ı ulûm-ı diniyye derslerini, ardından Fındıklı'da Şems'ül Mekâtib nâmıyla bilinen Mekteb-i Rüşdiyyede düzenlenmiş olan dersleri tahsil ederek pekiyi derece ile mezun oldu (1905). Türkçe okur yazarlığı ile Arapça ve Farsçaya hakimiyeti ileri derecede idi. 1324/1909-1328/1912 yılları arasında Dîvân-ı Hümayûn Mühimme Kalemine mülâzemetle her yıl biraz daha artan bir maaş miktarı ile stajyer olarak vazife

¹⁰⁵ Memiş, "Süleyman b. Ahmed'in Mir'ât-ı Hattâtîn" Adlı Eseri", s. 98.

gördü ve bu esnada hüsn-i hat vazifesini îfaya mukadder olduğu tasdik edildi.¹⁰⁶ (Resim 24) Ardından Dîvân-ı Hümayûn hulefasından olarak, harf inkılâbına kadar Bâbîâli'de hattatlık mesleğini sürdürdü. Sonrasında ise emekli oluncaya değin liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı.¹⁰⁷ Yayımlanmış makaleleri ve çeşitli kitaplarda özellikle sanat tefekkürü üzerine yazıları bulunmaktadır.¹⁰⁸

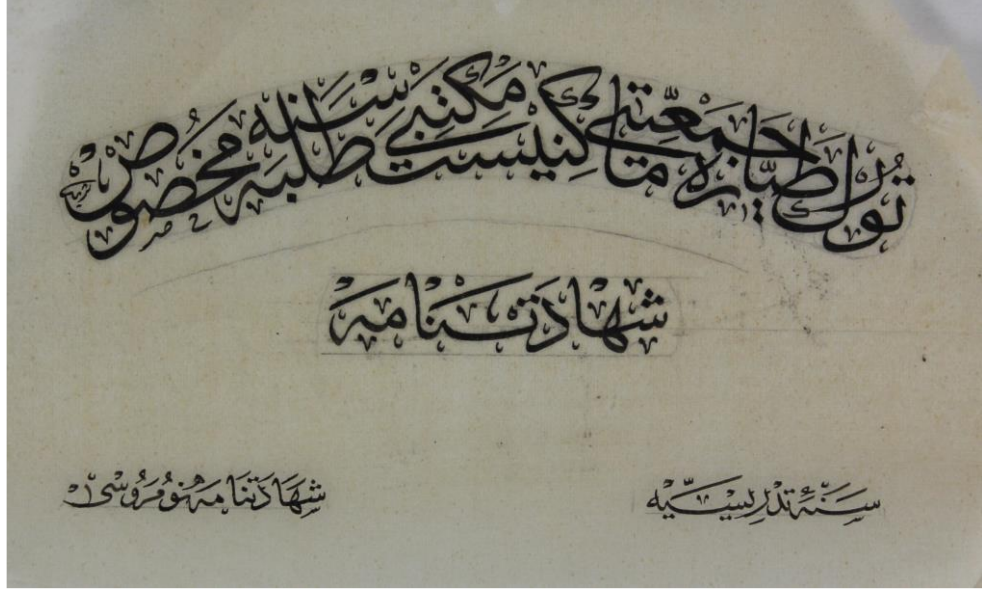

Resim 24: A. Süreyya Bey'in kısa terceme-i hâlini içeren "Sicill-i Umûmî" belgesi (BOA, 171/369)

¹⁰⁶ T.C. BOA Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Sicill-i Umûmî, 171/369, 29/Z/1309

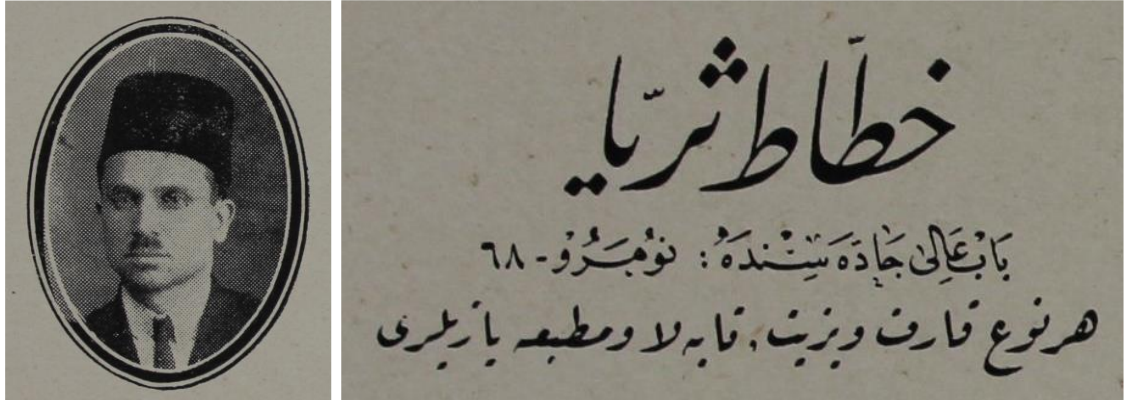
¹⁰⁷ Derman, "Hasan Rıza Efendi", s.154

¹⁰⁸ Yazılarında birkaçı için Bkz. A. Süreyya Saltuk, "İslâmi Yazılarda Ahenk, Hat", **İslâm Türk Ansiklopedisi**, s.154,155, İstanbul, 1941; A.Süreyya Saltuk, "Osmanlılarda Sanayi-i Nefise Ezcümle Hutut-ı Bedia", Sırat-ı Müstakim ,C.7, S.174, İstanbul, 14 Muharrem 1329 / 15 Ocak 1911, s.280-285; "Üstâd-ı Ekrem Hattat Nazif Bey", Sebîlü'r-Reşâd, C.X, S.244, İstanbul,1331 (1913), s.159-161

Resim 25: Süreyya Bey'in "Türk Tayyare Cemiyeti Makinist Mektebi Talebesine Mahsus Şehadetname" başlıklı belge taslağı halindeki sülüs bir yazısı (Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27)

Ahmed Süreyya Bey, hat eğitimini babasından almıştır. Süheyl Ünver'in Süleymaniye Kütüphanesindeki Hasan Rıza Efendi dosyasında yer alan örnek yazıları kabiliyetli bir ele sahip olduğuna delil olsa da hattatlığını çok fazla ilerletmemiştir. Bunu harf inkılâbının etkilerine bağlamak mümkün gözükmemektedir. Sülüs, nesih, ta'lik, rik'a ve dîvânî yazı türleri ile çalışmaları ve yazı tasarımları mevcuttur. Yazılarında ekseriya "Süreyya", bazen de "Ahmed Süreyya" imzasını kullanmıştır.¹⁰⁹

Resim 26: Süreyya Bey ve Bâbîâli'de kartvizit, belge, vs yazdığı dükkanının kendisine ait kartviziti

(Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27)

¹⁰⁹Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

1969 yılında vefat eden A.Süreyya Bey'in kabri, babası Rıza Efendi'nin kabri ile yan yanadır.

Resim 27: Süreyya Bey'in vefat ilanı (02.09.1969 tarihli Milliyet Gazetesi, s.11)

1.2.2.14. Mehmed Şevkî Efendi

1268/1851 yılında, Safranbolu (Zağferanbolu) esnafından Kürdzâde Ahmed Efendi'nin oğlu olarak dünyaya geldi. Sıbyan mektebinde okurken mektebin kalfası hattat Ahmed Efendi'den sekiz yaşında sülüs ve nesih meşk etmeye, kendi ifadesine göre de on yaşında Mushaf yazmaya başladı. 1288/1871 senesine kadar yazmaya devam ederek, yazdığı Mushaf'ların beş-on adedini taliplerine vermek için İstanbul'a gitti. İstanbul'da yaklaşık on yıl kadar ikamet edip Kur'an-ı Kerim yazma çalışmalarını sürdürdü. Bu esnada Hasan Rıza Efendi ile tanışıp bir buçuk yıl süre ile kendisinden yazı öğrendi. Ardından memleketine dönüp Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin Efendi Hazretlerinin halifelerinden Bozacızâde Hacı Mehmed Efendi'den ilmiye icâzeti aldı. Yirmi yılın ardından tekrar İstanbul'a gelerek Beyazıt'ta bir çarşı içinde dükkan açıp arzu edenlere Mushaf, En'am, Delâil yazarak hayatını sürdürdü. 1345/1927 senesine kadar 103 adet Mushaf-ı Şerif yazdığı bilinmektedir. Son zamanlarında yaşlılığı sebebiyle yazıya

devam edemediğinden imamlıkla vazifelendirilmiş ancak bu vazifesini yerine getirememiştir. 1368/1932 yılında vefat ederek Eyüp Sultan kabristanına defnedildi.¹¹⁰

Mehmed Şevkî Efendi'nin, hocası Hasan Rıza Efendi'yi Cihangir'de oturduğu sıralarda sık sık ziyarete gittiği ve yaşlılığına rağmen onu bırakmadığı bilinmektedir. Bir defasında Rıza Efendi hasta yatağında uzanmış iken, ziyaretine gelen Mehmed Şevki Efendi'yi kabul etmiştir. Bir süre görüştüktan sonra, yaşıt sayılmalarına rağmen, Şevki Efendi'nin, yanından ayrılırken hocasının elini öpmesi, bir talebenin hocasına hürmetini göstermesine anlamlı bir örnektir.¹¹¹

Resim 28: Mehmed Şevkî Efendi'nin Hicri 1337 tarihinde yazdığı bir Mushaf'ın serlevhası (SK, Yazma Bağışlar, nr.4955)

¹¹⁰ İnal, *Son Hattatlar*, s.399,401

¹¹¹ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

Resim 29: Mushaf'ın sonunda M.Şevki Efendi'nin, Hasan Rıza Efendi'nin talebesi olduğunu belirttiği ketebe kaydı (SK, Yazma Bağışlar, nr.4955)

1.2.2.15. Mustafa Halim (Özyazıcı) Efendi

XX. yüzyılın en kudretli hattatlarından Halim Efendi, 1315/1898'de İstanbul'da doğdu. İlk öğrenimini İsa Kapısı İbtidâî Mektebinde tamamladıktan sonra, Haseki Gülşen-i Maârif Rüşdiyesine devam ederek buradan pekiyi derece ile mezun oldu. Eski Sanayi-i Nefise Mektebinde hâk ve resim şubesine, bir sene sonra da yeni açılan Medresetü'l Hattâtîne kaydoldu.¹¹² Halim Efendi yazıya, daha çocuk yaşlarda isti'dadını sezen babasının teşviki ile başladığını sıklıkla dile getirirse de geleneksel anlamda ilk yazı meşklerini rüşdiye mektebinde iken hocası Hamit Aytaç'tan (ö.1982) aldı.¹¹³

Medresetü'l Hattâtînde Hasan Rıza Efendi ile sülüs ve nesih derslerine başlamış olan Halim Efendi, onun gözlerindeki rahatsızlık nedeniyle dersleri bırakmasının ardından Kâmil Akdik ile eğitimine devam etti. Burada Hulûsi Efendi'den ta'lik, İsmail Hakkı

¹¹² İnal, *Son Hattatlar*, s.104

¹¹³ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.281

Efendi'den celî sülüs ve tuğra, Ferid Bey'den dîvânî, Said Bey'den rik'a hatlarını meşkederek 1918 senesinde mezun oldu. Çeşitli memuriyet vazifelerinin yanısıra harf inkılâbına kadar yazı çalışmalarını yürüterek çok sayıda eser üretti. Bilhassa celî yazılardaki müsvedde yapmaksızın zihnindeki tasavvuru kömür kalemle kağıda tespit ederek hemen yazmaya başlamasının ve yazıyı tam da verilen ölçüye göre bitirebilmeyi başarmasının ona mahsus bir ihsan olabileceği ifadesi, M.Uğur Derman'ın Halim Efendi ile ilgili naklettiği bilgiler arasında yer almaktadır.¹¹⁴

Resim 30: Halim Efendi'nin Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan 2,5 mm'lik kalemle celî nesih kıvamında yazdığı, biraz sülüs kısmen muhakkak besmelesi ile 59x95cm ebatlı levhası (Derman, *Türk Hat Sanatının Şâheserleri*, 58. Levha)

Harf devriminin hat sanatından ayrı düşünülmesi gerektiğinin anlaşılması üzerine Halim Efendi'ye sırf tezyini ve sanat eserlerinin tamirini öğretmek maksadıyla İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Şark Tezyînî Sanatlar Şubesinde hat sanatı eğitimi izni verildi. Emekli oluncaya kadar burada görev yaptı. M. Uğur Derman'ın ifadeleriyle, kim bilir kaç mezar kitâbesi için yazdığı “Her nefis ölümü tadacaktır” âyet-i celîlesi,

¹¹⁴ M.Uğur Derman, Hattat Mustafa Halim Özyazıcı (1898-1964) Hayatı ve Eserleri, 50 Sanat Sever Serisi 20, İstanbul, 1964, s.2

1964 senesinde kendi hakkında tecelli etti. Kabri Silivrikapı Kozlu Mezarlığı'ndadır¹¹⁵

Halim Efendi'nin, hocası Hasan Rıza Efendi'den kalemin kat'ına ilişkin duyup anlattığı ve onun sanatta titizliğini de gösteren bir notu, Necmeddin Okyay şu şekilde nakletmektedir: “*Taklit edeceğin yazının kalemine göre kendi kalemini kat'edeceksin. Kalemin kat'ını bilmezsen yazı benzemez. Kalem lâaletta'yın yontulmaz. Kalem açısında esas baş ve şehâdet parmağı ölçüsüne ve meyline dikkat lâzım.*”¹¹⁶

1.2.2.16. Abdülkadir Efendi (Saynaç)

1299/1881'de, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın torunlarından Ahmed Tevfik Efendi'nin oğlu olarak Kayseri'de doğdu. Lise tahsilini bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek, Fatih Medresesinde ve ardından Dârülfünûna devamlı ilmî tahsilini tamamladı. 1321/1903 yılında da Meşihat Dairesi Mektubî Kaleminde vazifeye başladı. Burası ilga olunca 1948'deki emekliliğine kadar İstanbul Müftülüğünde memur olarak çalıştı.¹¹⁷

Memleketinden İstanbul'a geldiği sene Filibeli Bakkal Ârif Efendi'den (ö. 1327/1909) sülüs ve nesih meşkine başladı. Mürekkebat meşkini Reisü'l hattâtîn Kâmil Akdik (ö.1941) Efendi'den tamamlayarak icazet aldı. Bu meşk sürecinde Medresetü'l Hattâtîne devam ettiği için burada Hasan Rıza Efendi'den de istifade etti. Hulusi Efendi (ö.1940), Ârif Hikmet Bey (ö.1918), Ferid Bey (ö.1920'ler), İsmail Hakkı Bey (ö.1946) gibi XIX. yüzyılın meşhur hattatlarından mütenevvi yazılar üzerine eğitim aldı. 1909'da Meclis-i Kebîr-i Mâarifin düzenlediği “Hutût-ı Mütenevvia” yarışmasında birinci seçildi. 1319/1912 tarihli icâzetnâme levhasında (Hilye-i Şerîf), Kâmil Efendi, Hasan Tahsin Efendi ve Hasan Rıza Efendilerin imzaları vardır. Sülüs, nesih, ta'lik ve rik'a yazılarıyla ve şekilli istifleri ile Osmanlıdan Cumhuriyete intikal etmiş hattatlardandır. Mürekkebat imalinde de mahir olduğu, hattatlığının yanı sıra tercüme çalışmaları yaptığı da bilinmektedir. Başta İbnülemin, S. Ünver ve amcazâdesi Feyhaman Duran olmak üzere birçok koleksiyonda eserleri bulunmaktadır. 1386/1967

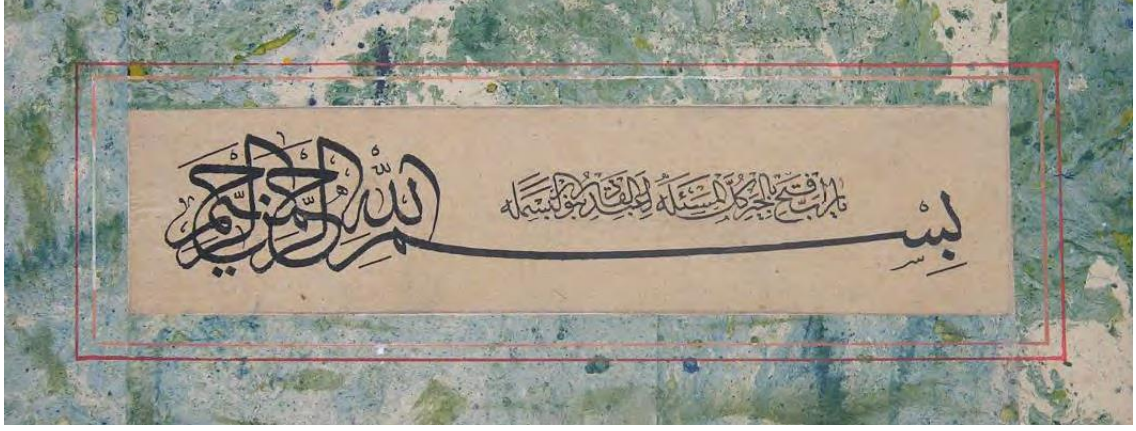
¹¹⁵ Derman, *Hattat Mustafa Halim Özyazıcı (1898-1964) Hayatı ve Eserleri*, s.1; Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.281,284; Ayrıca eserlerinin listesi ve sanatı için Bkz. Derman, *Hattat Mustafa Halim Özyazıcı (1898-1964) Hayatı ve Eserleri*, s. 3; Yusuf Bilen, *Hattat Mustafa Halim Özyazıcı Hayatı Sanatı Ve Eserleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2001, s.48 vd.

¹¹⁶ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

¹¹⁷ İnal, *Son Hattatlar*, s.32

yılında vefat etmiştir. Edirnekapı mezarlığındaki kabrinin mezar taşını, Hasan Rıza Efendi'nin mezar taşı gibi oğlu Âtîf Saynaç hâkketmiştir.¹¹⁸

Resim 31: Abdülkadir Efendi'nin farklı bir besmele istifi. Besmele'nin keşidesinin üstünde “Yâ Rabb'iftah bi'l-hayr külle'l mes'ele / li- Abdelkâdir bi- nûri'l-besmele” yazılıdır. (Karataş, “ “Âlim”den “Aydın”a Geçiş Sürecine Bir Örnek “Hattat” Abdülkadir Saynaç Efendi ve “Yazı Ustası” Oğlu Sait Yada Bey” s.143)

1.2.2.17. Ahmed Süheyl Ünver

Hakkında kitaplar yazılacak kadar değerli, hayatı boyunca yaptığı çalışmalar, derlediği hatıralar ve arşivi ile de bir kütüphane oluşturacak kadar birikim sahibi ve Uğur Derman'ın tabiriyle de tam bir “Has İstanbullu”¹¹⁹ olan Süheyl Bey, 1898 senesinde İstanbul Haseki'de doğdu. Babası Tırnovalı Mustafa Enver Bey'dir. Annesi Safiye Hanım, XIX. yüzyılın meşhur hattatı Mehmed Şevkî Efendi'nin kızıdır. Mekteb-i Tıbbiye mezunudur.¹²⁰

Ailesinde Hulûsi Efendi, M.Şevki Efendi ve Rıza Efendi başta olmak üzere altı hattat bulunan Süheyl Ünver'in çocukluğu bilhassa bu zevatın arasında geçti. 1910-12 yılları arasında haftada bir gün eniştesi Rıza Efendi'nin yanına giderek sülüs nesih dersleri aldı. Fakat okul hayatı nedeniyle kendini tam olarak yazıya verip gözle görülür bir ilerleme kaydedemedi. Bununla beraber eniştesine gidiş gelişlerinde onun yazı ve

¹¹⁸ Ahmet Karataş, “ “Âlim”den “Aydın”a Geçiş Sürecine Bir Örnek “Hattat” Abdülkadir Saynaç Efendi ve “Yazı Ustası” Oğlu Sait Yada Bey”, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.44, İstanbul, 2013, s.126-133

¹¹⁹Derman, “Hatıralardaki Süheyl Ünver”, *Ömrümün Bereketi* : 1, s.266

¹²⁰Ahmed Güner Sayar, “Ünver Ahmet Süheyl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, İstanbul, 2012, s.350

karalamalarına derin bir aşkla bakarak, güzel yazıyı seçme ve sevmeye maharet kazandı.¹²¹

Lise yıllarında yeteneğini keşfeden resim hocası onu Üsküdarlı ressam Hoca Ali Rıza Efendi ile tanıştırdı ve ondan resim dersleri almaya başladı. Tıbbiye öğrencisi iken bir yandan da Medresetü'l Hattâtin derslerine devamla bilhassa tezhibe meylecti. 1342/1923 tarihinde buradan tezhib, ebru ve âhar derslerinden icazet alarak mezun oldu.¹²²

A. Süheyl Ünver, gıpta edilecek bir çalışma azmi ve engin araştırma ufku ile Türk Tıp Tarihi üzerine olduğu kadar aldığı sanat eğitimleri ile kültür ve sanat tarihi alanlarında da çalışmalarda bulundu. Yaptığı bilimsel araştırmalarla oldukça fazla karanlık noktayı aydınlatmaya çalıştı. Tüm bu alanlarda kaleme aldığı çok sayıda eseri mevcuttur. 14 Şubat 1986'da İstanbul'da vefat etti.¹²³

1.2.3. Mushaf Kitabedinin Seyri ve Hasan Rıza Efendi Mushafları

1.2.3.1. Mushaf Kitabedinin Tarihi Seyrine Genel Bakış

İslâm sanatları arasında hat sanatının istisnai bir yeri olduğu gibi hat sanatı içinde de Mushaf kitabedinin hususi bir yeri vardır. Zira yazının sanat seviyesine yükselmesi, ilâhi kelâmın güzel yazılmaya çalışılması gayretleriyle meydana gelen bir olgudur. Benzer şekilde Mushaf kitabedinin gelişim seyri ile hat sanatının gelişim seyri birbiri ile birebir ilişkili süreçlerdir demek yerinde olacaktır.

İslâm Medeniyeti bütünüyle ele alınıp incelendiği zaman bu medeniyeti oluşturan tüm unsurların Asr-ı Saadet'te Hz.Peygamber (s.a.v.) tarafından planlandığı, icra edildiği veya gerçekleşmesi için işaret edildiği anlaşılır.¹²⁴ Bu anlamda Kur'an-ı Kerim henüz iki kapak arasına alınmadan evvel bile Mushaf kitabedi sahasında hızla gelişen bir süreç başlamıştır demek mümkündür. Bunda, yazıya işaret eden âyetlerin varlığı,¹²⁵ Hz.

¹²¹Sayar, *A.Süheyl Ünver Hayatı şahsiyeti ve Eserleri*, s.75,76,79,85,114,130,131

¹²² Sayar, *A.Süheyl Ünver Hayatı şahsiyeti ve Eserleri*, s.91,93

¹²³ Kitap, makale, tebliğ, ansiklopedi maddesi, gazete yazısı gibi türlerde kaleme aldığı bu yazıların toplam iki bin civarında olduğunu A.Güner Sayar belirtmektedir. Bkz. Sayar, "Ünver Ahmet Süheyl", s. 351

¹²⁴ Fevzi Günüş, "Hat Sanatının Asr-ı Saadetteki Durumu ve Gelişmesi Hakkında Bazı Düşünceler", İstem, Yıl: 2, Sayı: 4, 2005, s.145

¹²⁵ Bkz. Hasan Tahsin Feyizli, *Feyz'ül Furkân Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, Alak /1,3,4,5, Bakara/282, Kalem/1, 6.Baskı, İstanbul, 2012

Peygamber'in (s.a.v.) bilginin yazıyla tespit ve muhafazasını emretmesi; çocuklara okuma yazma öğretmenin babalar için kaçınılmaz bir vazife olduğunu belirtmesi; yazı yazma âdâbına ve bazı harflerin yazılış şekil ve tarzlarına dair tavsiyelerde bulunması; kâtibine mürekkebinin ıslah etmesini, kalemini yontarak kullanmasını önermesi; Bedr gazasında esir edilen ve yazı bilen müşriklerin Ensar'ın çocuklarından onar kişiye okuma yazma öğretilmeleri karşılığında serbest bırakılmaları gibi tedbirler alınması ve benzeri etkenler İslâmiyet'in henüz doğduğu yıllarda sahabiler arasında hattın gelişmesine dolayısıyla Mushaf yazısını güzelleştirme çabalarının artmasına zemin hazırlamıştır.¹²⁶

İnsan için en mühim öğrenme vasıtası ve bilgiyi yazıya geçirme aleti olan kalemin, âyetler içinde övülmesi, adına yemin edilmesi ve Abese sûresinin 11-16 âyetlerinde, Kur'an'ın kâtip meleklerin elleriyle yazılmış kadri yüce tertemiz sahifeler içinde olduğundan bahsedilmesi, ilâhi kelâmın tesbit edilip korunmasına dair Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gösterdiği titizliğin nedenlerinden izler taşımaktadır.¹²⁷

Kaynağına ve başlangıcına dair farklı görüşler ileri sürülen Arap yazısına dair yaygın olan görüş Nabatî yazıdan inkişaf ettiği yönündedir. Bu yazı Hicaz bölgesine gelindiğinde biri basit, yuvarlak ve eğri çizgileriyle "meşk" diğeri düz, köşeli ve geometrik çizgileriyle "cezmi" adlarını alarak hissedilir bir üslup farkı kazanmıştır.¹²⁸ Vahyin kısa bir müddet bu iki yazı türüyle yazıldığı, daha sonra geometrik karakterli yazı türünün Kur'an'a tahsis edildiği bilinmektedir. Zamanla ise Mekkî, Medenî, Hicâzî, Basrî, Kûfî gibi adlar almıştır. Bu yazının harf kelime ve cümle yapılarının düzenlenmesinde Hz. Ali'nin bazı kurallar ortaya koyduğu rivayet edilir. Bir yandan yazıyı ıslaha çalışırken bir yandan da kendi bilgi ve becerilerini arttırmaya çalışan sahabenin çabaları ise devrin şartlarına göre değerlendirildiğinde göz ardı edilmeyecek ölçüdedir. O devirde yazılar daha çok, inceltilmiş deri (parşömen), papirüs, tahtadan tabletler, develerin kürek kemikleri, hurma ağacı yapraklarının orta damarı, ince beyaz taş gibi malzemelerin zeminleri sert olanlarına madeni kalemle oymak suretiyle,

¹²⁶ Nihad M. Çetin, **İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı**, IRCICA, İstanbul, 1992 s.15; Günüş, "Hat Sanatının Asr-ı Saadetteki Durumu ve Gelişmesi Hakkında Bazı Düşünceler", s.148

¹²⁷ Muhammed Hamidullah, Çev. Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık, **Kur'an-ı Kerim Tarihi**, İstanbul, 2013, s.41

¹²⁸ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.51-55; Çetin, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, s.14,15

diğerlerine ise kamyş kalemlle hokka içinde siyah veya kahverengi mürekkeple yazılmıştır.¹²⁹

Kur'an-ı Kerim sayfalarının iki kapak arasına alınıp kitap haline getirilmiş şekline "Mushaf" denmiştir.¹³⁰ Bu ismi, toplanan sayfalara ad koyma hususunda yapılan istişarede İbn-i Mes'ud teklif etmiştir.¹³¹ Kur'an-ı Kerim, Hz. Ebûbekr'in hilafetinde (632-634) vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sabit tarafından bir araya getirilerek sayfalar halinde yazılmıştır.¹³² Hz.Osman (644-656) bir araya getirilen bu sayfalardan bir "Mushaf" istinsah ettirmiştir. Bu Mushaftan da Zeyd b. Sabit, Abdurrahman b. Amr b. As, Abdullah b. Zübeyr, İbn Abbas ve Abdurrahman b. el Haris b. Hişam adlı kâtiplere birer tane istinsah ettirilerek, Kûfe, Basra, Şam bazı rivayetlere göre Mekke, Yemen ve Bahreyn'e birer rehber okuyucu ile birlikte gönderilmiştir. Bu nüshalar parşömen üzerine tek renk (siyah) mürekkeple yazılmış, noktasız ve harekesizdi. Böylece Kur'an-ı Kerim'in bozulmadan tesbiti, muhafazası ve yazılması gayesi ile yapılan bu tedvîn hareketi ile İslâmi devirde kitap haline getirilen ilk metin Kur'an-ı Kerim olmuştur.¹³³

Bugün Müslümanların elinde bulunan nüshalar Hz.Osman Mushaflarından veya onlardan yazılanlardan istinsah edilmiştir.¹³⁴ Hz.Osman Mushafları olduğu ileri sürülen bu Mushaflar içinde üzerinde ilgiyle durulanları, Taşkent nüshası, İstanbul Topkapı Sarayı nüshası, İstanbul TİEM nüshası, el-Meşhedü'l Hüseyinî nüshası, Londra British Library nüshası ve Paris Bibliotheque Nationale nüshasıdır.¹³⁵

Asr-ı Saadet sonrasında Emeviler döneminde iktisadi ve medeni seviyenin yükselmesi ile ilim ve sanat hayatında canlanmalar, bunun sonucunda da Kur'an ve kitap istinsah, telif ve tercüme faaliyetlerinde artışlar olmuştur. Sayıları çoğalan Mushaf katipleri, bütün emekleriyle Kur'an yazısını güzelleştirmeye çalışmışlardır. Ebû'l Heyyâc, Mâlik b. Dinar, Kutbe el Muharrir bu dönemin önemli hattatlarındandır. Düz ve köşeli cezm

¹²⁹ Fatih Özkafa, "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri", Marife Bilimsel Birikim, Sayı:3, Yıl: 10, Konya, 2010, s.308; Ayrıca Bkz. Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s.43; Ebû Abdullah Zencânî, Çev. Ziya Şen, **Kur'an Tarihi**, İstanbul, 2013, s.75,76,

¹³⁰ Muhittin Serin, "Mushaf", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.31, İstanbul, 2006, s.242

¹³¹ Bkz. İsmail Hakkı İzmirli, **Tarih-i Kur'an**, İstanbul, 1956, s.11

¹³² İlk nüshanın yazımı öncesi yaşanan tartışma için Bkz. Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 45-50

¹³³ Çetin, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, s.16; Ayrıca Kur'an'ın istinsahı ve surelerin tertibi ve imlâ tartışmaları için için Bkz., İzmirli, *Tarih-i Kur'an*, s.11-16; Serin, "Mushaf", s.242-244

¹³⁴Tayyar Altıkulaç, **Hz.Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (Kahire el-Meşhedü'l-Hüseyinî Nüshası)**, I, İstanbul: IRCICA Yayınları, 2009, s.34

Özkafa, "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri" s.309

¹³⁵ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.59-64

yazısı, medenî, kûfî, şâmî adları altında ana karakterini koruyarak ekseriya kûfî adı ile anılmaya başlanmıştır. Ayrıca Arap olmayan milletlerin Kur'an'ı okuyuşundaki güçlükleri gidermek için Ebû'l Esved ed-Düelî (ö.69/688) tarafından ilk ciddi harekeleme çalışmaları yine bu dönemde başlamıştır. Ardından Halil b. Ahmed (ö.175/791) bugünkü harekeleme usulünü ortaya koymuştur.¹³⁶ Bu devirde Kur'an'ın kıraatinde kolaylığı sağlayan yeniliklerle beraber, yazı şekillerinde de önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Genişleyen idari teşkilat ve günlük yazışmaların çoğalması ile müstedir (yuvarlak) karakterli yazı gelişme sahası bulmuştur. Böylece IV./X. yüzyıldan sonra görülen Kur'an ve kitap yazımında kûfî hattın yerini alacak olan neshî (verrâkî, ırâkî) yazıya zemin hazırlanmıştır.¹³⁷

Abbasiler döneminde yetişen Dahhâk b. Aclan, İshak b. Hammad, İbrahim es-Siczî gibi kâtipler mevzun hatlarda önemli yenilikler yapmışlardır. Sarayın teşvik ve himayesi ile Mushaf yazan hattatların sayıları çoğalmış, yazıldığı kalemin adlarıyla anılan ve sayıları yirmi dörde kadar varan mevzun hatlar ortaya çıkmıştır.¹³⁸ Ardından İbn Mukle (ö.349/940) ve kardeşi Ebû Abdullah (ö.338/949) aklâm-ı sittenin doğuşuna zemin hazırlayan devreyi başlatmışlardır. El-hattu'l mensûb yani harflerin ayrı ve bitişik hallerdeki şekillerinin belli hendesi hesaplara ve ölçülere dayandırıldığı bu devrede Mushaf kitabetinde kûfiye kıyasla daha çok neshî hattın öne çıktığı bilinmektedir. Bir hattatlar silsilesi halinde İbnü'l Bevvâb'a (ö.413/1022), ondan da Yâkut el-Musta'simî'ye (ö.698/1298) kadar uzanan bu devrede aklâm-ı sitte¹³⁹ teşekkül etmiş, mensûb hatlar gelişerek klasik nispet ve ölçülere ulaşmıştır. Yâkut'un üslubu, Osmanlı hat mekteplerinin zuhuruna kadar tüm İslâm coğrafyasında takdir ve beğeniyle karşılanılarak takip edilmiştir.¹⁴⁰ Bu takip döneminde Mushaf kitabetinde muhakkak ve

¹³⁶ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s. 68,69; Abdülkadir Yılmaz, " Hat Sanatında Hareke ve Noktalamanın Tarihi Seyri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.19, Erzurum, 2003, s.53-55; Ayrıca kıraat ihtilaflarının Mushaf kitabetine yansımaları için Bkz. Özkafa, "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihi Seyri", s.311

¹³⁷ Serin, "Mushaf", s.249

¹³⁸ Özkafa, "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihi Seyri", s. 310; Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.70,71

¹³⁹ Aklâm-ı sitte, hat sanatında aynı yazının farklı tarz ve üslupları manasında "şış kalem" diye de adlandırılan altı tür yazının genel adıdır. Bunlar, tevkî, rika', muhakkak, reyhani, sülüs ve nesih hatlarıdır. Bu yazı türlerinin hususiyetleri ve gelişim seyri için Bkz. Nihad M. Çetin, "Aklâm-ı Sitte", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul, 1989, s.276-280,

¹⁴⁰ Çetin, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, s.23-30; Ancak bu noktada Türklerin Mushaf hattatlığı yolundaki çalışmalarının temelini Yâkut sonrası ile başlatmak fikri pek kapsayıcı sayılmamalıdır. Zira Türklerin Mushaf hattatlığı ile meşguliyetleri İslâm'ı kabul ettikleri II/VIII. asırlara kadar dayandırılabilir. Bilinen en eski kûfî hatlı Mushaflardan biri olan Kâhire'deki "Amacur Mushafı" nı vakfeden Ali b. Amacur rivayetlere göre Türk'tür ve bu Mushaf Buhara taraflarında yazılmıştır. Devamı için Bkz. Emel Esin, "Mushaf Hattatlığı ve Kur'an-ı Kerim'in

reyhanî yazılar öne çıkmakla beraber, sülüs ve nesih yazıların da kullanıldığı ve bazen bu türlerin sayfa içinde birlikte kullanıldıkları da günümüze ulaşan eserlerden anlaşılmaktadır. Bu dönem içerisinde ele alınabilecek Selçuklu ve Beylikler devri Mushaf'larında da benzer yazı türlerinin benzer usulde kullanıldıkları bilinmektedir.¹⁴¹ Yâkut yolunun Osmanlı'da son temsilcisi Ahmed Şemseddin Karahisarî (ö.963/1556) olmuştur.

Çok fazla dile getirildiğinden olsa gerek herkesin bildiği “Kur'an-ı Kerim, Hicaz'da nazil oldu, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı.” cümlesinde yerini bulan Şeyh Hamdullah (ö.926/1520) ile sancağı devralan Osmanlı hat mektebinde, Mushaf kitabetinde yeni bir çığır açılmıştır. Mushaf kitabetinde sadeliği ve rahat okunabilirliği nesih hattının diğer yazılara tercih edilmesine yol açmış ve Tuhfe-i Hattâtîn adlı eserde sülüs hattı gibi bu hattın da “hâdim-i Kitâb-ı Kerim” (= Kur'an'ın hizmetkârı) ¹⁴² şeklinde vasıflandırılması haklı bir ifade olarak yerini bulmuştur. Ayrıca sayfa düzeni, satır araları, satır sayısı en güzel ölçülerine kavuşmuştur. Sûre başı yazılarında tevkî, ketebe kayıtlarında rika' (hatt-ı icâze) hatları tercih edilmiş, metni gölgeleyecek her türlü abartılı süsleme veya yazı çeşitlilikleri terk edilmiştir.¹⁴³ Bununla birlikte Mushaf'ın tezyininde özellikle serlevha ve hâtîme sayfalarında gösterilen özen, sûre başları, duraklar ve güller yazı sahasını örtmeden zengin bir üslupla sürdürülmüştür.

Şeyh Hamdullah'tan sonra XX. yüzyıla kadar gelen Osmanlı hattatları silsilesinde Hâfız Osman Efendi (Ö.110/1698), nesih yazıya canlılık kazandırmakla kalmayıp, Ali el-Kâri imlasıyla yazdığı bir Mushaf'ı, II. Abdülhamid'in emriyle devlet adamlarına hediye edilmek üzere İstanbul'da basılmıştır.(1298/1871) Osmanlı hat sanatında Mushaf kitabeti Hâfız Osman'ı takiben, Yedikuleli Seyyid Abdullah, Şekerzâde Seyyid Mehmed, Eğrikapılı Mehmed Râsim, Çemşir Hâfız (Sâlih Efendi), Şevkî Efendi, Kaadiasker Mustafa İzzet Efendi, Kayışzâde Hâfız Osman Efendi, Yahya Hilmi Efendi, Hasan Rıza Efendi gibi çok sayıda Mushaf yazmış hattatlar eliyle ve bütün ihtişamıyla günü gününden âlâ bir şekilde devam edegelmiştir. Bu hattatlardan başka, çok meşhur

---

Türkçe Meali Hakkında Türklerce Yapılan İlk Çalışmalara Dair”, **İslâm Tetkikleri Dergisi**, C.VIII, Cüz.1-4, Aynı basım, İstanbul, 1984, s.1,2,3,

¹⁴¹ A.Süheyl Ünver, “Anadolu Selçuk Ve Beğlikleri Kur'an-ı Kerim Hattatları ve Tezyinatı Üzerine”, VI. Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961 Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 1967, s.133

¹⁴² Müstakimzâde Süleyman Saadeddin, **Tuhfe-i Hattâtîn**, İstanbul, 1928, s. 28

¹⁴³ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.82,83

olmasalar bile ömrünü yalnızca Mushaf kitabetine adayan hattatlar olduğu gibi bir tane olsun yazmayı kutsî bir vazife telakki eden hattatlar da vardır.¹⁴⁴

Nihayetinde Mushaf yazmak Sayın M. Uğur Derman'ın ifadeleriyle kemâlin son mertebesine son dönem Osmanlı hattatlarından Hasan Rıza Efendi'nin eliyle varmıştır demek mümkündür.¹⁴⁵

1.2.3.2. Mushaf Yazma Usûlü

Malzemesinin temininde, kağıdı yapandan boyayana, âharlayandan mühreleyene, mürekkebi karıştırandan, altını ezene, müzehhibinden mücellidine kadar pek çok sanatkârın emeğini barındıran yazma Mushaflarda en büyük pay elbetteki ilâhi kelâmı yazan hünerli ellerindir. Bu eller ki kimi az kimi çok sayıda takriben 600 sayfa tutan Mushaf'ı adeta canlı birer matbaa gibi yazmışlardır.

Yazma Mushaflar ebatlarına göre farklı adlarla adlandırılırlar. (Resim 27) En büyük boy olanlara, cami (rahle) boy, onun yarısı kadar olanlara kebiri kıtâ, onun da yarısı kadar olanlara vezirî kıt'a, bunun yarısı kadar olanlara rubu' kıt'a, bunun da yarısı kadar olanlara sümün kıt'a Mushaf denilmektedir. Bir de sancak üzerine takılmak için yazılan altıgen veya sekizgen biçimli çok küçük ebadlı sancak Mushafları vardır. Osmanlı Mushaflarında sayfa düzeni de dış ebada uygun olarak daima dikey dikdörtgen biçimindedir ve genellikle en boy nisbeti 4/7 oranını korur. Ayrıca yazı sahasının yüksekliği de yaklaşık olarak Mushaf sayfasının eni kadardır.

Özellikle nesih hatla satır nizamına uygun yazılan tüm metinlerde olduğu gibi yazma Mushaflarda da harf veya harf topluluklarının satıra göre dizilişleri belli kaidelerle belirlenmiştir. Bunun için hattatlar tek tek satır çizgileri çekmek yerine mıstar (=satırlık) adıyla tanınan basit bir alet kullanırlar. Mushaflar genellikle tek satırlı (11,13,15,17,...) nadiren de çift satırlı (8, 12,...) sayfa düzeni içerisinde yazılır.¹⁴⁶

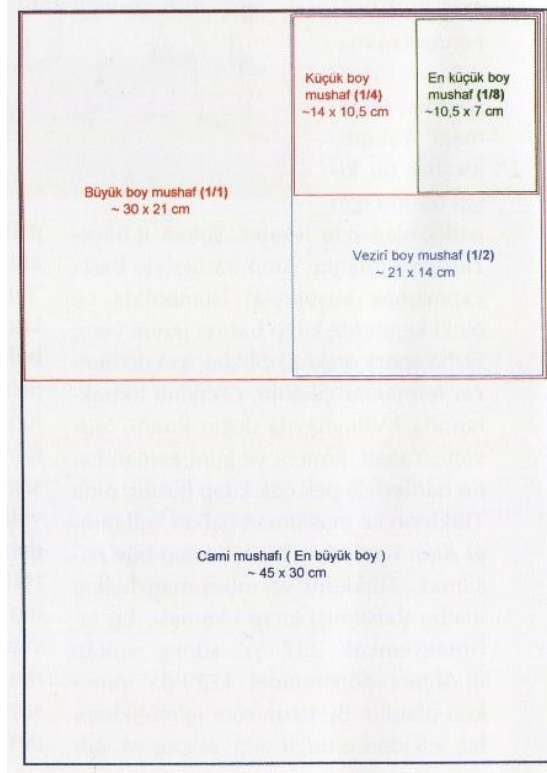
Bir de Kur'an hıfzına çalışanlara kolaylık olması bakımından "Mushafü'l Huffaz" adıyla anılan ve sayfa sonlarının âyet bitimiyle tamamlandığı, sayfası on beş satırdan

¹⁴⁴ Serin, "Mushaf", s.251,252; A. Süheyl Ünver, "Çok Sayıda Kur'an-ı Kerim Yazan Hattatlarımıza Dair", 1967 yılı Nisan-Mayıs aylarında çıkan 4-5 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi'nden ayırbasım, Ankara, 1967, s. 88-90; Özkafa, "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri", s.314-316

¹⁴⁵ M.Uğur Derman, **Doksandokuz İstanbul Mushafı**, İstanbul, 2010, s.400

¹⁴⁶ Özkafa, "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri", s.311,312

müteşekkil, âyet-berkenar tertibli Mushaf lar vardır. Bu düzenlemenin ilk defa kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Ancak Dârü'l Kütübi'l –Mısriyyede korunan (nr.20) Yâkut el-Musta'simî ketebeli Kur'an'ın âyet-berkenar tertipli oluşu bu usulün eski devirlere kadar gittiği görüşünü kuvvetlendirmektedir.¹⁴⁷

Resim 32: Genel olarak Mushaf boyutları (Acar, Türk Hat Sanatı Araç Gereç ve Formlar, s.106)

Yazma Mushaf lar da dikkat edilen bir husus da yazı sahası dışında bırakılan kenar boşluklarından birinin cildin sırtına yakın gelecek şekilde olması, diğer üç tarafın ise - ilâhi metni dış tesirlerden korumak için- daha geniş bırakılmasıdır. Satır düzeni ise kullanılacak kamış kalemin nokta ölçüsüne göre hesaplanır. Buna göre de uygun bir mıstar hazırlanarak bütün sayfalar bununla mıstarlanır.¹⁴⁸ (Mesela, nesih hattı ile Mushaf yazılacaksa, satırlar arası nesih hattının üç elif harfi yüksekliğinde yani yaklaşık on beş nokta mesafeli olacak şekilde bir mıstar ayarlanır.)¹⁴⁹

¹⁴⁷ Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s. 83

¹⁴⁸ Derman, *Doksandokuz İstanbul Mushafı*, s.15,16

¹⁴⁹ Hocam M. Özçay'dan şifahen duyduğum bir bilgidir.

Mushaf kitabetinde sürekli Mushaf yazmakla uğraşmayan hattatların izledikleri bir uygulama vardır. Şöyle ki bu hattatlar otuz cüzden oluşan Mushaf'ın onuncu cüzünden itibaren sonuna kadar yazıp sonra Fâtiha'dan başlayıp onuncu cüze kadar yazarak Mushaf'ı tamamlarlar. Zira onuncu cüzden sona doğru kıvamını bulan yazı ile Mushaf'ın ilk cüzlerine dönülünce başı ve sonu mütakâmil bir hatla yazılmış bir Mushaf ortaya çıkmış olur. Harekeler ve secâvend işaretlerini koyma işi genellikle cüzler tamamlanınca yapılır. Böylelikle Mushaf gözden geçirilerek olası hatalar bertaraf edilmiş olunur.¹⁵⁰

Yazımı tamamlanan Mushaf'ların tezhibi de yapıldıktan sonra, sûre isimleri, cüz, hizib ve secde yerleri altın zemin üzerine beyaz üstübeç mürekkebi ile ve genellikle rika' hattıyla yazılır, bunun ardından ise sıra artık Mushaf'ın ciltlenmesine gelmiştir.¹⁵¹

Resim 33: XVII.yüzyıla ait, altınla bezenmiş, aslı 21X14,4 cm ebadında, kabına şemse denilen klasik tarzdaki cilt örneği üzerinde cildin bölümleri: a) Üst kap, b) Sırt(dib), c) Alt kap, d) Sertâb, e) Mıkleb, f) Şemse, g)Salbek, h) Köşebend, ı) Kenarsuyu (SSM 191) (Derman, *Doksandokuz İstanbul Mushafi*, s.19)

¹⁵⁰ Bu gözden geçirmeler sırasında hatalı bir sayfa olursa bu sayfa yeniden yazılır. “Muhrec” denilen bu sayfaları ise müzehhibler müstakil olarak bezeyip müşterilerine örnek sayfa olarak gösterirlerdi. Bkz. Derman, *Doksandokuz İstanbul Mushafi*, s.17

¹⁵¹ Mushaf tezhibinde en gösterişli sayfa serlevha sayfasıdır. Ardından sûre başları, cüz, hizib, secde ve aşere gülleri ile duraklar ve zahriye tezhibleri gelir. Bkz. Derman, *Doksandokuz İstanbul Mushafi*, s.19; Ayrıca cilt sanatının incelikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmet Saim Arıtan, “Ciltçilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, 1993, s.551-557

1.2.3.3. Hasan Rıza Efendi'nin Yazma Mushafları

Rıza Efendi'nin, yazdığı Mushaflarla, Mushaf kitabetinin tarihsel sürecinde Osmanlı'nın son döneminde ulaşılan zirve noktayı temsil ettiği daha önce söylenmişti. O, sülüs, celi sülüs, ta'lik ve celi ta'lik türlerinde eserler vermiş ise de en çok başarılı olduğu sâha, nesih hattı ile ürettiği eserler ve bilhassa bu yazı çeşidi ile yazdığı Mushaflarıdır.

Hasan Rıza Efendi, İbnülemin Mahmud Kemâl İnal Bey'e vasıtalı olarak verdiği terceme-i hâlinde, 9 Cemaziyelevvel 1334 / 14 Mart 1916'da yazıp gönderdiği "*Müddet-i hayatımda biavnilahi Teâlâ tahrir ve ikmâline muvaffak olduğum âsâr*" başlığı ile "*19 adet Kelâm-ı Kadîm yazdım*" diyerek kendisine Mushaf yazdıranların isimlerini liste halinde yazmıştır. Bahsi geçen listede sıralama şu şekildedir:

- 1) Sultan Mehmed Reşad (büyük kıt'a)
- 2) Musîka-i Hümayûn binbaşlarından Mahmud Paşa zâde Hacı Said Bey (devr hatmi için 30 cüz)
- 3) Esbak Şeyhülislâm Hasan Efendi'nin mektubcusu eniştem Giresunlu Mustafa Rüşdî Efendi
- 4) Musîka-i Hümayûn miralaylarından Mehmed Şah Bey (devr hatmi için 30 cüz)
- 5) Musîka-i Hümayûn mülâzimlerinden Hacı Behcet Efendi (küçük kıt'a)
- 6) Musîka-i Hümayûn mülâzimlerinden Hacı Cemâl Bey (küçük kıt'a)
- 7) Esbak Başmabeynci Osman Bey (vezirî kıt'a)
- 8) Sır kâtibi Mustafa Paşa zâde Bekir Bey (küçük kıt'a)
- 9) Ser kâtibi şehriyari Süreyya Paşa (veziri kıt'a)
- 10) Valide Sultan'ın kethüdası Hacı Said Bey (küçük kıt'a)
- 11) Sadr-ı esbak Cevad Paşa (veziri kıt'a)
- 12) Esbak Serasker Ali Saib Paşa (veziri kıt'a)
- 13) İkinci defa Başmabeynci Osman Bey (veziri kıt'a)
- 14) Başmabeynci zâde Cevad Bey (büyük kıt'a)
- 15) Âmedii Dîvân-ı Hümayûn Mehmed Ali Bey (küçük kıt'a)
- 16) Darüssaade Ağası Abdülgani Ağa (veziri kıt'a)
- 17) Hazine-i Hassa Müsteşarı Hâlis Efendi (veziri kıt'a)

18) Siparişsiz yazılan (küçük kıt'a) ¹⁵²

19) Şevki Efendinin yarısı yazılmış Mushafı

Mushaf yazmaya henüz yirmi yaşlarında iken başlayan Hasan Rıza Efendi ilk Mushaf'ını cüzler halinde yazarak, 1285/1869 yılında tamamlamıştır. (Listenin 4.sirasında zikredilen Mushaf)¹⁵³ Listede görüldüğü üzere Rıza Efendi Mushaflarını, büyük kıt'a, veziri kıt'a, küçük kıt'a ve cüzler halinde olmak üzere farklı ebatlarda yazmıştır. Sultan V. Mehmed Reşad dahil, zamanın eşraf ve â'yânına sipariş üzere yazdığı bilinen bu Mushaflardan tez çalışması süresinde, tamamladığı yarım Mushaf dahil altı tanesine, ayrıca da asılları meçhul olan ve basılmak üzere yazdığı âyet-berkenar Mushaflarının çeşitli tarihlerde basılmış örneklerine ait bilgilere ulaşabildik.¹⁵⁴ (Bu Mushaflarla ilgili bilgi ve görsellere "Eserleri" kısmında yer verilmiştir.) Rıza Efendi'nin 19 Adet Mushaf'ı arasında olduğu düşünülen, litoğrafya tekniğiyle basılmak üzere yazdığı âyet-berkenar Mushafları ise, basma Mushafları ile ilgili bölümde değerlendirilmiştir.

Bilindiği üzere XIX. yüzyıla kadar yazılan Mushaflar genel olarak âyet-berkenar değildir. Çünkü Mushaf'ın tertip ve yazılışında buna dini ve ilmi bakımdan riayet edilmesi mecburiyeti yoktur. Dârü'l Kütübî'l Mısriyyede (nr.20) korunan Yâkut el-Musta'sîmi ketebeli Kur'an'ın âyet-berkenar oluşu bu tertibin eski dönemlere kadar uzandığına işaret olsa da, hat üstadları genellikle sanat ve yazı üstünlüğünü ön plana alarak kalemlerini rahatlıkla kullanabilmeyi tercih etmişler, Mushaf sayfalarını belirli bir âyetle başlatmak için külfete düşmemişlerdir. Ancak hâfızların Kur'an

---

¹⁵² İnal, *Son Hattatlar*, s. 334; "19 adet" ifadesine rağmen belirtilen listede 18 adet Mushaf listelenmiştir. Rakamlar arasındaki bu farklılık listenin kitap metnine aktarımı esnasında oluşan bir hatadan kaynaklanıyor olabilir. Burada belirtilen Mushaflar Rıza Efendi'nin sipariş üzerine yazdığı yazma Mushaflar olduklarından, basılmak üzere yazdığı Mushafların listede zikredilip edilmediğinden emin olamamaktayız. Ancak Başmabeynci Osman Bey'e (Matbaacı Osman Zeki Bey) yazdığı Mushaflardan biri ile siparişsiz küçük kıt'ada yazdığı iki Mushaf'ın âyet-berkenar ve basılmak üzere yazıldıklarını, bunlardan birinin etrafı meallî olarak âharlı kağıda, diğerlerinin ise eczalı kağıda ve eczalı mürekkeple taş baskı için yazıldıklarını, Diyanet İşleri Başkanlığı eski Mushafları İnceleme Kurulu Başkanı H. Fikri Aksoy belirtmektedir. Bkz. H.Fikri Aksoy, **Kur'an-ı Kerim Ve Türkçe Anlamı**, Ankara, 1984, s.XIII; Listede 19.Mushaf yerine, Şevkî Efendi'nin yarısına kadar yazıp Rıza Efendi'nin tamamladığı Mushaf'ı yazmakta bir sakınca olmasa gerektir. Burada bir hususun daha aydınlatılmasında fayda vardır. Süheyl Ünver, "Çok Sayıda Kur'an-ı Kerim Yazan Hattatlarımıza Dair" başlığıyla kaleme aldığı yazısında eniştesi Rıza Efendi'nin 26 Mushaf yazdığını, 27.sinin de büyük pederi Şevkî Efendi'ye ait yarım kalan Mushaf olduğunu söylemektedir. Ancak Rıza Efendi'nin son yazdığı Mushaf olan Sultan V. Mehmed Reşad türbesi için yazdığı Mushaf'ın kaydında bu Mushaf'ın yazdığı 19. Mushaf olduğu Rıza Efendi tarafından belirtilmektedir. Bu durumda Süheyl Ünver'in bu rakamı neye istinaden verdiği anlaşılabilir. Bkz. Ünver, "Çok Sayıda Kur'an-ı Kerim Yazan Hattatlarımıza Dair", s.91

¹⁵³ Bu nüsha Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu'nda III/2 Envanter numarası ile kayıtlıdır.

¹⁵⁴ M.Uğur Derman, bunların dışında Rıza Efendi'nin orijinal Mushaflarından birini Söke'de kırk elli sene evvel muallim Bahaeddin Ersin'in oğlunda gördüğünü, 16.08.2014 tarihinde gerçekleşen görüşmede şifahen aktarmıştır.

ezberlemelerinde kolaylığa ve rahat okunurluğundan dolayı halkın da rağbetine sebep olan 15 satırlı bu tertip biçimi XVIII. asrın sonlarından başlayarak, M.Hûlûsi Efendi, M. Şefik Bey, Kayışzâde Hâfız Osman Efendi ve Kadırgalı Mustafa Nazif Efendilerin kalemleriyle yaygınlaşmaya başlayarak, Hasan Rıza Efendi ile kemâlin son mertebesine varmıştır.¹⁵⁵

Hasan Rıza Efendi'nin Mushaflarında göze çarpan ilk hususiyet -âyet-berkenar olsun veya olmasın- onun nesih yazısının barındırdığı insicamlı harfler (uyumlu ve tutarlı harfler) ile oluşan kelime istiflerinin, satırlara ve sayfanın bütününe yansıyan ahenkli akıcılığıdır. O, âyet-berkenar Mushaflarında bile her sayfayı belli bir yerde bitirme endişesi gibi bir tesirin altında kalmamış, satır sonlarında küçültmeye kaçmamış veya sıkışık bir satır dizgisi yapma gibi durumlara düşmemiştir. Bu nedenle âyet-berkenar Mushaflarında da yazısının güzelliğini muhafaza edebilmiştir. Mushaflarının bir diğer ve önemli hususiyeti ise harekeleri harflerin tam üzerlerine yazıyla mütenasib bir biçimde yerleştirerek, yazısını gözleri yormayan bir rahatlığa erdirmesidir. Rıza Efendi'nin âyet-berkenar olmayan Mushaflarında da yazı güzelliği çok üstün olmasına rağmen sâhife tutmadıkları gerekçesiyle bu nüshalar basıma elverişli görülmemişlerdir.¹⁵⁶

Rıza Efendi aynı zamanda hızlı yazabilen bir hattattır. Bu durum, Necmeddin Okyay'ın Rıza Efendi için söylediği şu sözde yerini bulmaktadır : “*Rıza Efendi de ne Efendi Allah Allah! Matbaa gibi fevkalâde nesih yazmış...*”¹⁵⁷ Nesih hattını hem hızlı hem de güzel yazabilmek de Rıza Efendi'nin bir ayrıcalığı olsa gerektir.

Mushaf yazımı için hazırlanan kağıtların en az altı ay veya mümkünse daha fazla dinlendirilmiş olmalarının gerektiği de bilinen bir husustur. Mührelenip dinlendirilen bu kağıtlar, üzerlerinde tebeşirli bir çuha parçası gezdirilmesi sonrasında yazmaya elverişli hale gelirler. Rıza Efendi'nin Sultan V. Mehmed Reşad türbesi için yazdığı Mushaf-ı Şerif'in kağıtlarının boyanıp âharlanması işlerini, o zamanın genç bir hattat namzedi Necmeddin Okyay (1883-1976) ile Abdülkadir Şeker (1875-1942) Efendiler yapmışlardır. Vakit olmadığı için hemen yazmaya başlayan Rıza Efendi, önceleri kağıdın tashih kabul etmediğinde bahsederken, yazmasını bir senede tamamladığı bu

¹⁵⁵ Bkz. H.Fikri Aksoy, , *Kur'an-ı Kerim Ve Türkçe Anlamı*, s.XIII

¹⁵⁶ Bkz. H.Fikri Aksoy, , *Kur'an-ı Kerim Ve Türkçe Anlamı*, s.XIII,XIV

¹⁵⁷ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

Kur'an'ı Kerim'in sonuna doğru, kağıdın arzu ettiği gibi tashihe geldiğini söylemiştir.¹⁵⁸ Bu tecrübe, kağıdın kıvama gelmiş olduktan sonra yazmaya başlanması gerekliliğine güzel bir örnektir.

Hat sanatının en mühim aletlerinden olan kalemin de kağıt gibi hususiyetleri vardır. Özellikle yazılması uzun vakit isteyen Mushaf kitabeti sürecinde, yazı estetiğinin temininde en büyük pay sahibi olan kalem ağzının sık açılması sakıncalıdır. Çünkü kalem ağzında oluşacak kıldan ince bir farklılık hele de nesih gibi ince yazılarda önemli bedîî kusur teşkil eder. Böyle uzun metinleri bozmadan ince hatla yazabilmek için sert ve dayanıklı kalemlere gereksinim vardır. Bu özelliklere sahip ve kullanışlı bir malzeme olan “cava”nın¹⁵⁹ Osmanlı hattatları tarafından keşfi, Hac için Hicaz'a giden Çömez Mustafa Vâsıf'ın (ö.1269/1853) Endonezyalı hacılarda görüp de İstanbul'a getirmesiyle başlar. Rıza Efendi'nin diğer Mushaf'larını ne tür kalemlerle yazdığı kesin olarak bilinmemese de, Sultan V. Mehmed Reşad türbesi için ve Sultan'ın huzuruna çağırıp bizzat sipariş etmesi üzerine yazdığı Mushaf'ı, eskilerin kat'ı vâhid dedikleri bir defa kat' etmek suretiyle açtığı üç adet cava kalemlerle tamamlamıştır. Ferağ kaydında 10 Muharrem 1330 (31 Aralık 1911) tarihinde bitirdiğini belirttiği bu 19. ve sonuncu Mushaf'ını tamamladığı kalemlerini özel bir mahfazaya koydurmuştur. Mahfazanın kapağının içine de işin mahiyetini anlatan bir metni nesih hattıyla yazıp yerleştirmiştir.¹⁶⁰ Sultan V. Mehmed Reşad ise Rıza Efendi tarafından kendisine takdim edilen bu mahfazanın Hazine-i Hümayûn'da saklanmasını buyurmuştur.¹⁶¹ (Resim 34)

¹⁵⁸ Derman, *Doksandokuz İstanbul Mushafı*, s.14,405; M.Uğur Derman, “Eski Mürekkebciliğimiz Kalem Kağıda Dair”, İslâm Düşüncesi, S.2-3-4-5, Ayrı Baskı, 1968, s.344; Bu konuda 16.08.2014 tarihli ziyaretimizde, Uğur Derman Bey'in şifâhen paylaştığı bir bilgiye göre, Rıza Efendi bu kağıtları ilk önce beğenmediğini ve âharının eskimesi lâzım geldiğini Necmeddin Okyay'a iletmış, o da bunun üzerine kağıtları biraz kızartmış. Bu hadiseden, her hâl-u kârda yazma öncesinde kağıdın beklemesi gerekliliğinin, rahat yazmak için kaçınılmaz bir gereklilik olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁵⁹ Cava adasında yetişen bir ağacın yaprak diplerindeki siyah renkli, sert, düzgün ve ince uzantıların kamyş kalemin içine yerleştirilip ucunun açılması ile elde edilen cava kalemi ile uzun metinlerin kalem ağzı bozulmaksızın tamamlanması mümkün olabilmektedir. Önceki devirlerde ağzı dayanıklı olarak, yontulmuş lades kemiği ya da demir kullanan hattatlar olmuştur. Bkz. Derman, *Doksandokuz İstanbul Mushafı*, s.12; Ayrıca genel olarak kalemin hususiyetlerine dair bilgi için Bkz. Mahmud Bedreddin Yazır, **Medeniyet Aleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli**, Ankara, 1981, s.137-145; Kalemlerle ilgili enfes bilgiler içeren yazısı için de Bkz. Derman, “Eski Mürekkebciliğimiz Kalem Kağıda Dair”, s.161-176

¹⁶⁰ Bu metinde Rıza Efendi, kalemlerden birini ilâhî metnin yazımında, birini hareketler için, diğerini de secâvend (tevakkuf) âlâmetlerini yerleştirirken kullandığını belirtmektedir. Bahsi geçen kalemler mezkûr Mushaf gibi TSMK'da (CY.21) saklanmaktadır.

¹⁶¹ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27 (Dosyada Süreyya Bey tarafından Süheyl Ünver'e aktarılan not)

Rıza Efendi'nin sertliğiyle bilinen cava kalemlerini açmak için itinalı bir sap ve ağızdan müteşekkil özel kalemtraşlar yaptırdığı ve bunlardan dostlarına hediye ettiği S. Ünver'in notlarında kayıtlıdır.¹⁶²

Resim 34: Hasan Rıza Efendi'nin Sultan V. Mehmed Reşad için yazdığı Mushaf 'ta kullandığı üç adet kalem (Derman, *Doksandokuz İstanbul Mushafı*, s.405)

Netice olarak, nesih hattındaki muvaffakiyeti ve bunu Mushaf kitabetine hasretmesindeki başarısı ile adı tüm İslâm âleminde bilinen, Mushaf kitabeti seyrinin Osmanlı'daki son başarılı temsilcisi Hasan Rıza Efendi, yazdığı Mushaflarla günümüzde de hat üstadlarına ve talebelerine örnek olmaya devam etmektedir.¹⁶³

¹⁶² Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27; Ayrıca cava kalemi hakkında malumat veren Rıza Efendi'nin oğlu Süreyya Bey, geçen asrın hünerli kalemtraşlarından Meylî Usta'nın cava için hususi bir çakı hazırlayıp, ilk yaptığını da Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'ye hediye ettiğini bildirdiği dipnotu için Bkz. Derman, "Eski Mürekkebciliğimiz Kalem Kağıda Dair", s.168

¹⁶³ Şu anda dünya üzerinde tek ve halen devam etmekte olan, organizatörlüğünü Birleşik Arap Emirlikleri Kültür Gençlik ve Sosyal Kalkınma Bakanlığının üstlendiği, ilki 1431/2010 yılı Ramazan ayında gerçekleşen ve bir Ramazan ayı içerisinde 30 hattatın 30 cüzü yazmak suretiyle bir Mushaf-ı Şerif'in tamamlanmasını, böylece Mushaf kitabeti ile uğraşan hattatların sayısının artmasını ve bu meşguliyetin canlanmasını hedef alan bir proje yürütülmektedir. Bu projeye üç dönem katılan biri olarak, orada dünyanın farklı ülkelerinden gelmiş olan proje katılımcısı hattatların pek çoğunun Hasan Rıza Efendi'den haberdar olduklarını görmek ve birbirlerine onun Mushaflarındaki nesih hattının hususiyetlerini örnek almalarını tavsiye ettiklerini duymak, Rıza Efendi'nin günümüze kadar ulaşan takip edilirliliğini göstermesine örnek olması bakımından önemlidir. Bir sohbet esnasında, bu projede yer alan hattatlardan biri olan Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi Hattat Fatih Özkafa'dan kendi görüşü olarak şifahen işittiğim: "Celi sülüs hattı için Yeni Cami Sebil kitabesi ne kıymetteyse, nesih hattı ile Mushaf kitabetinde de Hasan Rıza Efendi'nin Mushafları o nisbette mühimdir" ifadesi de Rıza Efendi'nin örnek alınmaya devam edildiğini destekler nitelikte olan düşüncelerden biridir.

1.2.3.3. Hasan Rıza Efendi'nin Matbu Mushafları

Matbaanın tesisinin Osmanlı'da gecikmiş olduğu bilinen bir gerçektir. Elbetteki bu gecikmenin farklı araştırmalarda konu edilmiş birçok sebebi vardır.¹⁶⁴ Almanya'da 1446-1455 yıllarında başlayan, günümüz modern tekniklerine benzer usüldeki kitap basma çalışmaları, bu tarihten yaklaşık 280 yıl sonra Osmanlı'da faaliyet göstermeye başlamıştır. Sultan III. Ahmed (Saltanatı 1703-1730) ve sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (1660-1730) dönemlerine tekabül eden bu devrede, Yirmisekiz Çelebizâde Said Efendi ve (ö.1761) İbrahim Müteferrika (ö.1745), birlikte hazırladıkları ve matbaanın faydalarının sıralandığı bir risale olan "Vesilet'üt-tıba'a" adlı eseri, sadrazama sunmuşlar (1726) ve ardından ilk Türk matbaasını kurulmuştur. Burada basılan ilk eser olan Vankulu lügatının baskısı ise 1729'da tamamlanmıştır.¹⁶⁵

Patrona Halil ihtilalinden sonra basım faaliyetlerinde duraklamalar gözlenirse de, 1784 yılında Sultan I. Abdülhamid'in hatt-ı hümayûnu ile matbaacılığın ihyası ve yaygınlaştırılması emredilmiştir.¹⁶⁶

Mushaf basımı ise matbaacılık faaliyetleri içerisinde ayrıca değerlendirilecek bir husustur. Zîra matbaanın, icadından uzun yıllar sonra resmi faaliyete başladığı Osmanlı'da, kitap basımı faaliyetleri de kademe kademe ilerlemiş, dîni kitaplardan sonra sıranın Mushaf basımına gelmesi zaman almıştır. Bu gecikme elbette sadece Mushaf yazımı etrafında oluşan meslekler ve binlerce meslek mensubunun işsiz kalacağı endişesi veya, âlimlere ihtiyacın azalacağı gibi itirazlardan kaynaklanmamıştır. İlahî bir kelâm olan Mushaf'a hürmette kusur edilebileceği veya bir hataya düşülebileceği endişesi de ciddi bir gecikme sebebi sayılabilir.¹⁶⁷ Zîra matbaalarda çalışan görevlilerin başlangıçta çoğunluğunun gayrimüslim olduğu düşünülürse ilâhi metnin basımının daha hassas yaklaşılması gereken bir konu olduğu anlaşılacaktır.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Bu gecikmelere dair yaklaşımlar için Bkz. İsmet Binark, "Matbaacılığın Türkiye'ye Geç Girişinin Sebepleri", **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım Ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı 10-11 Aralık 1979 Bildiriler**, Ankara, 1979, s.146 vd.; Osman Keskiçli, "Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XV, Ankara, 1967, s.121 vd.

¹⁶⁵ Mahmut Gündüz, "Matbaanın Tarihçesi ve İlk Kur'an-ı Kerim Basmaları", **Vakıflar Dergisi**, S. XII, Ankara, 1978, s. 338, 341

¹⁶⁶ Osman Keskiçli, **Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri**, Ankara, 1987, s.144,145

¹⁶⁷ Keskiçli, "Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı", s.132

¹⁶⁸ Ecdadın bu hassasiyetiyle alakalı bir TV programında şifahen duyduğum bir anekdotta Uğur Derman, bir gün Necmeddin Okyay'dan Sultan II.Abdülhamid'in Mushaf basılan matbaanın kirli suyunun diğer kanalizasyon sularına karışmaması için ayrı bir su yolu yaptırdığını duyduğunu aktarmıştı. Basım esnasında oluşan tozlara dahi Mushaf'a hürmeten gösterilen bu hassasiyet oldukça manidardır.

Mevzu Mushaf olunca, yöneticilerin titiz davrandığı, Kur'an'a hizmet maksadıyla yapılan faaliyetlerden sayılan toplatılması, harekelenmesi, kıraati vb. hususlarda başlangıçta daima iyi niyetlerle itirazlar yapıldığı, sakınca olmadığı görülünce de itirazlar bir kenara bırakılarak tatbikinin yapıldığı Kur'an tarihi sürecinden bilinmektedir. Mushaf basımındaki gecikmeye bir de bu çerçeveden bakmakta fayda vardır.

Neticede bu ve benzeri endişelerle hilâfetin merkezi olan İstanbul'da Mushaf basımı tartışılırken yurt dışında, örneğin ilk olarak 1694'te Hamburg'da, 1768 Leibzig'de, 1787 Petersburg'da, 1801'de Kazan'da, 1833'te Londra'da, 1864'te Mısır'da olmak üzere Mushaf basımları yapılmıştır.¹⁶⁹

El yazması Kur'an-ı Kerimlerin ihtiyacı karşılayamayışı ve farklı bölgelerdeki basma Mushaf'ların İstanbul'a gelişinin görülmesi üzerine Mushaf basımının devlet eliyle yapılması zaruri hale gelmiştir. Cevdet Paşa Evrakı'nda nakledilenlere göre Fransa'da Hâfız Osman hattı ile fotolitograf yani aks-i ziya yöntemiyle basılan Mushaf'ın matbu nüshalarından bir çoğu İstanbul'a getirilerek satışı yapılmıştır. Fakat bu Mushaf'ın yazıları lâyıkiyle çıkmamıştır. Bunun üzerine Meclis-i Vükelâ'da müzakere yapılarak ve Matbaa-i Âmirede gerekli hürmet gösterilerek Şekerzâde Mehmed Efendi'nin (Ö.1753) Medine-i Münevvere'de yazdığı Mushaf-ı Şerifi 1291/1874 senesinde tab' edilmiştir. Böylece matbaanın icadından 439 yıl, Osmanlı'ya gelişinden 152 yıl sonra, Mushaf basımına başlanmıştır.¹⁷⁰ İstanbul'da ilk Mushaf'ın 1871 yılında Hâfız Osman hattı ile basıldığı da kaydedilmekle beraber bu ihtilaf, resmi izin olarak veya olmaksızın basılma durumundan kaynaklanıyor olabilir.¹⁷¹ Bu basımları takip eden yıllarda da çeşitli taş ve harf basım teknikleriyle Mushaf-ı Şerif basma işi devam etmiştir.

---

¹⁶⁹ Keskiöğlü, "Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı", s.134; Bu baskılar arasında Peteresburg'da Katerina hesabına basılan Mushaf'ın hikayesi ilginçtir. Şöyle ki: 1783'te Rusların Kırım'ı işgali ile Katerina oradaki Müslümanların Osmanlı ile bağlarını kesmek maksadıyla, üzerine kendi adını yazdırıp siyasi bir hile olarak bu Mushaf'ı bastırıp dağıtmıştır. Bkz. Keskiöğlü, *Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, s.149

¹⁷⁰ Keskiöğlü, *Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, s.146,147; Gündüz, "Matbaanın Tarihçesi ve İlk Kur'an-ı Kerim Basmaları", s.146; Keskiöğlü, Şekerzâde Mushafı'nın, Şeyh Hamdullah'ın yazdığı Mushaf'lar arasında en beğendiği ve Hazret-i Peygambere hediye olsun maksadıyla Medine-i Münevvere'ye gönderdiği nüshadan takliden, Sultan III. Ahmed tarafından vazifelenirilerle Medine'de tamamladığını ve İstanbul'a getirilen bu Mushaf'ın o sırada tahta çıkmış bulunan I. Mahmud'a arz edildiğini Vekanüvis Cevdet Paşa'nın Evrakı'ndan nakletmektedir. Devamla bu nüshanın, basımından evvel Baş Hâfız Demir Hâfız'a okutturulduğunu, Kadiasker Mustafa İzzet Efendi'ye tashih ettirildikten sonra da Erkan-ı Harp Fotoğrafhanesinde vazifeli Hâfız Ali Efendi marifetiyle tab' ettirildiğini belirtmektedir.

¹⁷¹ Özkafa, "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri", s.317

Uğur Derman, Sultan III. Selim döneminde hattat Deli Osman Efendi'nin hurufatı ile, ardından Yesarîzade Mustafa İzzet Efendi'nin ta'lik, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin nesih harf kalıpları ile pek çok çeşit kitap basımı yapıldığını söyleyerek, yazma Kur'an-ı Kerimlerdeki lâtif nesih hattına alışkın gözlerin, bunu matbaa harfleriyle basılan Mushaflarda da aslına en yakın şekliyle bulmuş olmalarına rağmen, (hatta II. Abdülhamid devrinde matbaacı Ohannes Efendi bu usulle Kur'an-ı Kerim dizebileceğini ıspata çalışsa da) Mushaf basımında böyle dizgi usulüne iltifat edilmediğini, Mushaf'ın yazma nüshasından istifade yoluna gidilerek basımının yapıldığını belirtmektedir. Klişe ve film yöntemleri geliştirildikten sonra ise Mushaf basımı zor bir mesele olmaktan çıkmıştır.¹⁷²

Hasan Rıza Efendi'nin asıl şöhretini basılmak üzere yazdığı Mushaflarla kazandığı belirtilmişti. Bu Mushaflarının ilki 1301/1884'te Matbaa-i Osmaniye'de¹⁷³ taş baskı tekniği ile basılmıştır. Hasan Rıza Efendi Mushaf'ı, taş baskı için, tashih kabul etmeyen, şeffafa yakın, çok nârin, Avrupa mamulü ve eczalı kağıt adı verilen bir kağıt türü üzerine, eczalı mürekkeple yazmıştır. O, bu kağıtlara, çabucak ve kabarık biçimde donma özelliği olan eczalı mürekkeple, en önemlisi de hat sanatı bakımından fedakarlık etmeden yazma fiilinde son derece maharet ve vukufiyet göstermiştir. Sayın M. Uğur Derman'a göre, bu işte bu denli muvaffak olabilmek ve bu malzemeleri bu kadar rahat kullanabilmek doğrusu Hasan Rıza Efendi'den başka kimsenin harcı değildir.¹⁷⁴

Böylece bu zor usulle yazılan Mushaf sayfalarının litoğrafya taşlarına¹⁷⁵ geçirilmesi

---

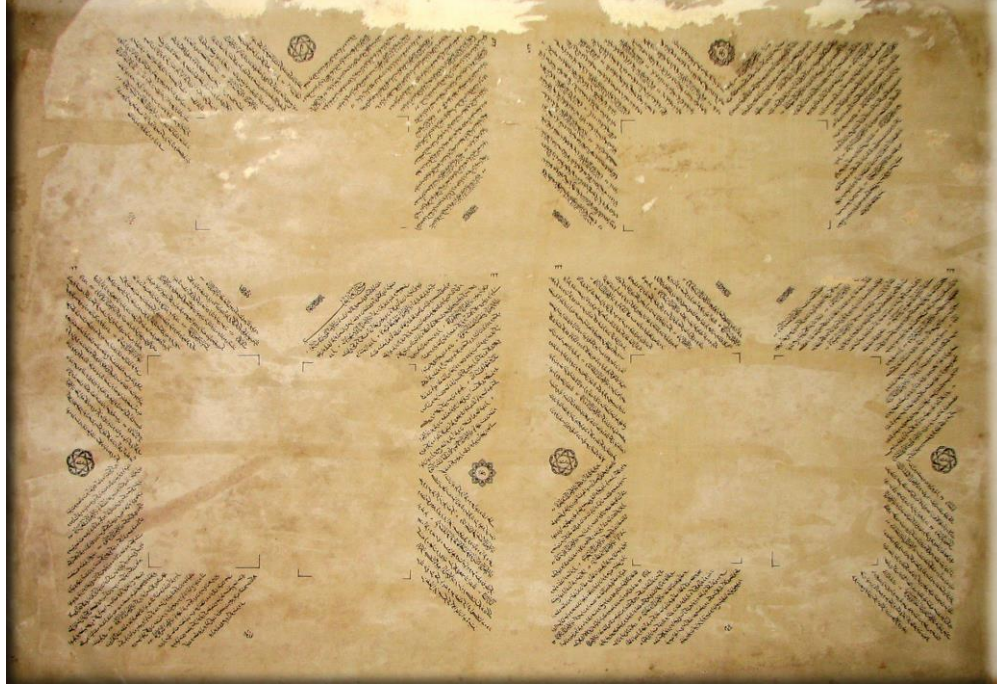
¹⁷² M.Uğur Derman, "Yazı San'atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri", **Türk Kütüphaneciler Derneği Basım Ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı 10-11 Aralık 1979 Bildiriler**, s.107, Ankara, 1979

¹⁷³ H.Fikri Aksoy bu Mushaf'ın basım yerini Matbaa-i Âmire olarak belirtse de bunun sehven olabileceği zîra ulaşılan nüshanın kaydında, basımının Matbaa-i Osmaniye'de yapıldığı bilgisinin mevcut olduğu görüldü. (Krş. H.Fikri Aksoy, , **Kur'an-ı Kerim Ve Türkçe Anlamı**, s.XIII; Krş., İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Kur'anlar Koleksiyonu, Demirbaş nr: Kur'an_034)

¹⁷⁴ Bkz. İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lügati)**, s.321, İstanbul, 2011; Ayrıca taş baskı tekniği ve ayrıntıları için Bkz. Alim Kahraman, "Taş Basması", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.40, İstanbul, 2011, s.144-145

¹⁷⁵ Taş ocaklarından, taş baskı tezgahlarında kullanılmak üzere çıkarılan, açık renkli, gözenekli, ve baskı kalıbı olmak üzere, yüzeyi tesviye edilip, 7-8 cm kalınlıklarına ayarlanan bir tür kireç taşı türü olan bu taşların, çıkarıldıkları taş ocakları, Mushaf basımında kullanılmak üzere satın alınmaları, litoğrafya tezgahları bulunan matbaaların personeli ve nizamnamesi, vb. konularda T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloglarında pek çok belge mevcuttur.

suretiyle oluşan taş baskı kalıplarının defalarca kullanımı ile binlerce Mushaf'ın basımının yapılması mümkün olmuştur.¹⁷⁶

Resim 35: Etrafı tefsirli taş baskı kalıbı örneği (Işık, “Tetkik-i Mesâhif- Şerife ve Müellefât-ı Şer’iyye Dairesi Defterleri ve Taş Baskı Kur’an-ı Kerimler”, s.136)

¹⁷⁶ 16.08.2014 tarihli ziyaret esnasındaki görüşmemizde M.Uğur Derman, litoğrafya usulü ile ilgili, istenen metnin ezvalı incecik bir kağıda, donan ve donduğu vakit kabarıklık yapan bir mürekkeple yazıldıktan sonra, yazılı yüzün bir aletle sürtüle sürtüle taşa geçirildiği, öyle ki sonucunda kağıdın kaybolduğu bilgisi ile kendisinin 1960’lı yıllarda Maarif Basımevinin bahçesinde bu taşlardan (şimdilerde yerinde olmayan) 50-100 adet gördüğü bilgisini şifâhen aktardı. Ancak, tez çalışması araştırmaları esnasında Hasan Rıza Efendi’nin Mushaf’ının taş baskı kalıpları ile karşılaşmadığımızı belirtmek isterim. Bunun yanı sıra, İstanbul Şer’i Siciller Arşivi’nde, farklı hattatlara ait, 54x37, 72x50, 94x63 ebadlarında yaklaşık 440 tane oldukları öğrenilen ve her bir parçasını bir insanın kaldırmakta güçlük çekebileceği ağırlıkta olan taşların bazılarını, sırf nasıl bir yapıda olduklarını görmek adına, izin alarak yerinde görme fırsatımız oldu. Bu taşlara ait bilgilendirme için; Bkz. Ayhan Işık, “Tetkik-i Mesâhif- Şerife ve Müellefât-ı Şer’iyye Dairesi Defterleri ve Taş Baskı Kur’an-ı Kerimler”, **Din ve Hayat Dergisi**, S.2, s.137, İstanbul, 2007

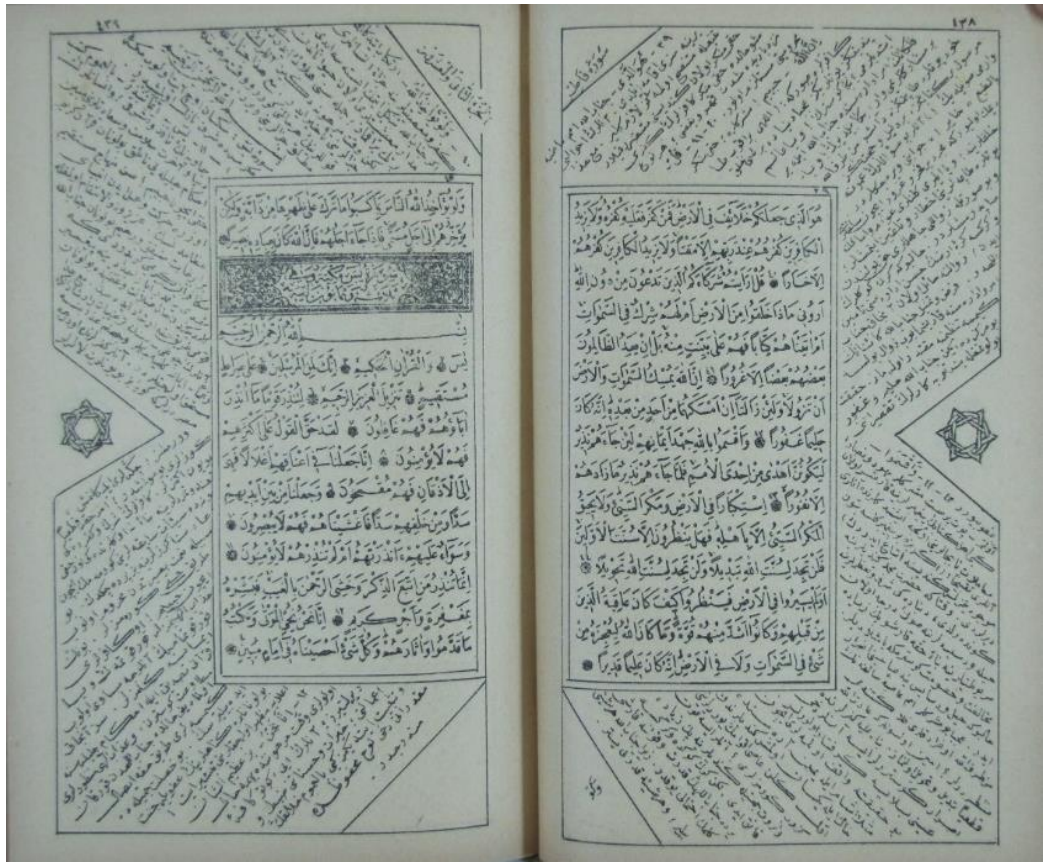

Resim 36: Hasan Rıza Efendi'nin 1301 tarihli âyet-berkenar Mushaf'ının Matbaa-i Osmaniyede basımı yapılan ilk baskısının ferağ kaydı ile birlikte son sayfası (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Kur'anlar Koleksiyonu, Demirbaş nr: Kur'an_034)

Rıza Efendi'nin âyet-berkenar tertible, on beş satırlı, mükemmel bir harekeleme usulüyle yazdığı Mushaf'larından birinin taş baskı usulüyle ilk baskısı 1301'de Matbaa-i Osmaniyede yapıldığı söylenmişti. Onun, bu Mushaf dışında, 7 Rebiü'lâhir 1327'de (28 Nisan 1909) tahririne muvaffak olduğunu belirttiği bir başka âyet-berkenar Mushaf'ının da taş baskı tekniği ile yine Matbaa-i Osmaniyede imtiyaz sahibi Saim Efendi marifetiyle basıldığı bilinmektedir.¹⁷⁷ Bu Mushaf'larının ileri tarihli taş baskılarının ve bu baskılardan kopya edilmek suretiyle günümüze kadar tekrar tekrar basılması suretiyle elde edilen nüshalarının yazı güzelliklerinde, taşların aşınması ve sürekli kopya edilmesi gibi nedenlerden dolayı doğal olarak kayıplar mevcuttur. Ancak baskılardan kaynaklanan bu olumsuzluklara rağmen bu Mushaf'ların satırlarının tertibindeki ahenk ve akıcılık yine de gözlenebilen bir güzelliktedir.

¹⁷⁷ "Bâb-ı Vâlâ-yı Fetvâpenahide müteşekkil Teftiş-i Mesahif-i Şerife Meclisi" tarafından tashihi tamamlandığının belirtildiği bu Mushaf'ın ferağ kaydında, yazımın tamamlanıp birinci basımın yapıldığı gün olan 7 Rebiü'lâhir 1327 gününün, övgü dolu kelimelerle Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıktığı güne tesadüf ettiği de yazmaktadır. (Bkz. Eser 9)

Bir diğerk âyet-berkenar Rıza Efendi Mushaf'ını ise yine basılmak üzere etrafı mealli olarak yazılmıştır. Küçük kıt'ada ve âharlı kağıda yazılan bu Mushaf'ın aslının şu anda nerede olduğu bilinmemektedir. Süheyl Ünver notlarında, bu Mushaf'ın basımı sırasında asitle bozulan sayfalar olduğunu, kendisinin (S.Ünver'in) buna cilt yaptırdığını belirttikten sonra, aslının kitapçı Raif Yelkenci Bey'e geçtiğini, onun da Mushaf'ını 3000 liraya Es'ad Fuad Tugay Bey'e sattığını, nihayetinde Mahmud Muhtar Paşa terekesinden çıktığına göre ona verilmiş olabileceğini ifade etmektedir. Ancak Süheyl Ünver, Paşa'nın eşi olan prenses Nîmet Hanım'ın, terekeden çıkan Kur'an-ı Kerimleri ona buna dağıttığını, bunun da dağıtılanlar arasında olabileceğini dolayısıyla son

Resim 37: Rıza Efendi'nin etrafı mealli olarak yazdığı Mushaf'ın 1344/1925'te İstanbul Emniyet Matbaasında basılan, dış yazı sahası 19x10,5 cm olan ve bu tarihten sonra basımına rastlanmayan nüshasından Yâsin sûresinin bulunduğu karşılıklı iki sayfası (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Kur'anlar Koleksiyonu, Demirbaş nr: Kur'an_024)

durumda kime gittiğinin belli olmadığını söylemektedir.¹⁷⁸ Etrafi mealli bu nüshanın¹⁷⁹ ilk baskısı 1296/1878-79'da yapılmış, mealin on iki cüzü Hasan Rıza Efendi, on beş cüzü Kayışzâde Hâfız Osman Efendi, üç cüzü de Çerkez Alâeddin Bey tarafından yazılmıştır.¹⁸⁰

Günümüzde halk arasında Kayışzâde Hâfız Osman hattı ile basılı Mushafların daha yaygın olduğunun düşünülmesine rağmen, Hasan Rıza Efendi'nin Mushaflarının baskılarının ilk basımının yapıldığı 1878 senesinden 2000'li yıllara kadar Kayışzâde Hâfız Osman Mushafları ile adeta yarışır olduğu söylenilebilir. Yapılan bir araştırmada, 1980'li yıllara kadar Hasan Rıza Efendi Mushaflarının baskı sayısı daha çok iken, bu tarihten sonra ve özellikle 2000'li yıllarda Kayışzâde Hâfız Osman Mushaflarının daha çok basıldığı tespit edilmiştir.¹⁸¹ Ayrıca Osmanlı döneminden günümüz Türkiye'sine uzanan bu süreçte, 2000 yılına kadar Hasan Rıza hattı Kur'an-ı Kerimler'in takriben 214 defa ve 6.420.000 adet basıldığı belirtilen bir bilginin yanı sıra¹⁸² 2004 yılına kadarki baskı sayılarının tespit edildiği başka bir çalışmada ise baskı sayısının 284'e çıktığı kaydedilmiştir. Bu Mushafların 4'ü, etrafı mealli olan nüshadan, kalan 280 baskının 32 tanesinin etrafı ise çok farklı yazarların günümüz Türkçesi ile yazdıkları meallerle birlikte basılmıştır. Elbetteki bu rakamlar tespit edilenlerle sınırlıdır. Birbirinden çok farklı matbaalarda ve çeşitli ebatlarda basılan bu Mushafların Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan ilk baskısı ise 1970 yılına aittir.¹⁸³

---

¹⁷⁸ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK nr.27; Bazı kaynaklarda bu Mushaf'ın bugün Mısır Milli Kütüphanesinde bulunan Muhtar Paşa Koleksiyonunda olduğu bilgisi geçse de, o koleksiyonu bizzat inceleyen Uğur Derman, 16.09.2014 tarihli ziyaretimizde, zikredilen Mushaf'ın orada bulunmadığını şifahen aktarmıştır. Bu bilgi de Süheyl Ünver'in naklettiği bilgiyi destekler niteliktedir.

¹⁷⁹ Söz konusu Mushaf'ın görme fırsatı bulamadığımız birinci baskısına ait bir nüsha İÜ Kütüphanesinde 90244,90245/Karatay 309 demirbaş numarasıyla mevcuttur. Bu Mushaf'ın sayfa kenarlarındaki meal, Mevakıb ve Tıbyan (Kırıklı İsmail Ferruh) tefsirlerinden özetlenerek kaleme alınan "Meal-i Münif-i Kur'an el-Mevakıb ve't-Tıbyan" isimli eserden alınmıştır. Bu bilgi IRCICA'nın yürüttüğü bir proje kapsamında, Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de basılmış Arapça neşriyatı konu alan ve henüz neşredilmemiş bir çalışmanın Mushaf-ı Şeriflerle ilgili bölümünden alınmıştır.

¹⁸⁰ Derman, "Hasan Rıza Efendi", s. 345

¹⁸¹ Bu ifade, Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulundan talep üzerine temin edilen ve resmi olmayan arşiv bilgilerine dayanmaktadır.

¹⁸² Mustafa Bektaşoğlu, "Kur'an'ı Göz Nuruyla Çoğaltan Hattatımız Hasan Rıza", Diyanet Aylık Dergi, S.112, Nisan 2000, s.65

¹⁸³ Bu bilgiler, IRCICA'nın yürüttüğü bir proje kapsamında, Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de basılmış Arapça neşriyatı konu alan ve henüz neşredilmemiş bir çalışmanın Mushaf-ı Şeriflerle ilgili bölümü üzerinde yapılan istatistiksel bir çalışma sonucu verilmiştir.

Ancak Rıza Efendi'nin âyet-berkenar Mushaflarının basımını Türkiye ile sınırlandırmak hatalıdır. Zira yurt dışında basıldığı tespit edilen birkaç nüsha bunu doğrulamaktadır.¹⁸⁴

Rıza Efendi'nin âyet-berkenar olmamasına rağmen, (yazısının güzelliğinden ve taşbaskıların haricinde orijinal yazma bir nüshadan basım yapma isteğinden dolayı tercih edilmiş olsa gerek) Irak'ta basılan bir Mushaf'ı daha vardır. Bu baskının varlığının Türkiye'deki hüsn-i hat camiasında pek fazla bilinmemesine rağmen, yurt dışında bir hayli meşhur olduğunu söylemek mümkündür.¹⁸⁵ Ferağ kayıtlarının ve Kur'an metni sayfalarının karşılaştırılması sonucu, bu nüshanın, şu anda İÜ.NEK nr.6682'de kayıtlı olan 1308/1891 tarihli Mushaf'tan kopya edildiği anlaşılmıştır. Baskıyı ilginç kılan husus, Irak Diyanet İşleri Başkanlığının, bütün İslâm âlemine yayılsın isteği ile iki farklı Mushaf bastırmak istemeleri üzerine toplanan heyetin seçtiği Mushaflardan ikincisi olmasıdır. Diğeri yine bir başka Osmanlı hattatı olan ve Laz Ömer namıyla bilinen Ömer Vasfi'nin (ö.1824) talebelerinden Mehmed Emin Rüşdi'nin (ö.1890) Mushaf'ıdır.¹⁸⁶ Başkanlık, kurduğu heyete Hâfiz Osman'ın basılan Mushaflarından ikincisini esas alarak, Hasan Rıza Efendi'nin Mushafı'nı incelettirmiştir. Ardından Iraklı hattat Haşim Muhammed Bağdadî (1335/1917 – 1393/1973) gözetiminde, 11 Ağustos 1972'de (1392) orjinalinden (dış ölçü: 32x20,5cm) küçük ebadda (dış ölçü: 11x7cm) Mushaf'ın basımı yapılmıştır. Bağdadî, Mehmed Emin Rüşdi'nin Mushaf'ının basımında olduğu gibi Rıza Efendi'nin Mushafı'nda da âyet rakamlarını, sûre başlarını, cüz ve secde işaretlerini yazmıştır. Bunlara ilaveten Mushaf'ın orjinalinde dikdörtgen biçimli olan serlevhasını da dairevi biçimde yeniden yazmıştır. Mushaf'ın sonuna ise baştaki serlevha ile uyumlu karşılıklı iki daire içerisine

---

¹⁸⁴ Tez araştırmaları esnasında İstanbul'da bir sahafta Türkiye'de basılan âyet-berkenar Mushaflardan kopya edilerek, İslam Kitabevi adlı bir kurumun öncülüğü ile İtalya'nın Milano şehrinde 2001 yılında birinci baskısı 10.000 adet olacak şekilde ve yaklaşık olarak kebirî kıt'a ebadında olan bir basma Hasan Rıza Efendi Mushaf'ı tespit edildi. Mushaf'ın ferağ kaydında bu bilgilerin yanı sıra T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı mührü ile 598 tasdik numarası yazısı görüldü.

¹⁸⁵ Böyle bir Mushaf'ın varlığından, Kerküklü hattat Aydın Kızılyar'ın paylaşımı sayesinde haberdar olduk. Onun şifâhen aktardığına göre bu Mushaf orada yazısı bakımından hâlâ en çok tercih edilen Mushaflardandır. (10 Şubat 2015 tarihli görüşme)

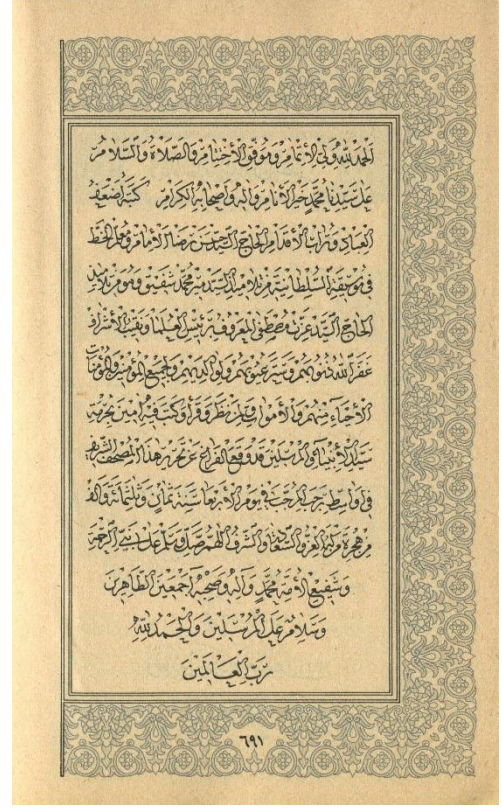
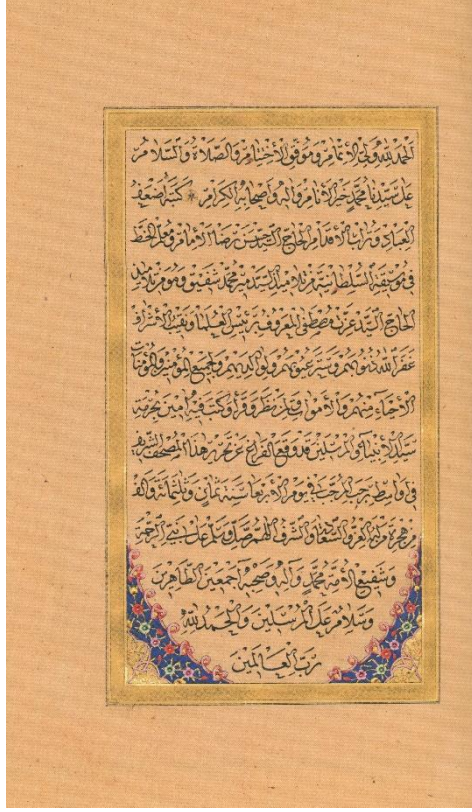
¹⁸⁶ Bahsi geçen baskı Mehmed Emin er-Rüşdi'nin 1236/1821 tarihinde yazdığı Mushaf'tan kopya edilmiştir. Bu bilgiden Bağdadî adına IRCICA'nın düzenlediği yarışma kataloğunda bahseden Uğur Derman, M.Haşim Bağdadî'nin bu Mushaf'ın basımına nezaret ettiği bilgisini verirken, Rıza Efendi Mushafı'na da aynı şekilde nezaret ettiğinden ilginçtir ki bahsetmemektedir. Bkz., M.Uğur Derman, Catalogue of Winners' Plates In The Seventy International Calligraphy Competition In The Name Of Hashim Mohammed Al-Baghdadi, İstanbul 1428/2007, numarasız tanıtım sayfası

Mushaf'ın basımı ile ilgili bilgiler ve hayır dualar içeren bir bölüm ile ayrıca bir dua metni ve sûrelerin yerini belirten fihrist ilave etmiştir.¹⁸⁷

Resim 38: İÜ.NEK 6682 numaralı nüshadan kopya edilen Irak Baskısı Mushaf'ın Bakara sûresinin 5.âyeti ile başlayan karşılıklı iki sayfası (Mushaf'ın 1972 baskısı, s.3,4)

¹⁸⁷ Bu bilgiler, Irak baskısı Mushaf'ın 1972 yılında basılan nüshasının Arapça metinli 697 ve 698. sayfalarından istifade edilerek yazılmıştır. (Çev. Hattat Aydın Kızılyar)

Resim 39: İÜ.NEK'te bulunan orijinal Mushaf'ın ferâğ kaydı sayfası (Derman, *Doksandokuz İstanbul Mushafı*, s.402) **Resim 40:** Irak'ta basılan Mushaf'ın ferâğ kaydı sayfası (Mushaf'ın 1972 baskısı, s.691)

Gözler, Hasan Rıza Efendi'nin günümüz teknikleriyle basılmak üzere, orijinal âyet-berkenar bir Mushaf'ını arasa da böyle bir nüsha ile henüz karşılaşmadığımızı belirtmek durumundayız.

1.2.4. Hilye-i Şerif Yazma Geleneği ve Hasan Rıza Efendi Hilyeleri

Sözlükte süs, zînet manalarına gelen “*Hilye*” kelimesi, istilâhî olarak fahr-i kâinat Hazreti Peygamber'in (s.a.v.) mübârek vasıflarını konu edinen her türlü metin ile hüsni hat eserlerine denir.¹⁸⁸ Bu kelime “*Hilye-i Şerif*”, “*Hilye-i Nebevî*”, “*Hilye-i Saadet*” gibi terkiplerle de zikredilmektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul,1317, s.558; Mustafa Uzun, “*Hilye*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul, 1998, s.44

¹⁸⁹ Uzun, “*Hilye*”, s. 44; Ömer Faruk Dere, *Hattat Hâfız Osman Efendi*, İstanbul, 2009, s. 78

Yaratılmışların en güzeli Hazreti Peygamber'i (s.a.v) anlatmak için tüm kelimeler âciz olsa da, İslâm anlayışı ve ahlâkı gereği putlaştırmaya vesile olacak diğer tüm ifade biçimlerinden şiddetle sakınıldığından, Hilye-i Şerif metinleri, Peygamber sevgisinin ve tasavvurunun en uygun ifade biçimleri olmuştur. Hazreti Peygamber'in (s.a.v.) vefatını takip eden günlerden itibaren, onu göremeyenlerde oluşan tarif edilemez "Peygamber hasreti", onu görenlerin tavsifi anlatımlarının kaydedilmesine yol açmıştır. Böylece günümüze kadar ulaşan zengin bir hilye literatürünün oluşması sağlanmıştır.

Hazreti Peygamber'in (s.a.v.) zamanına yetişenlerin bu anlatımlarının dayanakları ile kayıtlarının tutulduğu en muteber ve ilk akla gelen eserler, İmam Tirmizî'nin (ö.892 M) "eş- Şemâilü'n – Nebeviyye ve'l – Hasâilü'l Mustafeviyye" ve Kadı Ebü'l İyaz'ın (ö.1149 M) "Kitâbü'ş Şifa fi Ta'rîfi Hukûkî'l Mustafa" isimli olanlardır.¹⁹⁰

Hazreti Peygamber'e duyulan aşk ve hasret nice şemâil kitaplarının yazımına vesile olduğu gibi, hat sanatında da "Hilye-i Şerife" veya kısaca "Hilye" olarak anılan levha formunun doğmasına yol açmıştır. Başlangıçta katlanarak cepte taşınmak üzere yazılan hilyelerin klasik formda ve duvar levhası biçiminde yazımının başlangıcı, genel kabule göre Hâfız Osman 'a (ö.1698) dayandırılır.¹⁹¹ Peygamber aşkının Osmanlı sanat zevki ile buluşması neticesinde hat sanatına kazandırılan ve "Türk hattatların peygamber tablosu"¹⁹² şeklinde de tanımlanabilecek bir hâl alan Hilye-i Şeriflerin, hüsn-i hattın seyrinde üç yüz yılı aşkın bir zamandır yazımı devam eden en yaygın sahası olduğunu söylemek mümkündür. Hatta büyük hat ustaları sanat hünerlerini, Mushaf kitabetinden sonra en çok hilye yazımında göstermişlerdir. Hilye yazmayı onur telakki eden hattatların başında gelen Hâfız Osman'ın dört yüzden fazla, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin iki yüze yakın, Şevkî Efendi'nin ise her sabah bir hilye yazdığı kaynaklarda geçmektedir.¹⁹³

Klasik hilye levhaları, baş makam, göbek, hilâl, çehar yâr, âyet, etek, bölümlerinden oluşur. Baş makam mutlaka Besmele'nin yazıldığı, bazen de Eûzu Besmele veya Besmele'nin içinde geçtiği âyet olan Neml suresinin 30. âyetinin yazıldığı bölümdür.

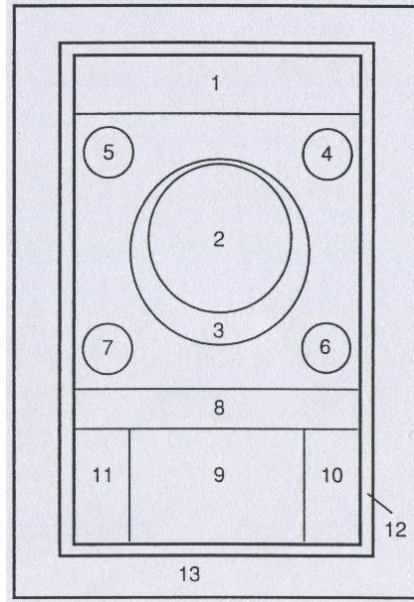
¹⁹⁰ M.Uğur Derman, **Türk Hat Sanatının Şaheserleri**, Ankara, 1990, 49. levha bilgi notu

¹⁹¹ Ali Yardım, **Peygamberimiz'in Şemâili**, İstanbul, 1997, s.55; M.Uğur Derman, "Hat sanatında Hilye-i Şerifler", **Diyanet İlmî Dergi**, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Özel Sayı, 2. Baskı, Ankara, 2003, s.617

¹⁹² Mehmed Özçay, "Hilye-i Şerif Türk Hattatların Peygamber Tablosu", **NTV Tarih Dergisi**, S.31, İstanbul, Ağustos 2011, s.100

¹⁹³ Muhittin Serin, "Muhammed", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.30, İstanbul, 2005, s.462

Göbek, hilye metninin yazıldığı daire formunda ve güneşe benzetilen bölümdür. Onu kuşatan ve Hicret-i Nebeviyye'nin sembolü olup İslâm takviminde esas alınan ayı sembolize eden hilâlin ise uçları genellikle baş makama bakar. Hilâlin her hilyede bulunması mutlaka şart değildir. Göbeğin köşelerinde yer alan yuvarlak yahut beyzî bölümlere ise Hulefâ-yı Râşidîn isimleri yazılır. Ancak bu bölüme Resûlullah'ın taşıdığı farklı isimlerinin yazıldığı da görülmüştür. Âyet bölümüne ise ekseriyetle “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” mealindeki (Enbiyâ 21/107) âyetin yanı sıra Kalem (68/4) ve Feth (48/28-29) sûrelerinin âyetlerinden birinin yazıldığı da olmuştur. Yine bu bölüme nadir de olsa Kelime-i Tevhîd'in yazıldığı hilye örnekleri de mevcuttur. Etek kısmı ise hilye metninin devam ettiği ve dua içeren bölümdür. Şâyet metnin tamamı göbek bölümüne sığdırılmışsa bu bölüm bulunmayabilir. Etek kısmının iki tarafındaki koltuk denilen kısımlarda tezyinî motifler yer alır. Nihayet iç ve dış pervaz bölümleri ile hilyenin dış aksâmı tamamlanmış olur.¹⁹⁴ (Resim 41)

Resim 41: Klasik bir hilye levhasının planı: 1)Baş makam, 2)Göbek, 3)Hilâl, 4)Hz. Ebû Bekir'in adı, 5)Hz. Ömer'in adı, 6)Hz. Osman'ın adı, 7)Hz. Ali'nin adı, 8)Âyet, 9)Etek, 10)Koltuk, 11)Koltuk, 12)İç pervaz, 13) Dış pervaz (Derman, “Hat sanatında Hilye-i Şerifler”, Diyanet İlmi Dergi, s.618)

¹⁹⁴ M.Uğur Derman, “Hat sanatında Hilye-i Şerifler”, s.618,619; Faruk Taşkale, Hüseyin Gündüz, **Hat Sanatında Hilye-i Şerife** Hz. Muhammed'in Özellikleri, İstanbul, 2006, s.41,43; Fatih Özkafa, “Hilye-i Şerife'nin Dinî, Edebî ve Estetik Boyutları”, Turkish Studies, Volume 7/3, Ankara, 2012, s.2046

Hazreti Peygamber'i tavsif eden hilye metinleri arasında sahabe-i kiramdan Enes b.Mâlik (r.a), Berâ b. Âzib (r.a.), Hz. Ali (r.a.), Hz. Hasan (r.a.), Câbir b. Semüre (r.a.), Ebû Hüreyre (r.a.), Cabir b. Abdullah (r.a.), İbn Abbas (r.a.) ile tabiinden Sa'îd b. İyâs el-Cüreyri ve Ebû İshak'ın anlattıklarının yer aldığı metinler, sıralamada ilk rivayetler arasındadır. Ancak hilyenin metin bölümüne genellikle Tirmizî'nin (ö.892)¹⁹⁵ Şemâil'de rivayet ettiği Hz. Ali'nin (r.a.) tavsif ettiği metin yazılır. Bu rivayetin hilyelerde yüzyıllardır en yaygın biçimde yazılmaya devam eden metni şu şekildedir:

“Hz. Ali (Allah ondan razı olsun), Hz. Peygamber'i (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) vasfettiği zaman şöyle buyurdu: ‘Hz. Peygamber'in boyu ne çok kısa, ne de çok uzundu, orta boyluydu. Ne kıvrıcık kısa, ne de düz uzun saçlıydı; saçı kıvrıcıkla düz arası idi. Değirmi yüzlü, duru beyaz tenli, iri ve siyah gözlü, uzun kirpkliydi. İri kemikli ve geniş omuzluydu. Göğsü, ortadan karnına kadar kılsızdı. İki avucu ve tabanları dolgundu. Yürüdüğü zaman, sanki yokuş aşağı iner gibi rahatlıkla ilerlerdi. Sağına ve soluna baktığında bütün vücuduyla dönerdi. İki omuzu arasında ‘nübüvvet mührü’ vardı. Bu, onun sonuncu peygamber oluşunun nişânesi idi. O, insanların en cömert gönüllüsü, en doğru sözlüsü, en yumuşak huylusu ve en arkadaş canlısı idi. Kendilerini ansızın görenler, onun heybeti karşısında sarsıntı geçirirler, fakat üstün vasıflarını bilerek sohbetinde bulunanlar ise, onu her şeyden çok severlerdi. Onun üstünlüklerini ve güzelliklerini tanıtmaya çalışan kimse: ‘Ben, gerek ondan ve gerekse ondan sonra, Resûlullah gibi birisini görmedim’ demek sûretiyle onu tanıtmak hususundaki aczini ve yetersizliğini itiraf ederdi. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun.’ ”¹⁹⁶

Hilye-i Şerif levhalarının duvarlara asılmaya başlanmasını takip eden yıllarda kültürümüzde bir kısım inançlar oluşmaya başlamıştır. Bunlardan biri, hilyenin bulunduğu yere huzur, bereket, saadet getireceğine, orayı yoksulluktan, üzüntüden, hırsızdan, âfetlerden ve yangından koruyacağına dair olan inançtır.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Günümüzde Hz. Peygamber'in şemâiline dair yapılan çalışmalarda faydalanılan kaynakların başında, hadis alimi Tirmizî'nin topladığı 14 adet vesika gelir. Buraya nakledilen metin de bunlardan en yaygın olanıdır. Tirmizî, Şemâil adlı eserinin birinci bâbının, ebvâb'ül menâkıb bölümünde bu vesikalara yer vermiştir. (s.583-606). Bkz, Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili*, s.45

¹⁹⁶ Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili*, s. 65; Derman, “Hat sanatında Hilye-i Şerifler”, s.620; Taşkale ve Gündüz, *Hat Sanatında Hilye-i Şerife*, s.45,46;

¹⁹⁷ Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili*, s.61, Derman, *Türk Hat Sanatının Şaheserleri*, Ankara, 1990, 49. levha bilgi notu

Hâfız Osman'dan bu güne hilye yazıcılığında en yaygın yazı türü sülüs ve nesih hattı olmuştur. Muhakkak, genellikle Besmele yazımında kullanılmış, imza kısmında ise bazen rika ' hattının kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca en meşhurları Yesârizâde Mustafa İzzet Efendi elinden çıkmış ta'lik hilyeler de vardır. Nadir de olsa kûfi hattı ile yazılmış hilyeler de mevcuttur.¹⁹⁸ Ayrıca hilye yazan hattatların klasik formdan hareketle yenilik getirmek adına farklı hilye tasarımları yaptıkları da bilinmektedir. Göbek kısmının beyzî veya eşkenar dörtgen biçimli tasarlandığı, ilave metinlerle formun farklılaştığı bu hilyeler farklı ebatlarda yazılmak suretiyle de çeşitlilik arz eder olmuşlardır.

Hasan Rıza Efendi'nin hilye hattatlığı geleneğinde ayrıcalıklı bir konumu vardır. O Mushaf kitabesindeki vukufiyetini hilye hattatlığında da başarıyla sürdürmüştür. Vaktiyle kayıtları tutulmadığından ve tamamının yerini tespit edebilmek mümkün olamadığından dolayı toplam kaç adet hilye yazdığı bilinmemektedir. Ancak çalışma süresinde, çok fazla sayıda hilye yazma vasfını da edinmiş olan Rıza Efendi'nin 6 tanesi büyük boyda olmak üzere 33 adet hilyesini tespit edebildik.

XIX. yüzyılda büyük ebadlı kağıt imali arttığından hilyeler de çok daha büyük ebatlı olarak yazılmaya başlanmış, saray ve konakların başodalarının duvarlarında gözlerin ve gönüllerin seyrine âmâde olmak üzere yerlerini almışlardır. Bu şekilde büyük boyda hilye yazma geleneğini başlatan hattat ise, Rıza Efendi'nin hocalarından olan ve her boyda iki yüze yakın hilye yazdığı daha önce de zikredilen Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'dir.¹⁹⁹ Onunla başlayan büyük boy hilye yazma usulü Hasan Rıza Efendi ile devam etmiştir. Bu hilyelerdeki yazı türlerinin tümü doğal olarak celîleşmiş olmaktadır. Hatta Kadıasker'in böyle hilyelerde iri yazılan nesih harflerini tam yerine oturtmak için iğneli kalıp kullandığı da görülmüştür.²⁰⁰

¹⁹⁸ Derman, "Hat sanatında Hilye-i Şerifler", s. 620,621; Özkafa, "Hilye-i Şerife'nin Dinî, Edebî ve Estetik Boyutları", s.2049

¹⁹⁹ Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin müzelerde bulunanlar arasında tesbit edilen ve ölçüsü bilinen büyük boy hilyeleri arasında en büyüğü TSMK GY 379 numarada kayıtlı olan, 1287 tarihli 180x136 cm ebatlı hilyesidir. Bkz. Nurcan Toprak, Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi Ve Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Ve Sanatları Bilim Dalı, 2004, s.70; Ancak şu an için, Zeki Cemal Özel Koleksiyonu'nda bulunan ve Muhsin Demironat 'ın tezhibiyle hakkında kitap neşredilen 1291/1874 tarihli hilyesinin 220x120 cm ölçülü ebadıyla, bilinen en büyük Kâdıasker hilyesi olduğunu söylemek mümkündür. Bkz. M.Uğur Derman, F.Çiçek Derman, **Kadıasker Mustafa İzzet Efendi Hilyesi**, Meşk Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.17

²⁰⁰Derman ve Derman, *Kadıasker Mustafa İzzet Efendi Hilyesi*, s.27

Rıza Efendi'nin büyük boy hilye yazma geleneğine kattığı renk ona hasır. O, hilyenin etek kısmının altına, âyet satırıyla aynı uzunlukta ve celî sülüs hatla “Sen olmasaydın, sen olmasaydın, ben bu âlemleri yaratmazdım” mealindeki kudsî hadisini eklemek suretiyle oluşan satır ile hilye boyunu 2 metrenin üstüne çıkarmıştır.²⁰¹ Daha önce de bu hadisin ilave edildiği hilye örnekleri yazılmıştır.²⁰² Ancak Rıza Efendi yazıyı celileştirerek boyutların çok daha fazla büyümesini sağlamıştır. Bunlardan biri olan 255x166cm ebatlı H.1305 tarihli hilye, türünün o vakte kadar bilinen bu ebattaki tek örneğidir. Bu hilye asıldığı günden, 17.11.2004 tarihinde yerinden alınarak Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Müdürlüğüne getirilinceye kadar Silivrikapı Bâlâ Süleyman Ağa Camii'nin vaaz kürsüsünün üzerinde yerini korumayı başarmıştır.²⁰³ Rıza Efendi'nin meşhur olduğu bilinen hilyelerinden Sultan Reşad'ın Rumeli seyahati sırasında Edirne Selimiye Camii'ne hediyesi olan bir başka hilyesi 1995 yılından beri kayıp olduğundan, bu nakil ile hiç değilse bu müstesna hilyenin korunması sağlanmıştır. Rıza Efendi'nin diğer büyük boy hilyeleri arasında ilk akla gelenleri İÜ.NEK, SK ve Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde korunmaktadır.²⁰⁴ Bunların dışında muhtelif boylarda yazdığı hilyeler ile birlikte, tespit edilebilen tüm hilyeleri ile ilgili bilgiler Rıza Efendi'nin eserleri bölümünde verilmiştir. Süheyl Ünver notlarında “insan boyunda hilye-i şerifler” diye zikrettiği Rıza Efendi hilyelerinin ise tespit edilenler arasında olup olmadıkları bilinmemekle birlikte, vaktiyle nereye gittiği meçhul olan hilyeleri arasında olabilecekleri de düşünülebilir.²⁰⁵

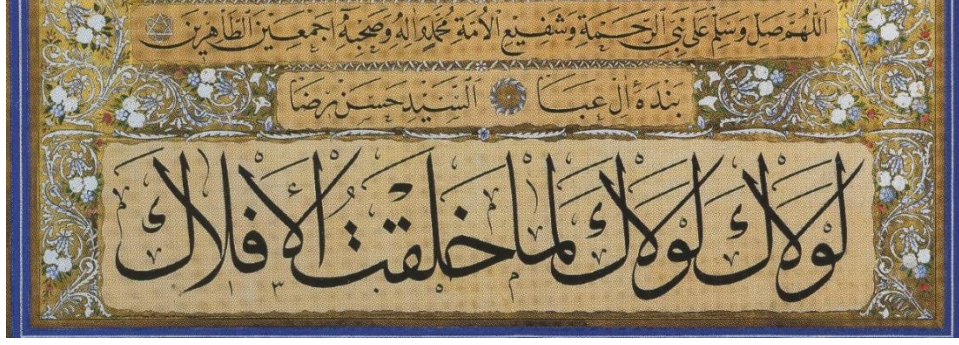
²⁰¹ Derman, “Hat sanatında Hilye-i Şerifler” s. 621

²⁰² Mehmed Fehmi Efendi'nin H.1214 tarihli 120x92 cm ebadlı, zikredilen kudsî hadisın yer aldığı bir hilyesi mevcuttur. Bkz. Sanat Danışmanı M.Uğur Derman, Ed. Mehmet Erdoğan, Hüsn-i Hat, Diyanet İşleri Başkanlığı Sergi Kataloğu, İstanbul, 2013, s.71

²⁰³ Ebru Eynallı, Ümmü Gülsüm Erdoğan, “Saklı Bir Tarihi Mekan: Bala Süleyman Ağa Küllüyesi”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, S.8, 2014, s.121; Zübeyde Cihan Özsayiner, “Vakıflar Genel Müdürlüğüne Ait Camilerden Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesine Gelen Hat Eserleri”, **Vakıflar Dergisi**, Vakıf Medeniyeti Yılı Özel Sayısı, Ankara, 2006, s.17

²⁰⁴ Derman, “Hasan Rıza Efendi”, s.345

²⁰⁵ Süheyl Ünver bu hilyelerden birinin kendi evlerinde, birinin damadı Fatın Beylerde, birinin ise Es'ad Fuad Bey'de olduklarını, Es'ad Fuad Bey'in elindeki hilyeyi sattığını, bunların dışında orta boy hilyelerinden birini de müteahhit Rıf'at Bey'de gördüğünü belirtmektedir. Bkz. Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

Resim 42: Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesinde bulunan 255x166 ebatlı hilyeden detay (Hüsn-i Hat, Diyanet İşleri Başkanlığı Sergi Kataloğu, İstanbul, 2013, s.67)

Resim 43: Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesinde bulunan 255x166 ebatlı hilyeden detay (Hüsn-i Hat, Diyanet İşleri Başkanlığı Sergi Kataloğu, s.67)

Hasan Rıza Efendi'nin yaşadığı yüzyılda hattın zirvesi sayılabilecek eserler üretilmesine karşılık, dönemin tezhib anlayışında yaygın kullanılan batı desenlerinin (barok, rokoko vb.) mübalağalı bir tarzda uygulandığı gözlenmektedir. XIX. yüzyıl uygulaması olan bu tezyin anlayışı XX. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiş ve bu dönemde üretilen hat

eserleri arasında hilyeler de bu tezhib üslubundan bahtsızlık anlamında nasibini almıştır.²⁰⁶

Hat sanatında yenilik arayışlarının en fazla olduğu saha olan hilye levhaları geçmişteki klasik formlarının yanı sıra günümüzde de hem klasik hem de modern formları ile hat sanatının en yaygın türlerinden biri olarak canlılığını korumaktadır. Bu gelenek içerisinde Hasan Rıza Efendi, özellikle büyük boy hilyeleri ile daima yâd edilmeye devam edilecektir.

1.2.5. Tezhib Sanatıyla Meşguliyeti

Genel bir tanımla tezhib sanatı, hüsn-i hat eserlerinin, çeşitli renklerin özellikle de altının kullanımıyla, birbirinden farklı motif ve desenlerle bezenmesi sanatıdır ve bu sanatın ustalarına müzehhib denir. Hasan Rıza Efendi hattatlığının yanına bir de müzehhib sıfatı eklenecek kadar tezhible uğraşmamıştır belki. Ancak müzehhib imzalı levhalarının varlığı ve dönemine göre usta müzehhiblerden aşağı kalmayacak incelikte tezhib yapması, bu sanata da emek verdiğini ve de başarılı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Mevcut biyografilerinde pek göze çarpmayan bu vasfı esasında önemsenecek türdendir.

Rıza Efendi'nin yaşadığı dönem, tezhibde klasik anlayıştan uzaklaşılacak bir dönemdir. XVIII. yüzyıl sonlarında başlayan batıdaki barok ve rokoko unsurların tesiriyle oluşan ve "Türk rokokosu" adı verilen bir akım, yüz yıldan uzun bir süre Osmanlı tezhib sanatında etkili olmuştur. XX. yüzyıl ortalarına kadar klasik tezhib üsluplarının bir arada kullanıldığı görülen bu sanat anlayışında öne çıkan en önemli motifler, iri ve geniş kıvrımlı yapraklar, vazoda çiçekler, sepet içinde buketler, güllü girlandlar, kurdela ve fiyonglar, ışın ve zikzaklar, içinden çiçek buketleri çıkan bereket boynuzları, C ve S kıvrımlar ile sütun ve perdelerdir. Bu dönem eserlerinde çiçek ve yaprakların oluşturduğu tezhibden kalan boşluklara eski bir uygulama olan "iğne perdah"²⁰⁷ yapılarak, altın zemine metalik görüntü kazandırıldığı da gözlenen bir husustur. Metin sonrası boşluklarda noktalama ve tarama teknikleriyle, gül ağırlıklı çiçek ve buketler

²⁰⁶ M.Uğur Derman, "Hilye", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.18, İstanbul, 1998, s.50; Derman, "Hat sanatında Hilye-i Şerifler", s.624

²⁰⁷ Altın sürülmüş zemine ucu küt bir iğneyle kağıdı delmeyecek biçimde hafifçe bastırarak yapılan tezyinat.

uygulanmış, dış bordür zeminlerinde ise çoğunlukla siyah, lacivert, bordo, füme ve koyu yeşil renkler tercih edilmiştir. Dış bordürlerde kompozisyonu oluşturan köşeler ise sıklıkla yuvarlak ya da kare bir form oluşturacak şekilde tasarlanmıştır.²⁰⁸

Hasan Rıza Efendi'nin tezhibli eserlerinin sayısı bilinmemektedir. Müzehhiblerin genel olarak imza kullanmayışları da tesbiti zorlaştıran bir husustur. Ancak onun daha çok kendi levhalarına ve müzehhib imzası kullanmadan tezhib yaptığı muhtemeldir. Süheyl Ünver yazı odasında içinde süsleme aletleri bulunan bir kutu olduğundan bahsetmektedir. Bu kutunun içinde bulunanlardan hatırında kalanları ise, ince bir tırnak makası, büyükçe ve ucu sivri bir toplu iğne, ufak bir doğru taksimatlı cetvel, sık kullanılanlardan olmayan bir kağıt makası, kareli kağıtlı defter, çeşitli zarflar şeklinde sıralayan Süheyl Ünver, eniştesinin tezhibleri için “mükemmel” tabirini kullanmaktadır²⁰⁹.

Resim 44: Rıza Efendi'ye ait desen eskizleri (Ünver, Hasan Rıza Efendi Dosyası, SK, nr.27)

Rıza Efendi'nin müzehhiblik yönünün değerlendirilebileceği üç eserinin ikisi, Haydar Yağmurlu'nun, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde imzalı eseri bulunan tezhib

²⁰⁸ Faruk Taşkale, Ed. Ali Rıza Özcan, “20.yüzyıl Tezhip Sanatı”, **Hat Ve Tezhip Sanatı**, Ankara, 2012, s.417

²⁰⁹ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

ustaları ile ilgili bir araştırması sonucu tespit edilenlerdir. Bu eserlerden biri, GY nr.126'da kayıtlı, 1282/1865 tarihli, Mustafa İzzet ketebeli, 34,5x45,5 cm ölçüsündeki hilyedir. (Resim 45) Bu hilyenin tezhiblendiği tarih belli değildir. Zehebe kaydında Hasan Rıza Efendi'nin ta'lik hattıyla: “*Zehebehu el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza*” imzası bulunmaktadır. Bunlar dışında imzası bulunduğu tespit edilen bir diğer eseri ise hattının da kendisine ait olduğu, Ann Arbour University Of Michigan, Special Collections Library, Isl. Ms. 242 numarada kayıtlı bulunan murakka'dır.

Resim 45: Rıza Efendi'nin tezhiblediği Kadıasker Mustafa İzzet Efendi hilyesi (TSMK, GY, nr.126)

Diğer tezhiblediği eser ise Arda nr.134'te kayıtlı olan, tarihsiz, 53x38 cm ebadlı, Mahmud Celâleddin ketebeli hilyedir. (Resim 46) Bu hilyede tezhibleme tarihi olarak

1308/1890 kaydı ile “ Zehebehu es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza İmam-ı Muzika-i Hümayûn ” imzası mevcuttur.²¹⁰

Resim 46: Rıza Efendi'nin tezhiblediği tarihsiz Mahmud Celâleddin hilyesi (TSMK, Arda, nr.134)

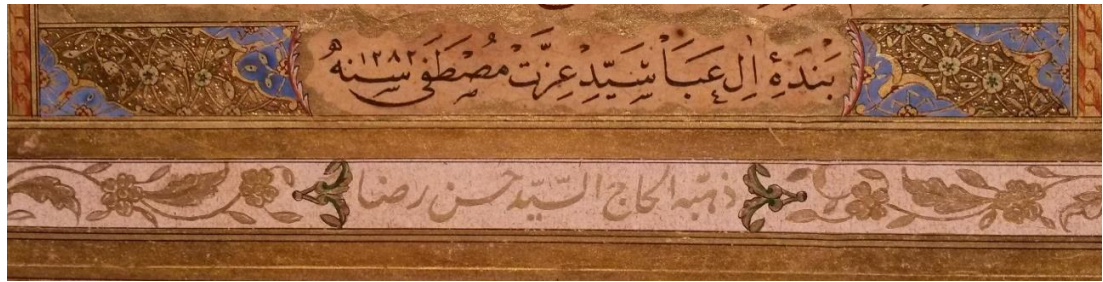
Rıza Efendi, her iki hilyede de -Mustafa İzzet hilyesinde daha çok olmak üzere- bol miktarda altın kullanmıştır. Yine her iki eserin lacivert ve altın zeminli yazı etrafı

²¹⁰Haydar Yağmurlu, “Tezhip Sanatı Hakkında Genel Açıklamalar ve Topkapı Sarayı Müzesinde İmzalı Eseri Bulunan Tezhip Ustaları”, Türk Etnografya Dergisi, S.119, Ankara, 1969, s.99

süslemelerinde klasik anlayışa bağlı kalındığı gözlenmekte olup lacivert zeminlerde çiçek ve yaprak motiflerinin yanı sıra altınla rumi motifi de kullanılmıştır. Altınla beyne's-sütur uygulaması da her iki eserde göze çarpan bir diğer husustur.

Resim 47: Kadiasker hilyesinden tezhîb detayı (TSMK, GY, nr. 126)

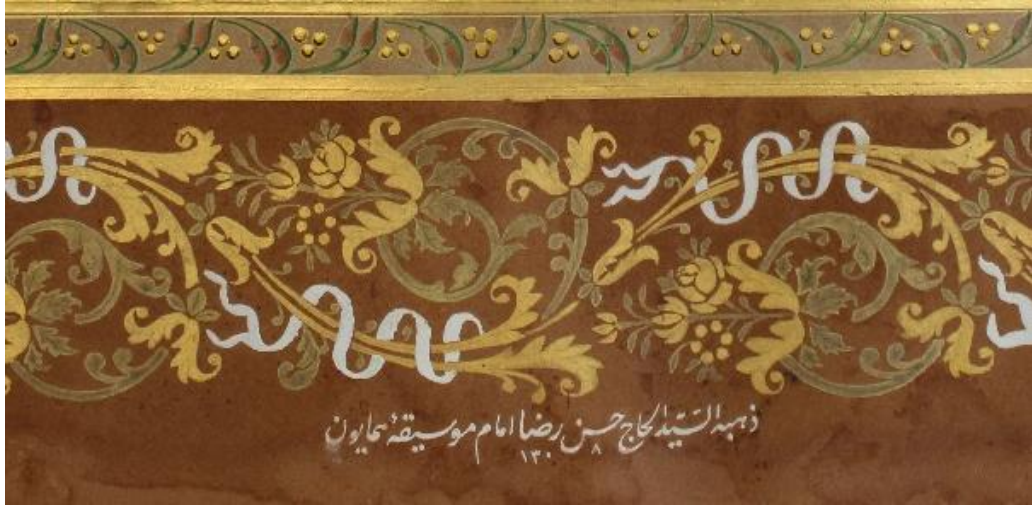
Resim 48: Hilyede Rıza Efendi'nin, hocası Kadiasker ile alt alta bulunan imzaları (TSMK, GY, nr. 126)

Mahmud Celâleddin hilyesinin koltuk tezhîbinin orta kısmında dönemin tezhîb anlayışına has natural tarzda uygulanmış tarama lale motifi bulunmaktadır. Hilyenin iç bordüründe ise Orta Asya Türkleri kaynaklı bir motif olan çintemaninin altınla uygulandığı görülmektedir. Bordo zeminli dış bordür ise barok ve rokoko tesiriyle

tezhibe girmiş olan buket ve kurdela desenleriyle bezenmiştir. Bu haliyle hilyedeki tezhib için bir çok dönemin unsurlarını bir arada barındırdığını söylemek mümkündür.

Resim 49: Mahmud Celâleddin hilyesi tezhibine ait detaylar (TSMK, Arda, nr. 126)

Resim 50: Rıza Efendi'nin Mahmud Celâleddin hilyesindeki imzası (TSMK, Arda, nr. 126)

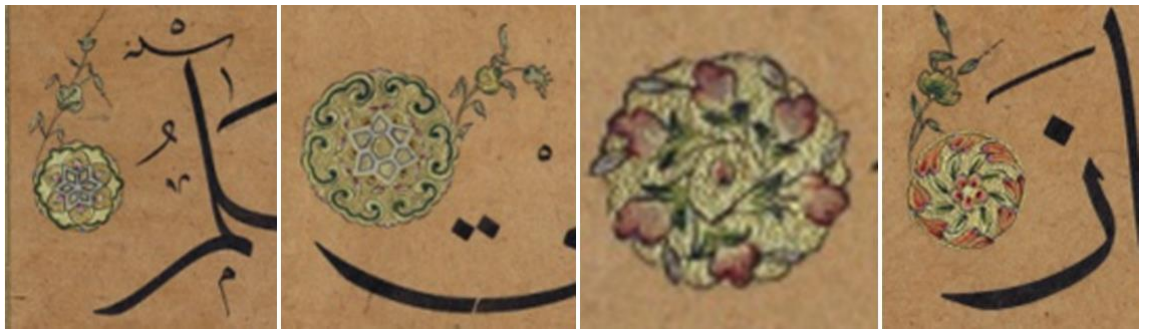
Kadıasker hilyesinin bordürü ise çiçek ve yaprak motifli zencerek tarzındadır. Tezhib alanı ve koltukların kapalı form rumi ile paftalandığı, paftalanan kısımların zemininde lacivert rengin kullanıldığı gözlenmektedir. Diğerinden farklı olarak bu hilyedeki altın

zeminli bölgelerde iğne perdah uygulaması yapılmıştır ki bu haliyle klasik tezhib özelliği göstermektedir. Bu hilyenin dış bordürü ise düz halkâr tarzındadır ancak rokoko unsurlar da barındırmaktadır. Bu durum, Rıza Efendi'nin tezhib anlayışında, mevcut dönemdeki iç içe geçmiş tezhib uygulamalarının veya yeni arayışların etkilerinin var olduğunu düşündürmektedir.

Ann Arbour University Of Michigan'da bulunan "Zehebehu Hasan Rıza" imzalı murakka'nın tezhibini de klasik tezhib anlayışı içerisinde tamamlayan Rıza Efendi'nin, bu örneklerden hareketle, imzalı veya imzasız daha başka tezhiblediği eserlerin var olabileceğini düşünmek mümkündür.

Resim 51: Murakka' koltuklarından örnekler (Ann Arbour University Of Michigan, Isl. Ms. 242)

Resim 52: Murakka'da bulunan irili ufaklı duraklardan örnekler (Ann Arbour University Of Michigan, Isl. Ms. 242)

Böylece tespit edilen eserler üzerinden, Hasan Rıza Efendi'nin tezhible de uğraşmış olduğu ve bu anlamda dönemin özelliklerine uygun tezhib eserleri üretebildiği anlaşılmıştır.

1.2.6. Edebî Eserleri

Rıza Efendi, söz sanatlarında da kabiliyetli bir kaleme ve kendine has bir estetik zevke sahiptir. Onun bu yönünü, bizzat kaleme aldığı şiirlerini içeren ve iki adet yazma nüshası bulunan Dîvân'ı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Bu nüshaların küçük hacimli olanı bugün İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde T/2884 envanter numarası ile kayıtlıdır.²¹¹ Daha geniş hacimli olan diğer nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümünde 3610 envanter numarası ile kayıtlıdır.

Resim 53: Dîvân'ın 1b-2a numaralı sayfaları (Hasan Rıza Efendi Dîvânı, SK, nr. 3610)

²¹¹ Bu nüsha Fatma Betül Telli tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Divan By Hasan Rıza, Boğaziçi Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010

Dîvân'ın İÜ nüshasının serlevhasında: “ *Hâzâ dîvân el fâkîr-i pür taksir türâbü'l akdâm es seyyîd el hâcc Hasan Rıza el Halvetî eş-Şa'bânî el -imâm fî Mûsikâ-i Hümâyûn. Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm* ” şeklinde, kime ait olduğunu belirten bir sunuş yazısı bulunmaktadır. Bu nüsha 32 varak olup her sayfası 15 satırdan oluşmaktadır. Kenarlar tek şerit cetvelli, iki sütun ortası çift cetvelli olarak rik'a hattıyla hurûf-ı hecâ (harf sırası) tertibine göre yazılmıştır. Tarihler ve müfredler Dîvân'ın sonunda bulunmaktadır. Bu nüsha 71 şiirden müteşekkildir ve eserin bitiminde “1928 yılında tedkik edilmiştir” yazısı mevcuttur.

Dîvân'ın SK nüshası ise 66 varaktır ve yine her sayfası 15 satırdan oluşmaktadır. İÜ nüshasındaki sunuş yazısıyla hemen hemen aynı takdim ifadelerini içeren serlevhasınının yazı kenarları yaldızla cetvelenmiş, sütun ortalarındaki çift şerit cetveller ise boş bırakılmıştır. 187 şiirden müteşekkil bu nüsha hurûf-ı hecâ tertibinde değildir ve şiirlerin hangi harfle söylendiği harf-i sin, harf-i şın gibi tasniflerle sayfa kenarlarına yazılmıştır.²¹² Nüshanın sayfa boşluklarında İÜ nüshasından farklı olarak der-kenar denilen şiirler bulunmaktadır. Yine İÜ nüshasına göre mürettep bir dîvân özelliği taşımadığı için de Dîvân'ın sonuna 5 yapraktan oluşan *Fihrist-i Dîvân-ı Âcizî El Hâcc Rıza* başlığı altında 1 Muharrem 1338 / 26 Eylül 1919 tarihli ve Hasan Rıza Efendi tarafından yazılmış bir fihrist eklenmiştir.

Süheyl Bey'in halazâdem dediği, Rıza Efendi'nin oğlu Süreyya Bey, Dîvân'ın SK nüshası olduğu tahmin edilenini, pederinin vefatından sonra değerini anlamak için, filozof lâkabıyla tanınan ve II.Meşrutiyet devri şairlerinden edebiyatçı, felsefeci ve politikacı Dr. Rıza Tevfik'e²¹³ (1869-1849) inceletmiş, o da çok güzel kısımlar bulunduğunu belirtmiştir.²¹⁴

İbnülemin Mahmud Kemâl İnal Bey de Dîvân'ın İÜ nüshası ile ilgili, Hazine-i Hassa Müsteşarı Hâlis Efendi'den Üniversite Kütüphanesine alınan kitaplar arasında olduğunu belirterek, mutasavvifâne nazımlar içerdiğini söylemiştir. Ancak manzumelerin bir

²¹² Bkz. Gülay Karaman, *Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)*, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. XXXVII, LXXXI, LXXXII, Kocaeli, 2009

²¹³ Abdullah UÇMAN, “Rıza Tevfik Bölükbaşı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.35, s.68-70, İstanbul, 2008

²¹⁴ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

kaçını örnek göstererek (Dîvân'ın 41. ve 30. şiirleri) şiirleri hakkında “şâyân-ı ehemmiyet değildir” değerlendirmesinde bulunmuştur.²¹⁵

Elbetteki Rıza Efendi'nin şairlik yönü , hattatlığının gölgesindedir. Bu durum 19. ve 20. yüzyıl şairlerini ele alan tezkirelerde ismiyle karşılaşılmayıştan anlaşılabilir. Dîvân'daki şiirleri, klâsik dîvân şiiri tertibine göre de dağınık bir haldedir. Ancak;

“Rıza kâşâne i fikrimde vüs 'at yokdur amma kim

*Hayâlim nakş iden hâmem dehânım bî-zebân söyler”*²¹⁶

ifadelerinden, zaten bu hususta Rıza Efendi'nin edebî bir iddia gütmeyeceği mânâsı çıkarılabilir. Onun, “*Düşünce köşkümde genişlik yoktur, ağzım dilsizdir, fakat hayalimi nakş eden kalemim söyler durur.*” anlamına gelen bu sözlerindeki tevazusu dikkate şâyândır.

Muhtevası, ilâhi aşk, peygamber sevgisi ile dini ve tasavvufî temalar içeren şiirlerinin, dokuz tanesi haricindekiler aruz vezni ile yazılmıştır. Şiirlerinde ölçü, kâfiye, nazım şekli gibi dîvân şiirini sınırlandıran şekil özelliklerine fazlaca bağlı kalmamıştır. Tevhîd, münâcât, nâ't, mevlîd, medhiye, ramazâniye, muamma ve nazîre türlerindeki şiirler, kaside, gazel, mesnevî, müstezâd, murabba, muhammes, müseddes, kıt'a, tarih, beyit ve müfred gibi nazım şekilleriyle yazılmıştır.²¹⁷

İncelendiği üzere Rıza Efendi Dîvân'ı, onun, daima tevazu halindeki söyleminin hissedildiği ve kendine has bir tarz ile kaleme aldığı şiirlerinden oluşmaktadır. Aşağıda, genellikle nasihat edicilik, öğreticilik ve yol göstericiliğin hakim olduğu bu şiirlerinden seçilen bir tanesi ile onun hem tasavvufî hem de edebî yönü örneklendirilmeye çalışılmıştır.

: *Düstûr-ı Hû*²¹⁸

²¹⁵ İnal, *Son Hattatlar*, s.335

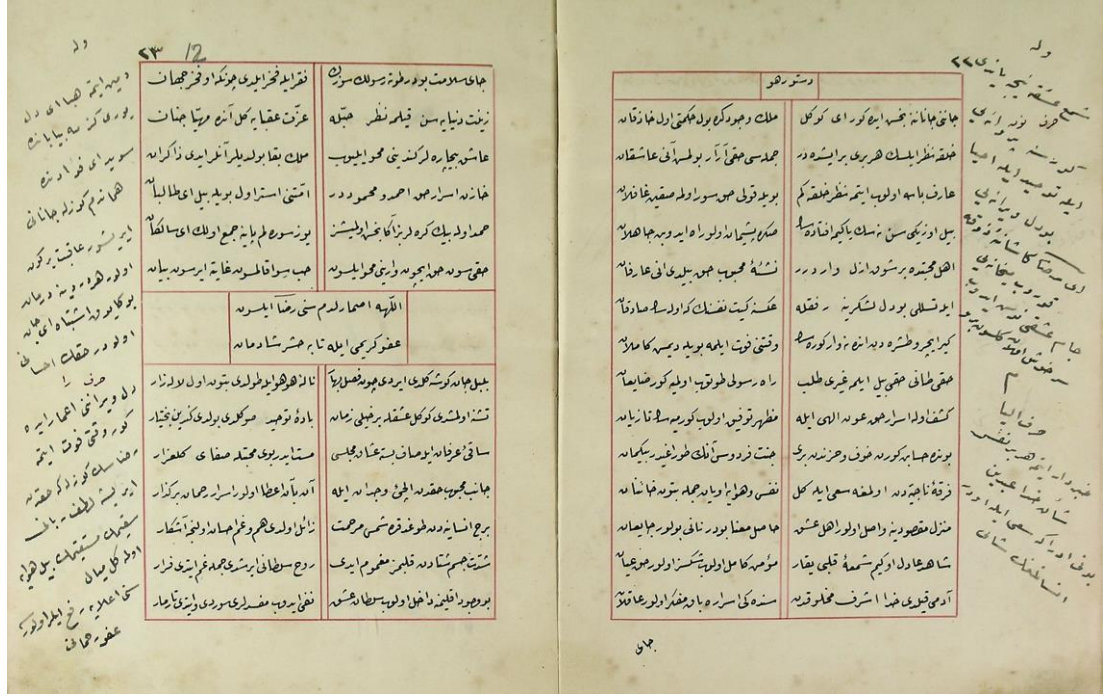
²¹⁶ Karaman, Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri), s.109

²¹⁷ Rıza Efendi, kendisi Halvetî olmasına rağmen, Abdulkadir Geylani, Hacı Bektaş-ı Velî ve Mevlânâ gibi diğer tarikat büyükleri için de şiirler kaleme almıştır.Hatta çağdaşı Mevlevî Şeyhi Azmî Dede'nin bir kıt'asına yazdığı nazire, Azmî Dede'nin şiirini beğendiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Tarih düşürdüğü şiirlerinden biri de H.1309'da vefat eden şeyhi Rif'at Efendi içindir. Bkz. Karaman, Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri), s.XXXIII-LV

²¹⁸ Bu başlıkla başlayan şiir SK nüshasında 11b-12a sayfa numarasındadır. Dîvân'ın 14. şiiridir. “Müfte'ilün / Fâ'ilün / Müfte'ilün / Fâ'ilün” vezni le yazılmıştır. Bkz. Karaman, Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri), s.28

*Cânını cânânına bahş idegör ey gönül /Mülk-i vücûdunda bul hikmeti ol hâzıkan
Halka nazar eylesen her biri bir işdedir / Cümlesi Hakk'ı arar bulmuş anı âşıkân
Ârif-i billâh olup itme nazar halka kem / Böyle kulu Hak sever olma sakın gâfilân
Bil özünü sen nesin ya kime üftâdesin / Sonra peşimân olur âh idüben câhilân
Ehl-i mahabbetde bir şevk-i ezel var durur / Neş'e –i mahbûb-ı Hak bilmiş anı ârifân
Eyle teselli bu dil leşkerine rıfk-ıla / Aksine git nefsinin ki olasın sâdıkan
Gir içerü taşradan onda ne var göresin / Vaktini fevt eyleme böyle dimiş kâmilân
Hakkı tanı Hakkı bil eyleme gayrı taleb / Râh-ı Resûlü tutup olmayagör zâyî'ân
Keşf ola esrâr-ı Hak 'avn-ı ilâhî ile / Mazhar ı Tevfik olup görmeyesin tâ ziyan
Bunda hisâbın gören havf u hüzünden berî / Cennet-i Firdevs anın turağıdır bî-güman
Fırka-i nâciyyeden olmağa sa'y eyle gel / Nefs ü hevâya uyan cümle bütün hâ'inân
Menzil-i maksuduna vasıl olur ehl-i aşk / Hâsıl-ı ma'nâ budur nânı bulur câyi'ân
Şâhid-i âdil o kim şem'a-i kalbi yakar / Mü'min-i Kâmil olup şeksiz olur Hak 'ayân
Âdemi kıldı Hudâ eşref-i mahlûkdan / Sendeki esrara bak müfkir olur 'akılân
Cây-ı selâmet budur tuta Resûlün sözün / Fakr ile fahreyledi çünkü o Fahr-ı cihân
Zînet-i dünyaya sen kılma nazar hubb-ıla / 'İzzet-i ukbâya gel anda müheyyâ cinân
Âşık-ı bi-çâreler kendini mahv eyleyüp / Mülk-i bekâ buldular anlar iki zâkîrân
Hazin-i esrâr-ı Hak Ahmed ü Mahmûddur / Ümmetini ister ol böyle bil ey tâlibân
Hamd ola bin kerreler biz ana bahş olmuşuz / Yüz sürelim pâyine cem olun ey sâlikân
Hakkı seven Hakk için varını mahv eylesün / Hubb-ı sivâ kalmasun ğayete irsün beyân
Allaha ısmarladım seni Rıza eylesün / Afv-ı keremi ile tâ –be-haşır şâd-mân*

Resim 54: “Düstür-ı Hû” başlığı ile başlayan şiirin Dîvân sayfasındaki yazma görüntüsü (Hasan Rıza Efendi Dîvânı, SK, nr. 3610)

Görüldüğü gibi Hasan Rıza Efendi şiirlerinde sade fakat kelime ve kavramlar açısından zengin ve akıcı bir anlatım dili kullanmıştır. Ayrıca edebî birikimi, Arapça ve Farsça’ya hakimiyeti gibi nedenlerle onu “*edib, âlim, fâzıl ve müteşerrih*”²¹⁹ sıfatları ile anan yalnızca Süheyl Ünver değildir. Osman Ergin, Rıza Efendi için, “*Küllî hattâtin câhilün*”²²⁰ sözüne istisna teşkil edenlerdendir diyerek, İmam Gazalî’nin “*Kitabü’l keşf ve’t-tebyîn fî gurûri’l halk-i ecmaîn*”²²¹ adlı eserini tercüme ettiğini belirtmektedir.²²²

1.2.7. İmzaları

Hasan Rıza Efendi’nin, “*Ketebehu Hasan Rıza*”, “*Ketebehu Rıza*” ya da sadece “*Rıza*” şeklinde stilize istifli olarak yazdıklarının yanı sıra, hocalarının adlarını andığı, bazen uzun bazen kısa dua cümleleri de içeren (bilhassa Allah’ın affının dilendiği “*ğafarallahu zünûbehu ve setera uyûbehu*” ifadelerinin geçtiği) satır nizamlı ve

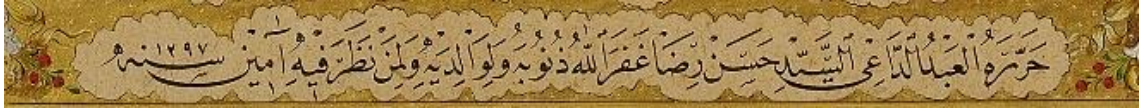
²¹⁹ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

²²⁰ Bu sözü eskiler hattatlar için, yazıya özendikleri kadar kitabın veya yazının mahiyetiyle o derece de ilgilenmedikleri düşüncesiyle kullanırlar. Bütün hattatlar biraz cahildir manasında...

²²¹ Bu eserin mütercim adı geçmeyen ve rik’a hattı el yazması bir nüshası, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonunda 0304 numarada bulunmaktadır. Osman Ergin’in, “Eserin aslı ile metnin biricik nüshası Süheyl Ünver’in hususi kütüphanesindedir.” dediği nüshanın bu nüsha olduğu sanılmakla beraber teyit edilememiştir. Ancak Süheyl Ünver’in bağış yoluyla bu kütüphaneye katkıları olduğu bilinmektedir.

²²² Ergin, *Batıkesirli Abdülaziz Mecdî Tolun Hayatı ve Şahsiyeti*, s.138 dipnotu

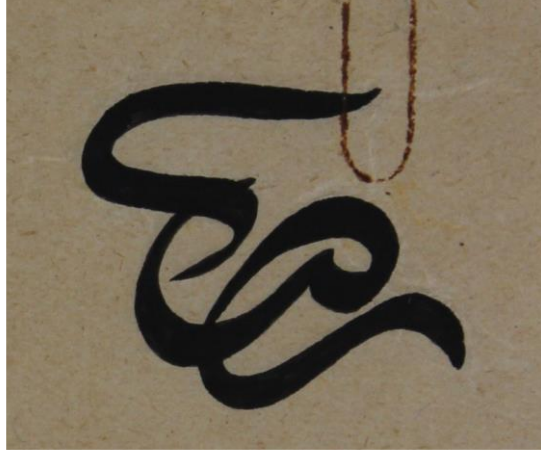
genellikle “*Ketebehu*” veya “*Harrerehu*” ifadeleriyle başlayıp, “*es-Seyyid, el-Hacc*” ibareleri ile bu vasıflarını da dile getirerek devam ettiği imzaları ile karşılaşmıştır. Rıza Efendi, hat eserlerinin ketebe kayıtlarında bir gelenek halini almış olan bu dua cümlelerinde, anne babasının, tüm mü’minlerin ve hatta o esere (yazıya veya levhaya) sadece bakmış olanların bile affını dilediği ifadelere yer vermiştir. (Eser 12, 15, 17, 51, 83) Bu tertipteki imzalarında nesih veya rika‘ hatlarını kullanmıştır. (Resim 55) Bunlarla birlikte onun pek çok imzasında, tevazu ifadelerinden olan “*ez’afu’z-züefa*”, “*ez’afu’l-küttab*”, “*abdu’l fakîr*”, “*el muhtac*” gibi tanımlar da yer almaktadır. (Eser 3, 5, 6, 8, 10, 51, 80, 82)

Resim 55: Satır düzeninde imzalarına bir örnek (Bkz. Eser 17)

Hocalarından Kadıasker Mustafa İzzet Efendi’nin eserlerinde sıkça karşılaşılan terkiplerden olan “*Hâk-i pâ-yi evliya, Seyyid İzzet Mustafa*” veya “*Bende-i âl-i abâ, Seyyid İzzet Mustafa*” ifadelerini, kendisinin de seyyidlik vasfından olsa gerek isim kısmını değiştirerek, örneğin “*Bende-i âl-i abâ, es-Seyyid Hasan Rıza*” şeklinde ve sıklıkla imza olarak kullandığı görülmüştür. (Eser 18, 23, 24,25, 26, 28, 30, 33, 35, 36, 38, 89, 90, 97, 103) Ayrıca Rıza Efendi’nin bazı imzalarına, o sırada görev yaptığı yere atıfta bulunarak “*el imâmu’l muallimu’l hatt fi mûsîkati’s-sultâniyyeti*” şeklinde eklemeler yaptığı, onun imzalarında tespit edilen ifadeler arasındadır. (Eser 3, 4, 6, 8, 10, 91)

Rıza Efendi’nin istifli imzalarının, birbirine göre çok küçük farklılıklar içeren üç ayrı görünümü vardır.

Resim 56: Hasan Rıza Efendi'nin bir imza eskizi (Ünver, Hasan Rıza Efendi Dosyası, SK, nr.27)

Resim 57: “Ketebehu Hasan Rıza” istifli bir imza örneği (Bkz. Eser 55)

1.2.8. Hasan Rıza Efendi'nin Sanat Anlayışı

Hasan Rıza Efendi, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi mektebinin, Şefik Bey'den sonra en önde gelen takipçilerinden biridir. Bu sebeple Rıza Efendi'nin yazıdaki çizgisini anlamak için, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazı üslubuna değinmekte fayda vardır. Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin, Mustafa Râkım (ö.1825) ve Mahmud Celâleddin (ö.1829) mektepleri arasında bir şîvede yazdığı bilinmektedir. Onun, Sultan II.Mahmud zamanında Râkım tarzında dolayısıyla Hafız Osman çizgisinde olan eli,

Sultan Abdülmecid'e yazı hocalığı yaptığı devrede, padişahın da isteği ile Mahmud Celâleddin tavrından izler taşımaya başlamıştır.²²³ Bu iki devreli ve etkileşimli süreç, Mustafa İzzet Efendi'nin kendine has bir üslup kazanmasına sebep olmuştur ve üslubu, başta Şefik Bey olmak üzere, başlıca talebeleri olan Abdullah Zühdi Efendi, Hasan Rıza Efendi, Muhsinzâde Abdullah Efendi, Kayışzâde Hafız Osman Efendi gibi üstaplara da sirayet etmiştir. Buna mukabil, İzzet Efendi'nin son zamanlarında iken, asıl takip edilmesi gereken ekolün, Râkım'ınki olduğunu dile getirdiği de, kaynaklarda geçen bir bilgidir.²²⁴

Bu bilgiler nazarından bakıldığında, Rıza Efendi'nin, Türk yazı tarihinde ayrı bir zevkin sahibi olan Kadıasker mektebinin başarılı bir temsilcisi olduğunu söylemek, onun yazıdaki çizgisini anlamaya ışık tutan bir yaklaşım olmaktadır. Dolayısıyla Rıza Efendi'nin, izlediği tarz bakımından sülüs yazısı, Mustafa Râkım yolunun takipçilerinden, kendisinin de ta'lik meşk ettiği hocası ve celî yazıda devrin önde gelen üstaplardan olan Sâmi Efendi'den farklılıklar arz eder. Nesih yazısı da, yine devrinin meşhur sülüs-nesih hattatlarından Şevkî Efendi'den farklı bir şivededir.²²⁵ Zira takip ettikleri mektepler farklıdır. Onların adları, yazı tarihimize çeşitlilik kazandıran üslupları hususunda dile getirilen farklılıklarının da ele alınacağı daha kapsamlı çalışmalarla zenginleşmesini dilediğimiz hüsn-i hat literatürümüzde, kim bilir kaç asır daha şükranla ve hayırla anılacaktır.

Rıza Efendi'nin, Mushaf kitâbeti ve hilye yazma sahalarındaki başarılı eserlerinden ve bu eserlerinde gözlenen bilhassa nesih hattındaki muvaffakiyetinden ilgili bölümlerde ayrıntılı olarak bahsedildi. Yazdığı Mushaf'ların baskı sayısının çokluğu, eserlerine olan ilginin yüksek derecede oluşu, Mushaf kitâbeti ile ilgilenenlerin günümüz sanat meclislerinde bile adını övgüyle anmaları ve benzeri bir çok neden onun yazı sanatımızdaki yerinin üstünlüğünü teyit eder niteliktedir. Bununla birlikte, Rıza Efendi'nin eserlerine bakıldığında anlaşılan bir husus da, nesih hattına, diğer yazı türlerine göre daha çok ilgi göstermiş olduğudur. Bu sebeple olsa gerek, nesih hattı ile

---

²²³ Ali Alparslan, **Osmanlı Hat Sanatı Tarihi**, 4.Baskı, İstanbul, 2012, s.137

²²⁴ Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, s.137

²²⁵ M. Uğur Derman, *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, IRCICA, İstanbul, 1992, s.218

verdiği eserlerindeki yazı seviyesi, diğer türlerle verdiği eserlere göre daha üstündür. Ayrıca o, maharetini zor bir hüner sayılan eski üstadların yazılarını taklid etmede de göstermiştir. (Eser 81,84,85 ve 91) Rıza Efendi'nin, tespit edilenlere göre yalnızca kitâbeler üzerinde uyguladığı gözlenen celi ta'lik yazı türünde ise yeterince yoğunlaşma fırsatı bulamadığını düşünmek mümkündür. (Eser 133, 137, 138,139)

Rıza Efendi, eser yelpazesini de oldukça geniş tutmuştur. Tespit edilenlere göre, hat sanatının hemen hemen tüm uygulama sahalarında eserler vermiştir. Bu anlamda onun kısa ömrüne sığdırdığı eserlerinin miktarına ve çeşitliliğine hayran kalmamak mümkün değildir. Şu var ki, bir hattatın yetiştirdiği talebelerinin, onun en önemli eserlerinden sayıldığı düşünülürse, Rıza Efendi'nin talebeleri hakkında yeterince malumat olmayışı, onun çizgisinin talebeleri tarafından ne boyutta takip edilip hangi seviyede kaldığını anlamamızı zorlaştırmaktadır. Yolu, kimi az kimi çok sürelerle ona talebe olmakta kesişenlerin ve yazı çalışmalarını sürdürenlerin en meşhurları arasında Halim Efendi, ve Abdulkadir Saynaç Efendi zikredilebilir. Vefatı sonrasında tarihsel sürecine bakıldığında gözlenen ve harf devriminin etkileriyle, yazı tarihimizde adeta bir duraklama devri olarak anılacak süreçten, menfi olarak etkilenenler arasında, kim bilir Rıza Efendi'nin talebeleri de yer almıştır. Örneğin, bizzat oğlu olup kendisinden yazı dersi alanlar arasında yer alan Ahmed Süreyya Bey, harf inkılabının ardından edebiyat öğretmenliği yaparak hayatını sürdürmüştür.

BÖLÜM II: HASAN RIZA EFENDİ’NİN ESERLERİNDEN ÖRNEKLER

Bu bölümde Hasan Rıza Efendi’nin tespit edilen eserleri türlerine göre tasnif edilip, kendi içinde tarih sırasına göre değerlendirilmiştir.

2.1. Mushaflar ve Diğer Kitaplar

Eser 1	: Kur’an-ı Kerim
Yazı Türü	: Nesih, (sûre başları ve ketebe kaydı: rika‘)
Ölçüleri	: Dış: 26,2x20,7 cm İç: 23,4x15 cm
Açıklamalar	: 13 satırlı, 364 varaktan müteşekkil Mushaf, cüzler halinde yazılmıştır. Cüz başlarında talik hattı ile 1337/1919 yılında Mehmed Ali Şah tarafından vakfedildiğine dair kayıt vardır. Hasan Rıza Efendi, İbnülemin Mahmud Kemal'e 1334 yılında verdiği hayat hikayesinde, yazdığını belirttiği 19 Kur’an’dan biri olan Mûsıka-i Hümâyûn mülâzimlerinden Mehmed Şah Bey (devr hatimi için 30 cüz) için yazdığı Mushaf’ın bu Mushaf olduğu sanılmaktadır. Âharlı kağıda siyah mürekkeple, sûre başları altın sürülmüş zemine üstübeç mürekkebiyle yazılmıştır. secâvend işaretleri ise kırmızı mürekkeple konulmuştur. 231b-242a sayfalarındaki 20.cüz farklı bir hat ile yazılmış, cetvel ve tezhip yapılmamıştır. Cüzler bir araya getirilip ciltlenmeden önce, eksik olan bu cüzün, 1360/1941 yılında hattat Mustafa Halim Özyazıcı tarafından tamamlandığı, cüzün sonunda bulunan ketebe kaydından anlaşılmaktadır. Mushaf’ın ferağ kaydında ise Rıza Efendi’nin, hocaları Mehmed Şefik Bey ile Mustafa İzzet Efendi’nin adlarını yâd etmeyi ihmal etmediği görülmektedir.
Tezyinatı	: Deri cildi, vişne çürüğü renkte, köşebendsiz, altın şemseli ve salbektidir. Cildin tek şerit kenarsuyu da altınla işlenmiştir. Kapağın iç kısımları hatip ebrulu kağıtla

kaplanmıştır. Serlevha, sûre ve cüz başları oldukça basit ve batı tarzı bitkisel desenlerle tezyin edilmiştir. Duraklar altınla işlenmiş, satır aralarındaki boşluklara beyne's-süturu andıran altın yapraklar serpiştirilmiştir. Sayfalar altın cetvellidir. Müzehhibine dair bir kayıt yoktur.

İmzası ve tarihi

: “Ketebehu müznibü'd-daifu es-Seyyid Hasan Rıza min telâmizi es-Seyyid Muhammed Şefik ve hüve min telâmizi es-Seyyid el-Hacc İzzet Mustafa el-ma'rûf bi reisü'l ulemâ” 1285/1869

Bulunduğu Yer / Kaynak

: Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu, Env. nr. : III/2

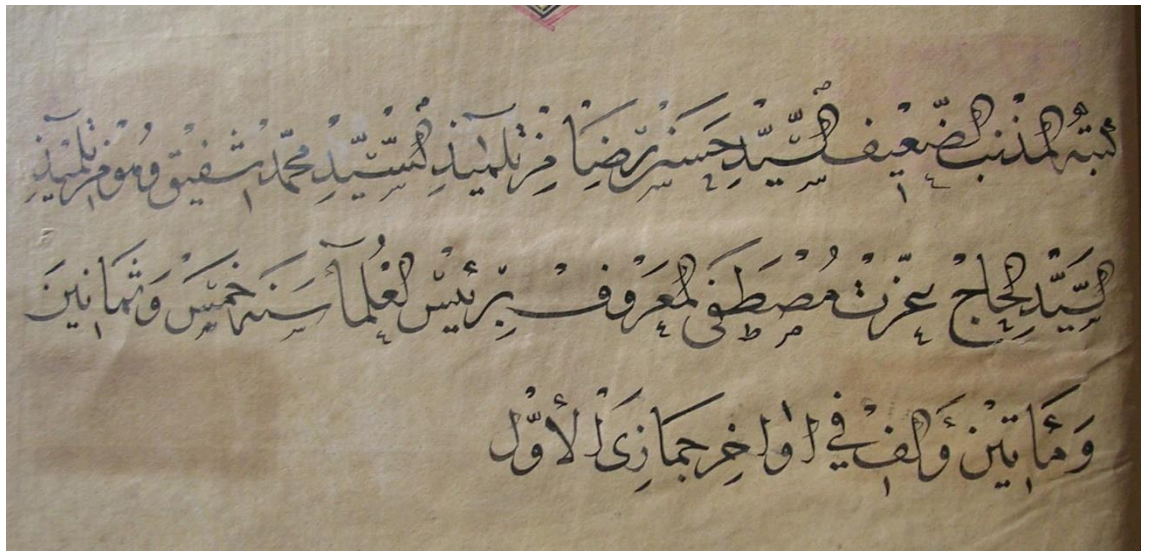

Resim 58: 1285 tarihli Mushaf'ın serlevhası (EHA Koleksiyonu, III/2)

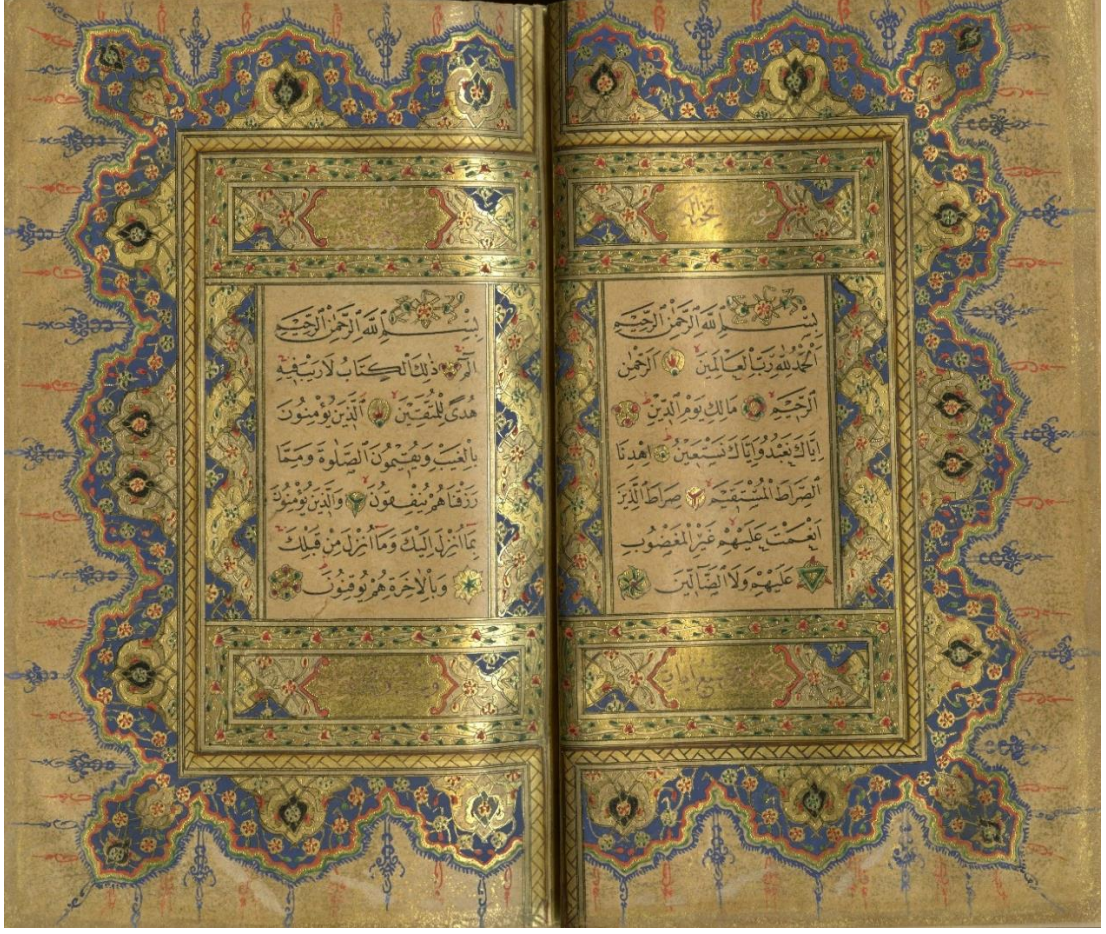

Resim 59: Mushaf'ın 16.cüzünün başından iki sayfa (EHA Koleksiyonu, III/2)

Resim 60: Mushaf'ın ketebe kaydı (EHA Koleksiyonu, .III/2)

Eser 2	: Kur'an-ı Kerim
Yazı Türü	: Nesih, (sûre başları ve ketebe kaydı: rika‘)
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: 13 satırlıdır. Rıza Efendi'nin erken dönemi sayılabilecek sıralarda yazdığı Mushaflarındandır. (26 yaşında) Kur'an metni âharlı kağıda nesih hattı ile, sûre başları ise altın sürülmüş zeminde rika‘ hattı ve üstübeç mürekkebi ile yazılmıştır. Secâvend işaretleri kırmızı mürekkeple konulmuştur. Ferağ kaydında hocaları Mehmed Şefik Bey ile Mustafa İzzet Efendi'nin adları da geçmektedir.
Tezyinatı	:Mevcut görseldeki mıklepten hareketle kahverengi deri üzerine ve bezemeli olduğu düşünülen Mushaf kabının içi zereşanlıdır. (Resim 62) Bezemelerde klasik tezhibe yaklaşma gayesi sezilmektedir. İşçilik bakımından dönemine göre iyi bir seviyededir. Serlevhada altın ve lacivert renkli zeminlerde penç ve rumi motifli süslemeler yapılmıştır. Üç, dört veya beş dilimli altın duraklar dairesel formdadır. Güller (hizib, aşere, cüz, secde...) tezhiblidir. Altın bölgeler iğne perdahlıdır. Yazı alanlarının altın cetvellerle sınırlandırıldığı görünen Mushaf'ın müzehhibi ise bilinmemektedir.
İmzası ve tarihi	: <i>“Ketebehu abdu'l fakîr, ilâ rahmet-i Rabbihi'l Kadîr sümmiyye câmie'l Kur'an turâbu'l akdam es-Seyyid Hasan Rıza, min telâmizi es-Seyyid Muhammed Şefik, min telâmizi Mustafa İzzet el-ma'rûf bi reisü'l ulemâ ...”</i> 1292/1875
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

Resim 61: 1292 tarihli Mushaf'ın serlevhası (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Resim 62: Mushaf metninin son iki sayfası (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 3	: Kur'an-ı Kerim
Yazı Türü	: Nesih, (sûre başları ve ketebe kaydı: rika‘)
Ölçüleri	: Dış: 20,4x13,2 cm İç: ?
Açıklamalar	: Vezîrî kıt'adaki bu Mushaf, 349 varak ve sayfaları 13 satırlıdır. Âyetberkenar değildir. Rıza Efendi'nin nesih hattı itibarıyla olgun sayılabilecek dönemlerine tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Kur'an-ı Kerim metni âharlı kağıda nesih hattı ile, sûre başları ise altın sürülmüş zeminde rika ' hattı ve üstübeç mürekkebi ile yazılmıştır. Secâvend işaretleri kırmızı mürekkeple yerleştirilmiştir.
Tezyinatı	:Mushaf'ın, titiz ve temiz bir işçilikle klasik tezhib havasında tezyin edildiğini söylenilebilir. Serlevha bezemesi ağırlıklı olarak lacivert zemin üzerinde bitkisel motiflerle yapılmıştır. Yazı alanında altın üzerine iğne perdahtı ile beyne's-sütûr süslemesi uygulanmıştır. Sık tekrara düşülmeyen duraklar dönemin anlayışını yansıtır biçimdedir. Güller tezhiblidir ve içerisinde sıra numarası belirtilmeksizin, işlevi (hizib, aşere, cüz veya secde...) yazılıdır. Yazı alanı altın cetvellerle sınırlandırılmıştır. Sûre başı tezhiblerinde duraklar gibi desen tekrarına düşmemeye çalışılarak genellikle lacivert ve altın zemin üzerinde klasik tarzda bitkisel geçişli süslemeler yapılmıştır. Müzehhibine dair bir kayıt yoktur.
İmzası ve tarihi	: <i>“Ketebehu ez'afu'l ibâd ed-dâi es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza min telâmizi es- Seyyid Mîr Muhammed Şefik ve hüve min telâmizi es- Seyyid Mustafa İzzet el-ma'rûf bi reisü'l ulemâ ğafarallahu zünûbehum ve cemîel mü'minîne ve'l-mü'minâti'l ihyâe minhum vel emvâti tekabbel ya rahman. Kad vakaa'l-ferâğ fi ...”</i> 1306/1889

Bulunduğu Yer / Kaynak : Dublin Chester Beatty Kütüphanesi, Is 1590

Resim 63: 1306 tarihli Mushaf'ın serlevhası (Dublin Chester Beatty Kütüphanesi, Is 1590)

Resim 64: Mushaf'tan karşılıklı iki sahife, 144b-145a (Dublin Chester Beatty Kütüphanesi, Is 1590)

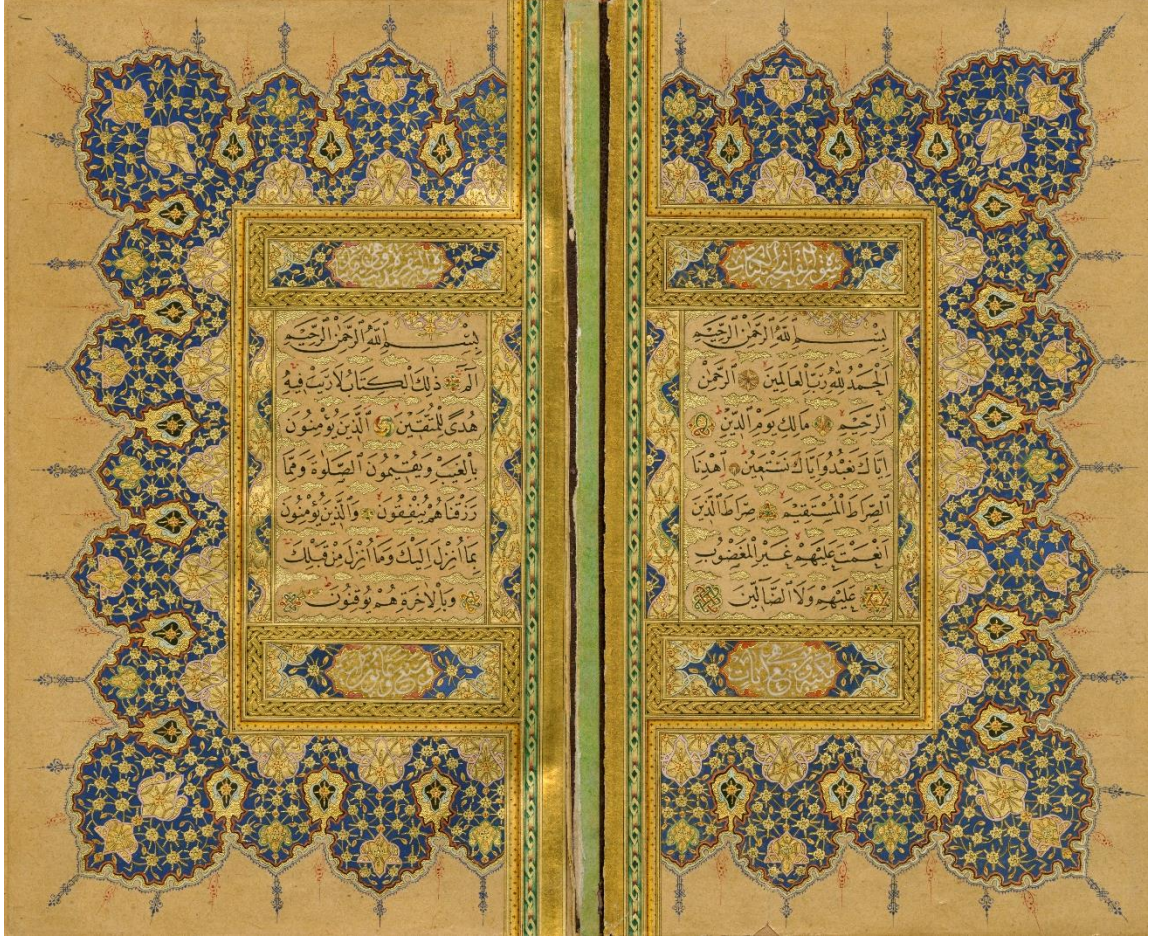

Resim 65: Mushaf'ın ferağ kaydı, 349b (Dublin Chester Beatty Kütüphanesi, Is 1590)

Eser 4	: Kur'an-ı Kerim
Yazı Türü	: Nesih, (sûre başları ve ketebe kaydı: rika‘)
Ölçüleri	: Dış: 32x20,5 cm İç: 20,5x11 cm
Açıklamalar	: Vezîrî kıt'adaki bu Mushaf, 347 varak ve sayfaları 13 satırlıdır. Âyetberkenar değildir. Rıza Efendi'nin nesih hattı itibarıyla en olgun dönemlerinde yazdığı bir Mushaf'tır. Kur'an metni âharlı kağıda nesih hattı ile, sûre başları ise altın sürülmüş zeminde rika' hattı ve üstübeç mürekkebi ile yazılmıştır. Kaleminin akıcılığı hem nesih, hem sûre başlarındaki ve ferağ kaydındaki rika' hattında hissedilir derecededir. Secâvend işaretleri kırmızı mürekkeple konulmuştur.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmayan Mushaf, titiz ve temiz bir işçilikle klasik tezhib havasında tezyin edilmiştir. Serlevha ağırlıklı olarak lacivert zemin üzerinde penç motifleriyle süslenmiştir ve yazı alanında altının hakim olduğu bitkisel süslemeler mevcuttur. Altın ve kırmızı, mavi yeşil gibi renklerin kullanıldığı duraklar serlevha dışındaki sayfalarda çok özenli değildir. Güller (hizib, aşere, cüz, secde...) tezhiblidir. Ayrıca Mushaf'ın "Yâsîn" gibi çok okunan bazı sûrelerinde yazı sahası dışında kalan sayfa boşluklarına halkârî uygulaması yapılmıştır. Yazı alanı çevrelerinin altın cetvellerle sınırlandırıldığı görülmektedir.
İmzası ve tarihi	: <i>“Ketebehu ez'afu'l ibâdi ve turâbu'l akdâmî el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza el imâmu'l muallimu'l hatt fi mûsikati's-sultâniyyeti min telâmizi es-Seyyid Mîr Muhammed Şefik ve hüve min telâmizi el-Hacc es-Seyyid İzzet Mustafa el-ma'rûf bi reisü'l ulemâ ve nakîbu'l eşraf ğafarallahu zünûbehum ve setera uyûbehum</i>

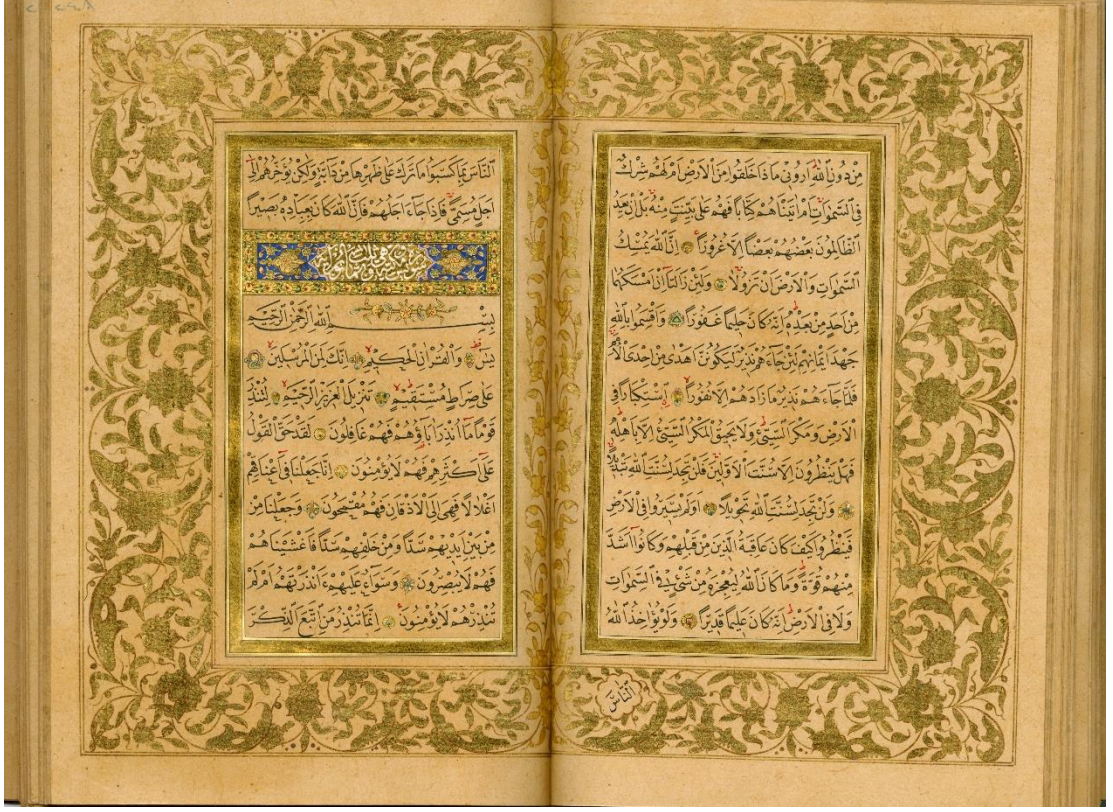
*velivâlideyhim ve li cemîel mü'minîne ve'l-mü'minâti'l
ihyâe minhum...*" 1308/1891

Bulunduğu Yer / Kaynak : İÜ.NEK, A.6682

Resim 66: 1308 tarihli Mushaf'ın serlevhası (İÜ.NEK, A.6682)

Resim 67: Mushaf'ın 247b ve 248a sayfaları (İÜ.NEK, A.6682)

- Eser 5 : Kur'an-ı Kerim
- Yazı Türü : Nesih, (sûre başları ve ketebe kaydı: rika')
- Ölçüleri : Dış: 11,2x16,5 cm İç: 5,2x10,3 cm
- Açıklamalar :Vezîrî kıt'adaki Mushaf, 352 varak sayısında ve sayfaları 15 satırlıdır. Âyetberkenar değildir. Mehmed Şevkî Efendi'nin (1245-1829 / 1304-1887) ömrü yetmediğinden 14. cüzün yarısına kadar yazmaya muvafık olduğu, (Nahl Sûresi 57.âyet sonuna kadar) kalan kısmı Hasan Rıza Efendi tamamladığı için, Rıza Efendi'nin yazdığı Mushaflar arasında zikredilmiştir. Topkapı Sarayı'nda bulunan bu Mushaf M.Uğur Derman'ın, İslam Kültür Mirasında Hat San'atı adlı kitabındaki tabiriyle, nesih hattında birbirine zıt şiveye sahip olan iki üstadın

yazısının bir arada bulunduğu bir örneği teşkil etmesi bakımından eşine az rastlanabilir bir eserdir. Rıza Efendi, Şevkî Efendi'nin bıraktığı yerden 1311/1893 senesinde Mushaf'ı tamamlamaya muvafık olmuştur ve bu durumu ferağ kaydında ifade etmiştir.

Tezyinatı

: Vişne çürüğü renkteki deri kabının, şemse, salbek ve köşebendleri rûmi motiflerle tezyin edilmiştir. İç bezemeleri, basit, ancak temiz bir işçilikle klasik tezhib havasında tezyin edilmiştir. Serlevha, lacivert ve altın zeminlerde bitkisel motiflerle ve bir miktar iğne perdahtı uygulamasıyla tezyin edilmiştir. Serlevha dışındaki sayfaların durakları genellikle altın zemin üzerinde altı dilimli veya helezonik daireler şeklindedir. Güller, klasik bezemelidir. Sûre başı tezhiblerinde de bitkisel motifler göze çarpmaktadır. Yazı alanı altın cetvellerle çevrilidir. Müzehhib imzası bulunmamaktadır.

İmzası ve tarihi

:*“Elhamdulillâhi veliyyul itmâm ve muvaffikî'l ihtitâm vessalâtü vesselâmu âlâ muhammedin hayri'l enâmi ve ashabehu'l kiram ve ekûlü ve ene ez'afül ibâd ilellahu'l kaviyy es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza el imam-ı ve muallimu'l hatt fi mûsika-i hümayun ...1311/1893*

Bulunduğu Yer / Kaynak

: TSMK, HEA 32

Resim 68: Mushaf'ın Şevki Efendi tarafından yazılan serlevhası (TSMK,HEA 32)

Resim 69: Sağda Şevkî Efendi'nin bıraktığı ve solda Hasan Rıza Efendi'nin devam ettiği karşılıklı iki sahife, 164b-165a (TSMK, HEA 32)

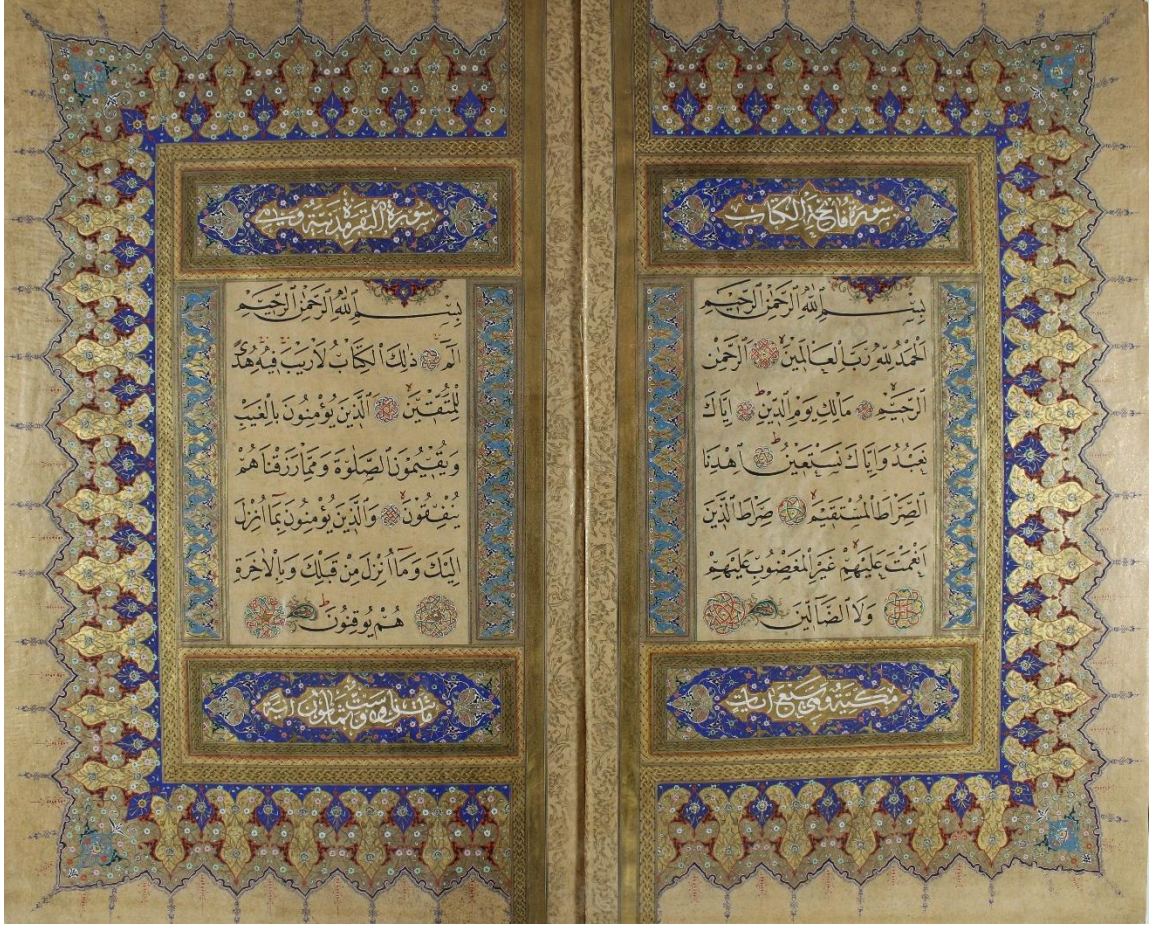

Resim 70: Mushaf'ın hâtîme sayfası ve ferağ kaydı, 351b-352a (TSMK, HEA 32)

Eser 6	: Kur'an-ı Kerim
Yazı Türü	: Nesih, (sûre başları ve ketebe kaydı: rika‘)
Ölçüleri	: Dış: 49x29,5 cm İç: 34,8x17,8 cm
Açıklamalar	: Büyük kıt'adaki bu Mushaf, 357 varak ve sayfaları 13 satırlıdır. Âyetberkenar değildir. Rıza Efendi'nin yazdığı son Mushaf'tır. (19. Mushafı olduğu sayfa 342b'de yazılıdır) Kûr'an metni âharlı nohudî renkte kağıda nesih hattı ile, sûre başları ise altın sürülmüş zeminde rika ' hattı ve üstübeç mürekkebi ile yazılmıştır. Rıza Efendi bu Mushaf'ı bir kere katt ettiği üç ayrı cava kalemi ile tamamlamıştır. (yazı, hareke ve secâvend işaretlerinin her birine tahsis edilen üç ayrı kalem) Bu Mushaf'taki gerek nesih gerek rika ' hattı diğer Mushaf'larına nazaran biraz kalıncadır. Ancak yazıdaki bütünlük, akıcılık ve harekeleme olağanüstüdür. Secâvend işaretleri kırmızı mürekkeple yerleştirilmiştir. Mushaf'ın sonunda, ferağ kaydı ve hatim duası sayfalarını takiben, bu işaretlerle ilgili okuyucunun uyması gereken kuralları ihtiva eden izahat mevcuttur. Hâtime tezhibi de bu bölümün sonundadır.
Tezvinatı	: Miklebli, vişne çürüğü renkli, köşebendsiz deri kabında ise, alttan ayırma tekniğiyle işlenen, şemse, salbek ve paftalı çift sıra kenarsuyu tezvinatı görülmektedir. Rıza Efendi peyderpey yazdığı cüzleri bezemesi için Müzehhib Bahaeddin (Tokatlıoğlu) Efendi'ye (ö.1939) vermiş, bir ara onun ruhi sıkıntılar yaşaması üzerine tezhibe Müzehhib Hilmi Efendi devam etmiş ise de onun vefatı üzerine tekrar Bahaeddin Efendi eliyle Mushaf'ın tezhibi tamamlanmıştır. Klasik tarzda ve zengin bir tezhib uygulamasının göze çarptığı Mushaf'ın hemen başında yer

alan karşılıklı iki sayfasında yazı sahası boş bırakılmış iki adet dairevî sekizgen zahriye vardır. Altın ve lacivert zeminli serlevha bitkisel motiflerle zengin biçimde süslenmiştir. Bütün duraklarda, güllerde ve sûre başlarında birbirinden farklı renk ve kompozisyon uygulamaları mevcuttur. Duraklar çok gösterişli, mücevher durak formundadır ve iğne perdahtı ile altının parıltısı arttırılmıştır. Yazı alanı, altın cetvellerle sınırlandırılmıştır. Güller (hizib, aşere, cüz, secde...) tezhiblidir. Sayfa 355a'daki vakfiye metni silinmiştir. Bu sayfanın altındaki tezhibli bölümde “*Müzeħħib Bahaeddin*” imzası bulunmaktadır. Nihayet Mushaf'ın sonunda çift hatime zahriyesi işlenmiştir. İmzası ve tarihi :“*Ketebehu ez'afu'l küttâbi ve turâbi'l akdâmî el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza el imâmu fi mûsikati's-sultâni min telâmizi'l üstâdi'l ekrem es-Seyyid Mîr Muhammed Şefik ve hüve min telâmizi el-Hacc es-Seyyid Mustafa İzzet el-ma'rûf bi reisü'l ulemâi ve nakîbu'l eşraf ğafarallahu zünûbehum ve setera uyûbehum velivâlidayhim velicemîel mü'minîne ve'l-mü'minâti ve'l müslimine ve'l müslimâti ve li men nazara ve karae âmin*” 1330/1911

Bulunduğu Yer / Kaynak : TSMK, nr. YY 325

Resim 71: 1330 tarihli Mushaf'ın serlevhası (TSMK, YY 325)

Resim 72: Mushaf'tan birkaç satır, 286b (TSMK, YY 325)

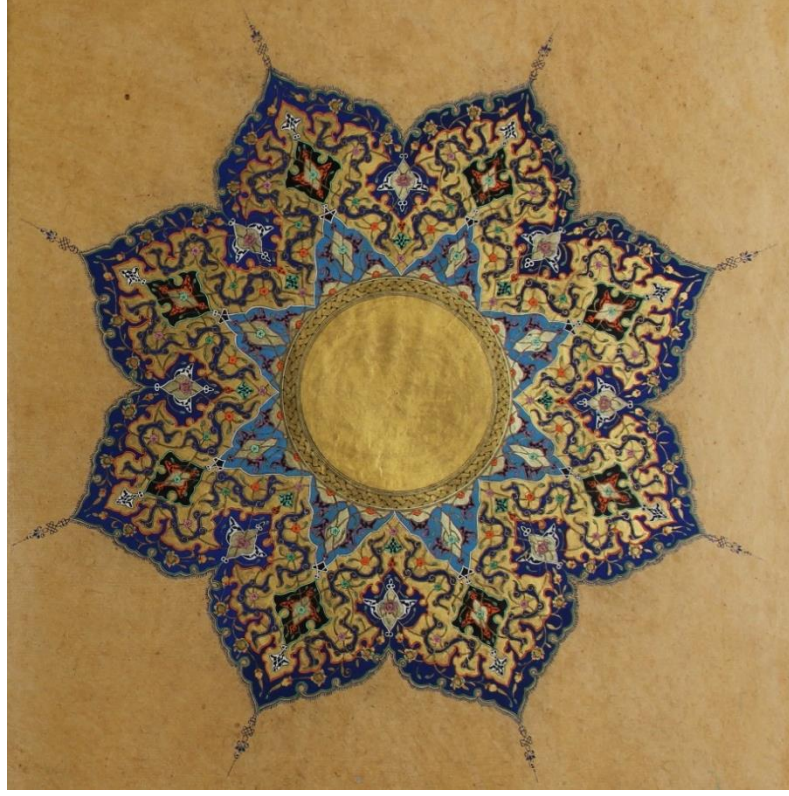

Resim 73: Mushaf'ın hâtime sayfası ve ferağ kaydı, 348b-349a (TSMK, YY 325)

Resim 74: Yazdığı 19. Mushaf olduğunun da belirtildiği hâtime kaydı sayfası, 349b (TSMK, YY 325)

Resim 75: Mushaf'ın ortası boş bırakılmış zahriyesi (TSMK, YY 325)

Resim 76: Mushaf'ın alttan ayırma şemseli ve çift kenar sulu kabı (TSMK, YY 325)

Eser 7	: Kur'an-ı Kerim (Matbu)
Yazı Türü	: Nesih, (sûre başları ve ketebe kaydı: rika‘)
Ölçüleri	: Dış: 13x21 cm İç: 10,4x19 cm (Mealli kısım dahil)
Açıklamalar	:Küçük kıt'ada, âharlı kağıda ve âyet-berkenar olarak yazılan bu Mushaf'ın aslının şu anda nerede olduğu bilinmemektedir. Burada görseli mevcut olan ve tanıtılan nüsha, etrafı mealli olarak yazılan ve 1344/1925'te İstanbul Emniyet Matbaasında basılan Mushaf'tır. (İlk baskısı 1296/1878-79'da yapılmış olan Mushaf'ın Matbaai Osmaniyede basılan birinci baskısına ait bir nüsha İÜ Kütüphanesinde 90244,90245/Karatay 309 demirbaş numarasıyla mevcuttur. Mushaf'ın sayfa kenarlarındaki meal, Mevakıb ve Tıbyan (Kırımlı İsmail Ferruh) tefsirlerinden özetlenerek kaleme alınan "Meal-i Münîf-i Kur'an el-Mevakıb ve't-Tıbyan" isimli eserden alınmıştır.) ²²⁶ Mealin on iki cüzü Hasan Rıza Efendi, on beş cüzü Kayışzâde Hâfız Osman Efendi, üç cüzü de Çerkez Alâeddin Bey tarafından yazılmıştır. ²²⁷ Mushaf'ta, 604. sayfada biten Kur'an metninin ardından iki sayfa hatim duası yer almaktadır. 607. sayfada ise meale ait bilgiler ile Hasan Rıza hattı olduğu bilgisinin yazılı bulunduğu 1344 tarihli bir kayıt mevcuttur. Bunun dışında hattat adlarının geçtiği bir ferağ sayfası yoktur. Ancak, 6 sayfa tutan ve sûre ve cüzlerin yerlerini belirten fihrist ilavelidir. İlk baskısının 1878'de yapıldığı düşünülürse Rıza Efendi'nin bu Mushaf'taki yazısının, sanatının ilk dönemine tekabül ettiği dolayısıyla pek olgun olmadığı söylenilebilir. Daha sonra farklı tarihlerde meal kısmını içermeksizin bu Mushaf'tan tekrar tekrar baskılar

²²⁶Bu bilgi IRCICA'nın yürüttüğü bir proje kapsamında, Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de basılmış Arapça neşriyatı konu alan ve henüz neşredilmemiş bir çalışmanın Mushaf-ı Şeriflerle ilgili bölümünden alınmıştır.

²²⁷ Derman, "Hasan Rıza Efendi", s. 345

yapıldığı, karşılaşılan ve incelenen Mushaf örnekleriyle teyit edilmiştir.²²⁸

Tezyinatı : Aslı meçhul olan matbu nüsha baskı tekniği ile tahrirlenmiş kalıplarla bezenmiş bir görünümüdür. İncelenen nüshanın petrol yeşili, miklebli cildinin, ön ve arkası, sarı yıldızla ve yine baskı usûlüyle bezenmiştir.

İmzası ve tarihi :Ketebe kaydı yoktur.

Bulunduğu Yer / Kaynak : İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Kur'anlar Koleksiyonu, Demirbaş nr: Kur'an_024

Resim 77: Mushaf'ın serlevhası (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Kur'an_024)

²²⁸ Örneğin, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Kur'anlar Koleksiyonu, Kur'an_046 ve Kur'an_030 demirbaş numaralı ile kayıtlı nüshalar.

Eser 8	: Kur'an-ı Kerim (Matbu)
Yazı Türü	: Nesih, (sûre başları ve ketebe kaydı: rika‘)
Ölçüleri	: Dış: 13x20 cm İç: 8x16 cm
Açıklamalar	:Âyet-berkenar olarak ve basılmak üzere, eczalı kağıtlar üzerine eczalı mürekkeple yazıldığından ve bu kağıtlar da litoğrafya taşlarına geçirildiğinden Mushaf'ın aslı mevcut değildir. Araştırmalar sırasında bu taşlara ait bilgi ile de karşılaşılmamıştır. Günümüzde hemen her yerde sıklıkla karşılaşılan Hasan Rıza Mushaf'larının, bu ilk taş baskılar sonrası elde edilen nüshalardan, defalarca basım yapılmak suretiyle elde edildiklerini söylemek mümkündür. Tekrarlanan bu baskılardan dolayı harflerin estetiğinde kayıplar oluşmuştur. Örneğin bu Mushaf'ta da bilhassa mim, fe, vav, he gibi harflerin gözlerinin yer yer kapanmış olduğu, bazen de harflerin ince veya kalın çıkması gereken kısımlarında kalem kalınlığının olması gerekenden farklı olduğu gibi hususlar gözlenmiştir. Yazma ve basma usulünden kaynaklanan bu tespitlere rağmen, Rıza Efendi'nin nesih hattının satır nizamı bakımından seviyesi, akıcılığı ve harekelemedeki titizliği, bu zor usûl ile Mushaf yazımında, onun elindeki muvaffakiyeti ve mahareti göstermesi bakımından dikkate değerdir. İncelenen bu nüshanın ilk baskılardan biri olduğu zannedilmektedir. Zira ferağ kaydındaki tarih ile baskı tarihi arasında yaklaşık beş ay gibi bir süre olduğu anlaşılmaktadır. Mushaf'ta ilâhi metin 606.sayfada son bulmaktadır. Ferağ kaydı, hatim duası ve secavend alâmetlerine dair bilgi içeren sayfalarla tamamı 614 sayfayı bulan Mushaf'ın son sayfasında, baskının Matbaa-i Osmaniyyede Sultan II.Abdülhamid devrinde tamamlandığı, baskı tarihi ve Tedkik-i Mesahif-i Şerîfe

Meclisi mührü bulunmaktadır. Tasdik numarası mevcut değildir. Birinci sayfasının ön yüzünde ise Nezaret-i Maarif-i Umumiye mührü yer almaktadır.

Tezyinati

: Mushaf'ın tezhib alanları, baskı usûlü ile ve sadece tahrir çekilerek renk kullanmadan oluşturulmuş bitkisel ve rûmi ağırlıklı desenlerden ibarettir. İncelenen nüshanın koyu vişne renkli deri cildi de yine baskı usûlü ile klasikten uzak biçimdeki gümüş renkli desenlerle kaplıdır.

İmzası ve tarihi

: *Elhamdülillâhi veliyyi'l itmâmi ve muvaffikil ihtitâmi vessalâtü vesselâmu alâ muhammedinhayri'l enâmi ve ashabihi'l kirâmi, Ketebehu ez'afu'l ibâdi ve turâbu'l akdâmî es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza el imâmu ve hoca-i hatt fi mûsikati's-sultâni min telâmizi üstâdi'l ekrem es-Seyyid Mîr Muhammed Şefik ve hüve min telâmizi el-Hacc es-Seyyid İzzet Mustafa el-ma'rûf bi reisü'l ulemâ ve nakîbu'l eşraf ğafarallahu zünûbehum...* 12 Rebiü'l âhir 1301/ 10 Şubat 1884 (Baskı tarihi: 7 Ramazan 1301/30 Haziran 1884)

Bulunduğu Yer / Kaynak

: İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Kur'anlar Koleksiyonu, Demirbaş nr: Kur'an_034

Resim 78: 1301 tarihli Mushaf'ın serlevhası (İ.B.B . Atatürk Kitaplığı, Kur'an_034)

Eser 9 : Kur'an-ı Kerim (Matbu)

Yazı Türü : Nesih, rika'

Ölçüleri : Dış: 11x16,5 cm İç: 7x11,5 cm

Özellikleri : Âyet-berkenar olarak, basılmak üzere yazılmıştır. Tamamı 612 sayfadır. Kur'an-ı Kerim metni 606. sayfada sonlanmaktadır. Devam eden sayfalarda Arapça hatim duası ve tarih kaydı vardır. Mushaf, Sultan V.Mehmed Reşad'ın tahta çıkış gününde tamamlanılmış olduğundan,

bu kayıta o günün de övgü sözcükleriyle tasvir edildiği cümlelerin yer aldığı görülmüştür. Zikredilen tarihte Mushaf'ın birinci basımının yapıldığı da yine kayıta geçen ifadeden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla incelenen bu Kur'an-ı Kerim, birinci baskıya aittir. İlâhi metin nesih hattı ile yazılmış, gayet muntazam yerleştirilen hareketler siyah mürekkeple, secavend işaretleri ise kırmızı mürekkeple yerleştirilmiştir. Yazıdaki olgunluk 1301/1884 tarihli Mushaf'a göre daha net farkedilmektedir. Son sayfada Tedkik-i Mesahif-i Şerîfe Meclisi mührü bulunmaktadır. Tasdik numarası yoktur.

Tezyinatı

: Taş baskı usûlü ile basılmak üzere yazıldığından, Mushaf'ın tezyinatı da baskı usûlüyle yapılmıştır ve renklendirilen desenlerin tahrirli olduğu görülmektedir. Ön ve arkası baskı usulünde barok desenlerle bezenen miklebli cildin ise kabı ile aynı tarzda bezemeli bir mahfazası vardır.

İmzası ve tarihi

: Genel ferağ kaydı sayfası formuna uymayan ifadeler bütünlüğü içerisinde olan ve muhtemelen Rıza Efendi'den farklı bir kişi tarafından yazıldığı anlaşılan tarih metni şu şekildedir: *“Meşhar-i sülâle-i âli Osman es-sultan ibn-i sultan es- sultan Muhammed hân-ı hamîs hazretlerinin yevm-i cülûs-ı mes'adet me'nûs şehn-şâhîlerine musâdif, bin üç yüz yirmi yedi sene-i hicriyyesi Rebü'l âhirinin yedinci yevm-i mes'udunda, bâb-ı vâlâ-yı fetva penâhide müteşekkil, Teftiş-i Mesahif-i Şerîfe Meclisi tarafından tashih-i hitâme-i reşide olub hattat-ı meşhur Mûsıkâ-i Hümayûn imamı el-Hacc Rıza Efendi'nin tahrîr ve tastîrine muvaffak olduğu kırmızı secavendli Mushaf-ı Şerîf bu kerre Matbaa-i Osmaniye sahib-i imtiyazı Sâim*

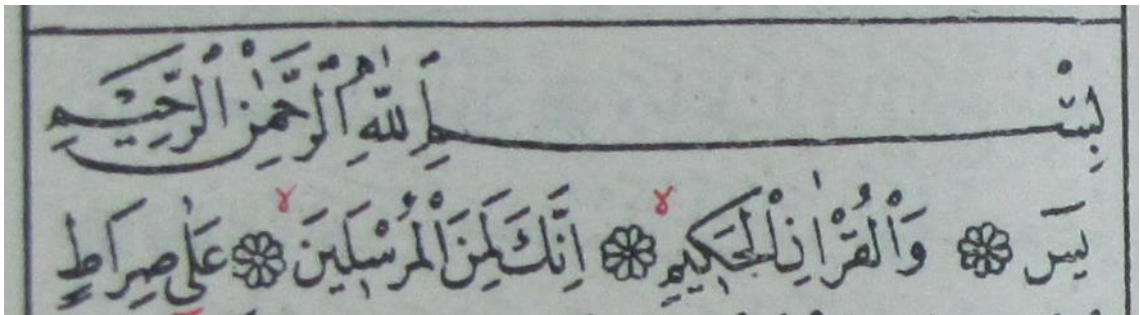

Beyefendi'nin marifetiyle birinci defa olarak tab' ve temsil olunmuştur. Fî 7 Rebiü'l âhir 1327/28 Nisan 1909”

Bulunduğu Yer / Kaynak : İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Kur'anlar Koleksiyonu,
Demirbaş nr: Kur'an_042

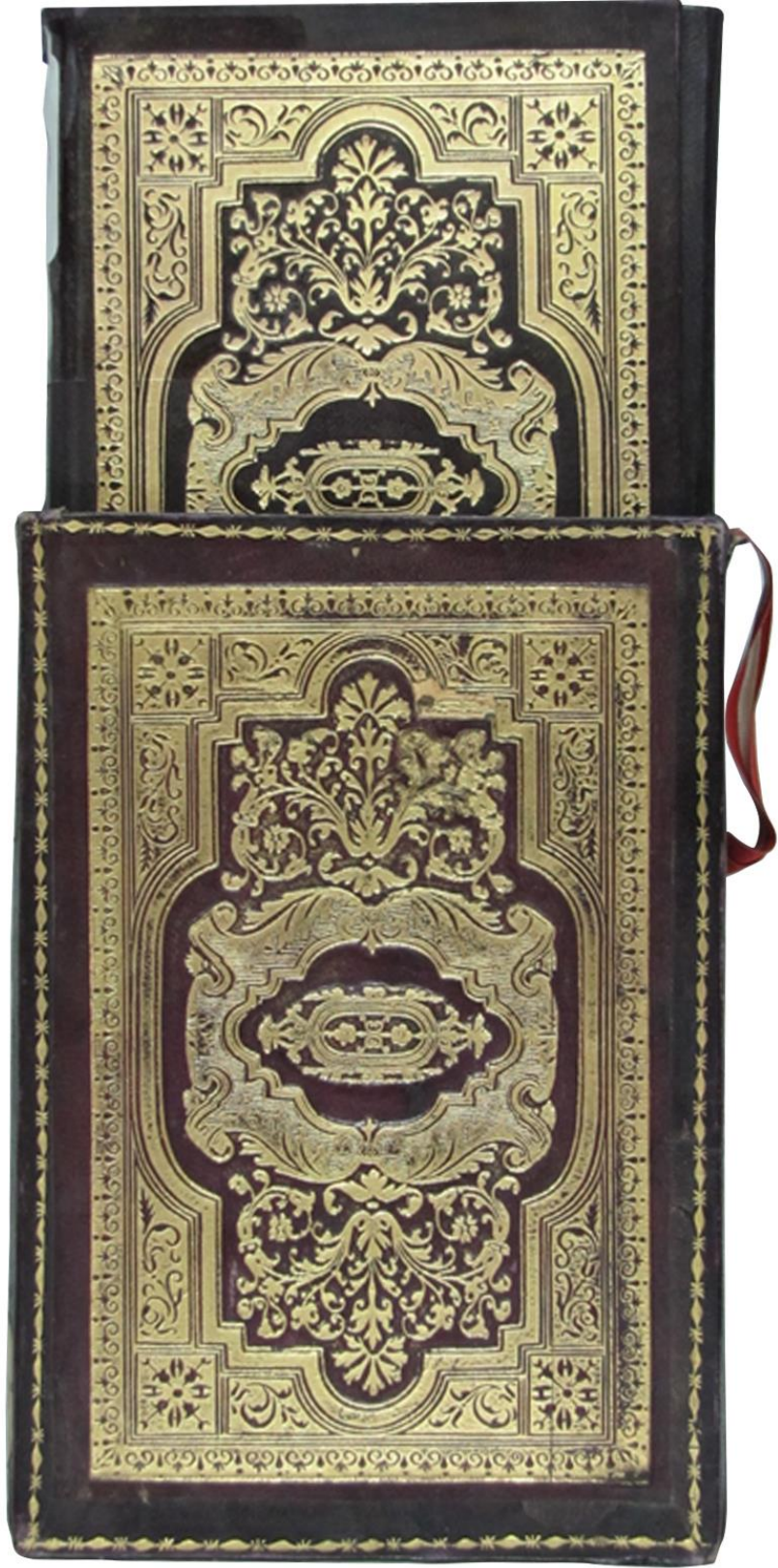
Resim 79: 1327 baskı tarihli Mushaf'ın serlevhası (İ.B.B . Atatürk Kitaplığı, Kur'an_042)

Resim 80: Yasin sûresinden detay (İ.B.B . Atatürk Kitaplığı, Kur'an_042)

Resim 81: Mushaf'tan karşılıklı iki sayfa (İ.B.B . Atatürk Kitaplığı, Kur'an_042)

Resim 82: Mushaf'ın mahfaza ve cildi (İ.B.B . Atatürk Kitaplığı, Kur'an_042)

Eser 10	: Sahîh-i Buhârî
Yazı Türü	: Nesih, (kitâb başlıkları ve ketebe kaydı: rika‘)
Ölçüleri	: Dış: 18x28,5 cm; Yazı sahasında satır uzunluğu: 10,5 cm
Açıklamalar	: el-Câmiu’s Sahîh olarak da adlandırılan Sahîh-i Buhârî, Buhârî (ö.256/870)’ nin 600.000 sahîh hadisten seçerek meydana getirdiği, Kur’an-ı Kerim’den sonra en güvenilir kaynak kitabın adıdır. ²²⁹ İslâm coğrafyasında sayısız nüshaları bulunan bu eserin, Uğur Derman’a göre, Rıza Efendi’nin yazdığı sekiz ciltten mürekkep olan nüshası için, nesih hattı ile yazılan Sahîh-i Buhârî kitapları arasında en mükemmeli olduğunu söylemekte sakınca yoktur. ²³⁰ 19 satırlı sayfalarda, hadis-i şerifler, âharlı açık nohudî renkteki kağıtlara nesih hattı ile yazılmıştır. Hadis-i şerif geçişlerindeki “haddesena” ve bölüm farklılıklarında kullanılan “bâb” kelimelerinin yazımında ise kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Cüz olarak adlandırılan cilt başlıkları, iç sayfalarda yer alan kitâb başlıkları ve ketebe kayıtları ise rika‘ hattı ile yazılmıştır. Tamamı 1067 varak olan eserin, 1.cildi 119, 2.cildi 148, 3.cildi 135, 4.cildi149, 5.cildi,136, 6.cildi 138, 7.cildi 127, 8.cildi ise 115 varaklıdır. Ciltlerin son sayfalarındaki hadis metinleri aşağıya doğru daralan bir üçgen oluşacak şekilde ortaya hizalandırılarak sonlandırılmıştır. Aynı hizalama usûlü bazı ciltlerin ketebe kayıtlarında da uygulanmıştır. Ayrıca eserin her cildinin sonunda yer alan ketebe kayıtlarından önce, bir veya birkaç satır halinde, var olan cildin tamamlandığı belirtilerek, bir sonraki cildin nasıl başladığı (hangi ifade veya konu ile başladığı) bilgisine

²²⁹Bu eserin tam adı kaynaklarda farklı şekillerde geçse de, Sahîhu’l Buhârî diye şöhret bulmuştur. Buhârî tespit ettiği hadisleri önce “bab”lara ayırmış, babları da muhtelif sayıda rivayeti bulunan (108, 100, 68, 97 gibi) ve “kitâb” olarak adlandırılan bölümler altında toplayarak tasnif etmiştir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.7, İstanbul, 1993, s.114,115

²³⁰ M.Uğur Derman’ın şifahi aktarımıdır. (16.08.2014 tarihli ziyaret)

yer verilmiştir. Sergilendiği için görülemeyen 1.cildin haricindeki diğer ciltlerin ketebe kayıtlarından anlaşıldığına göre, Sultan Mehmed Reşad Han döneminde tamamlanan eserin yazımına, Sultan Abdülhamid Han döneminde başlanılmıştır.²³¹

Tezyinatı

: Tüm ciltlerde olmamakla birlikte, 6., 7. ve 8. ciltlerin hâtime sayfasında bulunan “*Zehebehu Ali Nazmî*”²³² imzasından eserin en azından bu ciltlerinin müzehhibinin, adı geçen kişi olduğu anlaşılmaktadır. Eserin tüm ciltlerinin ünvan sayfaları oldukça gösterişli olarak, 1. ve 6. ciltler taç formunda, diğer ciltler ise ikilil formunda klasik tezhib anlayışıyla bezenmiştir. Hem ünvan hem de hâtime sayfalarının, penç, rûmi, yaprak, nadiren hatâyî motiflerinin hakim olduğu bezemelerinde bolca altın kullanıldığı göze çarpmaktadır. Yer yer iğne perdahtı uygulaması ile de, çoğu zaman zer-ender-zer olarak sürülü altınlı alanlara parlak görünüm kazandırılmıştır. İç sayfalarında yer alan “kitab” başlıklarının etrafı da müzehheptir. 4 ve 5.ciltlerin hâtime sayfasında yer alan halkârî uygulaması ve genel olarak tüm ciltlerin bezemeleri hakkında, desen ve renkler açısından, 20. yüzyılın klasik anlayıştan uzaklaşan uygulamalarına, karşı duran bir çabayı barındırdığını söylemek mümkündür. Kalınca altın cetvellerle sınırlandırılan sayfalardaki duraklar ise genellikle mücevher formda ve özenlidir. Eserin koyu patlıcan moru deriden yapılmış, miklebli, dilimli şemseli, salbekli ve köşebendli tüm ciltleri çok küçük desen farklılıklarıyla benzer biçimde ve iki tonlu

²³¹ 3 ve 4. Ciltlerin ketebe kayıtlarında Sultan II.Abdülhamid Han’ın adı övgüyle geçmekte 6., 7. ve 8. Ciltlerin ketebe kayıtlarında ise Sultan V. Mehmed Reşad Han’ın adı geçmektedir. Bunlarla birlikte 2. ve 5. Ciltlerde ise sultan adı geçmemektedir.

²³²Ali Nazmî’nin 20.yüzyıl başlarının önemli müzehhiblerinden olduğu bilinmektedir. Ancak hakkında fazla bir malumat yoktur. Kayışzâde Hâfız Osman’ın bir Mushaf’ının tezhibini yaptığı bilinmektedir. (İÜ.NEK. AY nr.6656); Muhittin Serin, “Kayışzâde Hâfız Osman”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 25, İstanbul, 2002, s.79

sıvama altın sürülerek süslenmiştir (yazma kab). Cilt bezemelerde hakim olan motifler, kıvrık dallar ve rûmidir. Seyrek olarak da palmet motifi kullanılmıştır. Desenli bölgenin kenarları kalın ve ince olmak üzere altın cetvellerle çevrilidir. Ciltlerin sertab kısımları da bitkisel motiflerle zencerek formunda bezenmiştir. Kapak içleri ise çoğu yeşil olmak üzere mavi ve bordo renkte kağıtlarla kaplanmıştır. Bu kağıtlar da yine altınla cetvellenip orta kısmına altınla çiçek buketi yapılmıştır.

İmzası ve tarihi

: Eserin tüm ciltlerinin sonunda ketebe kaydı vardır. Ancak bitirildiği tarih sadece 8.cildin sonunda geçmektedir. Dua ile başlayıp, hocalarının adlarını da andığı ve yine dua ile bitirdiği ferağ kaydında, Rıza Efendi'nin ketebe cümlesi şu şekilde başlamaktadır: “...*Ketebehu'l abduddâi ez'afu'l küttâb ve turâbu'l akdam el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza el-imamu fi Mûsikati Sultâni el-muhtâc-u bi'ttevfik... fi evâsıt-ı şehri rebiulâhiri yevme'l hamîsi fi seneti ihda ve selâsun ve selâsemietin ve elf...15 Rebiülâhir 1331/ 24 Mart 1913*” Ayrıca bu cildin sonunda (114b sayfası) bir de vakfiye kaydı vardır. Bu kayıttan anlaşıldığına göre sekiz ciltli Buhârî-i Şerîf, Hırka-i Saadet Dâire-i Mukaddesesinde tilâvet olunmak üzere Sultan V. Mehmed Reşad Han tarafından,⁷ Rebiülâhir 1331 (16 Mart 1913) tarihinde, vakf ve ihdâ' buyurulmuştur.

Bulunduğu Yer / Kaynak

: TSMK, HS, nr.39

Resim 83: Sahih-i Buhari ciltlerinin 2. sinin ilk iki sayfası (TSMK, HS, nr.39)

Resim 84: Sahih-i Buhari 7.cildinin ketebe sayfası (TSMK, HS, nr.39)

Resim 85: Sahîh-i Buhârî 8.cildinin ünvan sayfası (TSMK, HS, nr.39)

Resim 86: Sahîh-i Buhârî'nin 8.cildinin sonu ve bu sayfada yer alan vakfiye kaydı (TSMK, HS, nr.39)

Resim 87: Sahih-i Buhari'nin 8.cildinin yazma alt kabı (TSMK, HS, nr.39)

Resim 88: 8.cildin üst kabının ve miklebinin iç kısmı (TSMK, HS, nr.39)

Eser 11	: Dua Mecmuası
Yazı Türü	: Nesih, rika´
Ölçüleri	: Dış: 9,5x14,5 cm İç: 6,2x9,9 cm
Açıklamalar	: Eser, zaman itibarıyla Rıza Efendi'nin sanat hayatında en verimli devresinin başları sayılabilecek döneme aittir. 12 varaktan müteşekkildir ve sayfalar 9 satırlıdır. Ünvan sayfası Vâkı'a Sûresi ile başlamaktadır. Devam eden sayfalarda ise Esmâ-i Hüsna, kısa bir hilye metni ve Esmâ-i Nebî yer almaktadır. Bölüm geçişlerindeki yatay dikdörtgen alanlar içerisindeki tezyinatlı kısımlarda yer alan rika´ hatlı başlıklar, altın zemin üzerinde üstübeç mürekkebiyle yazılıdır. Eserin 11a sayfasındaki dua ve âyet içeren (Yûsuf/64) ketebe kaydı besmele ile başlamıştır. “ <i>Allahmmecc'alni mahbûben fî kulûbi'l mü'minîne ve'l mü'minâti ve belliğni ilâ mietin ve ısrîn seneten, fallahu hayrun hâfizen ve hüve erhamürrahimîn</i> ” ifadelerinin yer aldığı duanın anlamı ise her okuyanı kapsayan mahiyettedir. “ <i>Allahım beni mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların gönüllerine sevdire ve beni yüz yirmi seneye ulaştır, en iyi koruyucu Allah'tır, O merhametlilerin en merhametlisidir.</i> ” manasındaki pek sık karşılaşılmayan bu dua, eğer bu mecmua bir sipariş üzerine yazıldı ise, yazdıran kişinin talebi üzerine yazılmış olabilir.
Tezyinatı	: Küçük ebatlı bu eserin, altın zemin üzerinde penç, yaprak ve rûmi motifleriyle bezenen ikkil formundaki unvan sayfasının işçiliği sadedir. Altın cetvellerle sınırlandırılan yazı sahasında yer alan küçüklü büyüklü biçimlerdeki ve çoğu serbest formdaki durakların arasında ise gayet sanatkârane olanlar da mevcuttur.

İmzası ve tarihi : “...nemekahu el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza ğufira lehu” 1293/1877

Bulunduğu Yer / Kaynak : Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu, Env. nr. : XVI/8

Resim 89: Mecmuanın unvan sayfası ile karşılıklı bulunan iki sayfası (EHA Koleksiyonu, nr.XVI/8)

Resim 90: Dua Mecmuasının ketebe bölümü (EHA Koleksiyonu, nr.XVI/8)

Eser 12	: Kur'an'dan Sûreler
Yazı Türü	: Nesih
Ölçüleri	: Dış: 12,8x20,5 cm İç: 6,5x11,4 cm
Açıklamalar	:Koyu nohudî renkli âharlı kağıtlara yazılı 30 varaktan müteşekkil kitabın sayfaları 10 satırlıdır. Son varak boştur. Eserde sırasıyla Yâsîn, Ahkâf, Fetih, Vâkı'a, Mülk, Nebe', Nasr, İhlâs, Felâk, Nâs, Fâtiha ve son olarak dua sayfaları yer almaktadır. Sûre başlıkları için bırakılan altın zeminli alanlar boştur. Ketebe kaydı dahil eserin tamamı nesih hattı ile yazılmıştır. Bitirildiği tarih itibarıyla Rıza Efendi'nin nesih hattının olgunlaşmaya başladığı devrenin başlangıç zamanlarına tekabül etmektedir.
Tezyinatı	:Müzehhibi bilinmeyen eserin Yâsin-i Şerif ile başlayan ünvan sayfası, ikkil formunda, penç, rûmi ve yaprak motifleriyle klasik tezhib tarzında bezenmiştir. Ünvan

sayfası ile karşılıklı duran iki sayfanın yazı alanı dışında kalan boş kısımlarında halkâri uygulaması yapılmıştır. Tüm sûre başlarındaki kompozisyon aynıdır. Altın cetveli sayfalarda yer alan durakların ise tamamı şeşhane formda ve sade görünümlüdür. Köşebendsiz ve miklebsiz mürdüm renkli deri cildin alt ve üst kapakları, bulut motifli şemsesi ve salbekleri ile muntazam bir yapıdadır. Cildin kapak arkası kısımları deri ile, bu kısımdan sonra gelen sayfa ise ebru ile kaplanmıştır.

İmzası ve tarihi

: “...nemekahu’l fâkîr-u es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza min telâmizi es-Seyyid Mehmed Şefik ğafarallahu lehuma velivalideyhima velicemie’l mü’minine ve’l mü’minâti ehyai ve minhum vel emvâti ve limen nazara fihî, âmin ve bihurmeti habîbike’l murselîn” sene 1295/1878

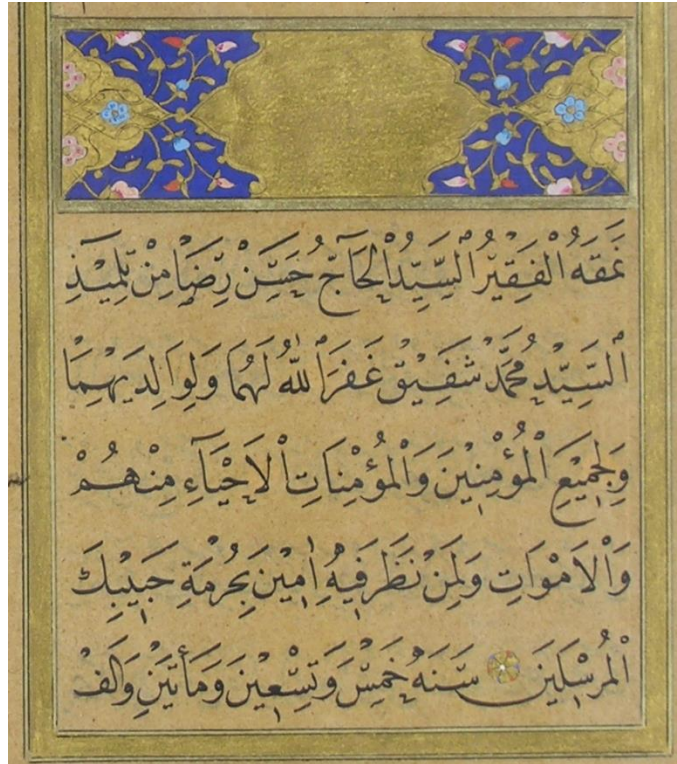
Bulunduğu Yer / Kaynak :TSMK, H.E.A. nr.31

Resim 91: Eserin unvan sayfasıyla karşılıklı bulunan diğer sayfası (TSMK, H.E.A. nr.31)

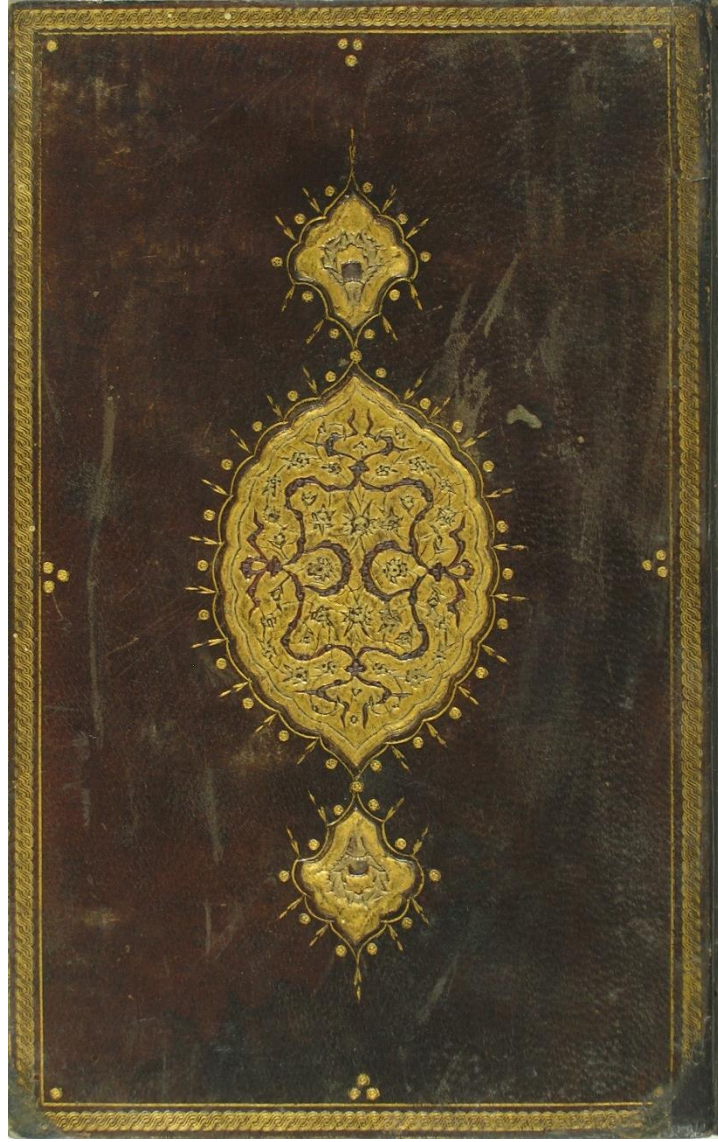

Resim 92: Eserde kısa sûrelerin bulunduğu sayfaları (TSMK, H.E.A. nr.31)

Resim 93: Eserin ketebe sayfası (TSMK, H.E.A. nr.31)

Resim 94: Eserin cilt kapağı (TSMK, H.E.A. nr.31)

Eser 13 : Dua Mecmuası

Yazı Türü : Nesih, rika´

Ölçüleri : Dış: 18x12,7 cm İç: ?

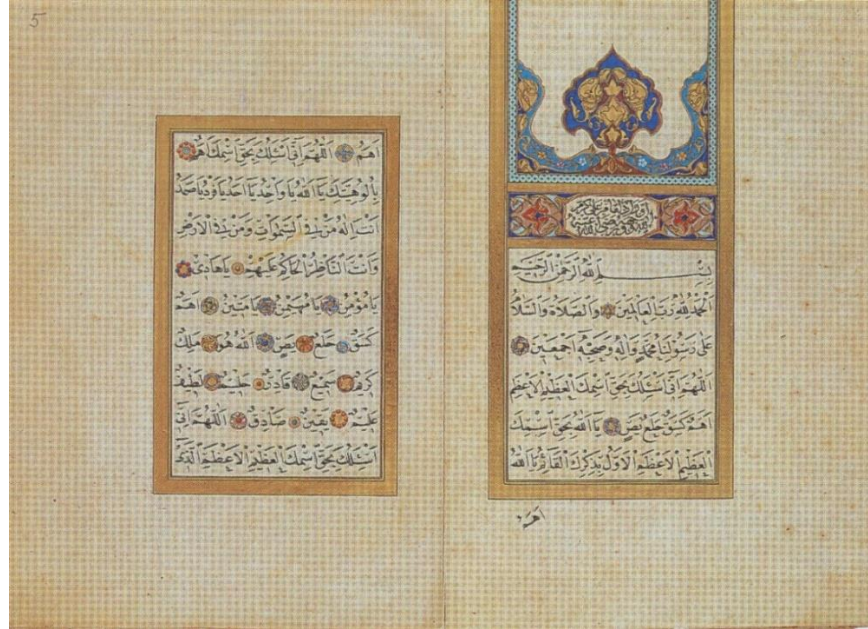
Açıklamalar : Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan esere dair, müzedeki restorasyon çalışmaları nedeniyle ayrıntılı bilgi alınamayıp, sadece Müzenin envanter defterinde kayıtlı bulunan bilgilere ulaşılmıştır. Kitaba dair bir adet görüntü

ise Şule Aksoy'un makalesinden alınmıştır.²³³ Başlıkların rika' diğer kısımların nesih hattıyla yazıldığı görülmektedir. 10 varaklı ve sayfalarında 9 satır halinde duaların yazılı olduğu eser, tarihi bakımından Rıza Efendi'nin hem en verimli hem de yazısının en olgun devresine tekabül etmektedir.

Tezyinatı : Ciltsiz olduğu bilgisi verilen eserin, ünvan sayfası tezhibi ağırlıklı olarak rûmi olmak üzere penç,yaprak ve palmet motifleriyle, ikلیل formunda bezenmiştir. Yazı alanları kalın altın cetvellerle sınırlandırılmıştır. Büyüklü küçüklü mücevher durakları gayet gösterişlidir.

İmzası ve tarihi : Ferağ kaydı sayfası görülememiştir. Ancak müze kayıtlarına göre Hasan Rıza Efendi ketebeli ve 1327/1909-10 tarihlidir.

Bulunduğu Yer / Kaynak : TİEM, nr. 4418

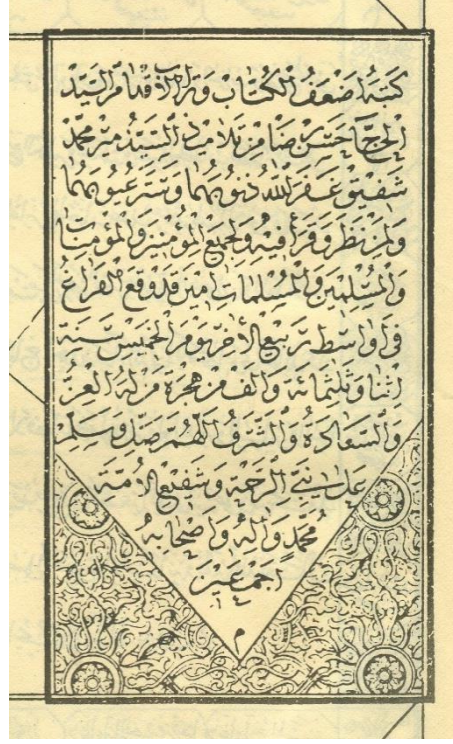
Resim 95: Eserin ünvan sayfasıyla karşılıklı bulunan diğer sayfası (Derman, 65 Yaş Armağanı, s.91)

²³³ Eser, Necmeddin Okyay (1883/1976)'ın 1978 yılında, 183 yazma eseri barındıran terekesi içinde, satın alma yoluyla Türk İslâm Eserleri Müzesine naklolmuştur. Bkz. Şule Aksoy, "Hezarfen Bir Hattat, Necmeddin Okyay: Hayatı Ve Türk Ve İslâm Eserleri Müzesinde Bulunan Kitapları", **M.Uğur Derman 65 Yaş Armağanı**, İstanbul, 2000, s. 74, 84, 91,94

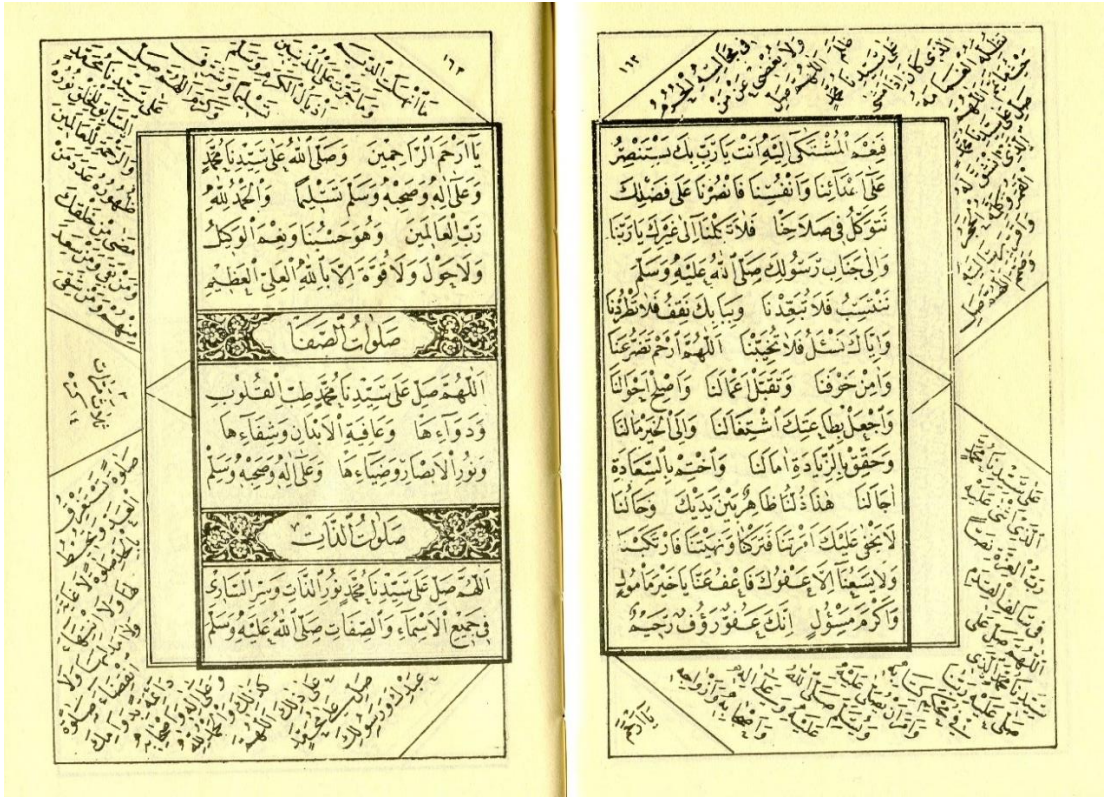
Eser 14	: Delâilü'l-Hayrât (Matbu Nüsha)
Yazı Türü	: Nesih, rika‘
Ölçüleri	: Dış: 13,5x19,5 cm; İç: 7x12cm (hâşiyeli alan ile 10,7x17 cm)
Açıklamalar	:Delâilü'l Hayrat ²³⁴ olarak tanımlanan bu mecmua, belirli günlerde okunması tavsiye edilen salavat, dua, esma-ül hüsna, esma-i nebî, münacât, kaside ve hikmetli sözler gibi içeriklerden oluşmaktadır. Tamamı 124 varaktır. “Matlab” başlıklı ilk 32 sayfalık bölümün büyük bir kısmı Osmanlı Türkçesi ve rika ‘ hattı ile yazılmıştır. Bu bölümde delâil okumanın adabından, bölümlerin sayfa numaralarına ve müellifler hakkında bilgilere kadar pek çok bilgi mevcuttur. Delâilü'l Hayrat olarak bilinen asıl kısım ise, matlab kısmının sonundan itibaren, yeniden sayfa numarası verilerek başlamıştır. Sayfa kenarları hâşiyeli olarak 164.sayfaya kadar devam eden delâil metnini takip eden sayfalarda sırasıyla, Bûsirî'nin “Kasîde-i Bürde”si, Ebu'l Hasan eş-Şâzelî'nin “Hizbu'l birr” bölümü, Muhyiddin Arabî'nin “Hizbu'd devr” bölümü, İbnü'n Nahvî'nin “Kasîde-i Münferice”si ve “Kasîde-i Hâiye” yer almaktadır. Ferağ kaydı ise 205.sayfadadır. Rıza Efendi'nin sanat hayatının verimli devresine tekabül eden ve sür'atle yazıldığı gözlenebilen eserin, buna rağmen nesih ve rika ‘ hatlarının tertibindeki özen, gözlerden kaçmamaktadır.

²³⁴Türkler arasında daha çok Delâi'l-i Şerîf olarak veya kısaca Delâi'l olarak bilinen risâlenin tam adı “Delâilü'l hayrât ve şevâriku'l-envar fî zikri's salât ale'n nebiyyi'l-muhtâr”dır. Şâzeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu olan Şeyh Abdullah Muhammed bin Süleyman el-Cezûli tarafından derlenmiştir. Eseri nüshaları arasında görülen farklılıkları Cezûli'nin halifesi Ebu Abduah es-Sehlî tespit ederek, bir kısmını Delâi'l metnine dahil etmiştir. Delâilin bu tür nüshalarına “Nüsha-i Dahliyye-i Sehlîyye”, ilavelerin sayfa kenarlarındaki boşluklara yazıldığı nüshalara ise “Nüsha-i Harciyye-i Sehlîyye “ denmiştir. Bkz. Süleyman Uludağ, “Delâilü'l Hayrât”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.IX, İstanbul, ,1994, s.113; Burada incelenen matbu nüshanın iç kapağında Deâilü'l Hayrât başlığının altında yazan “Mecmati'l evrad ve'l ahzab ve'l ed'iyeye” başlığıyla, metnin sayfa kenarlarının ilaveli olduğu (hâşiyeli veya hâmişli) belirtilmektedir. Bkz. Abdullah Muhammed bin Süleyman el-Cezûli, **Deâilü'l Hayrât**, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, s.1

Tezyinatı	:Aslı görülemeyen eserin mevcut nüshadaki süslemelerinin baskı kalıpları ile yapıldığı düşünülebilir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Ketebehu ez’aful küttab ve turâbu’l akdâm es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza min telâmizi es-Seyyid Mir Mehmed Şefik, ğafarallahu zünûbehumâ ve setera uyûbehuma ve limen nazara ve karae fihî ve’l cemîel mü’minîne ve’l mü’minât ve’l müslimîne ve’l müslimât, âmîn....</i> ” 15 Rebiü’lâhir 1302/1 Şubat1885 (Ferağ kaydı sayfasından bir önceki sayfanın alt bölümünde yer alan bilgiye göre, eserin tamamlanmasının ardından beş gün sonra, 20 Rebiü’lâhir 1302’de, Matbaa-i Osmaniyyede, basımı yapılmıştır. Matbu nüshanın, Rıza Efendi’nin yazdığı ketebe sayfasının hemen arkasındaki sayfada yer alan ve farklı bir hattat tarafından yazıldığı düşünülen bilgilere göre ise, kaçınıcı kere olduğu bilinemese de, yine Matbaa-i Osmaniyyede, 1348/1929 senesinde, basımın tekrar yapıldığı anlaşılmaktadır. İncelenen nüshanın da bu baskıların birinden çoğaltılmak suretiyle günümüze ulaştığı düşünülebilir.)
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Delâilü’l Hayrat Kitabı, Yayınevi: Salâh Bilici Kitabevi, Vezneciler, İstanbul

Resim 96: Delâilü'l Hayrat kitabının 205.sayfasında yer alan ferağ kaydı

Resim 97: Delâilü'l Hayrat kitabında salavat-şerifelerin yer aldığı bölümden karşılıklı iki sayfa (162 ve 163.sayfalar)

2.2. Hilye-i Şerîfeler

Eser 15	: Hilye-i Şerife
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: Yazı bakımından Rıza Efendi'nin sanat hayatının henüz başları sayılacak devresinde (22 yaşında iken) yazdığı klasik formlu bir hilyedir. Sülüs satırlar açık, nesih satırlar daha koyu tonlu âharlı nohudî kağıt üzerine yazılmıştır. Sülüs hatla yazılan besmele okunun içerisinde, Rıza Efendi'nin tespit edilebilen hilyelerinin, (muhakkak hatlı besmele ile yazılanlar hariç) hemen hepsinde olduğu gibi, “ <i>O (mektup) Süleyman'dan (gelmekte)dir, O 'Rahman ve Rahîm Allah'ın adı ile (başlamaktadır)</i> ” mealindeki Neml Sûresi'nin, 30. âyetinin, besmeleye kadar olan kısmı yazılıdır. Dokuz satırlı göbek kısmını takip eden sülüs satırda, klasik formdaki bütün hilyelerde bulunan, “ <i>Biz seni âlemlere ancak bir rahmet olarak gönderdik</i> ” mealindeki Enbiyâ Sûresi'nin 107. âyeti yazılıdır. Göbek kısmının etrafında yer alan halife adlarının beyzî formda çerçevesiyle görülmektedir. Altı satırlı etek kısmında, hilye metni dördüncü satırda bitmiştir. Kalan iki satır imza içeriğini oluşturmaktadır.
Tezyinatı	: Klasik tezhib anlayışından uzaklaşılın dönemin ve dolayısıyla batı usûlü anlayışın hakim olduğu bir bezeme gözlenmektedir. Vazolar, buketler, kıvrım dallar, yarı üsluplaştırılmış çiçekler ana desenleri oluşturmaktadır. Dış pervazda kahverengi olan zemini altın buketler ve yapraklar ile koyu kahverengi kıvrım yapraklar süslerken, yazı alanında ise altın zeminin üzeri, rokoko üslubunda motiflerle bezenmiştir. İç pervaza altın penç motifi çiçek ve yapraklarla arasuyu işlenmiştir. Göbek ve etek kısmı altın beyne's-sütûrlüdür ve iğne perdahtı ile parlaklık artırılmıştır. Mücevher duraklar oldukça gösterişlidir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu ez'afu'z zuefâ es-Seyyid Hasan Rıza bi hâfîzi'l Kur'an min tilâmizi es-Seyyid Muhammed Şefîk muallimu'l hatti fi mûsika-i şâhâne ğafarallahu lehuma</i> ”

velivalideyhi velimen nazara fihî, âmin, min hicreti men
lehu'l izzu ve's şeref" 1287/1870-1871

Bulunduğu Yer / Kaynak : Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi

Resim 98: 1287/1870-1871 tarihli hilye (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi)

Eser 16	: Hilye-i Şerife
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 27,5x35,5 cm İç:11,8x19 cm
Açıklamalar	: Muhakkak, sülüs ve nesih yazılarının tabîî kaleminden daha incesiyle yazılmış olduğu görülen bu hilye, Rıza Efendi'nin küçük boy hilyelerinden biridir. Hz. Ali'nin (r.a.) rivayeti olan hilye metni, klasik hilye formunda yazılmıştır. ²³⁵
Tezyinatı	: Mehmed Muhsin Demironat tarafından klasik tezhib üslubunda ve ebadına uygun bir incelikle bezenmiştir. Müzehhib imzası etek kısmının sağ koltuğunun köşesinde “Zehebehu Muhsin 1366” (1947) ifadesi ile yer almaktadır. Dış pervazında, tahrirli halkârîleri, baş makam ve âyet boşluklarında hurdelenmiş rumîleri, göbek ve koltuklarda hatâyî grubu motifleri, yazı boşluklarında çift tahrir desenleri ve iç pervazda üçiplik rumîli bezemeleri ile, böylesine küçük bir hilyede klasik tezhib unsurlarının pek çoğunu bir arada ve mükemmel bir biçimde görebilme zevkini tattıran nadir bir eserdir.
İmzası ve tarihi	: “Harrerehu el-müznîb Hasan Rıza” 1294/1878
Bulunduğu Yer / Kaynak	: TPV Koleksiyonu, Env. nr. L.0059 ²³⁶

---

²³⁵ Hilye levhası hakkında, Ekrem Hakkı Ayverdi (1899-1984) koleksiyonunda iken, kendisi tarafından 1976 yılında Muhsin Demironat'a hediye olunduğu, Muhsin Bey'in de bir ameliyat masrafını karşılamak için 1979 yılında Türkp petrol Vakfı'na sattığı bilgisi mevcuttur. Bkz. Füsün Oker Karagöz, “Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu'ndaki Levhalar ve Resimler”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, 2009, s.264

²³⁶ Karagöz, “Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu'ndaki Levhalar ve Resimler”, s.262

Resim 99: Hilve tezhibi ve yazısından detay

Resim 100: 1294 tarihli hilye (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 17	: Hilye-i Şerife
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: Klasik hilye formundadır. Besmele, halife adları, âyet ve hilye metni, yazı boşluklarıyla uyumlu bir şekilde beyne's-sütur tarzıyla sınırlandırılmıştır. Nesih satır araları da beyne's-sütürlüdür. Yazısı bakımından gayet olgun bir eserdir.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası yoktur. Devrin klasikten uzak bezeme anlayışıyla süslenmiş olan hilyede tezhibsiz alan neredeyse yok gibidir. Yazı sahası, altın zemin üzerinde çok az renk kullanımıyla barok-rokoko tarzı desenlerle bezenmiştir, Beyne's-sütürlü alanlar ise iğne perdahtlıdır. Altın duraklar mücevher formdadır. Yeşil zeminli altın yapraklarla desenlenen iç pervazı, kahverengi zemin üzerinde altın buketlerin beraberindeki s ve c kıvrımlı yapraklarla desenlenen dış pervaz takip etmektedir.
İmzası ve tarihi	: <i>“Harrerehu'l abd'üddâi es-Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehû ve livalideyhi ve limen nazara fihi, âmîn”</i> 1297/1879
Bulunduğu Yer / Kaynak	:TSMK, HS. 21/237

Resim 101: 1297 tarihli hilye (TSMK, HS. 21/237)

Eser 18	: Hilye-i Şerife
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 109x175 cm İç: ?
Açıklamalar	: Ölçüleri itibarıyla büyük boy hilyeler grubuna girmekte olan hilyenin, tabîî olarak yazıları da celî yani asıl kaleminden daha büyük ölçüdeki kalem ile yazılmıştır. Levha Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde oymalı ve görkemli bir ahşap çerçeve içerisindedir ve müzeye 1968'de Yıldız Hamidiye Camii'nden getirilmiştir. ²³⁷ Etek kısmının altındaki satırda sülüs hatla, büyük boy hilyelerde sıklıkla rastlanan ve hilye metnine ilave bir satır olan, "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" mealindeki " <i>Levlâke levlâk lemâ halaktü'l eflâk</i> " Hadis-i Şerifi yer almaktadır.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmamaktadır. Bismelenin etrafı , göbek metninin çevresi ve koltuklar aynı tarzda rokoko desenlerle bezenmiştir. Tüm bu bölgelerde zemin altındır. Göbek ve etek kısmı üzeri iğne perdahtlı beyne's-sütürlüdür. Hilâlin altın zemini üzerinde geçmeli helezonlar ve geçmelerin oluşturduğu pafta boşluklarında çiçek demetleri yer almaktadır. Halife adları, kırmızı yapraklarla merkeze doğru bakan hilâl formu içine alınmıştır. Duraklar altın ve renk karışımı olarak mücevher formdadır. Yeşil zeminli ve altın cetvellerle çevrilmiş iç pervazda, düzenli zikzakların boşluklarında yaprak motifleri gözlenmektedir. Maviye çalan yeşil renkli zemin üzerindeki kenarsuyunda ise rokoko tarzı altın yapraklar ve dairesel geçmeler birbirini takip eder biçimde işlenmiştir.
İmzası ve tarihi	: " <i>Bende-i âl-i abâ, es-Seyyid Hasan Rıza</i> " 1297/1879
Bulunduğu Yer / Kaynak	: TVHSM, Env. nr. 566 / Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi

²³⁷ Ayşe Üstün, "Hilye-i Sââdet Levhalarının Geleneksel Türk El Sanatları (Tezhib) Açısından İncelenmesi", T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990, s.123

Resim 102: 1297 tarihli hilye (Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi)

Eser 19	: Hilye-i Şerife
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 35x50 cm İç: ?
Açıklamalar	: Orta boy bir hilyedir. Açık krem tonlu âharlı bir kağıt üzerine yazılmıştır. Göbek ve etek kısmındaki nesih yazılar beyne's-sütûrlüdür.
Tezyinatı	: Rokoko tarzında bezenen hilyede müzehhib imzası yoktur. Yazı alanında altın zemin üzerine işlenen bezemeler sade olmasına rağmen iğne perdahtı uygulamasının verdiği parlaklık ve renklerin uyumundan olsa gerek zarif görünümlüdür. Ayrıca da farklı tonlarda altın kullanıldığı gözlenmektedir. Duraklarda desen benzerliği olmakla birlikte, renklerde farklılıklar vardır. Hilâl tezhibsizdir ve sade altın sürülüdür. Altın cetvellerle çevrili iç pervaza birbirini takip eden altın yaprak motifleriyle arasuyu işlenmiştir. Pembe zeminli dış pervazda sarmal ve tekrarlı biçimde dönen kurdelaların aralarında basitçe yaprak ve çiçek motifleri yer almaktadır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc, es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn</i> ” 1301/1883
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Taşkale ve Gündüz, Hat Sanatında Hilye-i Şerîfe, s. 217

Resim 103: 1301 tarihli hilye (Özel koleksiyon)

Eser 20	: Hilye-i Şerife
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 42,3x62,6 cm İç: ?
Açıklamalar	: Rıza Efendi'nin orta boy hilyelerinden biridir. Açık krem tonlu âharlı kağıda yazılmıştır. Görselin durumundan eserin iyi korunarak günümüze ulaştığı anlaşılmaktadır.
Tezyinatı	:Rokoko tarzı tezyinatın hakim olduğu hilyede, bezemeler ağırlıklı olarak farklı tonlarda altın kullanımıyla işlenmiştir. Göbek ve etek kısımları iğne perdahtı uygulamalı altın beyne's-sütûrludur. İç pervaza altın yaprak motifleriyle arasuyu işlenmiştir. Kahverengi zeminli dış pervaz ise altın buket desenleriyle bezenmiştir.
İmzası ve tarihi	: <i>"Harrerehu el-Hâcc es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu ve setera uyûbehu, âmîn"</i> 1301/1883
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

Resim 104: 1301 tarihli hilye (M. Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 21	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 46,4x34,7 cm İç: ?
Açıklamalar	: Hilye metni koyu krem renkli âharlı kağıt üzerine is mürekkebiyle yazılmıştır. Rıza Efendi'nin yazısındaki olgunluğu belirgin bir şekilde gözlenebildiği hilye, klasik formu ve orta boydadır. Halife adları dairesel formlar içerisine yazılmıştır.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası yoktur. Ancak desenlerinin, aynı müzede GY 1263 numarada kayıtlı bulunan ve Hasan Rıza Efendi'nin tezhiblediği Kadıasker Mustafa İzzet Efendi hilyesindeki desenlerle neredeyse birebir aynı olması nedeniyle, Rıza Efendi'nin kendi hilyesini tezhiblediğini düşünmek mümkündür. ²³⁸ Baş makam ve göbek bölümlerinin etrafı hilâl de dahil ağırlıklı olarak zer-ender-zer üslûbuyla, koltuklar klasik tarz desen ve kompozisyon anlayışıyla bezenmiştir. İç pervazın arasuyuna altın ile üç iplik rûmi işlenmiştir. Duraklar mücevher formdadır. Dış pervaz ise altının farklı tonları kullanılarak rûmi ve hatâyîlerin oluşturduğu bir kompozisyon ile bezenmiştir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Ketebehu el-Hâcc es- Seyyid Hasan Rıza ğafarallahu zünûbehu ve setera uyûbehu, âmîn</i> ” 1301/1883
Bulunduğu Yer / Kaynak	: TSMK, GY 382

Resim 105: Solda Rıza Efendi'nin, sağda Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı hilyelerin tezhib benzerliğine dair bir detay

²³⁸ Zeynep Atbaş, **Hattat, Neyzen ve Bestekâr Kadıasker Mustafa İzzet Efendi**, (sergi kataloğu yayını), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, Temmuz 2015, s.94, 150

Resim 106: 1301 tarihli hilye (TSMK, GY 382)

Eser 22	: Aşere Mu'cizat
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 40x60 cm İç: ?
Açıklamalar	: Hilye formunda yazıldığı için Hilye-i Şerîfeler bölümüne dahil edilen eserin göbek ve etek kısmında yer alan metnini, hilye metni değil “Aşere Mu'cizat” denilen Hz. Peygamber’in (s.a.v.) on mucizesinin anlatıldığı Arapça metin oluşturmaktadır. Besmele ile Enbiya Sûresi 107. âyetinin yerleri klasik hilyelerde olduğu gibidir. Dört halife adlarının bulunduğu yerde ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) isimlerinden olan, Muhammed, Ahmed, Hamid ve Mahmud adları yazılıdır. Bu anlamda Hasan Rıza Efendi’nin farklı ve en güzel eserlerinden biridir.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmamaktadır. Beyne’s-sütûrlü yazı alanında iğne perdahtı uygulanan altın zemin üzerinde rokoko tarzı bezemeler mevcuttur. Köşeleri oval dönen iç pervazın kırmızı zeminine yaprak motifli arasuyu işlenmiştir. Kahverengi zeminli dış pervazda ise iki renk altının kullanıldığı çiçek buketleri ve yaprak motifleriyle işlenen bir kompozisyon görülmektedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hâcc es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu ve setera uyûbehu velivalideyhi veliüstâzihi, âmîn</i> ” 1303/1885
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Artam Antik A.Ş. 286. Müzayede Kataloğu, Lot No: 77

Resim 107: 1303 tarihli Aşere Mu'cizat levhası (Artam Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)

Eser 23	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 166x255 cm İç:?
Açıklamalar	: Kadıasker Mustafa İzzet Efendi ile başladığı bilinen büyük boy hilye yazma geleneğinde ayrıcalıklı bir yeri olan Rıza Efendi'nin yazdığı en büyük hilyedir. Mevcut bilgiler ışığında, Kadıasker hilyeleri ile kıyaslandığında da bu hilyenin daha büyük olduğu görülmektedir. Baş makamın sağında ve solunda Mekke ve Medine'yi tasvir eden minyatürler yer almaktadır. Ebadının büyüklüğünden dolayı hilyedeki tüm yazılar celîleşmiştir. Sülüs yazıların olduğu bölümlerde daha açık tonlu âharlı kağıt kullanılmıştır. Hilyenin boyutunun büyümesine katkı sağlayan “ <i>Levlâke levlâk lemâ halaktü'l eflâk</i> ” Hadis-i Şerifi de, sülüs hattıyla etek kısmının altına yazılmıştır. Bu denli celîleşen ve kalemden çıktığı haliyle kaldığı düşünülen metnin harf ölçülerinde ufak tefek kayıplar görülmesi tabîî karşılansa gerektir. Hilye-i Şerîf 17.11.2004 tarihinde İstanbul Bala Topçubaşı Süleyman Ağa Camii'nden Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'ne getirilmiştir. ²³⁹ (Çalışma döneminde müze restorasyonda olduğu için eser görülemediği.)
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmamaktadır. Yazı ebadı ile bütünlük arzetmeyen bir tezhib uygulaması yapıldığı görülmektedir. Yazı alanında altın zemin üzerinde beyaz rengin ağırlıklı olduğu rokoko tarzı bezemeler mevcuttur. Göbek ve etek kısımlarına, altın üzerine yaprak motiflerinin işlendiği beyne's-sütûr uygulaması yapılmıştır. Duraklar mücevherdir. Göbek kısmının ortasındaki bir durak sıradışı bir biçimde ay-yıldız motiflidir. Cetvellerden oluşan iç pervazı, koyu zemin üzerinde birkaç ton altınla, buket desenlerinin işlendiği dar bir dış pervaz takip etmektedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Bende-i âl-i abâ es- Seyyid Hasan Rıza</i> ” 1305/1887-1888

²³⁹ Zübeyde Cihan Özsaymer, “ Vakıflar Genel Müdürlüğüne Ait Camilerden Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'ne Gelen Hat Eserleri”, Vakıflar Dergisi 2006 Vakıf Medeniyetleri Yılı Özel Sayısı, Ankara, 2006, s.17

Resim 108: 1305 tarihli hilye (TVHSM, nr. 2827)

Eser 24	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış:38x53 cm İç: ?
Açıklamalar	: Açık krem renkli âharlı kağıda yazılmış orta boyda ve klasik bir hilyedir. Hasan Rıza Efendi'nin, yazıda olgun seviyedeki eserlerinden biridir.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası yoktur ve klasik usûlde tezyin edilmiştir. Zeminin çivit mavisi olduğu yazı sahasında, rûmi, penç ve hatâyî motifli bezemeler görülmektedir. Göbek kısmı hilâli gibi halife adları da içi bezemesiz altın hilâllerle çevrelenmiştir. Somon renkli iç pervazın arasuyuna altın ile rûmili üç iplik işlenmiştir. Dış pervazın kahverengi zemini ise halkârî uygulaması ile bezenmiştir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Bende-i âl-i abâ es- Seyyid Hasan Rıza</i> ” 1307/1889-1890
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Artam Antik A.Ş. 270. Müzayede Kataloğu, Bölüm 1, Lot No: 35

Resim 109: 1307 tarihli hilye, (Artam Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)

Eser 25	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 25x40 cm İç: ?
Açıklamalar	: Klasik formlu hilyeler grubunda yer alan ve orta boya yakın ölçekte bir hilyedir.
Tezyinatı	: Müzehhibi bilinmeyen hilyenin bezemesi işçiliği pek de iyi olmayan barok ve rokoko üslûpludur. Koltuklar dahil olmak üzere yazı alanındaki tüm boşluklar altın zeminlidir ve zemin üzerinde beyaz ve yeşilin ağırlıklı olduğu kıvrımlı yapraklarla güller dikkat çekmektedir. Beyaz zeminde altın yapraklarla arasuyu işlenen iç pervazı, mavi zeminde asma yaprağı, üzüm ve kurdela motiflerinin yer aldığı bir kompozisyonla bezenen dış pervaz takip etmektedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Bende-i âl-i abâ es- Seyyid Hasan Rıza</i> ” 1307/1889-1890
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Taşkale ve Gündüz, Hat Sanatında Hilye-i Şerîfe, s. 218

Resim 110: 1307 tarihli hilye, (Özel koleksiyon)

Eser 26	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 37x52 cm İç: ?
Açıklamalar	: Hasan Rıza Efendi'nin aynı yıl içinde yazdığı tespit edilen üçüncü hilyesidir. Orta boyda ve klasik formudur. Klasik usûldeki bezemesinin yazı ile bütünlük arzeden görünümü, eserin zerafetini artırır mahiyettedir.
Tezyinatı	: Müzehhibi belli değildir. Özenli ve klasik havada bir bezeme gözlenmektedir. Yazı alanında ulama tarzı bir kompozisyon izlenmektedir. Altın cetvellerle çevrelenen iç pervazın arasuyuna paftalara ayrılmış rûmîli desenler işlenmiştir. Laciverd zeminde sadece altın kullanarak işlenen dış pervaz ise rûmî ağırlıklı motifleriyle hilyenin diğer bezenen bölgeleri ile oldukça uyumlu bir görünümündedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Bende-i âl-i abâ es- Seyyid Hasan Rıza</i> ” 1307/1889-1890
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Artam Antik A.Ş. 272. Müzayede Kataloğu, Lot No: 128

Resim 111: 1307 tarihli hilye, (Artam Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)

Eser 27	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 30x39,5 cm İç: ?
Açıklamalar	: Klasik formlu ve orta boydan biraz küçükçe bir hilyedir. Nohudî tonlu âharlı kağıda is mürekkebiyle yazılmıştır.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası yoktur. Klasik ve rokoko karışımı bir bezeme uygulaması örneğidir. Altın beyne's-sütûrlü yazı alanında yer alan boşlukların bezemesi, uçuk mavi zemin üzerindeki açık sarı altın pençler ve yapraklarla adeta çiçekli bir kumaş görünümündedir. Yavruağzı renkli iç pervazın altın cetvelleri zencerek demiri ile desenlendirilmiştir. Dış pervaz ise mavi zeminde birkaç ton altın ile rokoko tarzı düğümlü kıvrım dallar ve çiçek motifleriyle bezenmiştir.
İmzası ve tarihi	: <i>“Harrerehu'l el-Hâcc es-Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu ve setera uyûbehu, âmîn”</i> 1311/1893
Bulunduğu Yer / Kaynak	: SHM, Sevgi Gönül Koleksiyonu, Env. nr. 15510 Y.103 ²⁴⁰

---

²⁴⁰ Fotoğraf, ve hilye ölçüleri için ,Bkz. Taşkale ve Gündüz, *Hat Sanatında Hilye-i Şerife*, s.218,219

Resim 112: 1311 tarihli hilye, (SHM Sevgi Gönül Koleksiyonu)

Eser 28	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 24x32 cm İç: ?
Açıklamalar	: Küçük boyda klasik bir hilyedir. Açık krem tonlu âharlı kağıt üzerine yazılmıştır. Halife adlarının göbek kısmına yakın yazılmış olması nedeniyle olsa gerek genellikle göbek etrafında bulunan hilâl bu hilyede yapılamamıştır.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası yoktur. İç bölgeler klasik, kenarsuyu rokoko tarzı olmak üzere iki tür bezeme uygulaması yapılmıştır. Yazı sahasında farklı tonda altın kullanılarak zer-ender-zer üslûpta rûmî ve penç motifleriyle süslemeler gözlenmektedir. Göbek içindeki ve dışındaki diğer satırların kenarlarında kalan ufak boşluklara ise sıvama altın sürülerek iğne perdahtı ile parlaklık kazandırılmıştır. İç pervaza farklı renk tonlarındaki sarmal yapraklarla bir arasuyu işlenmiş, dış pervaz ise rokoko tarzı buketler ve zikzak çizgilerle oluşturulmuş bir kompozisyon ile bezenmiştir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Bende-i âl-i abâ es- Seyyid Hasan Rıza</i> ” 1316/1898-1899
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Taşkale ve Gündüz, Hat Sanatında Hilye-i Şerîfe, s. 221

Resim 113: 1316 tarihli hilye, (Özel koleksiyon)

Eser 29	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 20x30 cm İç: ?
Açıklamalar	: Küçük boy klasik formlu hilyeler grubundandır. ²⁴¹
Tezminatı	: Müzehhibi bilinmemektedir. Yazı sahası oldukça seyrek motiflerle ve desen özelliği olmayan basit tarzda bir bezeme ile süslenmiştir. Hilâl sıvama altındır. Altın duraklar basitçe, şeşhane ve helezon formludur. İç pervazda bezeme mevcut değildir. Eser görülemediğinden ve görüntü çözünlülüğünden dolayı, dış pervazdaki bezemeye dair net bir tahlil yapılamamıştır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu’l el-Hâcc es-Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu ve setera uyûbehu, velivâlidayhi, âmîn</i> ” 1317/1899-1900
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Artam Antik A.Ş., 256. Müzayede Kataloğu, Lot No: 172

---

²⁴¹ Artam Antik A.Ş.’nin 256. Müzayede kataloğunda tespit edilen bu hilyenin, daha sonra gerçekleştirilen 270. Müzayede’de 61 numaralı lot ile, dış bordüründeki kağıdın kaldırılıp yerine halkârî tarzda bezeme yapılmış olarak satışa çıkarıldığı da görülmüştür. Karşılaştırma için Bkz. Artam Antik A.Ş. 270. Müzayede Kataloğu

Resim 114: 1317 tarihli hilye, (Artam Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)

Eser 30	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 100x150 cm İç: ?
Açıklamalar	: Büyük boy bir hilyedir. Büyük boy hilyelerde gözlenen “ <i>Levlâke levlâk lemâ halaktü'l eflâk</i> ” Hadis-i Şerifi de, sülüs hattıyla etek kısmının altına yazılmıştır. Hilyenin muhakkak hatlı besmelesi, sülüs satırları ve göbek metni koyu tonlu âharlı kağıda, halife adları ile etek kısmı ise açık tonlu âharlı kağıda yazılmıştır. Yazı seviyesi bakımından oldukça değerli bir hilyedir.
Tezyinatı	: Müzehhibi bilinmeyen hilyenin barok ve rokoko tarzında bezendiği gözlenmektedir. Koltuklar ve göbek çevresi, altın zemin üzerinde beyaz rengin ağırlıkta olduğu buketler ile birbirine sarılmış yapraklardan oluşan benzer motiflerle desenlendirilmiştir. Satırlar zer-ender-zer usûlde beyne’s-sütürlüdür. Duraklarda belirtilmesi gereken ilginç bir husus göze çarpmaktadır ki bu husus Rıza Efendi’nin SSM’de bulunan 1323 tarihli hilyesinde de mevcuttur. Bulunduğu yere göre daire çapı değişken olan ancak hepsi de aynı formda olan durakların daire çevresi müzehhebdir, daire içlerinde ise incecik hatla Mühr-i Şerîf olarak bilinen metin yer almaktadır. ²⁴² Durak içlerindeki bu yazıların baskı usûlüyle çoğaltılıp mevcut yerlerine yapıştırıldığı tahmin edilmektedir. Yazıların renginin zamanla solmasının nedeni de bu olsa gerektir. Arasuyu ince, kenarsuyu biraz daha büyükçe ve altın kullanılarak oluşturulmuş motiflerle barok ve rokoko tarzda tezyin edilmiştir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Bende-i âl-i abâ es- Seyyid Hasan Rıza</i> ” 1317/1899-1900

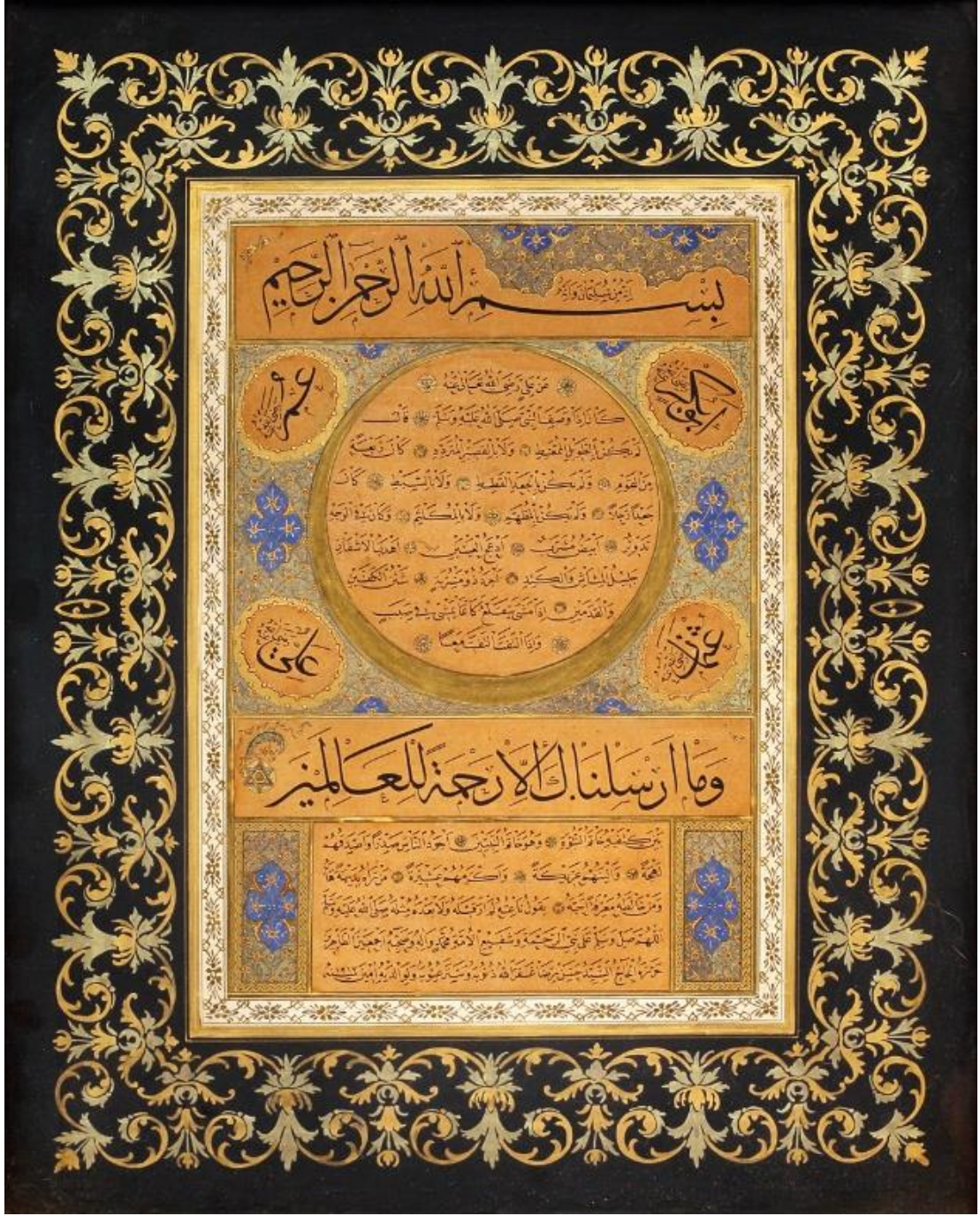
²⁴² Mühr-i Şerîf’in ortasında daire istifli olarak kelime-i tevhid ibaresi olan “Allah’tan başka ilâh (tanrı) yoktur, Muhammed (s.a.v.) O’nun Rasulüdür” mealindeki “Lâ İlâhe İllallah Muhammedü’r-Rasulullah” yazısı, bu yazının etrafında da içteki daireyi çevreler biçimde “Gurur duyup sevinebilirsin Yâ Muhammed, sen nebîlerin en cesurusun, hiç kimse senin eriştiğin mertebeye erişmedi, nusret anahtarları sana verildi, nereye yönelsen Allah Teâlâ’nın yardımıyla galipsin” anlamına gelen “*Tebahbah Yâ Muhammed ente heysûrun, tevecceh haysu şî’te feinneke mensurun*” ifadesi yer almaktadır. Bkz. Alif Art Modern ve Çağdaş Sanat Eserleri, Osmanlı ve Karma Sanat Eserleri Müzayedesi Kataloğu, 23.05.2010

Bulunduğu Yer / Kaynak : Alif Art Modern ve Çağdaş Sanat Eserleri, Osmanlı ve Karma Sanat Eserleri Müzayedesi Kataloğu, 23.05.2010, Lot No: 161

Resim 115: 1317 tarihli hilye, (Alif Art fotoğraf arşivi)

Eser 31	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 44x34 cm İç: ?
Açıklamalar	: Orta boya yakın bir ebatta olan hilye, yazı bakımından olgun bir seviyededir. Nohudî tonda âharlı kağıt üzerine is mürekkebi ile yazılmıştır.
Tezminatı	: Müzehhibi bilinmemektedir. Yazı bölgesi 19. yüzyıl klasik tezhib özelliği taşıyan hilyenin arasuyu ve kenarsuyu devrin bezeme anlayışına uygun olarak s ve c kıvrımlı barok – rokoko tarzı üslupla tezyin edilmiştir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc, es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu velivalideyhi, âmîn</i> ” 1317/1899-1900
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Artam Antik A.Ş. 275. Müzayede Kataloğu, Lot No:149

Resim 116: 1317 tarihli hilye, (Artam Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)

Eser 32	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: Ölçüleri ve bulunduğu yer bilinmeyen hilyenin yalnızca yazı alanının görseline ulaşılmıştır. Hilyenin nohudî tonda âharlı kağıda yazıldığı, kağıt üzerinde ise yer yer yıpranmış bölgeler olduğu görülmektedir.
Tezminatı	: Müzehhib imzası bulunmayan hilyenin tezhibi vasat bir işçilik sergilemektedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc, es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu velivalideyhi, âmîn</i> ” 1318/1900-1901
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi

Resim 117: 1318 tarihli hilye, (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi)

Eser 33	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 97x73 cm İç: ?
Açıklamalar	: Ebatları bakımından büyük boy hilyeler grubuna dahil edilebilecek olan hilyenin, muhakkak ve sülüs hatlarının celfleştiğini söylemek mümkündür. Koyu nohudî âharlı kağıt üzerine yazılan hilyenin, yazısı ve genel durumu bakımından oldukça temiz ve korunmuş olarak günümüze ulaştığı gözlenmektedir.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası yoktur. Yazı alanı klasik tarzda lacivert zemin üzerine altın ile, rûmi ve penç motifleri işlenerek bezenmiştir. Etek kısmına ilaveten, baş makam bölümünde de tezhibli koltuklar yer almaktadır. Hilâl sıvama altınlıdır. Halife adları, birbirini takip eden yapraklı çiçek motifleri ile beyzî formda çevrelenmiştir. Duraklar gösterişli ve mücevherdir. Üç iplik desenli arasuyunu takip eden dış pervaz siyah zemin üzerine iki renk altınla ve rokoko tarzında tezyin edilmiştir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Bende-i âl-i abâ es- Seyyid Hasan Rıza</i> ” 1318/1900-1901
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Portakal Sanat Ve Kültür Evi Fotoğraf Arşivi (04.05.2013 Bahar Müzayedesini Kataloğu, Lot No: 36)

Resim 118: 1318 tarihli hilye, Portakal Sanat Ve Kültür Evi Fotograf Arşivi

Eser 34	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: Kişisel bir fotoğraf arşivinden yalnızca görseli temin edilebilen hilyenin ölçü ve diğer özelliklerine dair bilgi mevcut değildir. Nohudî tonda âharlı kağıda is mürekkebi ile yazılmıştır ve yazı kalitesi bakımından iyi bir durumda olduğu gözlenebilmektedir.
Tezyinatı	: Eserin fotoğrafından, tezhib aşamasında olduğu anlaşılmaktadır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc, es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu velivalideyhi, âmîn</i> ” 1318/1900-1901
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
أَنَّهُ مِنْ سَيِّدَانِ وَأَنَّهُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ
كَأَنَّا ذَا وَصِفَا النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ
لَمْ يَكُنْ بِالطَّوِيلِ الْمُتَقَطِّطِ وَلَا بِالْقَصِيرِ الْمُتَرَدِّدِ كَانَ رُبْعَةً
مِنْ الْقَوْمِ وَلَمْ يَكُنْ بِالْمَجْعَدِ الْقَطَطِ وَلَا بِالسَّبِطِ كَانَ
جَعْدًا رَجُلًا وَلَمْ يَكُنْ بِالْمُطَهَّمِ وَلَا بِالْمُكَلَّمِ وَكَانَ فِي وَجْهِهِ
تَدْوِيرٌ أبيضٌ مُشْتَرِبٌ أَدْعَى الْعَيْنَيْنِ أَهْدَابًا لِاشْفَاةِ
جَلِيلِ الْمَشَاةِ وَالْكَتِيدِ أَجْرَدٌ ذُو مِسْرَةٍ شَثْرُ الْكَهْنِ
وَالْفَدَمِ إِذَا مَشَى تَقَالَعُ كَأَنَّمَا يَمْشِي فِي صَبِيءٍ
وَإِذَا التَفَتَ التَفَتَ مَعًا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

بِئْسَ كُفْيَةً خَآءِةَ النَّوَّةِ وَهُوَ خَآءِةَ النَّبِيِّينَ أَحْوَدُ النَّاسِ صِدْرًا وَأَصْدُغَمَ
لِجَهَةٍ وَالْيَنْهَمُ عَرَبِيَّةً وَأَكْرَمُهُمْ عَشِيرَةً مَنْ رَأَى بَدِيَّةً هَابَةً
وَمَنْ خَالَطَهُ مَعْرِفَةً أَحَبَّهُ يَقُولُ نَاعْنِي لِمَا رَقِبَلَهُ وَلَا بَعْدَهُ مِثْلَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَشَفِّعِ الْأُمَّةَ مُحَمَّدٍ وَاللَّهُ وَصِيحُهُ أَجْمَعِينَ الطَّاهِرِينَ
عَرَبِيَّةَ الْحَاجِّ السَّيِّدِ حَسَنِ رَضَاعًا فَرَّ اللَّهُ ذُنُوبَهُ وَسَيَّرَ عَيْبَهُ وَلَوْ أَلِدِيَّ أَمِيرَ سَائِلِيهِمْ

Resim 119: 1318 tarihli hilye, (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi)

Eser 35	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 135X84 cm İç: 113x63 cm
Açıklamalar	: Ebat olarak büyük boyda bir hilyedir. Hat sanatında diğer yazı türleri, farklı levha gruplarında veya kitabelerde celf formlarda yazılmıştır. Ancak ince bir yazı olan nesih hattının, celfleştiği levha gruplarından belki de en önemlisi, bu örnekte de görüldüğü gibi büyük boy hilyelerdir. Rıza Efendi'nin bu hilyesindeki nesih hattı, onun ince nesih hattı ile yazdığı diğer eserlerine nazaran çok küçük denilebilecek farklılıklar barındırsa da, bu ihtişamlı eserinde de elindeki metanet, kudret ve akıcılık gözlerden kaçmamaktadır. Hilyenin boyutunun büyümesine katkı sağlayan " <i>Levlâke levlâk lemâ halaktü'l eflâk</i> " Hadis-i Şerifi de diğer büyük boy hilyelerde gözlendiği gibi, etek kısmının altında yer almaktadır. Levha Süleymaniye Kütüphanesine, Rıza Efendi'nin torunu olan Tarık Gökmen tarafından bağış yoluyla gelmiştir. Altın renkli, gayet görkemli ve oymalı ahşap bir çerçeve içerisinde muhafaza edilmektedir.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmamaktadır. Dönemin yaygın tezhib anlayışı olan barok ve rokoko tarzda bezenmiştir. Beyne's-sütûrlü yazı sahasının etrafında desenler altın zemin üzerine işlenmiştir. Dış pervazın altın desenlerinin yer aldığı zemin ise bordo renktedir. Duraklar birbirinden farklı ve mücevher formdadır. Farklı olarak baş makam ve âyet satırlarının sonlarında yer alan büyükçe durakların orta kısmında mühr-i şerif metni yer almaktadır.
İmzası ve tarihi	: " <i>Bende-i âl-i abâ es- Seyyid Hasan Rıza</i> " 1323/1905-1906
Bulunduğu Yer / Kaynak	: SK Levha Koleksiyonu, Env. nr. L510

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

هذه

الحق

الحق

الحق

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَهُوَ خَيْرُ الْبَسْمِ وَأَجْرُهُ النَّارُ صَلَاتُكَ وَأَصْدَقُهُمْ
لَهُمْ وَاللَّهُمَّ عَزِّبْكَ وَأَكْبِرْهُمْ عَشِيرَةً مِنْ تَرَاهُ يَدِينُهَا
وَمَنْ تَخَاطَبَهُ بِعَرَفَةِ بِحَبَّةٍ يَمُوتُ نَارًا لَوْ أَنَّ قَبْلَهُ وَلَا يَعْدُهُ مِنْهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
اللَّهُ صَلَّى وَسَلَّمَ عَلَى خَيْرِ الْخَلْقِ وَسَمِعَ الْأُمَّةَ تُحْمِلُهُ وَاللَّهُ وَصِيَّهُ الْأَجْمَعِينَ
بِنَدْوِ آلِ عِمْرَانَ السَّبِيحِ بِحَسْبِنَا رَضَانًا

لَوْلَا لَوْلَا مَا خَلَقْتَ إِلَّا فَلَكَ

Resim 120: 1323 tarihli hilye (SK, nr. L510)

Eser 36	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 125x66 cm İç: ?
Açıklamalar	: Hasan Rıza Efendi'nin büyük boyda yazdığı ve birbirleri ile benzer özellikler ihtiva eden müstesna hilyelerinden bir diğeridir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde, altın renkli ve gösterişli bir ahşap çerçeve içerisinde korunmaktadır.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmamaktadır. Bu hilye de dönemin yaygın tezhib anlayışı olan ve Rıza Efendi'nin diğer birçok hilyesinde görüldüğü gibi barok ve rokoko tarzda bezenmiştir. Beyne's-sütûrlü yazı sahasının etrafındaki boşluklarda desenler altın zemin üzerine beyaz, yeşil ve mavi tonların ağırlıkta olduğu renklerle işlenmiştir. Duraklar birbirinden farklı ve mücevher formdadır. Dış pervazda yer alan altın desenlerin yer aldığı zemin ise koyu petrol yeşili renktedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Bende-i âl-i abâ es- Seyyid Hasan Rıza</i> ” 1323/1905-1906
Bulunduğu Yer / Kaynak	: İÜ.NEK, Env. nr. 662

Resim 121: 1323 tarihli hilye, (İÜ.NEK, nr. 662)

Eser 37	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: Orta boyda bir hilyedir. Açık nohudî tonda âharlı kağıt üzerine yazılmıştır. Yazı ve fiziksel nitelikleri bakımından sağlam ve temiz bir görünüm ile günümüze ulaşmıştır.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmayan hilye barok ve rokoko tarzında tezhiblidir. Yazı alanı boşluklarında, daha çok beyaz, yeşil ve mavi renklerin hakim olduğu motifler bulunmaktadır. Duraklar birbirinden farklı ve mücevher formdadır. Beyne's-sütûrlü göbek ve halife adlarının yazılı olduğu kısımları çevreleyen hilâller, merkezden uçlara doğru sıralı biçimde küçülerek devam eden yapraklı çiçek motifleriyle belirginleştirilmiştir. Arasuyunun açık mor zeminine iki renk altın ile yaprak motifleri işlenmiştir. Benzer şekilde, kahverengi zeminli kenarsuyundaki desenler de iki renk altınla işlenmiştir.
İmzası ve tarihi	: <i>“Harrerehu el-Hacc, es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu velivalideyhi, âmîn”</i> 1323/1905-1906
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

Resim 122: 1323 tarihli hilye, (M. Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 38	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 107x74,5 cm İç: ?
Açıklamalar	: Büyük boyda bir hilyedir. Dolayısıyla büyük boy hilyelerde genel olarak gözlenen “Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” mealindeki Hadis-i Şerif, etek kısmının altında yer almaktadır.
Tezyinatı	: Müzehhibi bilinmemektedir. Yazı alanı etrafındaki tüm boşluklar ve koltuklar barok rokoko üslubunda desenlerle bezenmiştir. Bu bölgede metnin satır aralarında olduğu gibi, zemin altındır. Bulunduğu yere göre farklı ebatlardaki durakların tümünün etrafı aynı desenle müzehhebdir ve orta kısmında dairesel biçimde mühr-i şerif metni yer almaktadır. Bordo zeminli arasuyuna altın ile bitkisel bir işleme yapılmıştır. Çivit mavisi ve genişçe dış pervaz zemini üzerinde de yine birkaç renk altının kullanımı ile bitkisel motiflerin oluşturduğu bezemeler mevcuttur.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Bende-i âl-i abâ es- Seyyid Hasan Rıza</i> ” 1323/1905-1906
Bulunduğu Yer / Kaynak	: SSM, Env. nr. 140-0113

Resim 123: 1323 tarihli hilye, (SSM, nr.140-0113)

Eser 39	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 47x37 cm İç: ?
Açıklamalar	: Orta boyda bir hilyedir. Nohudî tonda âharlı kağıt üzerine is mürekkebi ile yazılmıştır.
Tezyinatı	: Müzehhibi bilinmemektedir. ²⁴³ Yazı alanında zer-ender-zer tarz ve klasik tezhibe bir yakınlık çabası gözlenirse de, arasuyu ve dış pervaz klasikten oldukça uzak bir üslupta tezhiblenmiştir. Barok-rokoko bezemelerin mevcut olduğu bu bölgelerde genel olarak altın tonları hakimdir. Hilâl sıvama altındır ve duraklar müzehhebdir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Nemekahu el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza ğufira lehu</i> ” 1323/1905-1906
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Özel Koleksiyon (Kerem Kıyak Ve Mustafa Balcı Koleksiyonları)

---

²⁴³ Bu hususu ve hilyenin tezhibi ile ilgili görüşünü, M. Uğur Derman şu şekilde ifade etmiştir: “ Ömrü boyunca küçük büyük her boyda bir çok hilye-i şerif yazmayı kendisine mânevî bir zevk edinmiş olan Hasan Rıza Efendi'nin bu orta boy hilyesine alafrağa bezemeyi kim revâ görmüştür, bilinmiyor.”, Bkz. M.Uğur Derman, **Harflerin Aşkı, Kerem Kıyak Ve Mustafa Balcı Koleksiyonlarından**, İstanbul, Aralık 2014, s. 350

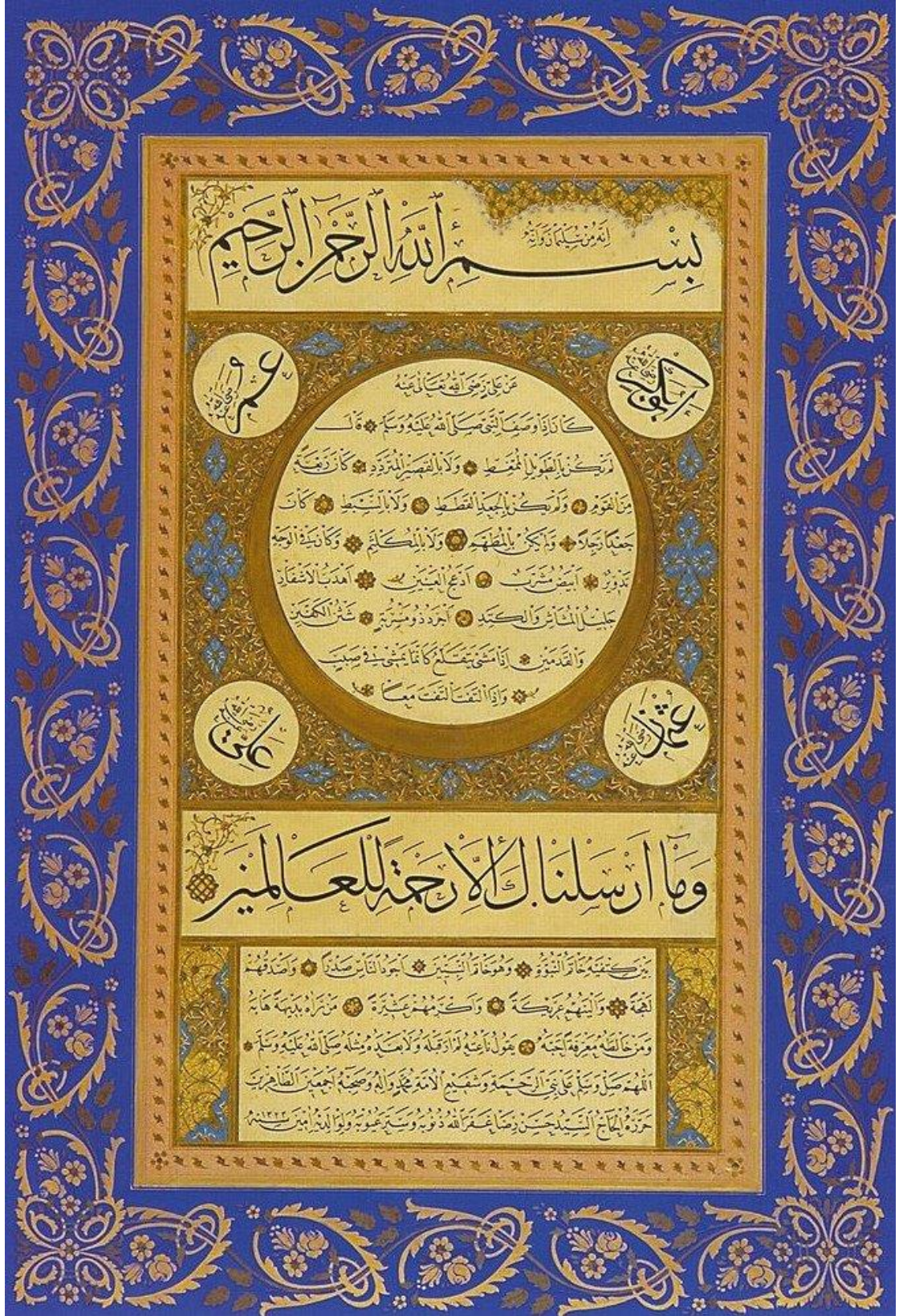
Resim 124: 1323 tarihli hilye, (Özel koleksiyon)

Eser 40	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 58x40,5 cm İç: ?
Açıklamalar	: Orta boy bir hilyedir. ²⁴⁴ Krem renkli âharlı kağıt üzerine is mürekkebi ile yazılmıştır.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası yoktur. Yazı alanındaki boşluklar klasik tarzda, mavi zeminli kenarsuyu barok-rokoko üslupta iki renk altın kullanılarak bezenmiştir. Hilâl sıvama altınlıdır ve duraklar mücevher durak formundadır
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc, es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu velivalideyhi, âmîn</i> ” 1323/1905-1906
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Antik A.Ş. fotoğraf arşivi

---

²⁴⁴Görüntü kalitesi biraz düşük olan hilyeye dair görsel ve bilgilere <http://hattatlarimiz.blogspot.com.tr/2015/11/hasan-rza-efendi.html> ve http://jottoc.blogspot.com.tr/2008_07_01_archive.html (E.T. 28.08.2015) adreslerinden ulaşılmıştır. Bu adreslerin ikincisinde hilye görüntüsünün Antik A.Ş. arşivinden temin edildiği bilgisi yer almaktadır.

Resim 125: 1323 tarihli hilye (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)

Eser 41	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 48x34 cm İç: ?
Açıklamalar	: Orta boydaki hilye, krem renkli âharlı kağıt üzerine is mürekkebi ile yazılmıştır. Rıza Efendi'nin sağlam eli bu hilyesinde de göze çarpan bir hususiyet olmaya devam etmektedir.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmayan bu hilye de dönemin klasikten uzaklaşan tezhib anlayışının tesirinde bezenmiş olup, yazı bölgesinde yer alan boşluklar, koltuklar dahil kahverengi zemin üzerine iki renk altınla işlenmiştir. Hilâl sıvama altınlıdır ve büyüklü küçüklü altın duraklar şeşhane formdadır. Koyu lacivert zeminli dış pervazda da, altının kullanıldığı geometrik ve bitkisel karakterli motiflerin geçişli bir biçimde bir arada olduğu bir kompozisyon uygulanmıştır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc, es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu velivalideyhi, âmîn yâ muîn</i> ” 1325/1907
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Artam Antik A.Ş. 284. Müzayede Kataloğu, Lot No: 97

Resim 126: 1325 tarihli hilye (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)

Eser 42	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: Eserin yalnızca görseline ulaşılmıştır. Dolayısıyla daha fazla bilgi edinilememiştir. Ancak orta boyda bir hilye olduğu sanılmaktadır.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmayan hilyenin yazı alanı boşlukları klasik tarzda, dış pervazı ise rokoko üslupla bezenmiştir. Sivama altın hilâlin etrafında ve koltuklarda lacivert zeminli uygulamaların yanı sıra ağırlıklı olarak rûmîler, ince yapraklar ve penç motiflerinin yer aldığı zer-ender-zer bezemeler gözlenmektedir. Duraklar mücevher formdadır. Arasuyuna serpme biçimde yapraklar işlenmiştir. Kahverengi kenar suyunda birkaç renk altınla işlenen üzüm yaprağı, salkım ve başak motifli bir kompozisyan yer almaktadır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc, es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu velivalideyhi, âmîn yâ muîn</i> ” 1325/1907
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Taşkale ve Gündüz, Hat Sanatında Hilye-i Şerîfe, s.222

Eser 43	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 47x35 cm İç: ?
Açıklamalar	: Orta boya yakın ebatlardaki hilye açık nohudî tonda âharlı kağıda is mürekkebi ile yazılmıştır. Hasan Rıza Efendi'nin yazı üslubunun nefâseti bu hilyesinde de görülmeye değer bir kıymettir.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmayan hilyenin tezhibi, maalesef yazıya yakışır nisbette özenli değildir. Yazı alanındaki boşluklar kahverengi zemin üzerine rokoko tarzı altın gül buketleriyle bezenmiştir. Hilâl sıvama altındır ve duraklar şeşhane formdadır. Kıvrımlı altın yaprak motiflerinin işlendiği arasuyunu takip eden açık yeşil zeminli dış pervaza, lacivert ve kırmızı renklerin de serpiştirildiği zer-efşan uygulamasının yapıldığı görülmektedir.
İmzası ve tarihi	: <i>“Harrerehu el-Hacc, es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu velivalideyhi, âmîn yâ muîn”</i> 1325/1907
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Alif Art, Osmanlı ve Karma Sanat Eserleri Müzayedesi Kataloğu, 06.05.2012, Lot No: 495

Resim 128: 1325 tarihli hilye, (Alif Art fotoğraf arşivi)

Eser 44	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: Eserin yalnızca görseline ulaşılmıştır. Dolayısıyla daha fazla bilgi edinilememiştir. Ancak orta boyda bir hilye olduğu sanılmaktadır.
Tezyinatı	: Hilye, tamamen klasik anlayışa göre bezenmiştir. ²⁴⁵ Yazı alanı boşluklarının lacivert zemini üzerinde hatâyî grubu çiçekler, altın yapraklar ve kapalı form rûmî motiflerinin hakim olduğu bezemeler görülmektedir. Hilâlin altın zeminin üzeri işlenmiştir. Müzehheb duraklar şeşhane ve pençhane formlarındadır. Altın cetvellerin ortasında yer alan arasuyuna zencerek işlenmiştir. Kırmızıya çalan bir tondaki kenarsuyu zeminine ise halkârî bezemesi uygulanmıştır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc, es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu velivalideyhi, âmîn</i> ” 1328/1910
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Taşkale ve Gündüz, Hat Sanatında Hilye-i Şerîfe, s.223

---

²⁴⁵ Fotoğraf, ve hilye ölçüleri için ,Bkz. Taşkale, Gündüz, *Hat Sanatında Hilye-i Şerife*, s.223; Görselin temin edildiği kaynak eserde müzehhibinin Rikkat Kunt (1321/1903-1407/1986) olduğu yazmaktadır. Ancak levhanın fotoğrafta görünen kısmında imza yer almamaktadır.

Resim 129: 1328 tarihli hilye, (Özel koleksiyon)

Eser 45	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	:Eser görseli, hilyeye yeniden tezhib veya restore çalışması yapılmak üzere olduğunu düşündürmektedir ve hakkında başkaca bilgiye ulaşılamamıştır. Buna rağmen eserin mevcudiyetinin tespiti bakımından çalışmaya dahil edilmiştir.
Tezyinatı	: Mevcut görsel bezemesizdir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc, es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu velivalideyhi, âmîn</i> ” 1328/1910
Bulunduğu Yer / Kaynak	: http://www.kuranlulfet.com/hasan-riza-efendi/ (E.T. 20.08.2014)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
إِنَّهُ مِنْ سَيِّدِكُمْ وَرَائِهِمُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ
كَانَ إِذَا وَصَّفَ لِي سَيِّدَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ * قَالَ *
لَمْ يَكُنْ بِالطَّوِيلِ الْمَقْطُوعِ * وَلَا بِالْقَصِيرِ الْمُرْتَدِّدِ * كَانَ زَيْجًا
مِنَ الْقَوِيمِ * وَلَا يَكُنْ بِالْجَعْبِ الْمَقْطُوعِ * وَلَا بِالسَّبِطِ * كَانَتْ
جَعْفًا رَجُلًا * وَلَا يَكُنْ بِالْبَطِيحِ * وَلَا بِالْبَكْلَمِ * وَكَانَ يَدُ الْوَجْهِ
تَدْوِيرًا * أَبْصُرْ مُشْتَرِكًا * أَحَدٌ عَنِ الْبَيْتِ * أَعْدِيًّا لِالشَّفَارِ
حَلِيلَ الشَّارِ وَالْحَكِيدِ * أَحْمَدُ وَمُسْتَبْرِكُ * شَرُّ الْكَهْزِ
وَالْقَدَمِزِ إِذَا مَشَى يَتَقَلَعُ كَأَنَّ بَشِيئَةً صَبِيحًا
وَإِذَا تَقَفَ انْقَطَعَ مِثْلًا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

بَرَكَاتِهِ خَاتَمُ النَّبِيِّ * وَهُوَ خَاتَمُ النَّبِيِّينَ * أَحْوَدُ النَّاسِ صِدْقًا * وَأَصْدَقُهُمْ
لِجَهَّةً * وَالسُّهْمُ عَرَبِيَّةٌ * وَأَكْرَمُهُمْ عَشِيرَةٌ * مَنْ رَأَى يَدِيَّهَ هَائِبَةً *
وَمَنْ خَالَطَهُ مَعْرِفَةً الْجَنَّةَ * يَقُولُ نَاعَتُهُ لَمَّا رَقَبَلَهُ * وَلَا تَعُدُّهُ مِثْلَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى نَجْوَى الرَّحِيمَةِ * وَشَفِّعْ بِنِعْ أَمَّةِ مُحَمَّدٍ * وَوَصِيحِهِ أَمِيرِ الظَّالِمِينَ *
عَرَّزَهُ الْبَاقِ السَّيِّدِ جَسَدِهِ صَاحِبِ فِرَاقِ اللَّهِ * ذُو قُوَّةٍ وَسَيِّدِ عِيُونِهِ * وَلَوْلَا لَدَيْهِ أَمِيرُ الشُّرَاةِ

Resim 130: 1328 tarihli hilye, (Kur'anla Ülfet Platformu web sitesi)

Eser 46	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: Orta boydaki bu hilye, Rıza Efendi’ni olgun dönemine tekabül eden yazısı ve ince bir işçilikle klasik tezhibin tüm unsurlarını barındıran bezemesi ile hayranlıkla seyredilmeye değer bir eserdir.
Tezyinatı	: Hilye günümüz tezhib sanatçılarından Arda Çakmak tarafından tamamen klasik üslupta bezenmiştir. (İmza tarihi: 1432/2011) Desen kompozisyonunda, renk dengesi ve motifler bakımından tezhib bütünlüğüne oldukça başarılı bir şekilde riayet edildiği gözlenmektedir. Baş makam ve âyet satırlarının yer aldığı dikdörtgen bölümlere, genellikle rumî motifli köşebendler işlenmiştir. Birkaç ton altının kullanıldığı göbek hilâlinde, orta bağlarla geçişlerin yapıldığı çift tahrir uygulamalı paftalar yer almaktadır. Hilâlde daralarak devam eden bu paftalar, arasuyunda düz bir şekilde kendini göstererek kitabeli zencerek formuna güzel bir örnek teşkil etmiştir. Benzer şekilde, hilâl etrafındaki lacivert zeminli desenlerdeki motifler ile dış pervazda ve şemse desenli koltukların orta kısımlarındaki motifler bütünlük göstermektedir. Şeşhane formda ve birkaç ton altının kullanımı ile desenlendirilen birbirinden farklı müzehheb duraklar oldukça zariftir. Klasik tezhibin vazgeçilmezleri olan penç, yaprak, hatayî, çift tahrir ve rumî motiflerinin, altın tonları ve laciverdin dengeli dağılımı ile birleştiği bu zarafet timsali hilye, dış pervazda yer alan nefis tığ örnekleri ile de adeta taçlandırılmıştır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc, es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu âmîn</i> ” 1330/1912
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

Resim 131: 1330 tarihli hilye, (M. Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 47	: Hilye-i Şerîfe
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 61x43 cm İç: ?
Açıklamalar	: Orta boyda bir hilyedir. Tarih kaydı bulunmayışına rağmen, yazı ve eserdeki yıpranmışlıklar bakımından Rıza Efendi'nin erken dönemli hilyelerinden biri olduğunu düşünmek mümkündür. Sülüs satırların kağıt rengi, nesih satırlara göre biraz daha açık tonlu olduğu görülmektedir.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmamaktadır. Bitkisel motifli bezemeleri klasik anlayıştan uzak bir tarzdadır. Beyne's-sütûrlü yazı sahasındaki boşlukların mavi zemini üzerindeki motifler, oldukça zevksiz ve acelece yapılmış gibidir. Hilâl sıvama altındır, duraklar şeşhane formdadır. Dış pervaza sonbahar mevsimini anımsatan, pastel tonlarda yaprak motiflerinin ağırlıkta olduğu bir kompozisyon uygulanmıştır.
İmzası ve tarihi	: <i>“Harrerehu hâdimu 'ş-şer'i ve'l fukarâi es- Seyyid Hasan Rıza min tilâmizi es-Seyyid Mehmed Şefik, ve hüve min tilâmizi es-Seyyid İzzet Mustafa el-ma'rûf bi reisü'l ulemâ”</i> (Tarih kaydı yoktur)
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Alif Art Genç Sanatçılar ve Osmanlı&Karma Sanat Eserleri Müzayedesı Kataloğu, 11 Kasım 2012, Lot No: 716

Resim 132: Hasan Rıza Efendi'nin tarih kaydı bulunmayan hilyesi (Alif Art fotoğraf arşivi)

2.3. Levhalar

Celî yazının belli estetik kurallar kazanarak gelişmesi ile birlikte, mimari eserler dışında ev ya da iş yerlerine asılması maksadıyla revaç bulan levhacılık, hat sanatında son iki asırda -bilhassa Osmanlılarda- geniş yer tutan bir saha halini almıştır. Böylelikle âyet, hadis, yahut çok kıymetli kelime ve ibarelerin yalnızca okunması değil seyredilmesi imkanı da doğmuştur.²⁴⁶ Camlanıp, çerçevelenen tüm hüsn-i hatlar, levhalar grubuna dahil olsa da, bu bölümde daha çok Hasan Rıza Efendi'nin tespit edilen celî yazılarının yanı sıra bazı sülüs levhaları değerlendirilecektir. Ayrıca çerçevelenip levha formuna getirildiklerinden dolayı, birden çok kıt'anın yan yana ve alt alta getirilmesi suretiyle oluşturulmuş olan kıt'a levhaları da bu başlık altında ele alınmıştır.

Eser 48	: Levha
Yazı Türü	: Celî sülüs, sülüs
Ölçüsü	: 27,5x30,5 cm
Metni	: <i>“Yâ Hazreti Pir Osman-ı zi'n-nûreyn ez-zekî radiyallahahu anh”</i>
Açıklamalar	: Hasan Rıza Efendi'nin dört büyük İslam halifesinden üçüncüsü olan Hz. Osman'ın (r.a.) adını istifli bir şekilde yazdığı bu levha, onun sanat hayatının ilk evrelerindeki eserlerinden biridir. Krem rengi âharlı kağıda is mürekkebi ile yazılmıştır. Celî sülüs hattıyla yazılan ismin üst boşluklarında yer alan <i>“Allah ondan razı olsun”</i> anlamındaki <i>“radiyallahahu anh”</i> ibaresi ile <i>“temiz, arı”</i> anlamına gelen <i>“ez-zekî”</i> kelimesi sülüs hatla yazılmıştır.
Tezyinatı	: Altın cetvelli yazı alanınının farklı tonda altın zemini üzerine levhayı çepeçevre saran halkârî bezemesi

²⁴⁶ Derman, *Osmanlı Hat Sanatı*, s. 31; Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, s.45

yapılmıştır. Bu bezeme motiflerinin arasından ortabağlarla birbirine eklenen rumîli kıvrımların geçtiği görülmektedir.

İmzası ve tarihi : “*Ketebehu Hasan Rıza*” 1289/1872

Bulunduğu Yer / Kaynak : Maçka Mezat Antikacılık A.Ş. Müzayede Kataloğu, 9 Nisan 2000, İstanbul, Lot No: 223

Resim 133: Hasan Rıza Efendi'nin erken dönem celi sülüs bir istifi (Maçka Mezat Antikacılık fotoğraf arşivi)

Eser 49 : Levha

Yazı Türü : Sülüs

Ölçüsü : 59,0x33,8 cm

Metni	: “Her seherde besmeleyle açılır dükkanımız Hazreti İbni Mes’uddur pirimiz üstadımız” ²⁴⁷
Açıklamalar	: Levhanın Süleymaniye Kütüphanesine A.Süheyl Ünver tarafından verildiği, bu kütüphanede bulunan S.Ünver’in elyazması notlarında geçmektedir. Yine bu notlarda levhada adı geçen İbni Mes’ud’un şekercilerin pîri olduğu bilgisi yazılıdır. ²⁴⁸ Metin, nohudî tonda âharlı kağıt üzerine, altın cetvelle ayrılan iki satır halinde yazılmıştır.
Tezyinatı	: Oldukça sade görümlü levhada, bezeme anlamında sadece cetveller ve koyu yeşil zeminli dış pervazda bulunan zer-efşan uygulaması gözlenmektedir.
İmzası ve tarihi	: “Sevedehu Rıza” 1291/1874
Bulunduğu Yer / Kaynak	: SK, Env.nr. : 67

Resim 134: 1291 tarihli levha (SK, nr. 67)

²⁴⁷ Tasavvufî manasıyla ilk olarak H. III-IV. (M. IX-X.) yüzyıllarda Horasan sûfileri arasında kullanıldığı bilinen ve tarikatta hak yolu yolcusuna rehberlik eden velî kişilerin adlandırılmasında kullanılan bir terim olan pîr kelimesi, zamanla çeşitli meslek grupları, fütüvvet erbabı ve Ahî teşkilâtında her esnaf zümresinin ilk mânevî ustası ve zanaatkârı olan kişiler için de kullanılır olmuştur. Meselâ Hz. Âdem çiftçilerin, Hz. Nûh gemicilerin, Hz. İdrîs terzilerin, Hz. Dâvûd demirci ve zırhçıların, Hz. Lokmân hekimlerin, Selmân-ı Fârisî berberlerin, Ahî Evran debbâğ esnafının pîri sayılır. Hallâc-ı Mansûr hallaçların pîri kabul edilir. Eskiden esnaf arasında pîrin adının geçtiği, “Her seherde besmeleyle açılır dükkanımız / Hazret-i (Şâzelî’dir) pîrimiz üstadımız” beytinin levha olarak asılması bir gelenektir. Bkz. Safi Arpaguş, “Pir”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.34, İstanbul, 2007, s.273

²⁴⁸ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

Eser 50	: Kasîdetü'l Bürde Levhası
Yazı Türü	: Sülüs, nesih, rika'
Ölçüsü	: ?
Metni	: Mısırlı sûfî ve şair Muhammed b. Saîd el- Bûsîrî'nin (ö.695/1296) Hz. Peygamber (s.a.v.) için yazdığı 160 beyitten oluşan ünlü kasîdesi. ²⁴⁹
Açıklamalar	: Levha, Hasan Rıza Efendi'nin, yazısının olgunlaşmaya başladığı dönemlerinde iken yazdığı eserlerinden biridir ve toplam 42 adet sülüs-nesih kıt'anın yan yana ve alt alta getirilerek murakka' gerilmesi sonucu oluştuğundan, doğal olarak büyükçe ebatlı bir görünümündedir. Dış pervazın üst orta kısmında salâvât-ı şerîfe başlığı ile başlayan metin, birinci sırasında iki, diğer sıralarda dörder kıt'a olacak şekilde, on bir sıradan oluşmuştur. Kıt'aların her biri ise, bir sülüs iki nesih bir sülüs satır nizamındadır. Üst sırada yer alan iki kıt'anın sağındaki boşlukta Mekke (Kâbe-i Şerîf), solunda Medine (Ravza-i Mutahhara) minyatürleri yer almaktadır. Kasîde metni ikinci kıt'adan itibaren başlamakta, ilk kıt'anın sülüs satırlarında eûzü besmele, nesih satırlarında ise Rıza Efendi'ye has olduğu anlaşılan bir dua (mü'minlerin kalbinde sevilen birisi olmayı ve uzun yaşamayı dilediği bir dua) ve Yusuf sûresi 64. âyetinden bir bölüm yazılıdır. Eser; metni, yazısı, tezhibi gibi bir çok yönü ile hakkında çok daha geniş bilgiler verilebilecek mahiyette kıymetli bir hüsn-i hat örneğidir.
Tezyinatı	: Levhanın iç pervazının alt kısmında okunan bilgiye göre "Hüsnü" adlı bir müzehhib tarafından bezenmiştir. ²⁵⁰ Eserin tamamında rokoko tarzı bezeme hakimdir. Ancak bu tarzın, milli yorumları barındırma çabası içerisinde olduğu da gözlerden kaçmamaktadır. Birbirinden altın cetvellerle ayrılan kıt'aların tümünün koltuk kısımları,

²⁴⁹ Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l Bürde", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.24, İstanbul, 2001, s.568,569

²⁵⁰ Zübeyde Cihan Özsayiner, "19. Yüzyılda Bir Hat ve Tezhip Örneği, Hasan Rıza'nın Kasîde-i Bürdesi", Antik ve Dekor, S.8, İstanbul, Ekim Kasım 1990, s.116; Eserde müzehhib imzası bulunan Hüsnü Efendi, 19. yüzyılın meşhur müzehhiblerinden ve devrin önde gelen hattatlarının eserlerinde imzası bulunan, aynı zamanda ressam ve çiçek ressamı olarak da tanınan bir sanatkâr olan Hüsnü Efendi olsa gerektir. Dönemin yaygın bezeme anlayışı olan rokoko tarzına milli yorumlar tatbik etmeye çalıştığı da Hüsnü Efendi'nin bilinen özellikleri arasındadır. Bkz. F.Çiçek Derman, "Osmanlı Asırlarında Üslûp Ve Sanatkârlarıyla Tezhib Sanatı", Yeni Türkiye Dergisi: 701 Osmanlı Özel Sayısı IV, Kültür ve Sanat, S.34, Temmuz-Ağustos 2000, s.630-634

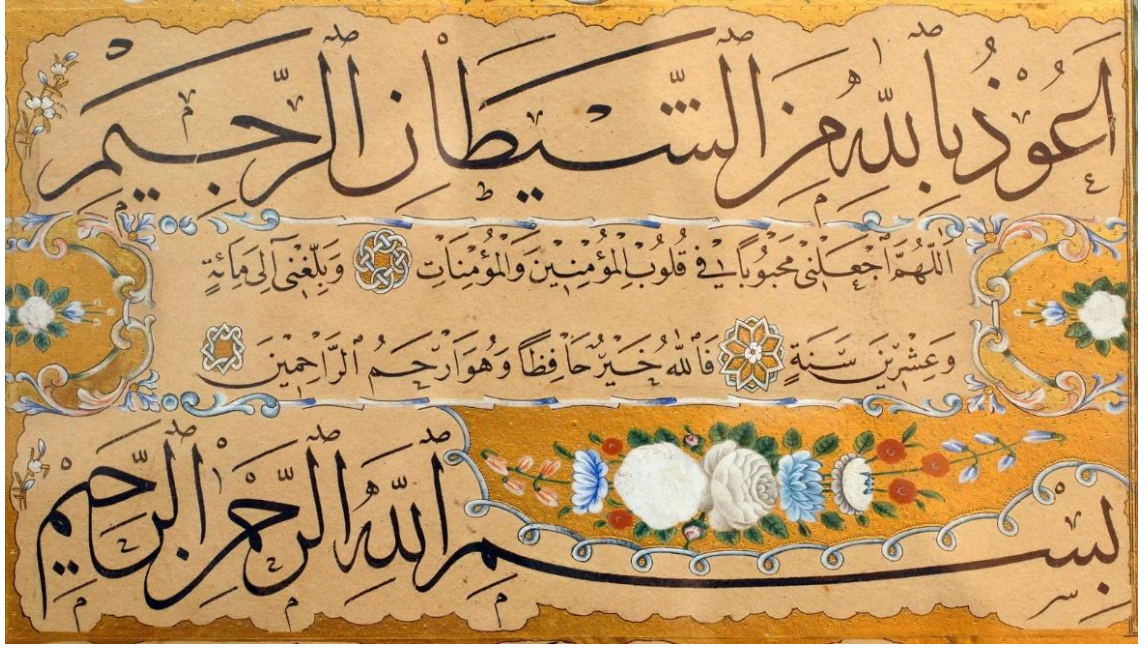
altın zemin üzerine beyaz gül motiflidir ve kıt'a satırlarında yer alan duraklar oldukça stilize ve birbirini tekrarlamayan şekilde özenli olarak bezenmiştir. Mavi zemin üzerine altın zikzaklar ve yaprakların dolandığı iç pervazı, kırmızı zemin üzerine altın, mavi ve yeşil renklerin kullanıldığı rokoko buketleriyle bezenmiş dış pervaz takip etmektedir.

İmzası ve tarihi : “*Hâk-i pâ-yi evliyâ es-Seyyid Hasan Rıza*” 1297/1879

Bulunduğu Yer / Kaynak : Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi, Env. nr. 565

Resim 135: Kasidetü'l Bürde (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi)

Resim 136: Levhada yer alan 1. kıt'a (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi)

Resim 137: Levhada yer alan son kıt'a (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi)

Resim 138: Hasan Rıza Efendi'nin imzasının yer aldığı levha kesiti (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi)

Eser 51	: Levha
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, rika'
Ölçüsü	: 127x88 cm
Metni	: Kur'an-ı Kerim'in 91. sûresi olan " <i>Şems Sûresi</i> "nin tamamı ve Türkçe meali
Açıklamalar	: Muhakkak besmele satırı ile başlanılıp, âyetlerin sülüs, mealin rika' hattı ile yazılı olduğu bu levha şekilsel özellikleri bakımından Rıza Efendi'nin sıradışı eserlerinden biridir. Farklı uzunluklarda yedi satırdan ibaret olan sülüs hatlı kısımda satırların ikisi diğerlerine

göre biraz daha kalın bir kalemle yazılmıştır. Rıza Efendi'nin işlek rika' yazısına da iyi bir örnek teşkil etmekte olan meal satırları, âyet satırlarının hemen altında yer almaktadır. Sûrenin bitiminde yer alan satırda, “*Yüce Allah doğru söylemiştir ve O'nun resulü mesajını (doğru) iletti*” anlamına gelen “*Sadakallâhu'l-azîm ve belleğa resûlühü'l-kerîm*” sözü sülüs hatla yazılmıştır. Bu sözün iki yanındaki tezhibli alanlar içerisinde simetrik ve beyzî biçimde istifli ketebe kaydı bulunmaktadır.

Tezyinatı

: Yazı sahasında, beyne's-sütûrlü olduğu da gözlenen satırların dışında kalan tüm boşluklar, altın zemin üzerine beyaz, mavi, yeşil, turuncu renklerin kullanıldığı rokoko üslûplu rengarenk buketler, kurdeleler ve kıvrımlı yaprak motifleriyle bezenmiştir. Durak boşluklarına, müzehhibin mahareti ile yazı ile bütünleşen bir tarzda bitkisel uzantıları olan durakların işlenmiş olması dikkat çekmektedir. Levhanın altın cetveller arasındaki iç pervazının mavi zeminine altın ile zikzaklı ve bitkisel motifli bir arasuyu işlenmiştir. Koyu kahverengi zeminli dış pervazın üzerinde ise farklı tonların kullanıldığı altın ile yine rokoko kıvrımlı bezemeler gözükmektedir. Müzehhib imzası bulunmamaktadır.

İmzası ve tarihi

: “*Ketebehu el- Hacc ez'afu'l ibâd es-Seyyid Hasan Rıza el-imâmu ve hoca-i hattî fî mûsıka-i hümayun, min tilâmizi es-Seyyid mîr Muhammed Şefîk ğafarallahu zünûbehuma velivalideyhima ve limen nazara fîhi, âmin.*” 1301/1883-1884

Bulunduğu Yer / Kaynak

: SSM, Env. nr. 130-0101

Resim 139: Levhadan bir satır detayı (SSM, 130-0101)

Resim 140: 1301 tarihli “Şems Süresi” (SSM, Env. nr. : 130-0101)

Eser 52	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: Çap: 45 cm
Metni	: <i>“Lâ İlâhe İllallah Muhammedü’r-Rasulullah, Tebahbah Yâ Muhammed Ente Heysûrun, Tevecceh Haysu Şi’te Feinneke Mensurun”</i>
Açıklamalar	: Mühr-i Şerif olarak bilinen bu metin, aynı istifin çok küçük çaptaki suretlerinin, Rıza Efendi’nin bazı büyük boy hilyelerindeki durak içlerinde yer alması sebebiyle daha evvel ele alınmıştı. ²⁵¹ Levha, Rıza Efendi’nin müdevver istifli nadir, nitelik bakımından ise nadide bir eseridir. Altın varaklı, kabartma bitkisel dekorlu ve madalyonlu çerçevesi ile de oldukça gösterişli bir görünümündedir.
Tezyinatı	: Müzehhibi imzası bulunmamaktadır. İç pervazda altın zencerekler arasında koyu zemine yine altın ile yaprak ve gonca motifli bir arasuyu işlenmiştir. Bordür kısmının bordo zemininin üzerinde ise altının beraberinde yeşil ve lacivert renklerin kullanıldığı rokoko üsluplu bir tezyinat gözlenmektedir.
İmzası ve tarihi	: <i>“Ketebehu Hasan Rıza”</i> 1306/1888
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Artam Antik A.Ş., 286. Müzayede Kataloğu, Lot No: 67

---

²⁵¹ Bkz. 30, 35 ve 38 numaralı eserler

Resim 141: 1306 tarihli levha (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)

Eser 53	: Levha
Yazı Türü	: Celi sülüs
Ölçüsü	: 52x78 cm
Metni	: “ <i>Nâm-ı Ahmed nüsha-i icâde Bismillah’dır</i> <i>İki şakk olmuş yed-i i’câz ile bir mâhdır.</i> ” ²⁵²
Açıklamalar	: Dizeler, krem renkli âharlı kağıt üzerine is mürekkebi ile satır nizamında istiflenmiştir.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası yoktur. Satırların araları altın cetvellerle ayrılmıştır. Siyah zeminli dış pervazına penç ve hatâyî grubu motiflerle halkârî uygulaması yapılmıştır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Ketebehu Hasan Rıza</i> ” 1307/1890
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Artam Antik A.Ş. 270. Müzayede I. Bölüm Kataloğu, Lot No: 49

Resim 142: 1307 tarihli levha (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)

²⁵² Bu dizeler, 19. Yüzyılın ikinci yarısının önde gelen fikir ve edebiyat adamlarından Namık Kemâl'in (1840-1888) bir gazelinin başlangıç kısmında yer alan iki beyitten alınmıştır. Alıntının yapıldığı iki beyit ise şu şekildedir: “Nâm-ı Ahmed nüsha-i icâde Bismillah’dır, Pençe-i âl-i abâ aynıyla bir Allah’dır, Asumân-ı vahdete nûr-ı imâmeyn-i güzîn, İki şakk olmuş yed-i i’câz ile bir mâhdır” ; Bkz. Önder Göçgün, **Namık Kemâl’in Şairliği ve Bütün Şiirleri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 219,220

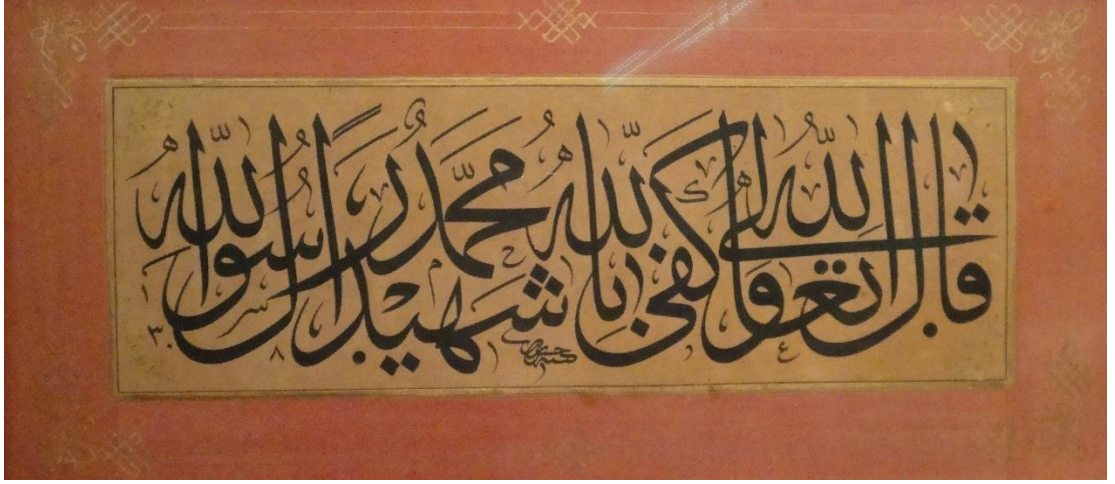
Eser 54	: Levha
Yazı Türü	: Celî sülüs
Ölçüsü	: 25,5x54 cm
Metni	: “ <i>Kâlellahu Teâlâ: Ve kefâ billâhi şehîda, Muhammed Resûlullah</i> ” (Fetih Sûresi’nin 28. âyetinin sonu ile 29. âyetinin başı)
Açıklamalar	:“ <i>(Buna) şâhit olarak da Allah yeter, Muhammed Allah’ın Resûl’üdür.</i> ” ²⁵³ mealindeki âyetlerin yer aldığı bu levha, Hasan Rıza Efendi’nin celî istif bakımından başarılı eserlerinden biridir. ²⁵⁴ Buna mukabil levhaya layık görülen tezhib bu nisbette başarılı değildir.
Tezyinatı	: Müzehibi bilinmeyen levhanın, koyu pembe zeminli dış pervazı üzerinde, altın ile işlenmiş geometrik ve bitkisel motifli geçmelerin yer aldığı oldukça sade bir bezeme görülmektedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Ketebehu Hasan Rıza</i> ” 1308/1891
Bulunduğu Yer / Kaynak	: TPV Koleksiyonu, Env. nr.: L0060 ²⁵⁵

---

²⁵³ Feyizli, *Feyz’ül Furkân Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meali*, Feth/ 28,29

²⁵⁴ Levhanın, 1989 yılında, Rıza Efendi’nin torunu olan Sitâre Gökmen’den (ö.2005) satın alınma yolu ile koleksiyona kazandırıldığı bilinmektedir. Bkz. Karagöz, “Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu’ndaki Levhalar ve Resimler”, s.266

²⁵⁵ Karagöz, “Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu’ndaki Levhalar ve Resimler”, s.265

Resim 143: Celî sülüs âyet-i kerime (E.İlter fotoğraf arşivi)

Eser 55	: Levha
Yazı Türü	: Celî sülüs
Ölçüsü	: 38x50 cm
Metni	: “Çün lütf-u Hakk vücûd-u mezâhürde müstetir <i>Bir veche nâzır Hakk bakalım ne gösterir</i> ”
Açıklamalar	: Âharlı nohudî tonda kağıt üzerine is mürekkebi ile yazılan levhada, nesih yazıdaki muktedirliği iyi bilinen Hasan Rıza Efendi'nin, celî sülüs yazıda da hatırı sayılır bir el kudretine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca bu levhaya, Rıza Efendi'nin, Kadıasker ekolünün iyi bir temsilcisi olduğunu gösteren eserlerinden biri nazarı ile de bakılabilir.
Tezyinatı	: Müzehhibi bilinmeyen levhanın satır arası ve iç pervazı, altın cetveller arasında zikzaklı yaprakların işlendiği bir su ile çerçevlenmiştir. Dış pervazının ise mavi zemin üzerine altın rokoko sarmalları ve çiçek buketleriyle tezyin edildiği görülmektedir.
İmzası ve tarihi	: “Ketebehu Hasan Rıza” 1310/1892
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Alif Art Özel Koleksiyonlar Müzayedesi Kataloğu, 19 Şubat 2012, Lot No: 133

Resim 144: 1310 tarihli levha (Alif Art A.Ş. fotoğraf arşivi)

Eser 56	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: 40,5x36,5 cm
Metni	: “Sanman ki eder âleme her bâr telgraf <i>Sür'atde kemâlâtını izhâr telgraf</i> <i>Heb vahdet-i eşyâyı eder remz ile tefhîm</i> <i>Dikkatle bak ey tâlib-i esrâr telgraf”</i>
Açıklamalar	: Bir iletişim aracı olan telgraftan ibret ve hikmet nazarı ile söz edilen ve sözlerinin kime ait olduğu tespit edilemeyen bu dörtlüğü, tasavvufî kişiliği ile de bilinen Hasan Rıza Efendi'nin, istifleyip yazmasına şaşılmasa gerektir. Ayrıca

dörtlüğün Rıza Efendi'nin pederinin posta müdürlüğü vazifesi ile de ilgisi olması muhtemeldir. Kağıdı ve tezyinatında yıpranmışlıklar gözlenen levha, bunlardan daha fazlaca yıpranmış ahşap bir çerçeve içerisinde korunmaktadır.

Tezyinatı : Müzehhibi bilinmemektedir. Satır araları ve yazı çevresi altın cetvellidir. Mavi zeminli dış pervazı altın rokoko sarmalları ile bezenmiştir.

İmzası ve tarihi : “ *Sevvedehu Rıza* ” 1316/1898

Bulunduğu Yer / Kaynak : SK, Env. nr. 68

Resim 145: 1316 tarihli levha (SK, nr. 68)

Eser 57	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: 34,5x25,5 cm
Metni	: Fatiha Sûresi (Kur'an-ı Kerîm 1-5)
Açıklamalar	: Âharlı kağıt üzerine, is mürekkebi ile altı satır halinde yazılan levha, duyulan ihtiyaç üzerine günümüze yakın bir zamanda restore edilmiştir.
Tezyinatı	: Satır araları ve yazı etrafı altın cetvellidir. Yazıyı çevreleyen cetveli takiben, siyah renk ile üçüplük rumîli zencerek işlenmiştir. Dış pervazının bezemesiz bırakıldığı gözlenen levhanın, iç pervaz işlemesi üzerinde A.Süheyl Ünver'e ait bir müzehhib imzası bulunmaktadır. İmza metni ve tarihi şu şekildedir: <i>“Resemehu Süheyl, türâb-ı akdâm-ı Hazreti Abdülaziz Mecdî” 8 Muharrem 1341/31 Ağustos 1922</i>
İmzası ve tarihi	: <i>“Rıza”</i> 1318/1900-1901
Bulunduğu Yer / Kaynak	: TPV Koleksiyonu, Env. nr. L.0061 ²⁵⁶

---

²⁵⁶ Karagöz, “Türketrol Vakfı Koleksiyonu'ndaki Levhalar ve Resimler”, s.267

Resim 146: Levhannın restorasyon öncesi görüntüsü (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Resim 147: 1318 tarihli levhannın yazı ve kağıt restorasyonu sonrası görüntüsü (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 58	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: 60x45 cm
Metni	: <i>“Etme recâ’ tâli’e çünkü sana nâz eder</i> <i>Sen de âna eyle nâz belki daha az eder”</i>
Açıklamalar	: Anlam bakımından kelâm-ı kibar grubuna dahil edilebilecek manzum bir ibaredir. İki satırdan oluşan levhanın, aynı tarihli ve kelimelerinin ikisi arasında küçük bir yer değişikliği yapılması suretiyle yazılan bir eşi daha vardır. ²⁵⁷ Rıza Efendi’nin bazı celî yazılarına kıyasla ve üzerinde hafifçe görülebilen kurşun kalemle çizilmiş satır çizgilerinden hareketle yazının bir kalıp veya bir hazırlık çalışması olabileceği düşünülebilir. Buna mukabil A. Süheyl Bey’in notları arasında, Rıza Efendi’nin, babası Mustafa Enver Bey’e bu metnin aynını içeren bir yazıyı yazıp verdiği bilgisi geçmektedir. ²⁵⁸ Notlarda adı geçen levha, onun arşivi ile birlikte Süleymaniye Kütüphanesine geçen bu levha olsa gerektir.
Tezyinatı	: Satır arası altın cetvellidir. İç pervazda bulunan altın cetveller arasına ince şerit halinde, daha genişçe tutulan dış pervaza ise şal ebrulu kağıt yapıştırılmıştır.
İmzası ve tarihi	: <i>“Ketebehu Hasan Rıza”</i> 21 Ramazan 1318/12 Ocak 1901
Bulunduğu Yer / Kaynak	: SK, Env. nr. 65

²⁵⁷ Artı Mezat Antikacılığın, 30.04.2006 tarihli müzayede kataloğunda 86 lot numarasında izlenen, 28x46 cm ebatlı ve tezhibli olan bu eserdeki metin: *“Etme recâ’ tâli’e belki sana nâz eder, Sen de âna eyle nâz çünkü daha az eder”* şeklindedir.

²⁵⁸ Ünver, *Hasan Rıza Efendi Dosyası*, SK, nr.27

Resim 148: 1318 tarihli levha (SK, nr. 65)

Eser 59	: Levha
Yazı Türü	: Celî sülüs
Ölçüsü	: 45,6x42,2 cm
Metni	: “ <i>Kâle Hassân ’ibnü Sâbit Radyallahu anha: Ve ahsene minke lem tera kattu aynun Ve ecmelü minke lem telidi ’n-nisâu Hulikte müberraen min külli aybin Ke enneke kad hulikte kemâ teşâü</i> ”
Açıklamalar	: Beş satır halinde âharlı kağıda is mürekkebi ile yazılan ve Peygamber Efendimiz (s.a.v.) dönemi İslâm şairlerinden Hassân b. Sâbit (r.a.)’a ait olan Arapça dördlüğün anlamı şu şekildedir: “ <i>Görmedi senden güzel bir cism-i alî gözlerim, Etmedi senden güzel tevlid evlad bir ana, Ayb ü noksandan müberrasın Resûlullah sen, Sanki arzu ettiğin hilkatte halketmiş Hüda</i> ” ²⁵⁹

²⁵⁹ <http://www.yasarkandemir.com/makaleler-guzeller-guzeli-323.html> (E.T. 15.10.2016)

Tezminatı : Müzehhibi bilinmeyen levhanın siyah zeminli dış pervazının üzeri, altın kullanılarak, yoğunluğun köşelerde yer aldığı, geometrik ve bitkisel motifli geçmelerle tezmin edilmiştir. Satır araları altın cetvellidir.

İmzası ve tarihi : “Rıza” 25 Ramazan 1318/16 Ocak1901

Bulunduğu Yer / Kaynak : TPV Koleksiyonu, Env. nr. L.0062²⁶⁰

Resim 149: Arapça bir şiir (E. İlder fotoğraf arşivi)

²⁶⁰ Karagöz, “Türkpötröl Vakfı Koleksiyonu’ndaki Levhalar ve Resimler”, s.269

Eser 60	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: 37,5x29 cm
Metni	: Fatiha Sûresi
Açıklamalar	: Yazısı ve tezyinatı bakımından pek de kalite kaybı yaşamadan günümüze ulaşan levha, sadeliğinin yanı sıra asil ve zarif bir görünüme sahiptir. Açıklı koyulu nohudî tonlu âharlı kağıt üzerine is mürekkebi ile altı satır halinde yazılmıştır. Levhanın istifine bakıldığında, Hasan Rıza Efendi'nin, Mustafa Râkım'ın 1223/1808 tarihli meşhur Fatiha'sını tamamen taklit etmekten ziyade kendine has bazı stilistik değişiklikler yaparak yazdığı gözlenmektedir. ²⁶¹
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmamaktadır. Altın zeminli beyne's-sütûr uygulamalı yazı alanı boşluklarına, iğne perdahtı ile ayrı bir ışıltı kazandırılmıştır. Altın cetveller arasındaki arasuyuna altın yaprak motifleri işlenmiştir. Kenarsuyu bezemesinde ise hatâyî ve penç grubu motiflerle tahrirli halkârî uygulamasının yapıldığı görülmektedir.
İmzası ve tarihi	: “Rıza” 1318/1900-1901
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Abdul Rahman Al Owais Koleksiyonu

---

²⁶¹ M.Uğur Derman, **Eternal Letters** “From the Abdul Rahman Al Owais Collection of Islamic Calligraphy, Sharjah”, (Translated by Dr. Irvin Cemil Schick), Mas Matbaacılık, İstanbul, 2009, s.224

Resim 150: Fatiha Sûresi (M. Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 61	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 71x85 cm
Metni	: Arapça tasavvufî sözler
Açıklamalar	:Endülüslü Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden Muhyiddîn İbnü'l Arabî'nin (ö.543/1148) Fütuhât-ı Mekkiyye adlı eserinden beyitlerin yazılı olduğu anlaşılın eser, bir sülüs iki nesih bir sülüs satır düzendeki on iki kıt'adan oluşmuştur. Hasan Rıza Efendi'nin yazı olgunluğunun gözlenebildiği seçkin eserlerinden biridir. Her kıt'ada yer alan nesih satırlar, o kıt'anın sülüs satırları ile aynı metin içeriğindedir.
Tezvinatı	: Müzehhib imzası tespit edilemeyen eserin kıt'alarının her biri ayrı ayrı desenlerden oluşan koltuk bezemeleri klasik üslupludur. Kıt'a aralarına ince bir arasuyu işlendiği, açık krem zeminli dış pervaza ise boyalı halkârî uygulaması yapıldığı görülmektedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Sevedehu el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza...</i> ” 1318/1900
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Artam Antik A.Ş., 265. Müzayede Kataloğu, Lot No: 84

Resim 151: 1318 tarihli kıt'alar levhası (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)

Eser 62 : Levha

Yazı Türü : Sülüs

Ölçüsü : 30,5x27,5 cm

Metni : “Salâten Tüncînâ”

Açıklamalar : “Salât-ü Münciye” veya “Salâten Tüncînâ” olarak bilinen bu dua aynı zamanda asırlardan beridir Hz. Peygamber’in (s.a.v.) manevi şahsiyetini selamlama ifadeleri olan salât-ü selamların en yaygın olanlarından biridir.²⁶² Nohudî renkte âharlı kağıt üzerine beş satır olarak yazılan bu levhada da, Rıza Efendi’nin diğer sülüs levhalarında olduğu gibi, istifin satır düzeninde yapıldığı

²⁶² Arapça olan bu duanın Türkçe anlamı için Bkz. Mehmed Zahid Kotku (Hazırlayan), **Seçme Dualar Ve Sıkıntılardan Kurtuluş**, İstanbul, 1993, s. 30

görülmektedir. Dairevi yahut beyzî istif denemeleri ile pek karşılaşılmayan Rıza Efendi'nin yazılarındaki bu tertibin, onun daha çok meşgul olduğu ve oldukça iyi bir mertebeye ulaştırdığı satır nizamlı bir yazı olan nesih hattıyla olan yoğun mesaisi ile ilişkili olabileceğini düşünmekte sakınca olmasa gerektir.

Tezyinatı : Satır aralarının ince, yazı kenarının ise biraz daha kalınca altın cetvel çekilmesinin dışında tezyini bir unsur görülmemektedir.

İmzası ve tarihi : “Ketebehu Hasan Rıza” 1319/1902

Bulunduğu Yer / Kaynak : SK, Env. nr. 66

Resim 152: Salât- Münciye yazılı levha (SK, nr. 66)

Eser 63 : Levha
Yazı Türü : Celî sülüs
Ölçüsü : 43,5x35,5 cm
Metni : Arapça kıt'a:

“Feva hakkihî le usellimenne li emrihî

Fî külli nâziletin vez'ziki hunnâkin

Musâ ve İbrâhîmu lemmâ sellemâ

Selemâ mine'l eğrâki ve el ehrâki”

Açıklamalar : Dörtlük, “Emrine teslîm olmam hakkıdır ki, başıma her ne zaman sıkıntı gelecek olsa Allah'a havale ederim, zira Mûsa ve İbrâhim teslim olduklarında boğulmaktan ve yanmaktan kurtulmuşlardır” mealindedir. Her birinin istifinde küçük farklılıklar bulunan bu dörtlüğün yazılı olduğu levhalardan toplam dört adet tespit edilmiştir. Bunların üç tanesi Süleymaniye Kütüphanesinde, altın yaldızlı düz ahşap çerçeveler içerisinde korunmaktadır ve hepsi de aynı tarihlidir. Aynı metnin, her biri küçük de olsa farklılıklar içeren satırlar halinde görülmesi, levhaların kalıpsız yazılmış olabileceğini düşündürmektedir.²⁶³

Tezyinatı : Satır araları ve yazı etrafı altın cetvellidir. Yazı sahası kenarındaki altın cetvellerin arası battal ebrusu ile, levhanın dış pervazı da hatip ebrusu ile murakka'lanmıştır.

İmzası ve tarihi : “Rıza” 1320/1902

Bulunduğu Yer / Kaynak : SK, Env. nr. 488

²⁶³ Bahsi geçen levhalardan SK'de bulunan bir tanesi daha 64 numaralı eser olarak çalışma kapsamına dahil edilmiştir. SK'den yalnızca görseli temin edilebilen ancak envanter kaydına ulaşılamayan üçüncü levha ile, Antik A.Ş. 265. Müzayede Kataloğunda 85 numaralı lotta görseli ile karşılaşılan dördüncü levha, aynı metin içeriği ve ebatları dahil benzer özellikleri nedeniyle incelenen eserler kapsamına alınmamıştır.

Resim 153: Arapça kıt'a (SK, nr. 488)

Eser 64	: Levha
Yazı Türü	: Celî sülüs
Ölçüsü	: 42,8x37,0 cm
Metni	: Arapça kıt'a (Bkz. 63 nolu eser)

- Açıklamalar : Tezyinatsız hali ve genişçe dış pervazı ile oldukça sade bir görünüm arz eden levhanın metninde yer yer tamir gerektiren kısımlar olduğu görülmektedir.
- Tezyinatı : Satır araları ve yazı etrafı altın cetvellidir.
- İmzası ve tarihi : “Rıza” 1320/1902
- Bulunduğu Yer / Kaynak : SK, Env. nr. 353

Resim 154: Arapça kıt'a (SK, nr. 353)

Eser 65	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: 28x33 cm
Metni	: Hadis-i Şerif

“Kâle resûlullâhi sallallâhu aleyhi ve selleme

Innel islâme nazîfun fetenezzâfû’

Feinnehu lâ yedhulu’l cennete illâ nazîfun”

Açıklamalar	: <i>“İslâm temizdir, öyle ise temizleniniz, zira cennete ancak temiz olanlar girer”</i> mealindeki eserde Hasan Rıza Efendi’nin imzası bulunmaktadır. Ancak eser görseli temin edilen ve esere dair Rıza Efendi’nin terekesinden çıktığı bilgisini paylaşan hattat Mehmed Özçay’ın kanaatine göre, yazısı tashihli, hareketleri tashihsiz olan bu eser, Rıza Efendi’nin çağdaşı olan Nazif Efendi’ye ait olabilir ve dolayısıyla eserin aslı için, hareketleri hariç Nazif Efendi’nindir denilebilir. ²⁶⁴ (Karşılaştırma için Bkz. Resim 156)
Tezyinatı	: Mevcut hali ile temin edilen görsel, levhanın yazı sahası dışında kalan kısmını içermediğinden, tezyinata dair bilgilendirme yapılamamaktadır.
İmzası ve tarihi	: <i>“Ketebehu Hasan Rıza”</i> 1320/1902
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

---

²⁶⁴ Mehmed Özçay ile 15.11.2014 tarihli görüşme

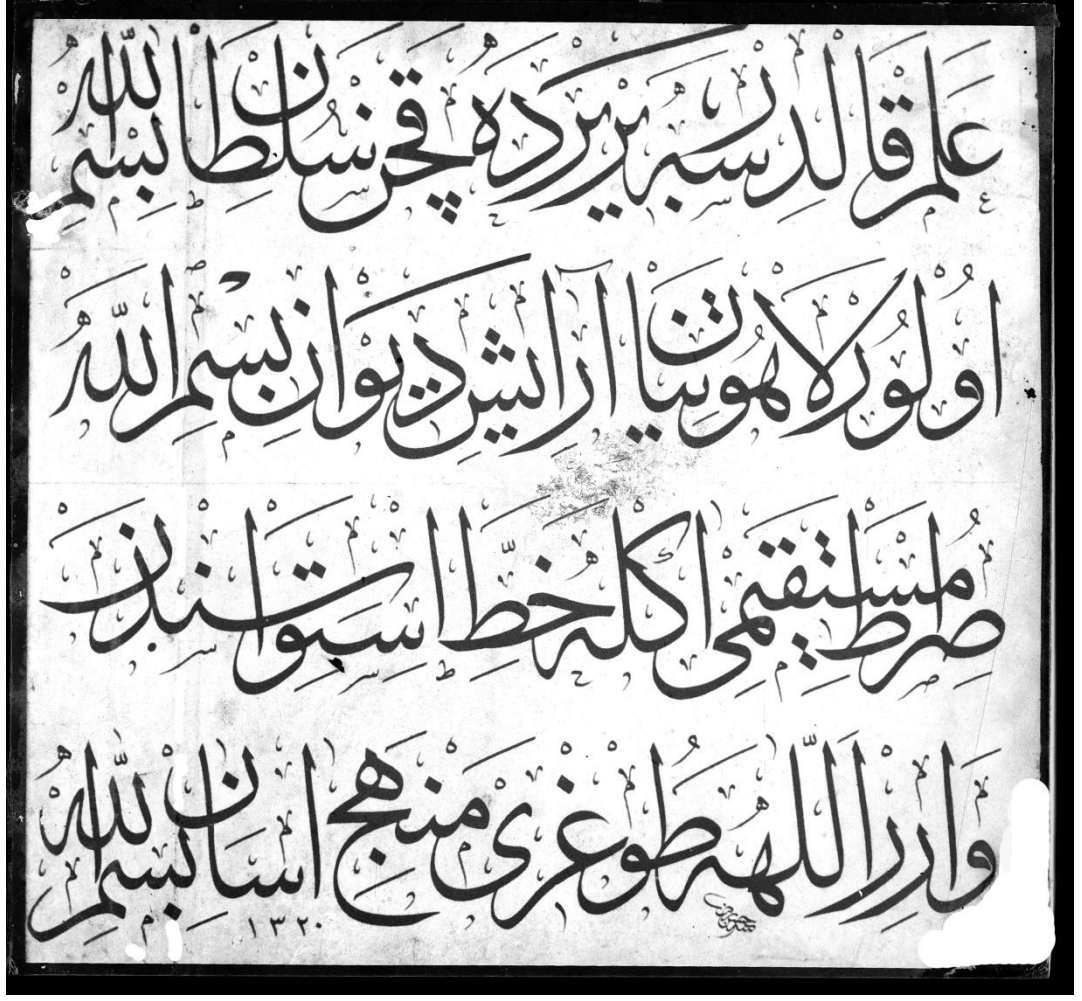
Resim 155: Eserin, satırları birbirinden ayrı olarak fotoğraflanmış bir görüntüsü (M. Özçay fotoğraf arşivi)

Resim 156: Solda Rıza Efendi'nin bir eserinden harf detayı (Bkz. Resim 148); sağda, eserin üçüncü satırına teknik yardımla ilave edilen ve eserdeki harf ile birebir örtüşen Nazif Efendi'ye ait "he" harfi

Eser 66	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: ?
Metni	: <i>“Alem kaldırsa bir yerde kaçan sultan-ı Bismillâh Olur lâhûtiyân ârâyiş-i dîvân-ı Bismillâh Sırât-ı Müstakim'i anla hatt-ı istivâsından Varır Allah'a doğru menhec-i âsân-ı Bismillâh”</i>
Açıklamalar	: Bismelenin faziletlerini anlatan ve şairi bilinmeyen bu dörtlük çokça farklılıklar içeren 1319 tarihli bir istifile Mehmed Nazif Efendi tarafından da yazılmıştır. ²⁶⁵ Levhaya dair mevcut görseli dışında bir bilgiye erişilememiştir.
Tezyinatı	: Levhanın tezyinatı hakkında da herhangi bir veri elde edilememiştir.
İmzası ve tarihi	: <i>“Ketebehu Hasan Rıza”</i> 1320/1902
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

²⁶⁵ <http://www.kalemguzeli.org/hatt eserleriayrinti.php?KNO=1331&HKNO=20> (E.T. 10.11.2015)

Resim 157: 1320 tarihli levhanın siyah beyaz fotoğrafı (M. Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 67	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: 20x20 cm
Metni	: “Allahû rabbî lâ şerîke leh”
Açıklamalar	: “Rabbim Allah’dır, O’nun ortağı yoktur” anlamındaki bir dua cümlesi olan metin, açık krem renkli âharlı kağıda is mürekkebi ile kareye yakın denebilecek bir alanda istifli olarak yazılmıştır.

Tezminatı : Müzehhibi bilinmeyen levha rokoko üslûbunda bezenmiştir.

İmzası ve tarihi : “Rıza” 1321/1903

Bulunduğu Yer / Kaynak : Âsar-ı Atika 16. Kitap, Osmanlı Şaheserleri Ve Karma Eserler Müzayedesi Kataloğu, 30.11.2014, Lot No: 078

Resim 158: 1321 tarihli istifli sülüs levha (Atika Art fotoğraf arşivi, fotoğraf çekimi Burak Özbek)

Eser 68 : Levha

Yazı Türü : Sülüs

Ölçüsü : 50x58 cm

Metni : “ Muhammed’den diğer yok, dâhil olmuş kâb-ı kavseyn’e
Gürûh-ı Enbiyâ’dan girmemiş bir ferd mabeyne

Haremgâh-ı visâle Ahmed’i tenhâ alıp Mevlâ

O halvet oldu mahsus, Hazreti Sultân-ı Kevneyn’e”

Açıklamalar

: Farklı hattatlar tarafından da yazıldığı görülen ve şairi tesbit edilemeyen bu dizelerde, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) miraç hadisesinde erdiği Allah’ı (c.c.) görme mazhariyetinin konu edildiği anlaşılmaktadır. İstifindeki ve levhanın genel durumundaki insicam bakımından Rıza Efendi’nin sülüs eserleri arasında müstesna bir yeri olduğunu söylemek mümkündür.

Tezyinatı

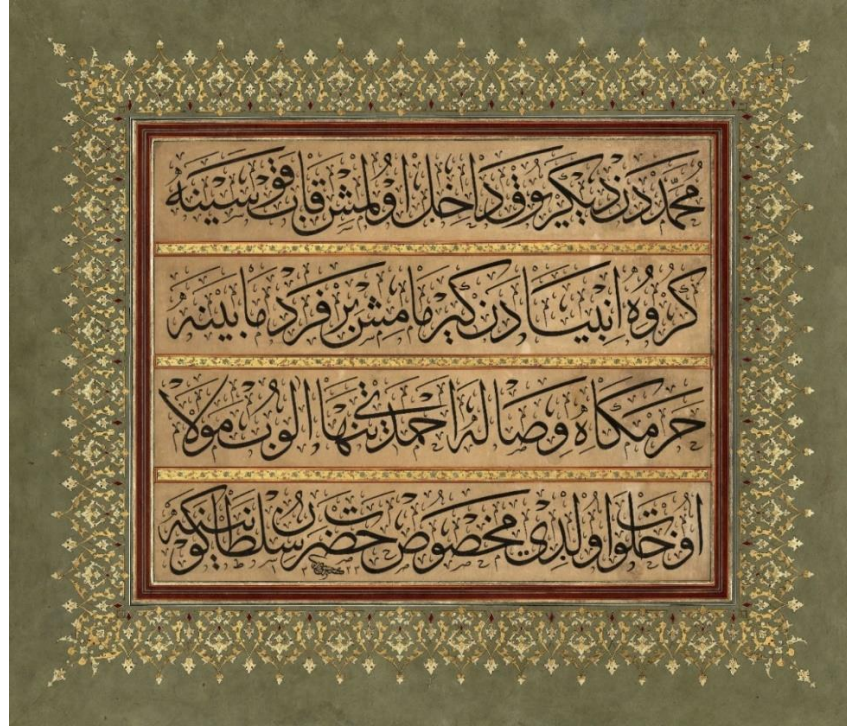
: Levhadaki 1433/2012 tarihli imzadan, bezemelerin günümüz tezhib sanatçılarından Emel Türkmen tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Klasik usûldeki tezyinatta, ana renk elemanının altın olduğu gözlenmektedir. Satır aralarındaki altın cetvellerin üzerine tekiplik su işlenmiştir. Yeşil zeminli dış pervaz bezemesinde ise iki ton altının kullanıldığı ve rumî motifinin ağırlıkta olduğu bir kompozisyon çalışılmıştır.

İmzası ve tarihi

: “Ketebehu Hasan Rıza” 1323/1905

Bulunduğu Yer / Kaynak

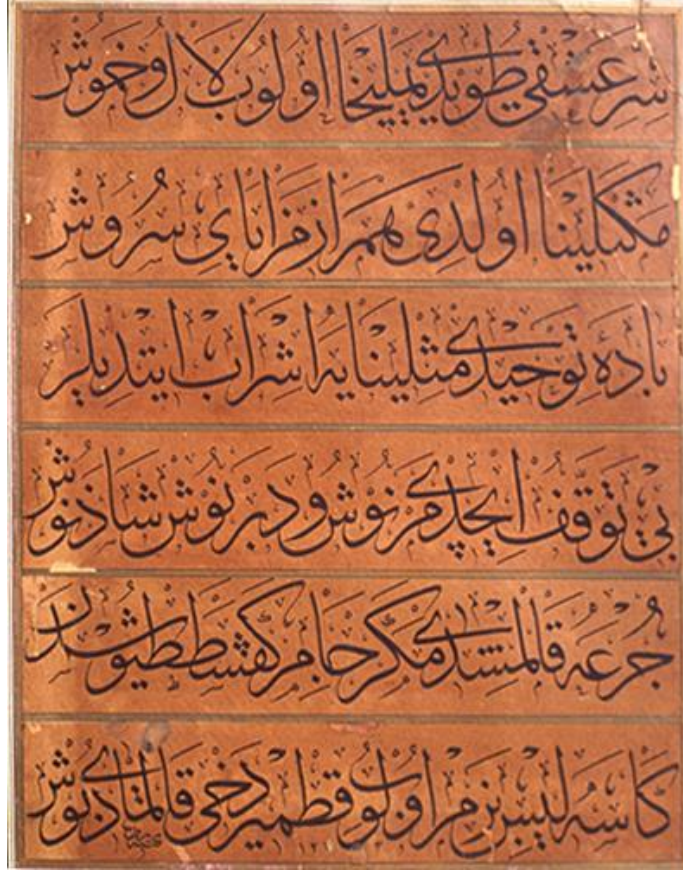
: Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

Resim 159: 1323 tarihli sülüs levha (M. Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 69	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: ?
Metni	: “ <i>Sırr-ı aşkı duydu Yemlîhâ olup lâl ü hamûş</i> <i>Mekselînâ oldu hemrâz-ı mezâyâ-yı sürüş</i> <i>Bâde-i tevhidi Mislînâ’ya işrâb etdiler</i> <i>Bîtevakkuf içdi Mernûş ü Debernûş Şâzenûş</i> <i>Cur’a kalmışdı meğer câm-ı Kefeştatyûşdan</i> <i>Kâselîs-i bezm olup Kitmîr dahî kalmadı boş</i> ”
Açıklamalar	: Ashâb-ı Kehf hakkındaki şairi tespit edilemeyen altı satırlı bu şiirin, karşılaşılan farklı örneklerinin mevcudiyeti ve pek çok Osmanlı hattatı tarafından da defalarca kere yazıldığıının bilinmesi önem arz etmektedir. Metnin yazımına olan bu ilgi M.Uğur Derman’a göre metnin içerdiği kelimelerin, satırlar üzerine oldukça uyumlu bir biçimde dizilebilmeye ve bazı harflerin de ayrıca birbiri üzerine istiflenebilmeye fırsat sunmasından kaynaklanmaktadır. ²⁶⁶ Levhanın görselinden hareketle oldukça yıpranmış olduğu gözlenmektedir. Koyu tonlu âharlı kağıt üzerine siyah mürekkeple yazılan levha, Hasan Rıza Efendi’nin sülüs hattına güzel bir örnek teşkil etmektedir.
Tezyinatı	:Mevcut görselin kırılmış olup olmadığı bilinmemektedir ve dolayısıyla da levhada cetvellerin dışında tezyîni bir unsur görülmemektedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Ketebehu Rıza</i> ” 1323/1905
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Hattat Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi

²⁶⁶ Derman, *Eternal Letters*, s. 190

Resim 160: 1323 tarihli sülüs levha (Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi)

Eser 70	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: ?
Metni	: “ <i>Bu bir özge hânedir ki her usûlü bâsefâ İçinde sâkin olanlar çekmesin asla cefâ Bir gelen bir daha gelsin, demesinler bîvefa Sahibine kıl şefaât ya Muhammed Mustafâ</i> ”
Açıklamalar	: Hâne sahibi bir kimse için çok güzel dilekler içerdiği anlaşılan bu levha, muhtemelen vaktiyle bir evin yahut konağın en güzel köşesini bir müddet süslemiştir. Nohudî tonda âharlı kağıda is mürekkebiyle yazılan levhanın

satırlarında gayet dengeli bir kompozisyon dağılımı gözlenmektedir.

Tezyinati

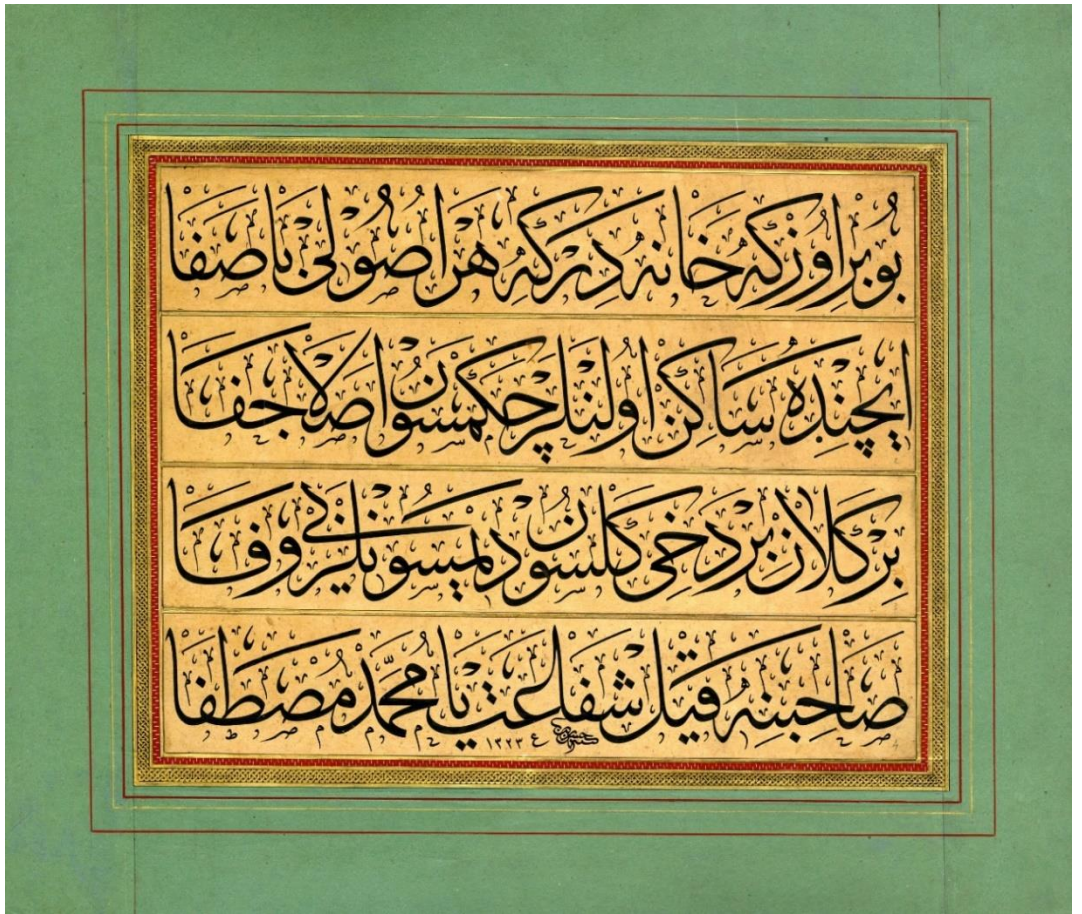
: Müzehhib imzası bulunmayan levhada satır araları altın cetvellidir. Kırmızı zeminli ince bir arayusunu takip eden zencereklî kenarsuyunun devamındaki yeşil zeminli dış bordür üzerinde kuzu ve iplikler yer almaktadır.

İmzası ve tarihi

: “Ketebehu Hasan Rıza” 1323/1905

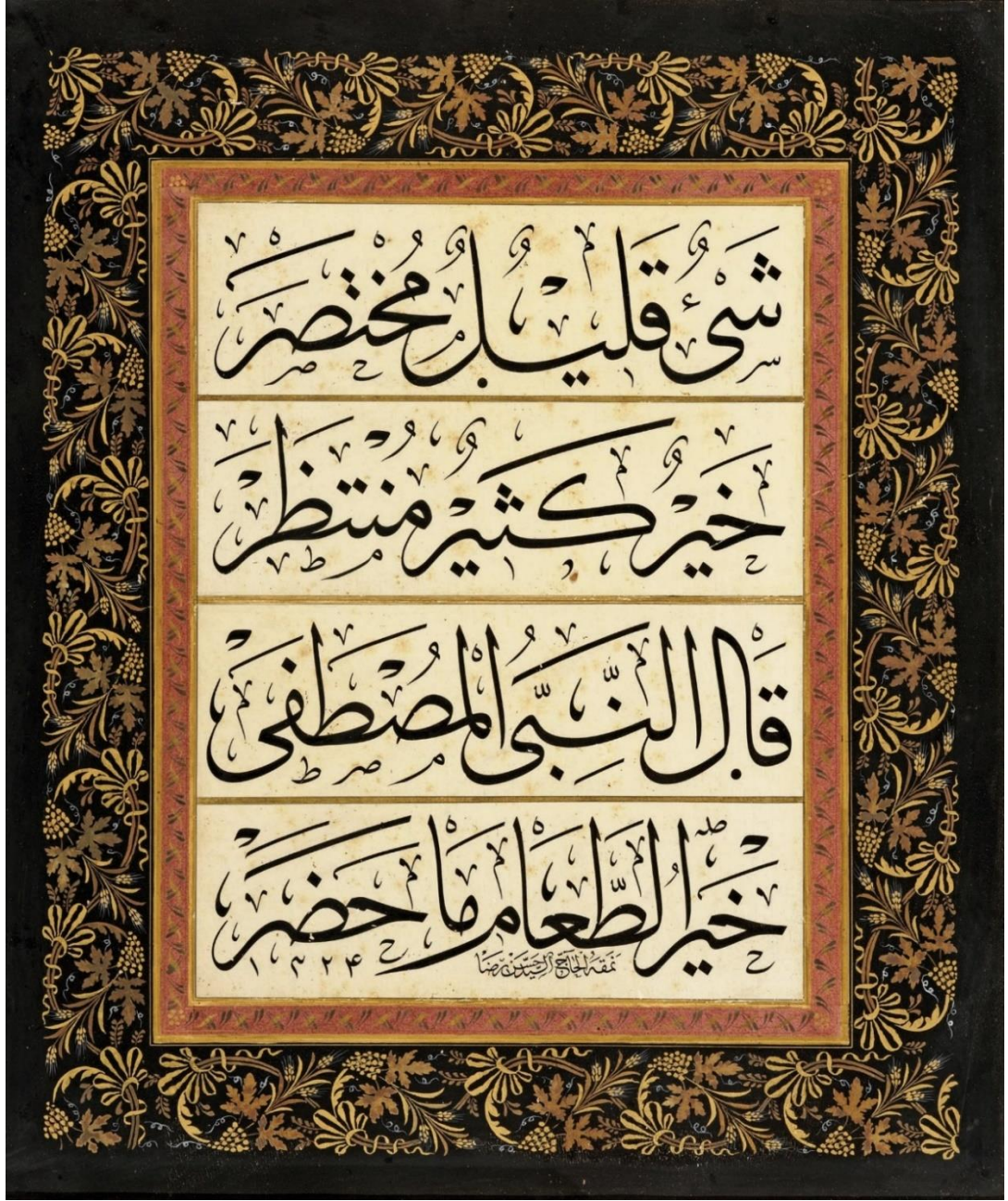
Bulunduğu Yer / Kaynak

: Sami Tokgöz fotoğraf arşivi

Resim 161: 1323 tarihli levha (Sami Tokgöz fotoğraf arşivi)

Eser 71	: Levha
Yazı Türü	: Celî sülüs
Ölçüsü	: 54x44 cm
Metni	: “Şey’un kalîlun muhtasar <i>Hayrun kesîrun muntazar</i> <i>Kâle’n-nebiyyul Mustafâ</i> <i>Hayru’l taâmi mâ hazar”</i>
Açıklamalar	: Rıza Efendi’nin seçkin eserlerinden biri olan dört satırlı bu levhada, “Az (özet) bir şey, beklenen çok şeyden hayırlıdır. Peygamberimiz Mustafâ (s.a.v.) buyurdu ki; yemeğin hayırlısı hazır olandır.” mealindeki Hadis-i Şerif metni yer almaktadır.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmayan levhanın iç pervazına sade yaprak motifleriyle bir arasuyu, siyah zeminli dış pervazına ise iki renk altınla asma yaprakları ve rokoko üslûbu motifler işlenmiştir.
İmzası ve tarihi	: “Nemekahu el-Hâcc es-Seyyid Hasan Rıza” 1324/1906
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Artam Antik A.Ş., 286. Müzayede Kataloğu, Lot No: 66

Resim 162: Celi sülüs Hadis-i Şerif levhası (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)

Eser 72	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs, Celi sülüs
Ölçüsü	: 43x62 cm
Metni	: “Kâlellahu Teâlâ: Elâ bizikrillâhi tetmeînu’l kulûb”

- Açıklamalar : “Gönüller (ancak) Allah’ı anmakla huzur bulur”²⁶⁷mealindeki âyet-i kerimenin istifli biçimde yazılı olduğu bu levha Hasan Rıza Efendi’nin celî sülüs hattının güzel örneklerinden biridir. “Allah- u Teâlâ buyurdu ki” manasına gelen ifade de Rıza Efendi’nin kaleminden yine istifli bir biçimde çıkmıştır.
- Tezyinatı : Altın cetvelle çevrelenen yazı alanının dış bordürü, lacivert zemin üzerine altın ve beyaz tonlarla rokoko tarzı bezeme ile tezyin edilmiştir.
- İmzası ve tarihi : “Ketebehu Hasan Rıza” 1324/1906
- Bulunduğu Yer / Kaynak : Eser görseli ve bilgiler yayınlanmış bir kitaptan temin edilmiştir.²⁶⁸

Resim 163: Celî sülüs âyet-i kerîme (*Rakseden Harfler*, s.82)

²⁶⁷ Feyizli, *Feyz’ül Furkân Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meali*, Ra’d/ 28

²⁶⁸ Faruk Taşkale, Hüseyin Gündüz, *Rakseden Harfler Türk Hat Sanatından Seçme Eserler*, Antik A.Ş. Kültür Yayınları, İstanbul, tarihsiz, s. 82

Eser 73	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: 26x57 cm
Metni	: “Görüp şevkim surûr âlûde zevk-i cihan sanma Neşatım hep gamumdandır beni sen şâdmân sanma
Açıklamalar	: Levha metnini şairi tespit edilemeyen bir beyit oluşturmaktadır. İki satır halinde krem renkli âharlı kağıda yazılmıştır. Rıza Efendi'nin sanat hayatının olgun devresinin ürünlerindedir.
Tezyinatı	: Satır arası ve yazı etrafı altın cetvellidir. Bunun dışında tezyini bir unsur ihtiva etmemektedir.
İmzası ve tarihi	: “Ketebehu Hasan Rıza” 1324/1906-1907
Bulunduğu Yer / Kaynak	: İ.Ü. Rektörlüğü Feyhaman Duran Kültür ve Sanat Evi, Env. nr. 536/2000 ²⁶⁹

Resim 164: Sülüs manzum levha (Feyhaman Duran Koleksiyonu)

²⁶⁹ Fatih Elcil, “Feyhaman Duran ve Koleksiyonu Hatlarının Çağdaş Türk Resmine Yansımaları”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2009, s.74,

Eser 74	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: 27x46 cm
Metni	: “Bist heşt tarhıyla geldi letâfet, <i>Zâhîde hanıma Cenâb-ı Hak’dan hidâyet”</i>
Açıklamalar	: Krem renkli âharlı kağıt üzerine iki satır halinde yazılı bu manzum levha, metninde kişi adı geçmesi münasebetiyle hususi bir sipariş üzerine yazılmış olsa gerektir. Rıza Efendi’nin celî hattının olgun ve nadide örneklerindedir.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmayan levha, gayet özenli bir işçilik göze çarpmaktadır. Klasik tarzda tezhiblidir. Satır araları ve yazı etrafı altın cetvellidir. İç pervaza çift sıra bitkisel motifli arasuyu işlenmiştir. Siyah zeminli dış pervaza ise hatâyi grubu motiflerle halkârî uygulaması yapılmıştır.
İmzası ve tarihi	: “Rıza” 1328/1909
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Alif Art, Özel Koleksiyonlar Müzayedesi Kataloğu, 12.02.2012, Lot No: 118

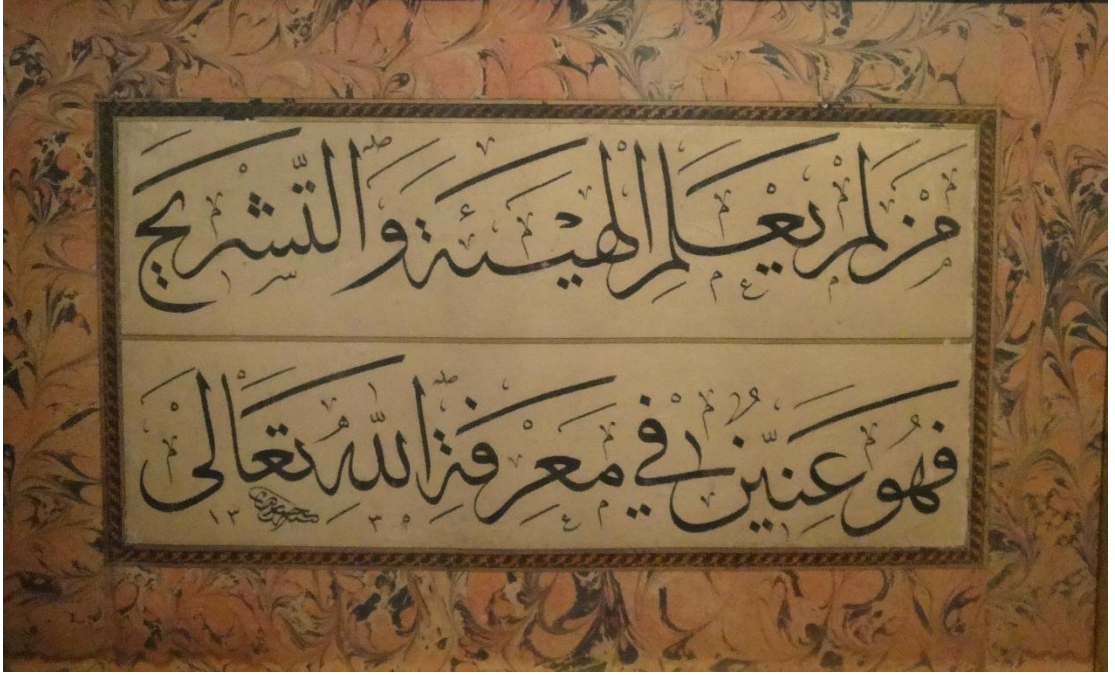

Resim 165: Sülüs levha (Alif Art fotoğraf arşivi)

Eser 75	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: 31,5x51 cm
Metni	: Arapça bir söz: “ <i>Men lem ya’lemi’l hey’ete ve’t-teşrihe, fehüve innînun fi ma’rifeti’llâhi Teâlâ</i> ”
Açıklamalar	:“Hey’et (astronomi) ve teşrih (anatomi) ilimleri bilinmeksizin, yüce Allah’ın anlaşılması noksan kalır.” manasındaki, mukavvaya yapıştırılmış âharlı kağıt üzerine iki satır halinde yazılan bu öğüt verici sözü içeren levha, 1989 yılında Rıza Efendi’nin torunu Sitâre Gökmen’den (ö.2005) satın alma yoluyla TPV koleksiyonuna kazandırılmıştır. ²⁷⁰ Levha metni, levhanın Sitâre Hanım’a da, astronomi alimi olan babası Fatin Gökmen’den intikal etmiş olabileceğini düşündürmektedir.
Tezyinatı	: Müzehhibesi olan Mihriban Sözer (Keredin)’in (ö.2009) imzası, cetvel içinde sağ alt köşede, 1361/1942 tezhib tarihi ile birlikte yer almaktadır. Satır arası altın cetvellidir. İç pervaza siyah zemin üzerinde sıralanan rumî motifleri işlenmiştir. Dış pervazda kullanılan şal ebrûsu, Necmeddin Okyay’a (1883-1976) aittir. ²⁷¹
İmzası ve tarihi	: “ <i>Ketebehu Hasan Rıza</i> ” 1335/1917
Bulunduğu Yer / Kaynak	: TPV Koleksiyonu, Env. nr. L0064

²⁷⁰ Karagöz, “Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu’ndaki Levhalar ve Resimler”, s. 274

²⁷¹ Karagöz, “Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu’ndaki Levhalar ve Resimler”, s. 274

Resim 166: Sülüs levha (E.İlter fotoğraf arşivi)

Eser 76	: Levha
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüsü	: 32.5x58.5 cm
Metni	: “Rub ’ı meskûnda olan dûde-i şem’-i isyân

Bir yere gelse ruh-î rahmete bir hâl olmaz.”

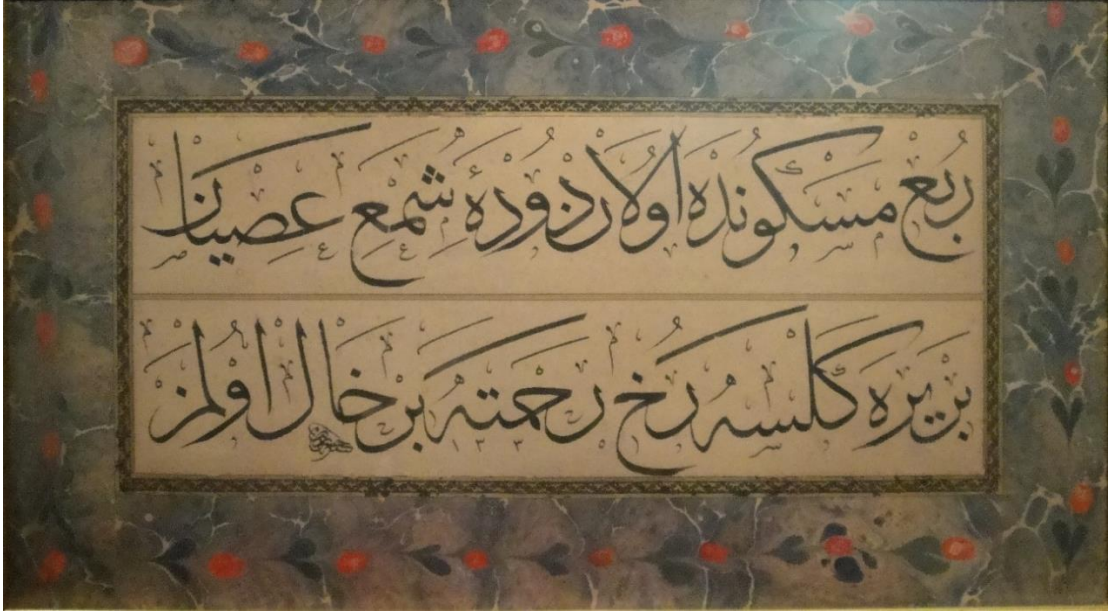
Açıklamalar	: Elden çıktığı gibi, acelece yazıldığı hissi veren ve de tashih içermediği gözlenen iki satırlı levhada, “İnsanların buldukları yerlerden yükselen isyan mumunun isi bir yere toplansa Allah’ın bağışlama -rahmet- yüzünde bir ben kadar yer kaplamaz.” şeklinde şerh edilen bir beyit yazılıdır. ²⁷² Eser, 1989 yılında Sitâre Gökmen’den (ö.2005) satın alma yoluyla TPV koleksiyonuna kazandırılmıştır. ²⁷³
-------------	---

²⁷² Hasan Rıza Efendi’nin aynı metni, 25,5x46,5 cm ebadlı olarak yine celi sülüs hattı ile 1318(1901) Ramazan’ının Kadir gecesinde yazdığı ve buradaki ile çok küçük istif farklılıkları olan bir levhası daha tespit edilmiştir. Bkz. Derman., *Harflerin Aşkı*, s.349

²⁷³ Karagöz, “Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu’ndaki Levhalar ve Resimler”, s. 272

Tezyinatı	: Yazının alt kısmındaki cetvel içinde yer alan ve zor seçilen imzaya göre müzehhibesi Mihriban Sözer (Keredin)'dir. Satır arası cetvellidir. Siyah zeminli iç pervaz üzerine altınla tekiplikli rûmî işlenmiştir. Dış pervazında kullanılan çiçekli ebrû Necmeddin Okyay'a (ö.1976) aittir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Ketebehu Hasan Rıza</i> ” 1335/1917
Bulunduğu Yer / Kaynak	: TPV Koleksiyonu, Env nr. L.0063

Resim 167: Sülüs levha (E.İlter fotoğraf arşivi)

Eser 77	: Levha
Yazı Türü	: Celî sülüs
Ölçüsü	: ?
Metni	: “ <i>Ol Resûl-i müctebâ hem rahmeten lil âlemin Bende medfûndur deyû eflâke fahreylar zemîn Ravzâsın edip ziyaret dedi Cibrîl-i emîn Hâzihî cennâtü adnin fe'd-hulûhâ hâlidîn</i> ”

- Açıklamalar : Hz. Peygamber (s.a.v.) sevgisini konu edinen bu dörtlük bir çok hattat tarafından yazılmıştır. Yalnızca yazı alanının görseli ile karşılaşılan esere dair, celi sülüs bir levha olarak yazıldığı kanısına, Kadiasker Mustafa İzzet Efendi'ye ait aynı metnin birebir aynı istifli levhası ile karşılaşılnca varılmıştır.²⁷⁴ Eserin orijinal hali görülemediği için açıklamalar bu kadarla sınırlı olmak durumunda kalmıştır.
- Tezyinatı :Mevcut görsel tezhibli alanları içermemektedir.
- İmzası ve tarihi : “Ketebehu Hasan Rıza”/?
- Bulunduğu Yer / Kaynak : Kur'an'la Ülfet Platformu fotoğraf arşivi²⁷⁵

Resim 168: Celi sülüs levha (Kur'an'la Ülfet Platformu fotoğraf arşivi)

²⁷⁴ “O seçkin Peygamber alemlere rahmettir, Resûlullah bendedir diyerek yeryüzü göklere karşı öğünür, Cebrail meleği O'nun kabrini ziyaret edip dedi ki, burası Adn Cenneti'dir, ölümsüz olanlar işte oraya giriniz.” manasındaki bu manzum metnin, Filibeli Bakkal Arif Efendi'den (ö.1909) Kadiasker Mustafa İzzet Efendi (ö.1876) ve Sultan II.Mahmud'a (ö.1839) kadar birden çok hattat tarafından yazıldığına rastlanılmıştır. Bkz. <http://www.turkislamsanatları.com/Main/Home/GaleryItem?id=54c92304e53a2506c45bd399> <http://kalemguzelı.org/hattaserlerıayrintı.php?KNO=1029&HKNO=20> <http://www.kalemguzelı.org/hattaserlerıayrintı.php?KNO=1103&HKNO=20> (E.T. 10.09.2016) ²⁷⁵ <http://www.kuranıulfet.com/hasan-rıza-efendi/> (E.T. 10.09.2014)

Eser 78	: Levha
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih
Ölçüsü	: ?
Metni	: Kasîde-i Elfiyye ve Kasîde-i Muhammediyye'den beyitler
Açıklamalar	: Biri en üstte olacak şekilde, diğerlerinin ikişerli olarak alt alta dizildiği dokuz adet kıt'adan oluşan eserde her kıt'a bir satır sülüs iki satır nesih ve bir satır sülüs düzenindedir. Sülüs satırlar Kasîde-i Elfiyye, nesih satırlar Kasîde-i Muhammediyye'den beyitler içermektedir. Eserdeki kıt'alar aynı içerik ve düzen ile Rıza Efendi tarafından murakka' türünde de yazılmıştır.(15.eser)
Tezyinatı	: Rikkat Kunt (ö.1986) tarafından klasik üslupta tezyin edilmiştir. ²⁷⁶ Desen tasarımında hatâyî ve rumî grubu motiflerin ağırlıkta olduğu gözlenen eserin her bir kıt'asının koltuk kısımları, altın ile ve her biri birbirinden farklı birer hatâyî çiçeği işlenmek suretiyle bezenmiştir. Kıt'a araları ve yazı alanınının tamamı zencerekli bir arasuyu ile çevrelenmiştir. İlk kıt'anın sağ ve sol yanında kalan genişçe boşluklara oldukça gösterişli olarak işlenen desenlerde gözlenen ince işçiliğin, kenarsuyu bezemesinde de devam ettiği görülmektedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Hâk-i pâ-yi evliyâ es-Seyyid Hasan Rıza</i> ” (Eser görselinin çözünürlüğünün düşük oluşundan dolayı tarih kısmı net okunamamıştır.)
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Özel koleksiyon

²⁷⁶ Bilgi aşağıdaki internet sitesinden alınmıştır:
<http://www.turkislamsanatları.com/Main/Home/GalleryItem?id=5381be7f1d879109c0d4c805> (E.T. 26.10.2015)

Resim 169: Eserin tezhibinden detay (Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi)

Resim 170: Kasîde-i Elfiyye kıt'aları (Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi)

2.4. Murakka'lar

Güzel yazı örneklerinin bir araya getirilmesiyle hazırlanan yazı albümlerinin adı olan murakka'ların, hat sanatının kullanım sahaları arasında önemli bir yeri vardır. Bir murakka' hazırlanırken, murakka'a girmesi tasarlanan kıtaların, germe usulüne göre mukavvaya yapıştırılmasını takiben çevresi bezenir, ardından “düz” veya “körüklü” tarzda bir araya getirilerek ciltlenir. Muhtevasına göre murakka'lar başlıca tek başına harfleri ve harflerin birleşmesini gösteren müfredat meşikleri ile mürekkebat meşiklerinin (kasideler, dualar, âyetler ve hadisler) az ya da çok sayıdaki kıt'alarının bir araya gelmesiyle teşekkül etmiştir.²⁷⁷

Eser 79	: Murakka'
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih, rika'
Ölçüleri	: Dış: 33x25 cm İç: ?
Açıklamalar	:Tamamı 9 kıt'adan oluşan murakka'nın kıt'aları âharlı kağıt üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Bir sülüs iki nesih bir sülüs satır düzenindedir. Sülüs satırlar Kasîde-i Elfiyye'den, nesih satırlar İmam Busirî'nin Kaside-i Muhammediyye'sinden beyitler içermektedir. Son kıt'anın sol koltuğunda rika ' hattı ile yer alan ve zaman zaman farklı hattatların eserlerinde de gözlenmiş olan imza kaydında, “Evliyanın ayağının toprağı Hasan Rıza” anlamına gelen ibareyi kullanmıştır. Kıt'alar koyu renkli yeşil kağıtlarla vassalelenmiştir. Eserde yer alan kıt'aların aynısı Rıza Efendi'nin kaleminden tekrar çıkmıştır. Fakat bu defa kıt'alar murakka' değil yan yana ve alt alta getirilmek suretiyle levha haline getirilmiştir. (Eser 116)

²⁷⁷ M.Uğur Derman, “Murakka'”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.XXXI, İstanbul, ,2006, s.204,205

Tezyinatı	:Koltuklar tezhibsizdir. Cetveller ve duraklar altındır. Şeşhane formlu duraklarda bir miktar iğne perdahtı uygulanmıştır. Koyu kestane rengi sade deriden yapılmış olan cildin iç kapakları ise kıt'aların dış pervazında da kullanılan koyu yeşil renkli kağıtla kaplanmıştır.
İmzası ve tarihi	: “Hâk-i pâ-yi evliyâ, es-Seyyid Hasan Rıza” 1299/1881-1882
Bulunduğu Yer / Kaynak	: SSM, Env. nr. 120-0225

Resim 171: Murakka'nın ilk kıt'ası (SSM, 120-0225)

Resim 172: Murakka'nın ikinci kıt'ası (SSM, 120-0225)

Eser 80	: Murakka'
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış:32x23 cm İç: 19,5x10 cm
Açıklamalar	:Sülüs ve nesih meşk murakka'ı olan eser, körüklü yapıdadır ve 20 adet kıt'adan müteşekkildir. Kıt'alar bir sülüs iki nesih bir sülüs satır düzenindedir.
Tezyinatı	:Yazı alanı iki tarafında altın cetveller bulunan mavi renkli iç pervaz ile sınırlandırılmıştır. Kıt'alarda çeşitli renk ve desenlerle oluşturulmuş durakların haricinde tezyini bir unsur bulunmamaktadır. Vişne çürüğü renkteki yazma kabı ise rûmî ağırlıklı desenlerden oluşan beyzî formda bir şemse ile dar ve bir sıra kenarsuyu ile çerçevelenmiş olup sade bir görünüm arzemektedir.

İmzası ve tarihi

:“Meşekahu ez’afü’l küttab es-Seyyid Hasan Rıza min
telâmizi es-Seyyid Mehmed Şefik...” 1302/1884-1885

Bulunduğu Yer / Kaynak

:TSMK, GY 250

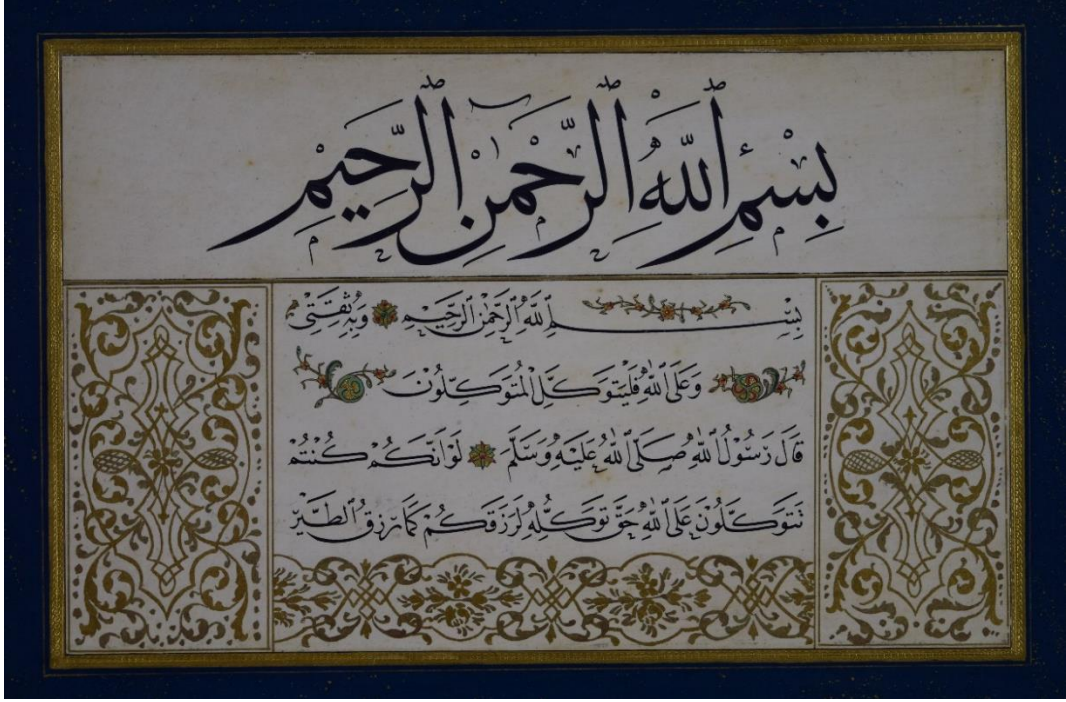

Resim 173: Murakka'nın son iki küt'ası (TSMK, GY 250)

Eser 81	: Murakka‘
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih, rikā‘
Ölçüleri	: Dış: 29,8x23 cm İç: 21,8x14 cm
Açıklamalar	: Tamamı 10 adet kıt’adan oluşan ve Hadis-i Şerif metinlerini içeren murakka‘da kıt’alar, bir sülüs dört nesih ve bir sülüs beş nesih satır düzenindedir. Murakka‘yı ilginç kılan önemli bir husus son kıt’anın sol koltuğunda yer alan imza ifadesinde göze çarpmaktadır. İfadeden anlaşıldığına göre, Rıza Efendi bu murakka‘yı, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi’nin “ <i>Ketebehu el-fakîr es-seyyid el-hacc Mustafa İzzet, imamu’l evvelu li emiri’l mü’minîn Abdülmecid Han, mukalliden bi Hâfız Osman ğufıra lehuma sene 1266</i> ” şeklindeki imzasını dahi taklid ederek yazmıştır. ²⁷⁸ Âharlı krem rengi kağıt üzerine is mürekkebi ile yazılan murakka‘ kıt’alarının, altın cetvelle sınırlandırılmış yazı alanlarının dışında kalan petrol mavisi renkteki bordürleri üzerine zerefşan uygulaması yapılmıştır. ²⁷⁹
Tezyinatı	:Kıt’aların koltuk bezemeleri için, bir tür halkârî uygulamasıdır demek mümkündür ve hemen hemen tüm kıt’alar birbirinin aynı denecek yakınlıktaki yaprak ve kıvrım dallarla geometrik çizgilerin bir arada kompoze edildiği desenlerle, zeminsiz olarak bezenmiştir. Duraklar mücevher formdadır. Eserin oldukça aşınmış gözükten kahverengi deri kabının orta kısmında, sınırlandırılmış bir alan üzerine zerefşan tatbik edilmiştir. Cilt kapaklarında yer alan kenar suları, altın cetveller çekmek suretiyle oluşturulmuştur. Kabin iç kısımları ise kırmızı kağıt kaplıdır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza, mukalliden bi Mustafa İzzet, meal ketebetı vettarihi ğafarallahu lehuma âmîn</i> ” 1303/1885-1886

²⁷⁸ Sahte veya kopya demek olmayan “taklid yazılar” diğer sanatlarda hoş karşılanmasa da, hat sanatında pek makbul kabul edilir. Zira taklid edilecek hattatın şivesini birebir yakalamak oldukça fazla hüner gerektirir. Bir yazıyı taklid usulüyle yazan hat sanatkarları, sanat namusu gereği, yazıyı kimden naklettiklerini yahut kimi takliden yazdıklarını imza kısmında muhakkak belirtirler. Bkz. M.Uğur Derman, “Türk Yazı San’atında İcazetnâmeler ve Taklid Yazılar”, **VII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 25-29 Eylül 1970**, C.II, TTK Basımevi, Ankara, 1973, s.717, 718

²⁷⁹ Aynı murakka‘yı 1304 yılında kaçınıcı tekrarı olduğunu bilmediğimiz şekilde tekrar yazan Rıza Efendi (Ann Arbor University Of Michigan Special Collections Library Isl. Ms. 242) buradakine benzer şekilde ketebe kaydında, murakka‘yı Mustafa İzzet Efendi’den taklid ettiğini belirtmiştir.

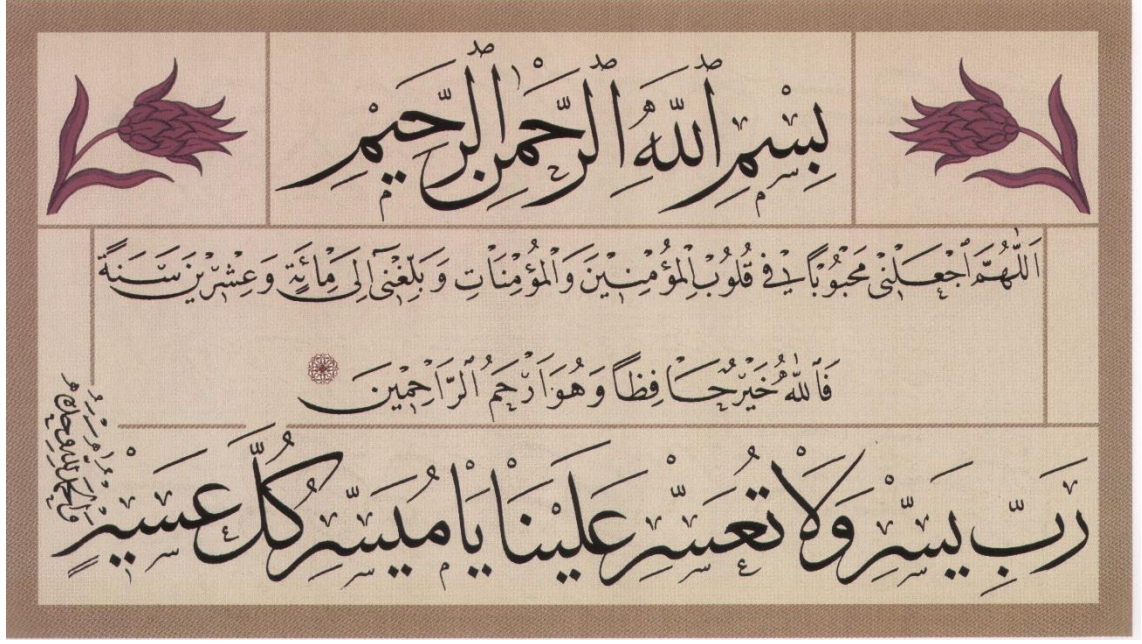

Resim 174: Murakka'nın ilk kıt'ası (TSMK, GY 260)

Resim 175: Murakka'nın son kıt'ası (TSMK, GY 260)

Eser 82	: Murakka‘
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih, rikā‘
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: Sülüs nesih müfredat ve mürekkebat meşklerini içeren murakka‘ 23 adet kıt’adan oluşmuştur. Mürekkebat sayfalarında Hz. Ali (r.a.) ve Yakut’ul Musta’sımî’den hüsn-i hatta dair sözler yer almakatadır. Esere dair görüntüler özel bir arşivden temin edildiği için, murakka‘ hakkında yazı alanı görselleri dışında bilgiye ulaşılammıştır. Bir sülüs iki nesih bir sülüs satır tertibindedir. Bu murakka‘nın imza kısmında Rıza Efendi’nin, diğer imzalarında karşılaşılmayan bir özelliği olan hâfızlığını da belirttiği görülmektedir.
Tezyinatı	: Murakka‘da, ilk kıt’asında yer alan muhakkak besmelenin her iki yanındaki stilize lalelerin ve fotoğraflara sonradan eklenildiği düşünülen durakların dışında tezyini hiçbir unsur bulunmamaktadır. Açık krem renkli âharlı kağıtlar üzerindeki metinlerin etrafı kahverengi kenarsuyu ile çerçvelidir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Meşekahu ez’afül küttab el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza, bi hâfızı’l kur’ani şa’kiren lillahi ve musalliyen alâ nebiyyihi muhammedin ve alihi’ttahirin ecmaîn</i> ” 1303/1885-1886
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi

Resim 176: Murakka'nın ilk kıt'ası (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi)

Resim 177: Murakka'nın son kıt'ası (Aydın Kızılyar fotoğraf arşivi)

Eser 83	: Murakka‘ kıt’ası ?
Yazı Türü	: Sülüs Nesih
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: İSAM kütüphanesi fotoğraf arşivinde bulunan Hasan Rıza ketebeli bu kıt’a, Rıza Efendi’nin TSMK GY 260’da ve Ann Arbour University Of Michigan Special Collections Library Isl. Ms. 242’de bulunan murakka‘lar ile karşılaştırıldığında kıt’anın buralardaki murakka‘ların 8. kıt’aları ile aynı metin ve sayfa yapısına sahip olduğu görülmüştür. ²⁸⁰ Mevcut kıt’anın bir murakka‘nın son sayfası olabileceğini düşünülerek, fotoğrafın Rıza Efendi’nin eserleri arasında murakka‘lar kısmına dahil edilmesi uygun görülmüştür. Ancak eserin aslına dair bilgiye sahip olunamamıştır.
Tezyinatı	: Koltuklar tezhibsizdir. Daire şeklinde sürülen sıvama altın tahrirlenerek helezonlu veya pençhane durak formuna dönüştürülmüş olan durakları ile sade görünümlüdür. Bir sülüs beş satır nesih sayfa düzenindeki kıt’anın yazı alanı altın cetvellerle sınırlandırılmıştır. Dış bordür ise lacivert zeminde zerefşan uygulamalıdır.
İmzası ve tarihi	:“ <i>Ketebehu es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, mukalliden bi Mustafa İzzet, ve hüve nakilen an hattı’l ma’rûfi bi Hâfız Osman ğafarallahu zunûbehum ve setera uyûbehum velivalideyhim ve limen nazara fihi âmîn bi hürmeti muhammedin ve âlihi</i> ” 1303/1885-1886
Bulunduğu Yer / Kaynak	: İSAM Kütüphanesi fotoğraf arşivi

²⁸⁰ Ayrıca bir araştırma neticesinde Rıza Efendi’nin Mustafa İzzet Efendi’den, onun da Hâfız Osman Efendi’den takliden yazdığı bu mevcut kıt’anın, bahsi geçen bu murakka‘larda olduğu gibi taklid edildiği söylenen Hâfız Osman Efendi murakka‘ına, SSM 120-0371 envanter numarasında rastlanılmıştır.

Resim 178: Murakka'ya ait olduğu düşünülen kıt'a (İSAM Kütüphanesi fotoğraf arşivi)

Resim 179: Taklid edildiği düşünülen Hâfız Osman ketebeği H.1101 tarihli Murakka'nın son sayfası

(SSM, 120-0371)

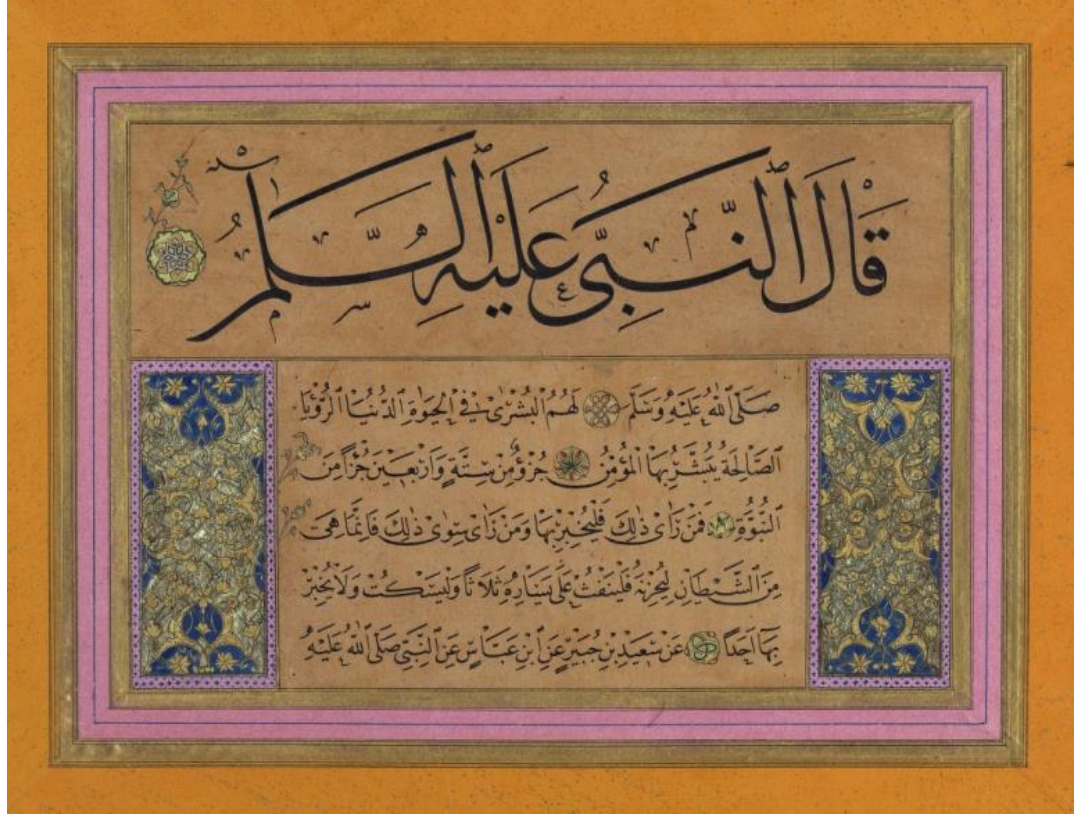
Eser 84	: Murakka‘
Yazı Türü	: Muhakkak, sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 32,9x25,8 cm İç:19,8x13,7 cm
Açıklamalar	: 10 kıt’a halinde Hadis-i Şerif metinlerinden oluşan murakka‘ düz formdadır ve dikey açılmaktadır. Mustafa İzzet Efendi’den takliden yazıldığı ketebe kısmında belirtilmektedir. Kıt’aların üçü, bir satır sülüs dört satır nesih tertibinde iken diğerleri bir sülüs beş nesih satır düzenindedir. Tarih itibarıyla Rıza Efendi’nin yazıda verimli ve olgun devresine tekabül eder. Nohudî renkteki âharlı kağıtlara is mürekkebi ile yazılmıştır.
Tezyinatı	: Tezhib sanatı ile de uğraştığı bilinen Rıza Efendi, hattatı olduğu bu murakka‘nın aynı zamanda müzehhibidir. Son kıt’anın sol koltuğunun içinde “zehebehu Hasan Rıza” imzası mevcuttur. Altının bol miktarda kullanıldığı bezemeler, desen bakımından bitkisel ve rûmi motif ağırlıklı olup dönemine nazaran klasik tezhib havasındadır. Mücevher duraklar oldukça gösterişlidir. İç pervazının pembe renkli arasuyunu, iç ve dışta altın cetvellerin çerçevelediği yazı alanını, turuncu renkte süslemesiz dış pervaz çevrelemektedir. Kıt’aların en dış kenarları ise kırmızı ipek yapıştırılarak çerçevenmiştir. Mor renkli deriden yazma kabının orta kısmında sekizgen formda, bitkisel bezemeli ve sade tığlarla çevrili şemse, en dışta ise üzeri kalıp bezemeli çift sıra altın kenarsuyu bulunmaktadır. Kapak içleri, kıt’aların dış pervazlarıyla aynı renkte olan kağıt ile kaplanmıştır. ²⁸¹ Bu özenli süslemesi ile zarif ve nadide bir eser hüviyetindedir.
İmzası ve tarihi	: “Harrerehu el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza mukalliden bi Mustafa İzzet ğafarallahu zunûbehum ve setera uyûbehum âmîn” 1304/ 1886-1887

²⁸¹ Murakka‘ görsellerinin tamamı ve bilgi için Bkz.

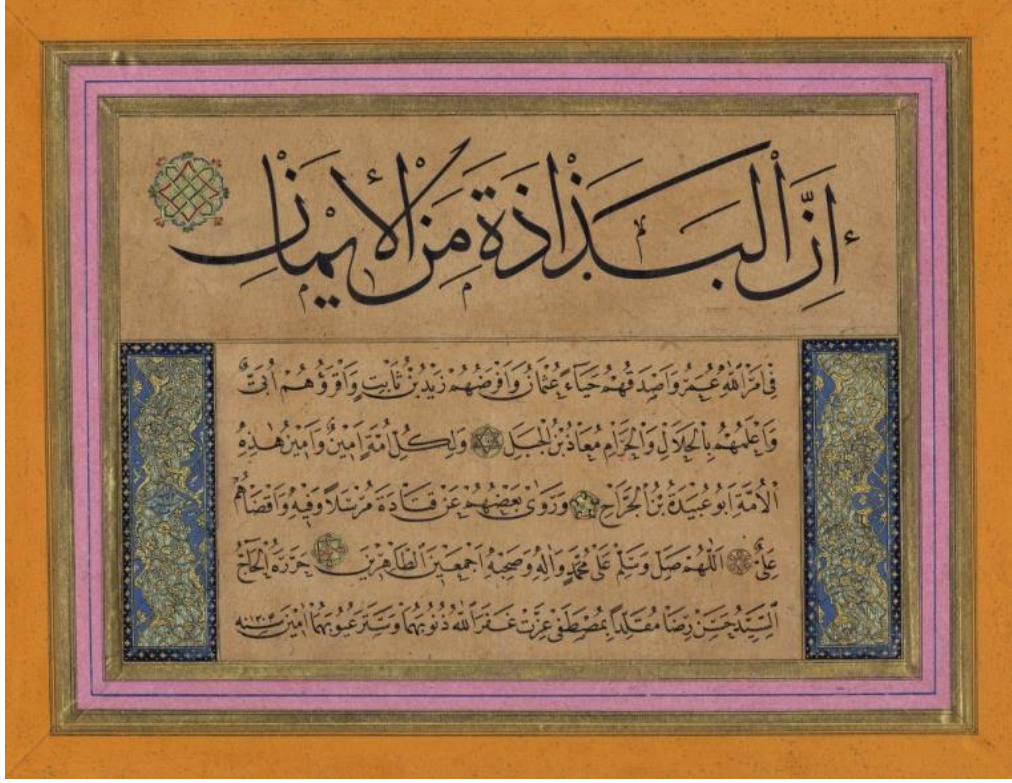
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079126895;view=2up;seq=1>

<https://catalog.hathitrust.org/Record/006796329?type%5B%5D=all&lookfor%5B%5D=muraqqa&ft=ft> (E.T. 12.10.2014)

Resim 180: Murakka'nın 3. küt'ası (University Of Michigan, Isl. Ms. 242)

Resim 181: Murakka'nın son kıt'ası (University Of Michigan, Isl. Ms. 242)

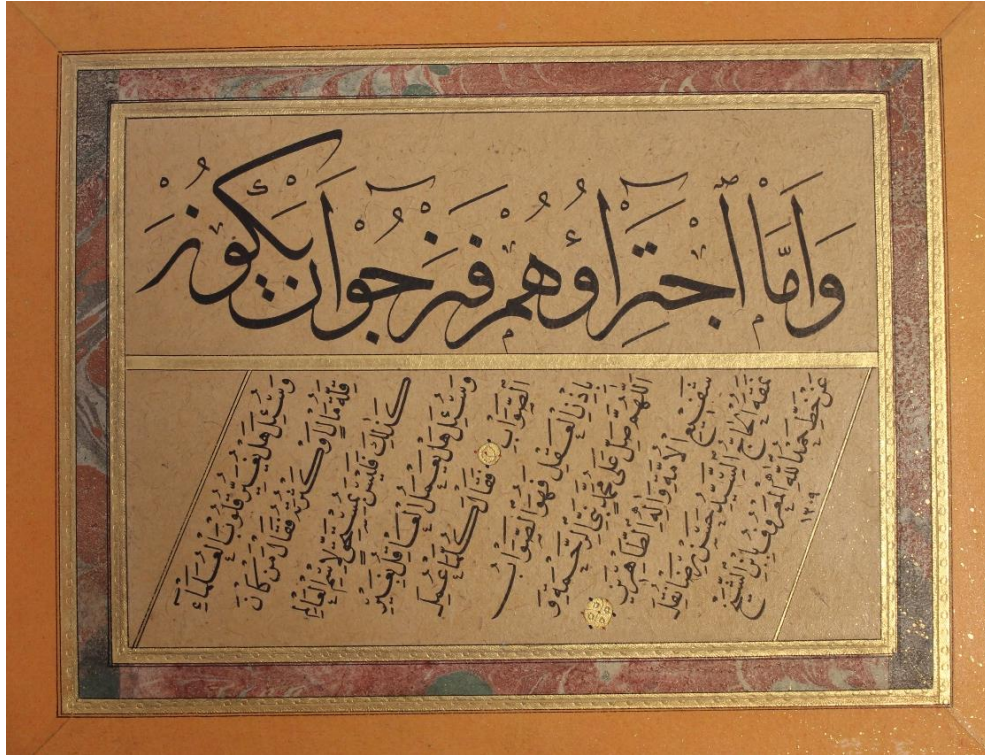
Resim 182: Müzehhib imzasının bulunduğu koltuktan ve murakka'nın cildinden detay (University Of Michigan, Isl. Ms. 242)

Eser 85	: Murakka‘
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 22x18 cm İç: 14x10 cm
Açıklamalar	: 8 kıt‘alı murakka‘nın, her birinde birer satır sülüs olan kıt‘alarının nesih satırları, bir sayfası düz bir sayfası mail olmak üzere iki formdadır. Düz nesihli sayfalar beş satırlı, mail nesihli sayfalar ise sekiz, dokuz ve on satırlı olmak üzere değişkenlik arzeden yapıdadır. Murakka‘ metni, Sasani kisralarından Ânuşirvan‘a sorulan ilmin önemine, öğrenmeye ve öğretmeye dair sorular ile onun bu sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. ²⁸² Hasan Rıza Efendi‘nin Kadiasker ve Hâfız Osman murakka‘larında olduğu gibi bu murakka‘da Şeyh Hamdullah‘ı taklid etme hünerini ustalikle gösterdiğini söylemek mümkündür.
Tezyinatı	: Koltuklar tezhibsizdir. Daire biçimli altın duraklar hafifçe tahrirlidir. Yaz etrafının altın cetvelli arasuları ebruludur. Dış pervazlar ise turuncu zeminde zerefşanlıdır. Murakka‘nın kabı battal ebru kağıdı ile, sayfa kenarları ise mor renkte deri ile kaplanmıştır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Nemekahu es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, nukile an hattı Hamdullah el ma‘ruf bi ibni ‘şşeyh</i> ” 1309/1891-1892
Bulunduğu Yer / Kaynak	: TSMK, GY 258

²⁸² Sasani İmparatorluğu büyük İran olarak bilinen geniş bir coğrafyada M.S 224 -651 yılları arasında hüküm sürmüş, Halifelik döneminde İslam devleti ile girdiği mücadelede yenik düşmesi ile sonlanmış bir krallıktır. Hükümdarlığı İslâm öncesi devrede geçtiği bilinen Sasani kisralarından Ânuşirvan‘dan yüzyıllar sonra ve Müslüman Osmanlı coğrafyasında, onun ilme verdiği önemi izah eden, muhtemelen aslı Fatih Sultan Mehmed veya Sultan II.Bayezid devrinde dönemin en değerli hattatlarından biri tarafından yazılan bu metin, Osmanlıların ilme verdiği önemi göstermesi bakımından da manidardır.

Resim 183: Murakka'nın ilk kıt'ası (TSMK, GY 258)

Resim 184: Murakka'nın son kıt'ası (TSMK, GY 258)

Eser 86	: Murakka‘
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 24,5x30 cm İç:11,5x17 cm
Açıklamalar	: 16 kıt’alı Hadis-i Şerif metinlerinden oluşan ve kıt’aları, ince şerit halindeki kahverengi deri ile birleştirilmiş olan körüklü bir murakka’dır. Bir sülüs iki nesih bir sülüs düzenindeki yazı sahasının, etrafı gibi tüm satır araları da cetvellidir. Krem renkli âharlı kağıtlara is mürekkebi ile yazılmıştır. 16. kıt’adaki imzada Hâfız Osman Efendi’den naklen yazıldığı belirtilmektedir.
Tezyinatı	: Kıt’aların koltuk yerleri bezemesizdir ve her birinin arasuyuna turkuaz renkte kağıt yapıştırılmıştır. Duraklar pençhane ve mücevher yapıdadır. Tarçın renkli kağıtla kaplı dış pervazların zemini boş bırakılmıştır. Koyu kahverengi deriden yapılmış yazma kabının kapaklarının orta kısmında rûmili desenlerle bezenmiş ve etrafı sade tığlarla çevrili bir şemse bulunmaktadır. En dışta ise üzeri kalıp bezemeli altın kenarsuyu mevcuttur. Kabın iç kısmı boyanmış ve âharlanmış kağıt kaplıdır. ²⁸³
İmzası ve tarihi	: “ <i>Ketebehu el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza nukile min Hâfız Osman</i> ” 1309/ 1891-1892
Bulunduğu Yer / Kaynak	:TPV, Y.M.0006

---

²⁸³ Ebrû Karahan, “Türketrol Vakfı Koleksiyonu’ndaki Yazma Eserler ve Yazı Aletleri”, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 333

Resim 185: Murakka'nın ilk kıt'ası (E.İlter fotoğraf arşivi)

Eser 87	: Murakka'
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış:21,2x26,7 cm İç: 10,1x15,8 cm
Açıklamalar	: Murakka'nın görsellerinden hareketle, TSMK GY 258'deki murakka' ile sadece tarihinin değil metin içeriğinin ve sayfa yapısının da aynı olduğunu söylemek mümkündür (Eser 85) Birer satırı sülüs diğerleri nesih olan kıt'aların nesih satırları düz ve mail olmak üzere iki şekildedir. Şeyh Hamdullah yazısı, diğeri gibi bu murakka'da da Rıza Efendi eliyle adeta yeniden vücut bulmuştur.
Tezyinatı	: Koltuk kısımları bezemesiz olan kıt'aların etrafı kalıp bezemeli altın cetvellidir. Şeşhane duraklar müzehhebirdir. SSM 120-0225'de bulunan murakka' ile benzer şekilde dış

pervaz koyu yeşil kağıt ile vassalelenmiştir. Cildi kestane renkli deridendir.

İmzası ve tarihi : “Nemekahu es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, nukile min hattı Hamdullah el ma'ruf bi ibni 'şşeyh” 1309/1891-1892

Bulunduğu Yer / Kaynak :Özel koleksiyon²⁸⁴

Resim 186: Murakka'nın ilk kıt'ası (Safwat,1996)

Eser 88 : Murakka'

Yazı Türü : Sülüs, nesih

Ölçüleri : Dış: ? İç: ?

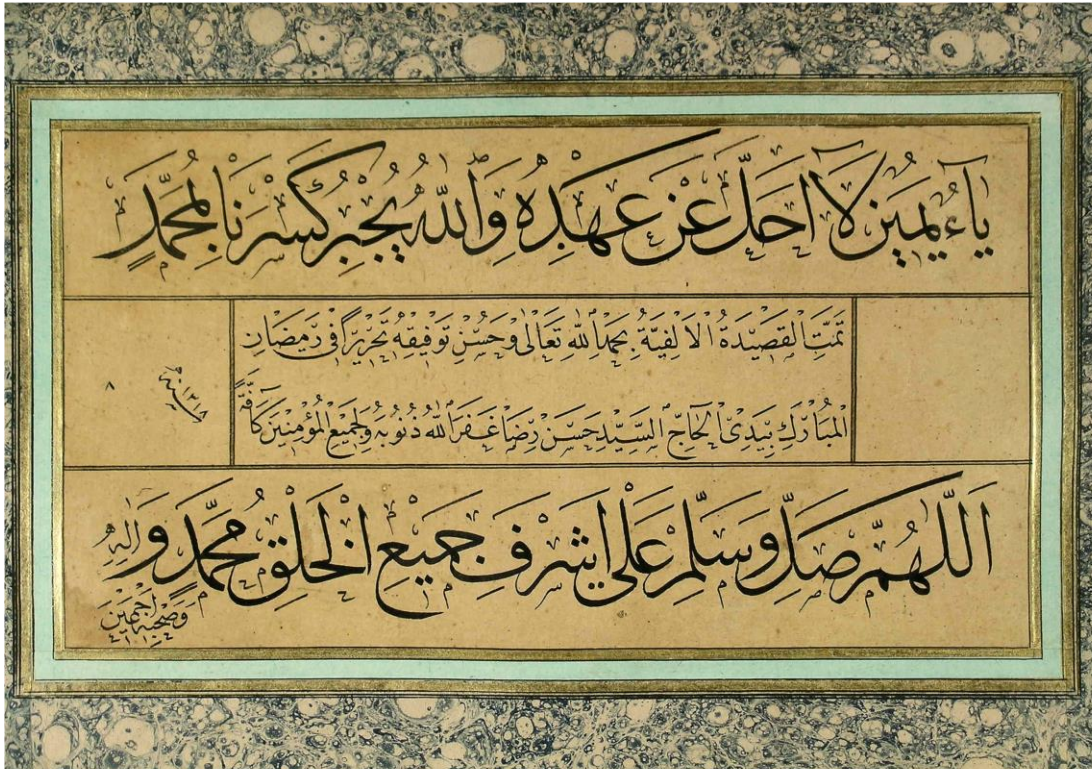
²⁸⁴ Nabil F. Safwat, *The Art Of The Pen Calligraphy Of The 14th To 20th Centuries, The Nasser D. Khalili Collection Of Islamic Art*, (general editör Julian Raby), C.V, London, 1996, s.126-127

- Açıklamalar : 8 kıt'alı murakka'da sayfa düzeni, bir satır sülüs iki satır nesih ve bir satır sülüs şeklindedir. Murakka' metnini ise Elif Kasîdesi olarak bilinen ve Arapça olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) için yazılmış beyitleri içeren "Kasîdetü'l Elfiyye" metni oluşturmaktadır. Bu kasîdenin bir özelliği de, hüsn-i hat eğitiminin mürekkebat meşki devresinde, yazımı sıkça tercih edilen kasîdelere biri olmasıdır. Nohudî renkte âharlı kağıda is mürekkebi ile yazılmıştır.
- Tezyinatı : Murakka'nın battal ebru ile kaplı bir cildi vardır ve cildin altın cetvellerle çevrili kenarsuyunun içi de ebrû kaplıdır. Kıt'aların koltuk kısımları bezemesizdir. Yazı alanını çevreleyen altın cetvellerin araları pembe, yeşil, sarı ve mavi renkler kullanılarak boyanmıştır. Dış pervazlar da kapakta olduğu gibi battal ebrûsu ile kaplanmıştır. Kıt'alarda gözlenen bir husus ise, her iki kıt'ada bir, ebrû uygulaması için seçilen kağıtların ve arasuyu renklendirmesinin birbiri ile aynı oluşudur. Altın duraklar helezon formdadır.
- İmzası ve tarihi : *"Temmetü'l kasîdetü'l elfiyyetü bihamdillahi tealâ ve hüsn-i tevfikihî tahrîran fî ramazani'l mübareke biyedi el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza ğafarallahu zunûbehu ve li cemû'l mü'minîne kâffeten"* 1318/1901
- Bulunduğu Yer / Kaynak : Süleymaniye Kütüphanesi (Yazma Bağışlar); Env. nr.2955

Resim 187: Murakka'nın ilk kit'ası (SK, nr.2955)

Resim 188: Murakka'nın son kit'ası (SK, nr.27)

Eser 89	: Murakka‘
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: Sülüs nesih harflerinin birleşimlerinin yazılı olduğu kıt’alar 12 adettir. ²⁸⁵ Sayfalar bir sülüs bir nesih şeklinde beş satırlıdır.
Tezyinatı	: Aslının sureti olan sayfalarda tezyinî hiçbir unsur mevcut değildir.
İmzası ve tarihi	: “Bende-i âl-i abâ, es-Seyyid Hasan Rıza” 1318/1901
Bulunduğu Yer / Kaynak	: A.Süheyl Ünver, Süleymaniye Kütüphanesi, Dr. A. Süheyl Ünver Arşivi, Hasan Rıza Efendi Dosyası, nr.27, Tasnif edilmemiş notlar

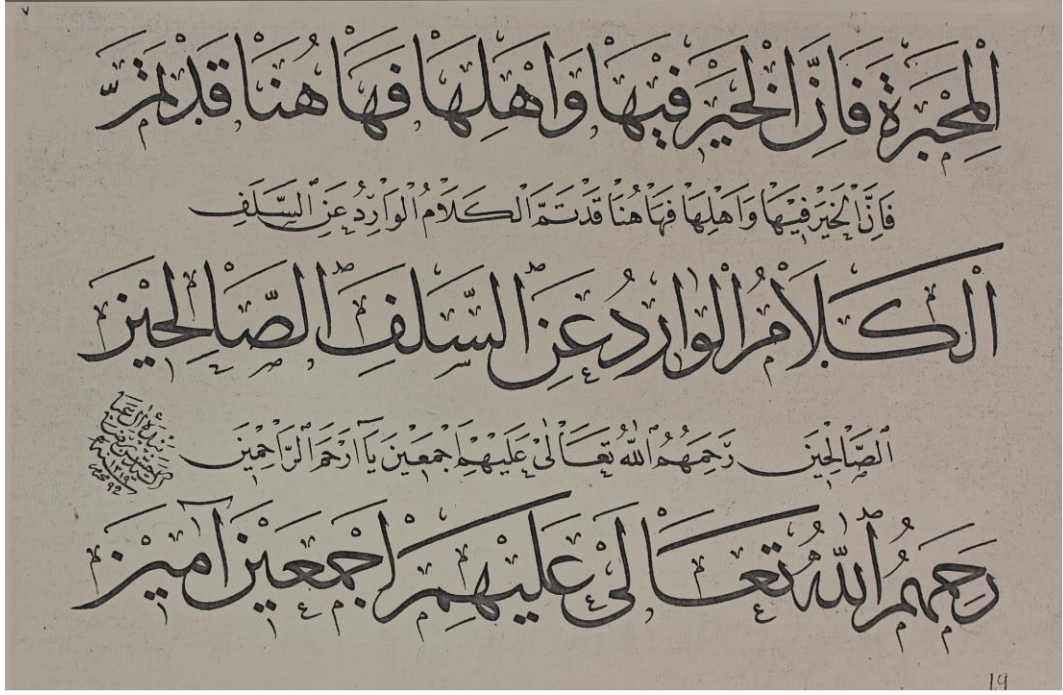

Resim 189: Murakka‘ sayfalarının son kıt’ası (SK, nr.27)

²⁸⁵ İncelenen bu örneğin aslına dair bilgiye ulaşılamamıştır. Aslından fotokopi edilmiş suretlerinin incelenmesi ile kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Kıt’aların murakka‘ haline getirilip getirilmediği de bilinmemektedir. Ancak sayfalar sülüs nesih meşk murakka‘ı yapısında olduğu için Rıza Efendi’nin murakka‘ eserleri arasına dahil edilmesi uygun görülmüştür.

Eser 90	: Murakka‘
Yazı Türü	: Sülüs, nesih, rika‘
Ölçüleri	: Dış: ? İç: ?
Açıklamalar	: Hz. Ali (r.a.) ve İbni Hilâl’den hüsn-i hatta ve kitâbete dair sözlerin yer aldığı sayfalar 7 adettir. ²⁸⁶ Sayfa yapısı olarak bir önceki incelenen eserin devamı sayılabilecek benzerlikte, bir sülüs bir nesih sıralaması şeklinde beş satırlıdır. Ancak son kıt’anın farklı tarih ve imza taşınması sebebiyle, ayrı olarak ele alınmıştır.
Tezyinatı	: Murakka‘ haline getirilmiş eserin son kıt’ası incelendiğinde âharlı yazı alanlarının altın cetvelli iç pervazlarının ve dış pervazlarının battal ebrû kağıtları ile kaplandığı görülmektedir. Bunun dışında tezyinî bir unsur görülmemektedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Bende-i âl-i abâ, es-Seyyid Hasan Rıza</i> ” 9 Muharrem 1319/1901
Bulunduğu Yer / Kaynak	: A.Süheyl Ünver, Süleymaniye Kütüphanesi, Dr. A. Süheyl Ünver Arşivi, Hasan Rıza Efendi Dosyası, nr.27, Tasnif edilmemiş notlar

²⁸⁶ İncelenen sayfalar bir önceki örnekte olduğu gibi eserin aslı değil suretidir. Ancak bu kıt’aların murakka‘ haline getirildiğini söylemek mümkündür. Zirâ aslının nerede olduğu bilgisine ulaşılmamış olsa buradaki sayfaların sonuncusu ile birebir aynı ve murakka‘ haline getirilmiş bir eserin son sayfasına ait olan bir görüntü ile İSAM Kütüphanesinin fotoğraf arşivinde bulunmaktadır.

Resim 190: Murakka' sayfalarının son kıt'ası, (SK, nr.27)

Resim 191: Son kıt'anın, murakka' haline getirildiği düşünülen görüntüsü, (İSAM Kütüphanesi fotoğraf arşivi)

Eser 91	: Murakka‘
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüleri	: Dış: 24,5x31,5 cm İç:12,5x19,5 cm
Açıklamalar	: 29 kıt’a içeren sayfaları ile oldukça hacimli olan eserin dili Arapçadır. Âharlı krem renkli kağıtlara is mürekkebi ile yazılan sayfalar, 24. kıt’aya kadar, bir sülüs bir nesih olacak biçimde beş satırlıdır. Bu kıt’adan, murakka‘ sonuna kadar olan kıt’alar ise yalnızca yedi satır nesih hattı ile yazılmıştır. İlk kıt’adan anlaşıldığına göre Muhammed ibnü’l Cezerî adlı bir âlimin nazım biçimli ve tevhidle alakalı eserinden alınmış beyitleri ihtiva etmektedir. Bu eser de Rıza Efendi’nin nakille yazdığı murakka‘lardandır ve taklid ettiği hattat ise son sayfada zikredilen Hüseyin el-Hablî (ö.1157/1744)’dir.
Tezyinatı	: Bütün kıt’aların yazı sahasının etrafı altın cetvellidir. Arasuları ebruludur. Dış pervazlar nohudî renkli kağıt üzerine zerefşanlıdır. Cildi klasik tarzda yapılmış ve yenidir. Kahverengi deriden miklebsiz basma kabın, şemse, salbek ve köşebendleri alttan ayırma, bu bölümler arasında kalan zemin ise soğuk şemse tarzındadır. Şemse ve köşebendlerde sarılma rûmili ve hatayîli bir desen mevcuttur. Zemin kompozisyonu ise hatayîli ve bulutlu motiflerle oluşturulmuştur. Tarhlara ayrılmış kenarsuyunun içerisindeki desenler de hatayî motiflidir. Kenarsuyunun iki yanında ise zencerek demiri ile bezemeli arasuyu vardır. Kabın içi zerefşanlıdır.
İmzası ve tarihi	: <i>“Harrerehu el-Fakîr el-Hacc es-Seyyîd Hasan Rıza, muallimu’l hattî ve’l imâmi fî mûsikati’s-sultanî, nukile an hattî Hüseyin el- Hablî, ğafarallahu zunûbehuma ve setera uyûbehuma ve’l cemî’el mü’minîne ve’l mü’minâti, âmin”</i> 1325/1907
Bulunduğu Yer / Kaynak	: TPV, Y.M. 0007

Resim 194: Murakka'nın ince işçilikli yeni kabı (TPV, Y.M. 0007)

2.5. Kıt'alar

Form olarak birbirinden farklı şekillerde yazılabilen ancak ekseriya yatay dikdörtgen içerisinde sülüs ve nesih satırlı olanları yaygın olan kıt'alar, hüsn-i hat sanatının uygulama sahaları içerisinde önemli bir yere sahiptirler. Kıt'alar yazıldığı yazı türleri ile adlandırılırlar ve satır sayıları değişkenlik arz eder niteliktedir. Kıt'alarda uzun tutulan satırın altında kısa tutulan ve daha ince kalemle yazılan satırlar yer alır ve bu satırlar düz veya mâil biçimde yazılabilir. Kısa satırların sağ ve sol kenarlarında kalan boşluklar ise koltuk olarak adlandırılır ve bu boşluklar, kıt'aları gösterişli kılan başlıca tezhib sahasını teşkil ederler. Hazır hale getirilen kıt'alar, tek başına çerçevelenip asılabildiği gibi çeşitli usullerle bir araya getirilmek suretiyle de yazı albümleri denilen murakka'ları oluştururlar. Her ne kadar sülüs ve nesih hattının bir arada olduğu kıt'alar yaygın olsa da, ta'lik kıt'alar da sık rastlanılan bir türdür. Benzer şekilde yalnız nesih veya yalnız sülüs hatlı kıt'alar da mevcuttur. Tespit edilenlere göre Hasan Rıza Efendi'nin eserleri arasında, kıt'aların önemli bir yer tuttuğu görülmüştür.

Eser 92	: Kıt'a (Kur'an-ı Kerîm Sayfası)
Yazı Türü	: Nesih
Ölçüsü	: 22,6x29,3 cm
Metni	: <i>Neml sûresi 32-41. âyetler</i>
Açıklamalar	: Hasan Rıza Efendi'nin gençlik dönemine tekabül eden nesih hattının güzel bir örneği olan kıt'a, sonuncusu imza satırı olan on altı satırdan oluşmaktadır.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmayan levha klasik usûlde bezenmiştir. İnce arasuları işlenerek takviye edilen cetvelleri takip eden kahverengi zeminli dış pervaz halkârî uygulamalıdır.
İmzası ve tarihi	: " <i>Sevedehu el-Hacc Hasan Rıza ğufira lehu</i> " 1296/1878-1879
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

Resim 195: Nesih sayfa (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 93	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 33x22 cm
Metni	: “ <i>Kûllûkûm râ'în ve kûllûkûm mes'ûlûn an raiyyetihî...</i> ”
Açıklamalar	: “Her biriniz çobansınız ve her biriniz elinizin altındakinden mes'ulsünüz” ve “Ölülerinizin iyiliklerini anıp kötülüklerine dokunmayınız” manasına gelen hadis-i şeriflerin Arapça olarak yer aldığı, bir satır sülüs, dört satır nesih tertibinde bir kıt'adır. ²⁸⁷ Koyu tonlu âharlı kağıt üzerine beyne's-sütûrlü olarak yazıldığı görülmektedir.
Tezyinatı	: Müzehhibi belli değildir. Rokoko tarzında tezyin edilmiştir. İğne perdahtı uygulanan altın zeminli koltuk bölgesine beyaz gül buketleri işlenmiştir. İç pervazda arasuyu işlemesi bulunmayan cetveller, dış pervazın yeşil zemini üzerinde ise bitkisel motifli bezemeler yer almaktadır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu es- Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn yâ mucîbe's-saîlîn</i> ” 1300/1882
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Âsar-ı Atika 13. Osmanlı Koleksiyon Objeleri Ve Oryantalist Tablo Müzayedesi Kataloğu, 01.06.2013, Lot No: 109

²⁸⁷ Aynı metnin Rıza Efendi tarafından yine kıt'a formunda fakat farklı tarihlerde yazıldığı bir örnek daha mevcuttur. Bkz. 96. Eser

Resim 196: 1300 tarihli kıt'a (Atika Art fotoğraf arşivi, fotoğraf çekimi Burak Özbek)

Eser 94	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 20x30 cm
Metni	: "Yâ âlimen bihâlî aleyke ittikâlî..."
Açıklamalar	: Bir satır sülüs dört satır nesih tertibinde olan kıt'anın sülüs satırında mealen "Ey halimi bilen Allah'ım tevekkülüm sanadır" sözü yazılıdır, nesih satırları ise hadis-i şerif metinlerinden oluşmaktadır. ²⁸⁸ Hasan Rıza Efendi'nin erken dönem yazı örneklerinden biridir.
Tezyinatı	: Koltukların muhtelif bitkisel motiflerden oluşan bezemeleri Rikkat Kunt'a (ö.1986), iç pervazda ve dış

²⁸⁸ Kıt'anın aynısının 1288 tarihli ve Kadıasker Mustafa İzzet imzalı olanı ile, Ann Arbor MI. Abdühamid II Collection nr.138'de kayıtlı yazı albümünün 16. Sayfasında karşılaşılmıştır. Bkz. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079129071;view=lup;seq=13> (E.T. 15.11.2015)

pervazda yer alan ebrular ise Mustafa Düzgünman'a (ö.1990) aittir.

İmzası ve tarihi : “Harrerehu es- Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn, bihürmeti seyyidi'l enbiyâi ve'l mürselîn” 1300/1882

Bulunduğu Yer / Kaynak : Portakal Sanat Ve Kültür Evi Fotoğraf Arşivi (23.11.2008 Emin Barın Hat Koleksiyonu Müzayedesi Kataloğu, Lot No: 085)

Resim 197: 1300 tarihli kıt'a (Portakal Sanat ve Kültür Evi fotoğraf arşivi)

Eser 95 : Kıt'a

Yazı Türü : Nesih

Ölçüsü : 34x29,5 cm

Metni : Hadis-i Şerifler

Açıklamalar : Nitelik bakımından nadide bir eser hüviyetindedir. On dokuz satırlı ana sayfanın sol tarafında derkenar biçiminde nesih satırlar yer almaktadır. Sayfanın başlangıcından,

mevcut metnin, öncesi de olduğu düşünülen sayfaların son kısmı olduğu anlaşılmaktadır.

Tezyinatı : Günümüz sanatkârlarından Ayşegül Türkmen tarafından klasik usulde bezenmiş olan eserde, bitkisel motifler ve rumîlerle oluşturulan kompozisyonun ince bir işçilikle ve sayfa yapısına gayet yakışır biçimde işlendiği görülmektedir.

İmzası ve tarihi : “*Nemekahu es- Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn*” 1303/1885

Bulunduğu Yer / Kaynak : Özel Koleksiyon

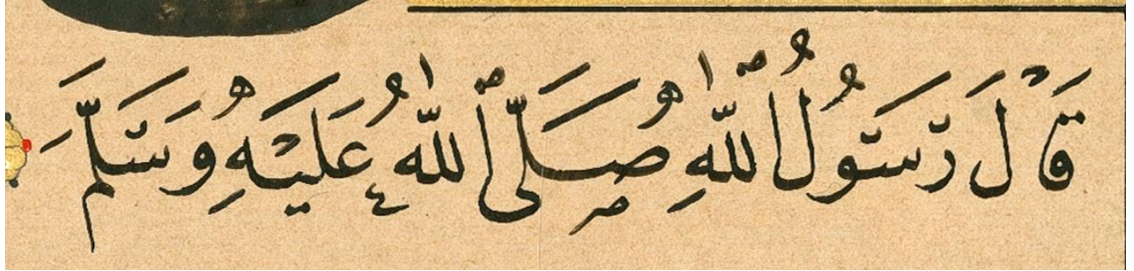
Resim 198: 1303 tarihli nesih kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 96	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 21,5x31,5 cm
Metni	: “ <i>Kûllûkûm râ'în ve kûllûkûm mes'ûlûn an raiyyetihî...</i> ”
Açıklamalar	: Rıza Efendi'nin birden çok defa yazdığı kıt'alarından biri olan eserin restorasyon geçirdiği anlaşılmaktadır. ²⁸⁹ Bir sıra sülüs, dört sıra nesih satırdan oluşan kıt'a, Rıza Efendi'nin sülüs ve nesih hattının olgun devresine ait güzel örneklerden birini temsil etmektedir.
Tezyinatı	: Koltuk bezemeleri Rikkat Kunt'a, iç bordür ebruları Mustafa Düzgünman'a aittir. Altın zeminli dış bordüre imzası bulunmayan bir müzehhib tarafından, koltuklarla uyumlu olarak, penç ve hatâyi grubu motiflerle klasik tezhib uygulaması yapılmıştır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu es- Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu velivalideyhi âmîn</i> ” 1303/1885
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Özel koleksiyon

²⁸⁹ Bir müzayede kataloğunda eserin ilk hali ile karşılaştırılması neticesinde bu kanaata varılmıştır. Buna göre dış bordürde yer alan Mustafa Düzgünman ebruları kaldırılarak yerine tezhib yapılmıştır. Bkz. Portakal Sanat Ve Kültür Evi Emin Barın Hat Koleksiyonu Müzayedesini Kataloğu, 23.11.2008, Lot No: 015

Resim 199: 1303 tarihli kıt'a (M. Özçay fotoğraf arşivi)

Resim 200: Kıt'anın nefis nesih satırlarından bir detay (M. Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 97	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 38x28,5 cm
Metni	: “ <i>Ve alellahu felyetevekkeli 'l-mütevekkilün...</i> ”
Açıklamalar	: Hat sanatında burada olduğu gibi bazen iki ayrı kıt'a alt alta getirilmek suretiyle büyük bir kıt'a görüntüsünün elde

edildiği örneklerle karşılaşmak mümkündür. Üstteki kıt'anın sülüs satırında Kur'n-ı Kerîm'in 14. sûresinin Allah'a tevekkül ile ilgili 12. âyetinden bir bölüm yer almaktadır. Yedi düz nesih satırının yer aldığı bu kıt'ada ve on bir mâil nesih satırının yer aldığı alttaki kıt'ada hadis-i şerîf metinleri yer almaktadır ve alttaki sülüs satır daha önce müstakil bir kıt'ada geçen yine tevekkül ile ilgili bir sözü içermektedir. (Bkz. 94. Eser) Eserin mevcut durumu restorasyona muhtaç bir görüntü arz etmektedir. Bu kıt'anın, son dönem Osmanlı hattatları arasında aynen ve tekraren yazmaktan haz duyulduğu anlaşılan bir özelliği de barındırdığı söylenilmektedir.²⁹⁰ Kıt'ada Rıza Efendi'nin imzası, en alt kısımda ayrı bir satır halinde yerini almıştır.

Tezyinatı

: Müzehhib imzası bulunmamakla birlikte dönemine ait bir tezyinatın gözleendiği levha camekanlı ahşap bir çerçeve içerisinde korunmaktadır. Sülüs ve nesih satırların altın cetvellerle ayrıldığı yazı bölgesinde altının ağırlıklı olduğu bitkisel motifli bezemeler, dış pervazda ise halkâri uygulaması gözlenmektedir.

İmzası ve tarihi

: “*Bende-i âl-i abâ es-Seyyid Hasan Rıza*” 1304/1887

Bulunduğu Yer / Kaynak

: TSMK-HEA nr.132

---

²⁹⁰ M. Uğur Derman, **İslâm Kültür Mirâsında Hat San'atı**, IRCICA, İstanbul, 1992, s. 216

Resim 201: Sülüs-nesih büyük kıt'a (TSMK-HEA nr.132)

Eser 98	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 21x30 cm
Metni	: “Men kana bi'r-rızkî isteğna ani'l halkî...”
Açıklamalar	: Bir satır sülüs beş satır nesih düzenindeki kıt'anın, sülüs satırında “Rızka kanaat getiren halktan müstağni olur” manasına gelen bir kelâm-ı kibar, nesih satırlarda ise zikrullah ve Allah'ı hatırlamanın önemine dair hadis-i şerifler yer almaktadır.
Tezyinatı	: Müzehhibi bilinmeyen kıt'anın koltukları irice birer çiçek buketiyle tezyin edilmiştir. Altın cetvellerle çevrelenen yazı alanının etrafı ise şal ebrusu ile kaplıdır.
İmzası ve tarihi	: “Bendei âl-i abâ es-Seyyid Hasan Rıza” 1304/1887
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

Resim 202: 1304 tarihli sülüs-nesih kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 99	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 34x42 cm
Metni	: Besmele-i şerif ile hadis-i şerifler
Açıklamalar	: Sülüs satırında oklu bismelenin yer alan kıt'anın, mail biçimli nesih satırlarında, ilkinin hadis-i kutsi olabileceği de düşünülen hadis-i şerifler yer almaktadır.
Tezyinatı	: Müzehhibi bilinmemekle birlikte oldukça özenli ve klasik usûlde bir bezemenin izlendiği kıt'ada altın ve laciverdin ana renk olarak kullanıldığı görülmektedir. Bitkisel motiflerle oluşan koltuk ve dış pervaz tezyinatı, sade ve zarif tığlarla tamamlanmıştır. İmza satırı, hususi biçimde sure başı formunda tezhib edilmiştir.
İmzası ve tarihi	: <i>"Bendei âl-i abâ es-Seyyid Hasan Rıza"</i> 1304/1887
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

Resim 203: 1304 tarihli sülüs-nesih kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 100	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: ?
Metni	: Arapça kelâm-ı kibar ve hadis-i şerifler
Açıklamalar	: Bir sülüs, dört nesih, bir sülüs, beş nesih, bir sülüs satır düzeninde dikey bir kıt'adır. Sülüs satırlarda nasihat etme âdabına yönelik kelâm-ı kibar ifadeleri, nesih satırlarda ise hadis-i şerif metinleri yer almaktadır. Koyu tonlu âharlı kağıt üzerine yazılmıştır. Kıt'anın nesih hatlı kısımlarındaki zerâfet, sülüs satırlara göre daha ziyâdedir.
Tezyinatı	: 1424/2003 tezhib tarihi yanında "Neslihan" adlı müzehhib imzası yer almaktadır. Kahverengi zeminli koltuklarda altın ile işlenmiş çift tahrir motifleri, açık krem rengi zeminli dış pervazda ise altın tahrirli boyalı halkârî uygulaması görülmektedir.
İmzası ve tarihi	: " <i>Nemekahu el-hakîr el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu</i> " 1307/1890
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

Resim 204: 1307 tarihli sülüs-nesih kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 101	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih, rika'
Ölçüsü	: 20x25 cm
Metni	: “Lehal bedru ke’sun ve hiye şemsun yudîruha ...”
Açıklamalar	:Kıt'a, bir satır sülüs, iki satır nesih, bir satır sülüs düzenindedir. Sol koltukta bulunan imzadan, Hâfız

Osman'dan (ö.1698) nakil ile yazıldığı anlaşılmaktadır. Sülüs satırların içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla, bu kısmın Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) övüldüğü Arapça bir kasideden alınmış olduğu düşünülebilir. Nesih bölümde ise salavat-ı şerife ve dua yer almaktadır.

Tezyinatı

: Koltuk bezemeleri klasik usûlde işlenen kıt'anın, etrafı cetvellerle çevrili olup koyu zeminli dış bordürü bezemesizdir. Alt kısımda yer alan "Arda 1425" imzasından, oldukça sade ve zarif olan bezemelerin günümüz müzehhiblerinden Arda Çakmak tarafından tezhib edildiği anlaşılmaktadır.

İmzası ve tarihi

: " *Ketebehu el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza nukile an hattı Osman Efendi, ğafarallahu zünûbehu* " 1309/1892

Bulunduğu Yer / Kaynak

: Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

Resim 205: 1309 tarihli sülüs-nesih kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 102	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 27,3x21,5 cm
Metni	: “ <i>Emmâ ba'd feize'n-nâse bifi'leke...</i> ”
Açıklamalar	: Birer satır sülüs ve nesih düzeninde olan kıt'a toplam beş satırlıdır. Sülüs satırlar kıt'anın başka bir sayfanın devamı olabileceğini düşündürmektedir. Zîra “Sözün bundan sonrasına gelince, insanlara amelinle nasihat et, sözünle değil, sen nasihatının aksine ısrarcı hareket ediyorken Allah'tan hayâ et (kork)” manasında bir tavsiye yer almaktadır. Nesih kısımda ise bir hadis-i şerif yazılı olduğu görülmektedir. Hasan Rıza Efendi'nin yakın tarihli farklı eserlerine göre, çok iyi korunarak günümüze ulaştığı söylenilemez.
Tezyinatı	: Kıt'a, satır aralarında incecik, yazı kenarında ise biraz kalınca yer alan altın cetvellerinin dışında bezemesizdir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Rıza</i> ” 1318/1900
Bulunduğu Yer / Kaynak	: SK, Env. nr. 123

Resim 206: 1318 tarihli kıt'a (SK, nr. 123)

Eser 103	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: ?
Metni	: “ <i>Rabbiyessir</i> ” duası, besmele ve harfleri içeren meşk sayfası
Açıklamalar	: Sülüs nesih meşk sayfası niteliğinde olan kıt'a oldukça temiz bir şekilde günümüze ulaşmıştır.
Tezminatı	: Bezemelerin alt kısmındaki imzada “Müzeyyen” adı okunmaktadır. Ağırıklı olarak rumî motiflerinin yer aldığı klasik usûlde bir desen tasarımı ile tezyin edilmiştir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Bende-i âl-i abâ es-Seyyid Hasan Rıza</i> ” 1318/1900
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Özel koleksiyon

Resim 207: 1318 tarihli kıt'a (Sami Tokgöz fotoğraf arşivi)

Eser 104	: Kıt'a (Nesih sayfa)
Yazı Türü	: Nesih, rika´
Ölçüsü	: 20x29,5 cm
Metni	: Hz.Mevlana'dan (k.s.) nasihatler
Açıklamalar	: Yatay dikdörtgen biçimli sayfa, bir satır rikā´ sekiz satır nesih hattı ile yazılmıştır. Başlıbaşına Hasan Rıza Efendi'nin nesih hattındaki kabiliyetini gösterecek nitelikteki özel yazılarından biridir. Hz. Mevlana'nın (k.s.) vasiyeti olarak zikredilen metinde, takvalı olma, az yeme içme az uyuma, az konuşma, günahları terk etme, ibadete devam etme, mahlukata eziyet etmeme, ahmaklarla oturup kalkmama, sâlihlerle ve ulema ile beraber olmaya çalışma gibi pek çok erdemli davranış tavsiye edilmektedir.
Tezyinatı	: Sayfanın kahverengi zeminli dış pervazı bezemesizdir. Arasuyu ebru cetvellidir. Her biri farklı olan duraklar genel olarak geçmeli formdadır.
İmzası ve tarihi	: <i>“Harrerehu es- Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu...”</i> 1321/1903
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Abdul Rahman Al Owais Koleksiyonu ²⁹¹

---

²⁹¹ Derman, *Eternal Letters*, s.227

Resim 208: 1321 tarihli nesih sayfa (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 105	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: ?
Metni	: “Uluvvu’l himmeti mine’l îman...”
Açıklamalar	: Kıt’ada, “Gayretin/himmetin büyüklüğü imandandır” ²⁹² manasına gelen kelâm-ı kibar yazılı sülüs hatlı satırı, hadis-i şerif yazılı nesih satırlar takip etmektedir. Bulunduğu albümdeki tüm eserler gibi, yeşil renkli kağıt yapıştırılmış mukavva ile çerçevelenmiştir.
Tezyinatı	: Tezhibsizdir.
İmzası ve tarihi	: “Harrerehu es- Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn” 1323/1905

²⁹² Aynı ibare satırı Hasan Rıza Efendi’nin bir başka kıt’asında da görülmüştür.(111. Eser)

Bulunduğu Yer / Kaynak : Ann Arbour University Of Michigan, Special Collections Library, Hutut-1 Mütenevvia-yı İslamiye Albümü, nr.441, s.18²⁹³

Resim 209: 1323 tarihli kıt'a (University Of Michigan nr.441)

Eser 106	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: ?
Metni	: “ <i>Er-râhimûne yerhamuhum ’ur-rahmânu...</i> ”
Açıklamalar	: Arapça hadis-i şerifler içeren kıt'a, bir sülüs altı nesih satır formundadır. Kıt'anın Kadiasker Mustafa İzzet tarafından yazılmış olanı ile de karşılaşılmıştır. ²⁹⁴
Tezyinatı	: Kıt'a tezhibsizdir.

²⁹³ <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079129170;view=lup;seq=18> (E.T. 23.10.2015)

²⁹⁴ <http://www.turkislamsanatları.com/Main/Home/GaleryItem?id=53517a5afa925b11a81eb7a6> (E.T. 23.10.2015)

İmzası ve tarihi : “ *Harrerehu es- Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn yâ muîn*”
1323/1905

Bulunduğu Yer / Kaynak : Ann Arbor University Of Michigan, Special Collections Library, Hutut-ı Mütenevvia-yı İslamiye Albümü, nr.441, s.15²⁹⁵

Resim 210: 1323 tarihli kıt'a (University Of Michigan nr.441)

Eser 107 : Kıt'a

Yazı Türü : Sülüs, nesih

Ölçüsü : 24x40 cm

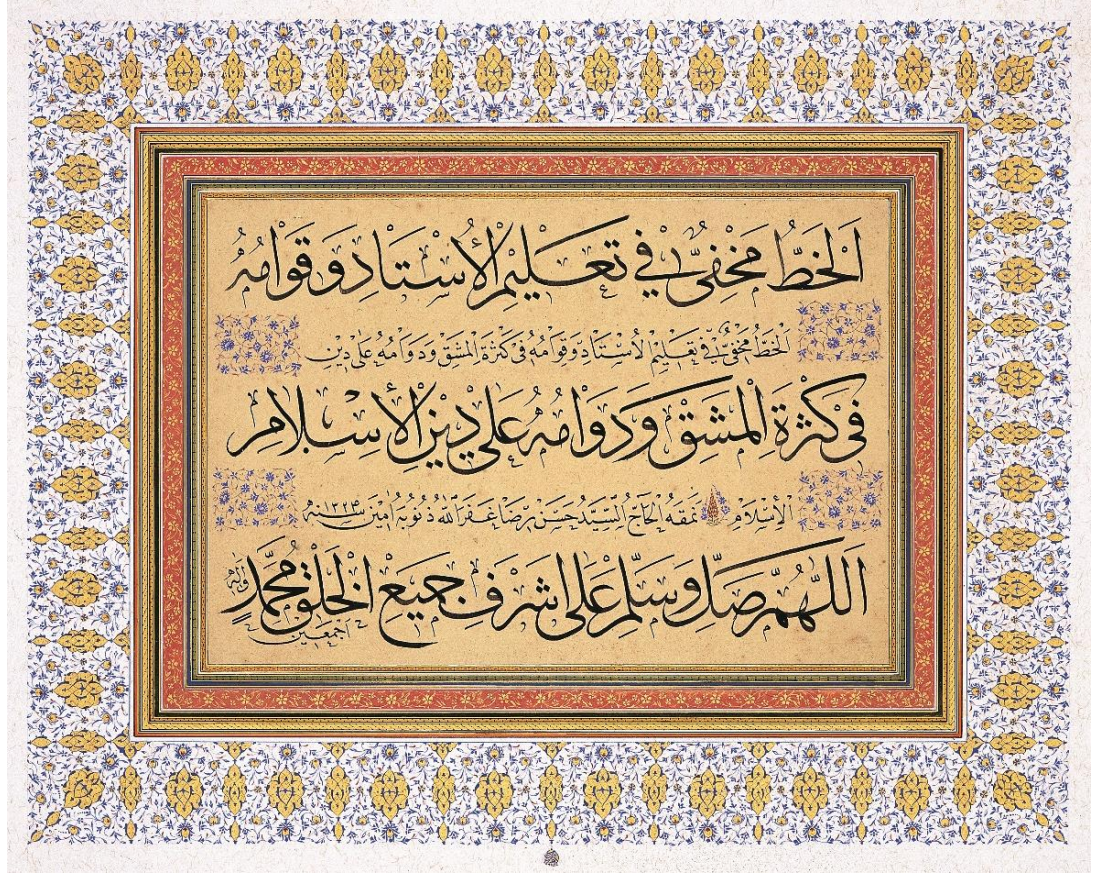
Metni : “*El-hattu mahfiyyun fî ta'limu'l-ustâdi, ve kıvâmuhu fî kesreti'l-meşki, ve devâmuhû alâ dîni'l-İslâmi...*”

²⁹⁵ <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079129170;view=lup;seq=15> (E.T. 23.10.2015)

- Açıklamalar : Birer satır sülüs ve nesih düzeninde olan kıt'a toplam beş satırlıdır. Nesih satırlar sülüs satırlarla aynıdır. Kıt'ada yer alan hat sanatıyla ilgili ibare Hz. Ali'ye (r.a.) atfedilen meşhur bir sözdür. Bu sözde, hattın sırlarının üstadın öğretişinde gizli olduğu, kıvamının çok meşk etmekle, devamının (ilerleyişinin) İslâm dini üzere yaşamakla olacağı ifade edilmektedir. Bu ibarenin bir özelliği de eskiden beri hattatlar tarafından sıkça yazılan bir söz oluşudur. Kıt'a metni salavat ve imza satırları ile son bulmaktadır.
- Tezyinatı : Günümüz müzehhiblerinden Orhan Dağlı tarafından, yazılışından tam yüz yıl sonra, 1424/2003 yılında ve klasik üslûpta bezenmiştir. Koltuk ve pervaz bezemelerinde çift tahrir tekniğinin ön planda olduğu, buna ilaveten dış pervazda rumî motifin ana motif olduğu görülmektedir. İnce ve geniş çeşitleri olmak üzere birden çok arasuyunun sıra sıra işlendiği iç pervaz bezemesi, kıt'aya zarif bir genişlik katmıştır.
- İmzası ve tarihi : “ *Nemekahu el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, âmîn* ” 1324/1906
- Bulunduğu Yer / Kaynak : Abdul Rahman Al Owais Koleksiyonu²⁹⁶

---

²⁹⁶ Derman, *Eternal Letters*, s.229

Resim 211: 1324 tarihli kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 108	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 41x34 cm
Metni	: “Rütbetü'l ilmi ale'r-rüteb...”
Açıklamalar	: “İlim rütbesi en yüksek rütbedir” manasına gelen Arapça sülüs satırını, hadis-i şerif içeren nesih satırlar takip etmektedir. Hat sanatında sıkça yazılan ifadelerden biri olan kıt'anın iç pervazının ve satır arası cetvellerinin yazı alanına yakın mesafede düzenlenmesi sıkışık bir görüntüye neden olmuştur.
Tezyinatı	: Kıt'anın iç ve dış pervazları battal ebruludur. Koltuklar tezhibsizdir.

İmzası ve tarihi : “ Harrerehu es- Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn, bi hürmeti seyidi'l murselîn” 1324/1906

Bulunduğu Yer / Kaynak : TVHSM²⁹⁷

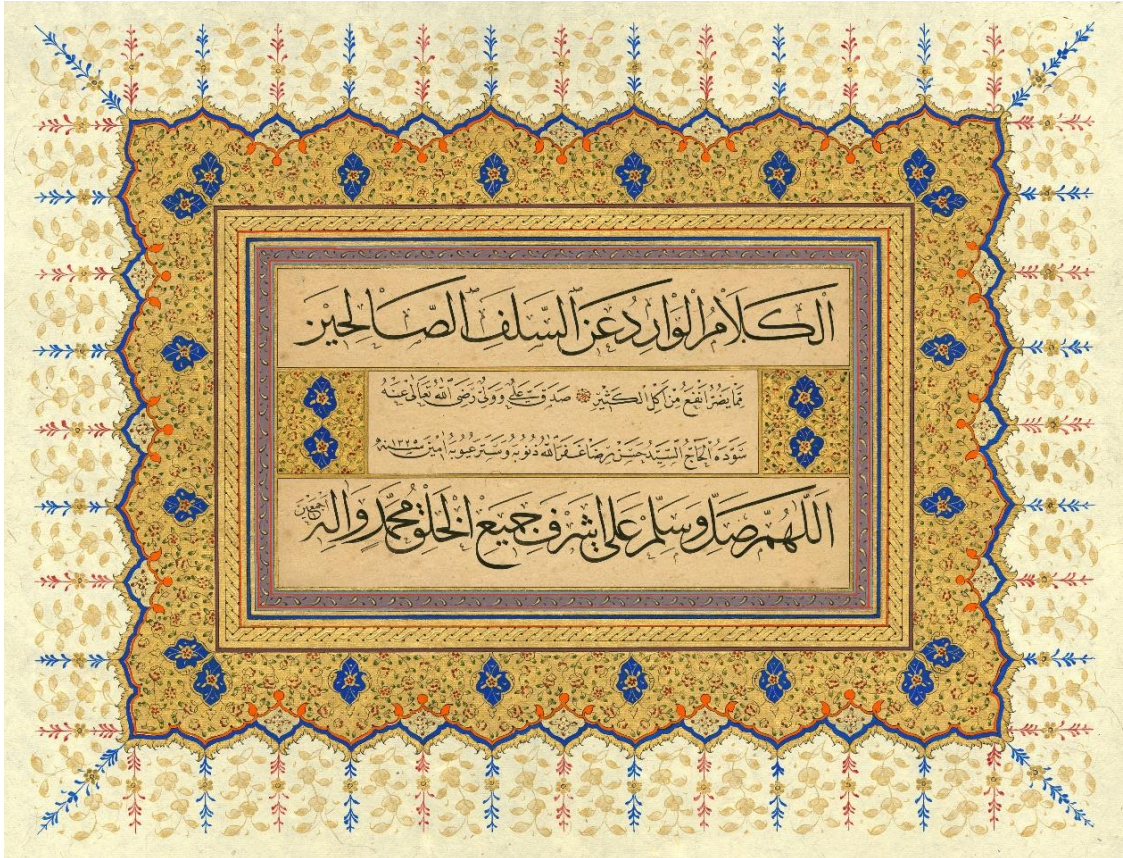

Resim 212: 1324 tarihli kıt'a (TVHSM)

Eser 109 : Kıt'a
Yazı Türü : Sülüs, nesih
Ölçüsü : 33,5x42 cm
Metni : “El-keîamu'l vâridu an es- selefi's-sâlihîn...”

²⁹⁷ Ahmet Akcan (Ed.), **Miras, Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Koleksiyonu'ndan Seçmeler**, İstanbul, 2010, s.69

- Açıklamalar : Arapça selef-i sâlihîne söylenen sözleri içeren kıt'a bir sülüs, iki nesih, bir sülüs satır düzenindedir. Nesih satırlarda fazla yemek yemenin fayda yerine zarar verdiği bilgisi yer almaktadır.
- Tezyinatı : Müzehhib imzası yoktur. Altının hakim olduğu bezemelerde rumî, penç ve hatâyî grubu motiflerle desen tasarımı yapılmıştır. Dış pervaz desenine ilave edilen tığlar da yine klasik formdadır.
- İmzası ve tarihi : “*Sevedehu es- Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn*” 1325/1907
- Bulunduğu Yer / Kaynak : Mehmed Özçay fotoğraf arşivi

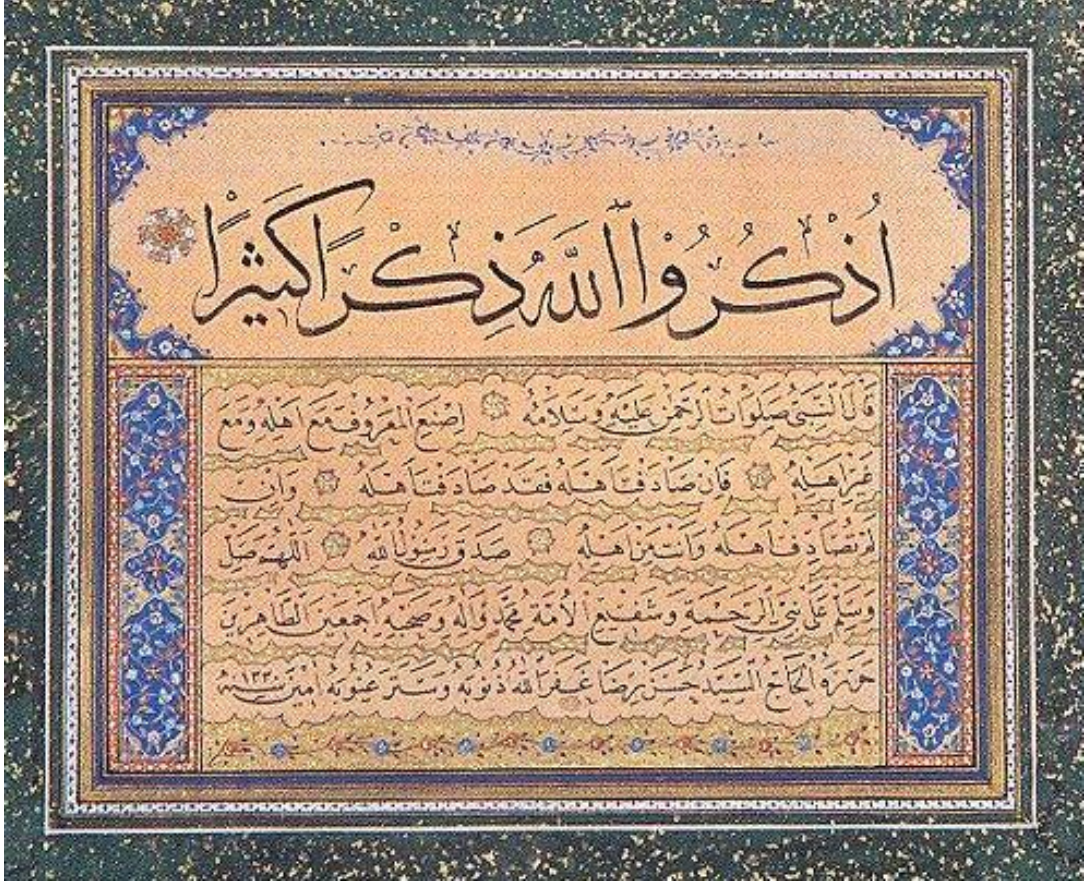
Resim 213: 1325 tarihli kıt'a (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 110	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 24x36 cm
Metni	: “ <i>Ezkûrullahe zikren kesîra...</i> ”
Açıklamalar	: Kıt'a, bir sülüs beş nesih satır düzenindedir. “ <i>Allah'ı çokça zikredin</i> ” ²⁹⁸ mealindeki âyet bölümünün yer aldığı sülüs satırı, nesih satırlarda yer alan hadis-i şerif metni takip etmektedir. Kıt'anın yalnızca düşük çözünürlükteki mevcut görseli temin edilmiştir.
Tezyinatı	: Klasik üslupta koltuk bezemeleri işlenen kıt'anın, sülüs satırında yer alan kenar boşlukları da koltuklarla uyumlu bir şekilde tezyin edilmiştir. Nesih hatlı kısım beyne's-süturludur. Cetveller ve ince arasuyu işlemelerini takip eden dış pervaz bölgesi ise zerefşan uygulamalıdır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu es- Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn</i> ” 1330/1912
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi

---

²⁹⁸Feyizli, *Feyz'ül Furkân Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali* Ahzab/41

Resim 214: 1330 tarihli kıt'a (Hüseyin Kutlu fotoğraf arşivi)

Eser 111	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 27x36 cm
Metni	: “Uluvvu'l himmeti mine'l îman...”
Açıklamalar	: Bir satır sülüs beş satır nesih hatla kaleme alınmıştır. “Himmetin yüceliği imandandır” kelâm-ı kibarının yer aldığı sülüs satırı, nesih satırlarda yer alan hadis-i şerif metni izlemektedir.
Tezyinatı	: Kıt'anın tezhibi Sabiha Bayhan adlı bir müzehhibe tarafından 1989 yılında yapılmıştır. Koltuklarla uyumlu bordür tezyinatı klasik üslup motifleriyle desenlendirilmiş ve gayet özenlidir.

İmzası ve tarihi : “ *Harrerehu el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn, bi hürmeti muhammedin ve âlihi*” 1330/1912

Bulunduğu Yer / Kaynak : Alif Art Osmanlı ve Karma Sanat Eserleri Müzayedesi Kataloğu, 06 Mayıs 2012, Lot No: 488

Resim 215: 1330 tarihli kıt'a (Alif Art fotoğraf arşivi)

Eser 112 : Kıt'a

Yazı Türü : Sülüs, nesih

Ölçüsü : ?

Metni : “*Allahu veliyyu'l hidâyeti ve hüve ni'me'r-refik...*”

Açıklamalar : Bir satır sülüs altı satır nesih düzenindeki kıt'ada, “Hidâyeti sağlayan Allah'tır ve O, en iyi dosttur”

manasına gelen sülüs satırın ardından, hadis i şerif içerikli nesih satırlar yer almaktadır.

Tezyinatı : Müzehhibi bilinmemeyen kıt'a, bulut, penç, gonca gibi klasik tezhib motifleriyle desenlendirilen koltuk tezhibi, zencereklî arasuyu ve zerefşanlı dış pervazı ile oldukça zarif görünümlüdür.

İmzası ve tarihi : “ *Harrerehu el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmin, yâ mucîbe's-sâilîn*” 1330/1912

Bulunduğu Yer / Kaynak : Kur'an'la Ülfet Platformu fotoğraf arşivi²⁹⁹

Resim 216: 1330 tarihli kıt'a (Kur'an'la Ülfet Platformu fotoğraf arşivi)

²⁹⁹ <http://www.kuranlulfet.com/hasan-riza-efendi/> (E.T. 10.09.2014)

Eser 113	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 36x45 cm
Metni	: “ <i>Ve zaccû zacceten kezacîcenâ ve accû acîcen ve el â'di teaccecû...</i> ” ³⁰⁰
Açıklamalar	: Bir satır sülüs beş satır nesih tertibindeki kıt'anın, sülüs satırında Arapça bir tekerleme tarzında bir sözün yazılı olduğu, nesih satırlarında ise hadis-i şeriflerin yer aldığı görülmektedir. Sülüs satırdaki ibarenin yazılma tercihi, ibarede yer alan kelimelerin anlamlarından ziyade, istif ustalığı gerektirdiklerinden olsa gerektir (tekrarlayan zad, cim ve ayn harfleri). Hat sanatında bu ve benzeri farklı kelimelerden teşekkül eden cümleleri satıra oturtmak öteden beri hüner kabul edilen bir hal almıştır. ³⁰¹ Bu yönüyle bu eser, Hasan Rıza Efendi'nin yazdığı kıt'alar arasında farklılık arz etmektedir.
Tezminatı	: Kıt'a günümüz müzehhiblerinden Hüseyin Türkmen tarafından ve tamamen klasik anlayışla tezyin edilmiştir. Duraklar mücevher formdadır. Rumî ve hatâyî grubu motiflerle oluşturulan koltuk kompozisyonu oldukça zarif arasularının işlendiği iç pervaz bezemeleri ile, altın zemin üzerine işlenen dış pervaz bezemesine geçiş sağlanmıştır. Son olarak kıt'anın tezminatı klasik özellikteki tığlarla adeta taçlandırılmıştır.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, velivâlidayhi âmin</i> ” 1330/1912
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Özel Koleksiyon

³⁰⁰ Aynı istifle ve aynı sözün yer aldığı söz ile tarihsiz bir Mustafa Rakım imzalı kıt'ada karşılaşılmıştır. Rıza Efendi'nin de bu kıt'ayı takliden yazdığı düşünülebilir. Bkz.

<http://www.kalemguzeli.org/hattelerleriayrinti.php?KNO=1187&HKNO=20> (E.T. 26.11.2015)

³⁰¹ Bu tekerleme satırının devamı niteliğinde olan ve Mustafa Kütâhî (ö. 1783) imzalı bir kıt'anın sülüs satırında buradakine benzer bir şekilde cim ve ha harflerinin tekrar ettiği görülmüştür. Bkz. Derman, Çetin, 1992, 88.eser

Resim 217: 1330 tarihli kıt'a (M. Özçay fotoğraf arşivi)

- Eser 114 : Kıt'a
- Yazı Türü : Sülüs, nesih
- Ölçüsü : ?
- Metni : “In zekertümûhu fi zîkin ve’s-saahu...”
- Açıklamalar : Sülüs satırında “O’nu darlık anında zikrederseniz, O size genişlik verir” anlamına gelen Arapça bir sözün yazılı olduğu kıt'anın, nesih satırlarında ise dua tavsiyelerinin yer aldığı hadis-i şerif metinleri yer almaktadır. Bir satır sülüs beş satır nesih düzenindeki kıt'a, her bakımdan nadide bir eser hüviyetindedir.

Tezminatı

: Sağ koltuğun alt kısmında yer alan “Zehebehu Hasan” imzasından ve de desen tasarımında gözlenen Rıza Efendi üslûbuna benzerliklerden, eserin müzehhibinin de Hasan Rıza Efendi olduğunu söylemek mümkündür. Döneminin klasik tezhib anlayışını yansıtan koltuk ve bordür bezemelerinde altının ana renk elemanı olduğu gözlenmektedir.

İmzası ve tarihi

: “ *Harrerehu el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmin* ”
1330/1912

Bulunduğu Yer / Kaynak

: Özel koleksiyon

Resim 218: 1330 tarihli kıt'a (Sami Tokgöz fotoğraf arşivi)

Eser 115	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 21x31 cm
Metni	: “ <i>Ulemâ-i ümmetî ke enbiyâ-i benî isrâîl...</i> ”
Açıklamalar	: Sülüs satırda “Ümmetimin ulemâsı benî isrâîl peygamberleri gibidir” manasındaki hadis-i şerif yer almaktadır.Kıt'anın nesih satırlarında da hadis-i şerif metinleri kaleme alınmıştır.
Tezyinatı	: Müzehhibi bilinmemektedir. Durakları mücevher formda olan kıt'anın koltuk bezemeleri klasik anlayışa göre yapılmıştır. Altın cetvelli arasuyunun ardından, bordo zemin üzerine altın ile işlenen kenarsuyu bezemesinde, simetrik biçimli bitkisel motiflerin, köşelerde yer alan irice rozet biçimli tek çiçek motifi ile kesiştikten sonra birbirini takip ederek devam ettiği bir desen kompozisyonu görülmektedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmin, bihürmeti muhammedin ve âlihî</i> ” 1330/1912
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Alif Art Osmanlı ve Karma Sanat Eserleri Müzayedesi Kataloğu, 05 Aralık 2004, Lot No: 49

Resim 219: 1330 tarihli kıt'a (Alif Art fotoğraf arşivi)

Eser 116	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 25x33 cm
Metni	: Besmele ve hadis-i şerifler
Açıklamalar	: Kıt'ada oklu sülüs besmelesini takip eden nesih satırlarda hadis-i şerif metinleri yer almaktadır.
Tezyinatı	: Müzehhibi bilinmemektedir. Koltukları döneminin klasik tezhib anlayışına göre bezenmiştir, ancak besmele oku üzerine natüralist üslupta çiçek buketi işlenmiştir. Kıt'anın kenarsuyu bölgesi altın serpiştirilmiş ve oldukça eskidiği gözlenen kumlu hatip ebrusu ile vassalelenmiştir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn, yâ mucîbe's-sâilîn</i> ” 1330/1912
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Özel koleksiyon

Resim 220: 1330 tarihli kıt'a (M. Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 117	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 39x47 cm
Metni	: “İzâ raeytumu'l-harîka fekebbirû feinnehu yutfiu'n-nâre...”
Açıklamalar	: Bir satır sülüs altı satır nesih tertibindeki kıt'anın sülüs satırını, bir yangın görüldüğünde tekbir getirme tavsiyesi içeren bir hadis-i şerif metnidir. Benzer şekilde nesih satırlar da hadis-i şerifler içermektedir.
Tezyinatı	: Müzehhib imzası bulunmayan kıt'a, rokoko tarzda tezyin edilmiştir. Hem koltuklar hem de siyah zemin üzerine işlenen dış pervaz bezemesinde sadece altın kullanılmıştır.
İmzası ve tarihi	: “Nemekahu el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza” / Tarihsiz

Resim 221: Tarihsiz kıt'a (Antik A.Ş. fotoğraf arşivi)

- Eser 118 : Kıt'a (Nesih sayfa)
- Yazı Türü : Nesih
- Ölçüsü : ?
- Metni : Hadis-i şerifler
- Açıklamalar : Besmele ile birlikte on beş satırdan oluşan sayfanın aynısı Rıza Efendi'nin kaleminden bir kere daha çıkmıştır. (Eser 120) Rıza Efendi, öyle görülüyor ki, her iki sayfayı da kaleminden çıktığı gibi ve âdeti olduğu üzere serî bir şekilde yazmıştır. Bu nedenle bu sayfaları, onun nesih hattındaki kudretini gösteren eserlerinden saymak yerinde olacaktır.
- Tezyinatı : Yazı etrafı şal ebrulu olan sayfada, sıvama altın duraklar ve ince cetveller dışında tezhib unsuru bulunmamaktadır.

İmzası ve tarihi : İmzasız ve tarihsiz

Bulunduğu Yer / Kaynak : Özel koleksiyon

Resim 222: Tarihsiz nesih sayfa (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 119 : Kıt'a (Nesih sayfa)

Yazı Türü : Nesih

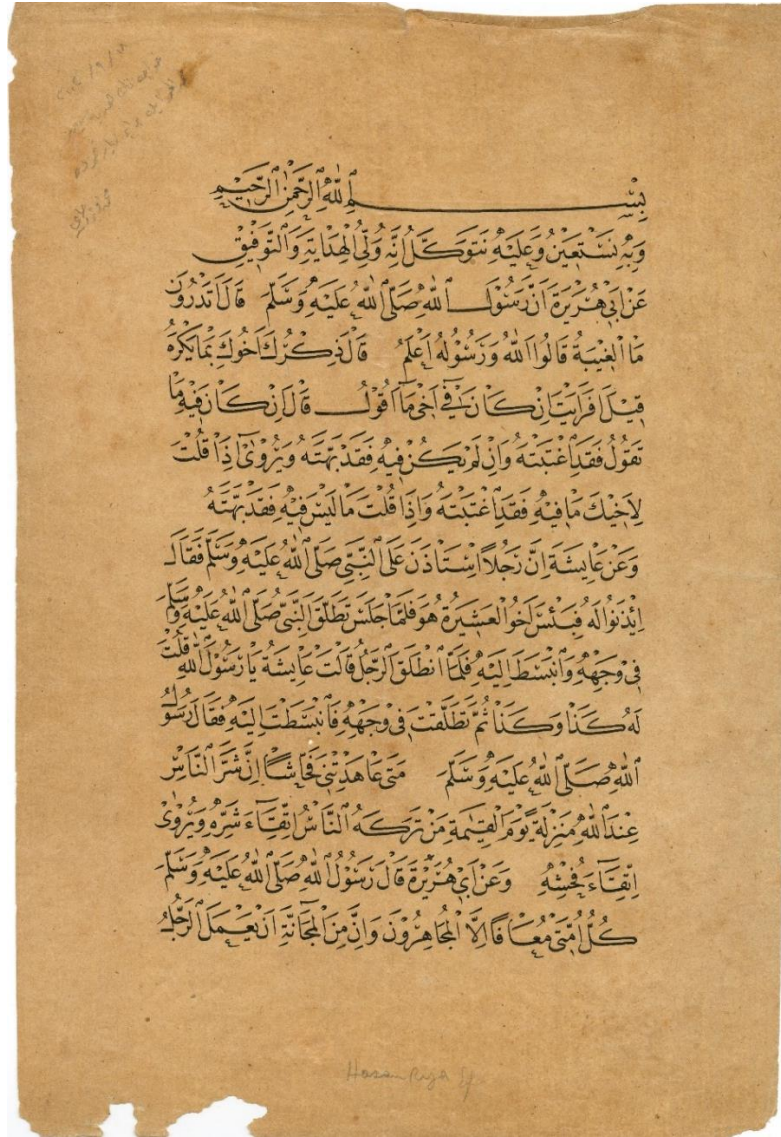
Ölçüsü : 29,5x22,0 cm

Metni	: Hadis-i şerifler
Açıklamalar	: Tarih kaydı bulunmayan sayfa on yedi satırlıdır. Yazıda gözlenen ahenk, uyum ve denge unsurları bakımından Rıza Efendi'nin elinin olgunlaştığı veya olgunlaşmaya başladığı dönemlere tarihlendirilebilir.
Tezyinatı	: Tezhibsiz olup, cetveli şal ebrulu, dış pervazı battal ebruludur.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Harrerehu es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, velivâlideyihi, âmîn</i> ” / Tarihsiz
Bulunduğu Yer / Kaynak	: SK, Env. nr. 168

Resim 223: Tarihsiz nesih sayfa (SK, nr. 168)

Eser 120	: Kıt'a (Nesih sayfa)
Yazı Türü	: Nesih
Ölçüsü	: ?
Metni	: Hadis-i şerifler
Açıklamalar	: Sayfanın sol üst köşesine Hattat Mehmed Özçay tarafından düşülen nota göre, bu yazı kendisine 18.09.2002 tarihinde Muhammed El- Murr Beyefendi ile birlikte, M.Uğur Derman Hocayı ziyaretlerinde, Sayın Derman tarafından hediye edilmiştir. On beş satırlıdır.
Tezyinatı	: Tezhibsizdir.
İmzası ve tarihi	: İmzasız ve tarihsiz
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Özel koleksiyon

Resim 224: Tarihsiz nesih sayfa (M.Özçay fotoğraf arşivi)

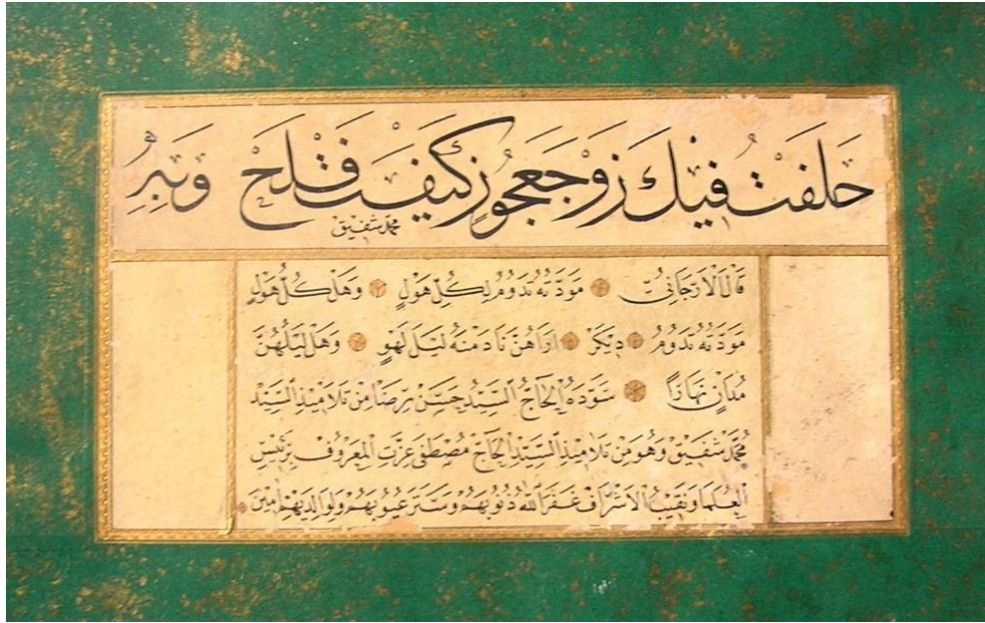
Eser 121	: Kıt'a
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 22,2x31,4 cm
Metni	: “Haleftu fike zevceacûzin keyfeteflâh...”
Açıklamalar	: Sülüs satırı Şefik Bey'e ait olan kıt'anın nesih satırları Hasan Rıza Efendi'ye aittir. Bir sülüs beş nesih satır düzenindedir. Sülüs satırda “Yaşlı bir kadın nasıl iflah olur” manasına gelen ve çok da anlam verilemeyen bir ibare yer almaktadır. Nesih satırların ise Arap

edebiyatında yer alan bazı sanatlı sözleri içerdiği anlaşılmaktadır. İmza kısmında Rıza Efendi, hocaları Şefik Bey ile Kadıasker Mustafa İzzet Efendilerin adlarını zikretmektedir.

Tezyinatı : Duraklar ve cetveller altın, kıt'a etrafının yeşil zemini ise zerefşanlıdır.

İmzası ve tarihi : "Sevedehu el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza min telâmizi..." / Tarihsiz

Bulunduğu Yer / Kaynak : EHA Koleksiyonu, Env. nr. B24

Resim 225: Tarihsiz kıt'a (EHA Koleksiyonu fotoğraf arşivi)

Eser 122 : Büyük Kıt'a

Yazı Türü : Sülüs, nesih

Ölçüsü : 32x40 cm

Metni : "Yenbeğî lil kâidi fi'l harbi en yekûne fihî min ahlâki'l hayvân sehâuddiki ve şecaatü'l esedî ve reveğani sa'lebi ve sabru'l kelbi ale'c-cerihâti..."

- Açıklamalar : Bir satır sülüs iki satır nesih düzeninde ve bu düzenin alt alta tekrarlanmasıyla oluşan büyük boy kıt'a, dördü sülüs altısı nesih olmak üzere toplam on satırlıdır. Sülüs satırlarda, savaşta bir komutanda olması gereken vasıflar hayvanlara benzetilerek anlatılmaktadır.(aslan gibi yiğit, tilki gibi kurnaz, köpek gibi sabırlı) Nesih satırlarda hadis-i şerif metinleri yer almaktadır.
- Tezyinatı :Kıt'anın klasik üsluptaki tezyinatının yakın tarihte yapıldığı "*Neslihan 1424*" (2003) imzasından anlaşılmaktadır. Kareye yakın dörtgen formundaki koltukların desen tasarımı penç ve hatayî grubu motiflerle yapılmıştır. Açık mavi zeminli dış pervazın üzeri ise altın tahrirli renkli halkârî uygulamalıdır.
- İmzası ve tarihi : "*Nemekahu el-hakîr es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza, mukalliden bi Hâfız Osman*" / Tarihsiz
- Bulunduğu Yer / Kaynak : Özel koleksiyon

Resim 226: Tarihsiz büyük kıt'a (M. Özçay fotoğraf arşivi)

2.6. Karalamalar

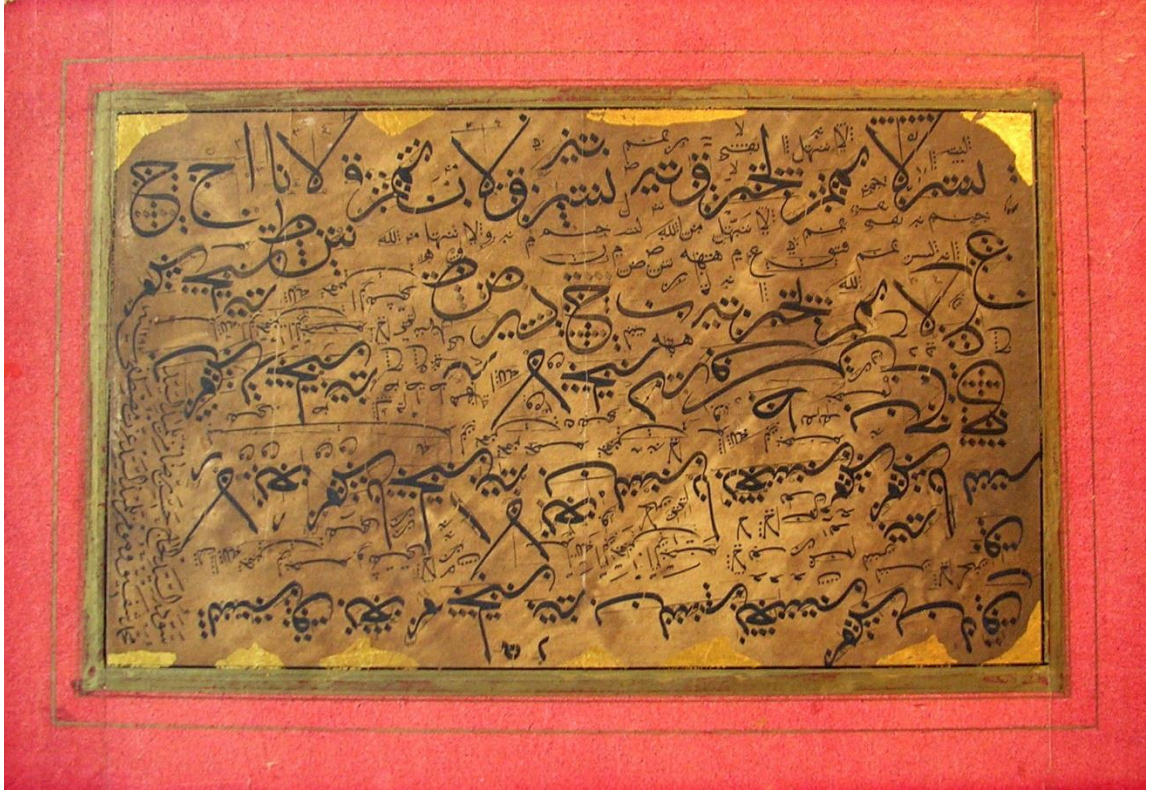
Karalamalar, hat sanatında, hattatların okunmak gayesi ile değil de el melekelerini kaybetmemek için hatırlarına gelen harfleri, harf gruplarını veya ibareleri kağıt üzerine tekrar tekrar yazmaları suretiyle oluşan eserleri içine alan bir sahadır. Bu çalışma esnasında hattat oldukça özgürdür ve kağıdın yüzeyini kullanırken harf veya ibarelerin üst üste gelmesinde ve zemini doldurmasında hiçbir mahzur görmez. Tamamlanan çalışmanın ardından kağıda bakıldığında, kağıdın renginden çok mürekkebin karalığı görüldüğünden olsa gerek, bu çalışmalara “karalama” denmiştir ve meşk mahiyetindeki bu çalışmaların imza kısmı da genellikle, bu duruma uygun mahiyetteki imza ibarelerinden olan “*meşekahu*” (bunu meşk etti) veya “*sevvedehu*” (bunu karaladı) kelimeleri ile başlar. Bazen harf ve kelimeleri üst üste bindirmeden yazılan karalamalar da vardır ki bu tarz olanlarına “*temrin*” denir.³⁰² Temrînlerin harf boylarının nokta ölçüleriyle gösterilmiş olan türlerine ise “*tâlimli meşk*” adı verilmektedir.³⁰³ Karalamalara bir yandan da ölçü ve nisbet arama çalışması gözüyle bakılabileceği gibi diğer yandan da bir hattat için, o esnada düşünmekte ve üzerinde çalışmakta olduğu eserlerle ilintili olabileceği gözüyle de bakılabilir.³⁰⁴ Benzer şekilde, bazen bir karalamanın, hattatın kağıdı, kalemi, hatta kendi ruh halini değerlendirdiği çalışmalarından biri olabileceğini düşünmek de mümkündür.

Eser 123	: Karalama
Yazı Türü	: Sülüs, nesih, rika‘
Ölçüsü	: 18,2x26,5 cm
Açıklamalar	: Muhtelif sülüs ve nesih harf birleşmeleri ile birlikte, sülüs temrînlerde “ <i>Rabbiyessir</i> ” duasının çalışıldığı görülmektedir. Epeyce koyu renkli âharlı bir kağıda meşk edilmiştir. Hasan Rıza Efendi, ketebe kaydında, Mehmed Şefik Bey ve Kadıasker Mustafa İzzet Efendilerin talebesi olduğunu belirtmektedir.
Tezyinatı	: Tezhibsizdir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Sevvedehu el-Hacc es-Seyyid Hasan Rıza min telâmizi...</i> ” 1297/1880
Bulunduğu Yer / Kaynak	: EHA Koleksiyonu, Env. nr. D16

³⁰² Derman, *İslâm Kültür Mirasında Hat Sanatı*, s.42

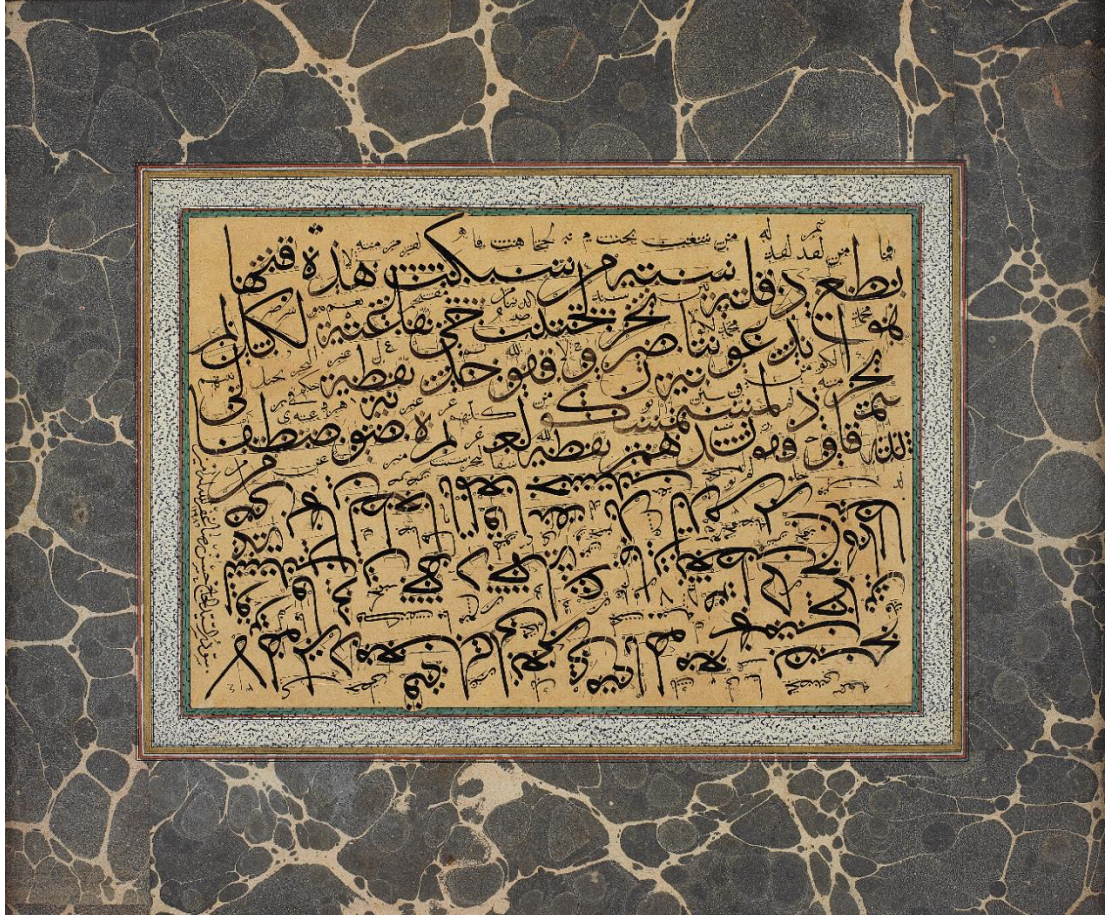
³⁰³ Derman, *Harflerin Aşkı*, s.346

³⁰⁴ İrvin Cemil Schick, “Türkçe Matbu Hüsni Hat Literatürüne Toplu Bir Bakış”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Sanat Tarihi*, C.7, S.14, İstanbul, 2009, s.261

Resim 227: 1297 tarihli karalama sayfası (EHA Koleksiyonu fotoğraf arşivi)

Eser 124	: Karalama
Yazı Türü	: Sülüs, nesih, rika‘
Ölçüsü	: 25x31 cm
Açıklamalar	: Muhtelif sülüs ve nesih harflerinin birleşmelerinden oluşmaktadır. Âharlı kağıt üzerine is mürekkebi ile meşk edilmiştir.
Tezyinatı	: İnce bir sıra zencerek ve cetvellerle genişletilen iç pervazı kumlu ebrulu, dış pervazı ise Necmeddin Okyay yapımı battal ebruludur.
İmzası ve tarihi	: “Sevvedehu es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza ğafarallahu lehu” 1298/1880-1881
Bulunduğu Yer / Kaynak	: SSM, Env. nr. 190-0580

Resim 228: 1298 tarihli karalama sayfası (SSM fotoğraf arşivi)

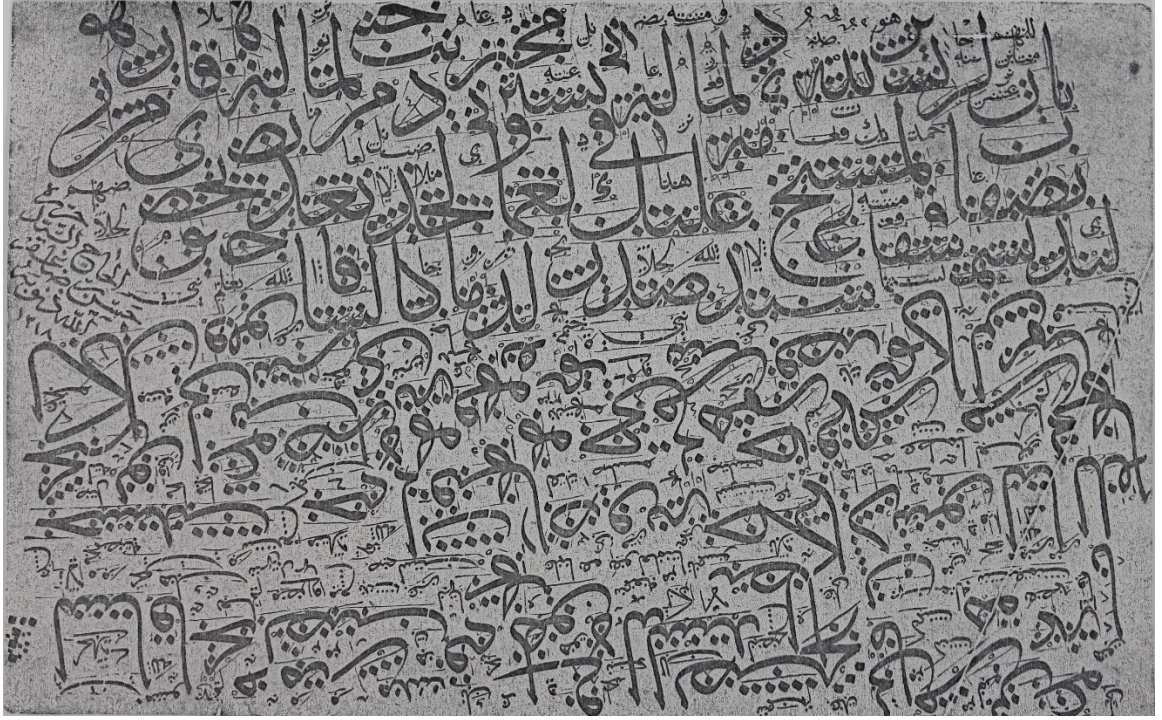
Eser 125	: Karalama
Yazı Türü	: Sülüs, nesih, rika‘
Ölçüsü	: ?
Açıklamalar	: Muhtelif sülüs ve nesih harflerinin birleşmelerinden oluşmaktadır. Âharlı kağıt üzerine is mürekkebi ile meşk edilmiştir.
Tezyinatı	: Müzehhibi bilinmeyen karalama meşkinin altınla işlenen zencereklî iç pervazını, yeşil zemin üzerine boyalı halkârî tekniğiyle işlenen dış pervaz bezemesi takip etmektedir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Sevvedehu el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn, bihürmeti seyyidi’l enbiyâi ve’l mürselîn</i> ” 1318/1900
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Özel koleksiyon

Resim 229: 1318 tarihli karalama sayfası (Sami Tokgöz fotoğraf arşivi)

Eser 126	: Karalama
Yazı Türü	: Sülüs, nesih, rika‘
Ölçüsü	: ?
Açıklamalar	: Sayfanın aslının nerede olduğu bilinmemektedir. ³⁰⁵ Muhtelif sülüs ve nesih harflerinin birleşmelerinden oluşmaktadır.
Tezyinatı	: Mevcut görsele göre tezhibsizdir.
İmzası ve tarihi	: “Harrerehu el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu” 1318/1900
Bulunduğu Yer / Kaynak	: SK, A.Süheyl Ünver, “Hasan Rıza Efendi” Dosyası, nr.27

³⁰⁵ Süleymaniye Kütüphanesinde A.Süheyl Ünver notlarından oluşan 27 numaralı Hasan Rıza Efendi dosyasında karşılaşılan görsel, aslından fotokopisi olmasına rağmen, eserin kayıt altına alınmış olması maksadıyla tez çalışması kapsamına dahil edilmiştir.

Resim 230: 1318 tarihli karalama sayfasının sureti (SK, Ünver “Hasan Rıza Efendi” Dosyası)

Eser 127	: Karalama
Yazı Türü	: Sülüs, nesih, rika‘
Ölçüsü	: 33x39,5 cm
Açıklamalar	: Âharlı kağıt üzerine is mürekkebi ile meşk edilen sayfa, ketebe kaydından da anlaşılacağı üzere Rıza Efendi'nin Mûsîka-i Sultânide hat hocası olduğu dönemde karalanmıştır. Muhtelif sülüs ve nesih harfleri ve birleşmelerinden oluşan güzelce bir tâimli meşktir.
Tezyinatı	: Cetvellerle çevrelenmiş iç pervazını takip eden yeşil zeminli dış pervazı zerefşan tekniği ile bezenmiştir.
İmzası ve tarihi	: “ <i>Sevvedehu el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza, muallimu'l hattî fî mûsîka-i sultâni ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn, ve'l cemü'l mü'minîn</i> ” 1319/1901-1902
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Kerem Kıyak ve Mustafa Balcı Koleksiyonu

Resim 231: 1319 tarihli karalama sayfası (M. Özçay fotoğraf arşivi)

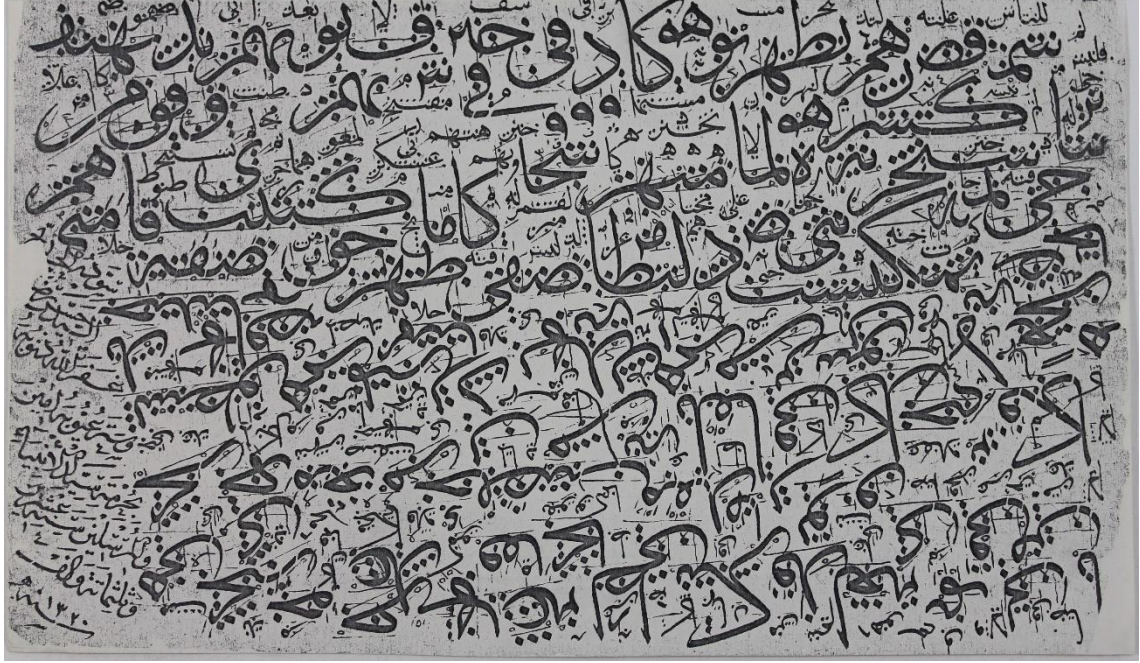
Eser 128	: Karalama
Yazı Türü	: Sülüs, nesih, rika‘
Ölçüsü	: ?
Açıklamalar	: Sayfanın aslının nerede olduğu bilinmemektedir. ³⁰⁶ Muhtelif sülüs ve nesih harflerinin birleşmelerinden oluşmaktadır.
Tezyinatı	: Mevcut görsele göre tezhibsizdir.

³⁰⁶ Süleymaniye Kütüphanesinde A.Süheyl Ünver notlarından oluşan 27 numaralı Hasan Rıza Efendi dosyasında karşılaşılan görsel, iki öceki eser kaydında olduğu gibi, aslının fotokopisi olmasına rağmen, kayıt altına alınmış olması amacıyla tez çalışması kapsamına dahil edilmiştir.

İmzası ve tarihi : “ *Sevvedehu el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza, ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn, bihürmeti seyyidi'l enbiyâi ve'l mürselîn...* ” 1320/1902-1903

Bulunduğu Yer / Kaynak : SK, A.Süheyl Ünver, “Hasan Rıza Efendi” Dosyası, nr.27

Resim 232: 1320 tarihli karalama sayfası (SK, Ünver “Hasan Rıza Efendi” Dosyası)

Eser 129 : Karalama

Yazı Türü : Sülüs, nesih, rika'

Ölçüsü : 23,5x34 cm

Açıklamalar : Muhtelif sülüs ve nesih harfleri ve birleşmelerinden oluşan ve özenle yazılmış tâlimli bir meşktir.

Tezyinatı : Cetvellerle genişletilen iç pervazı kumlu ebrulu, dış pervazı ise Necmeddin Okyay yapımı battal ebruludur.

İmzası ve tarihi : “ *Sevvedehu el-Hacc es- Seyyid Hasan Rıza, muallimu'l hattî fi mûsika-i sultâni ğafarallahu zünûbehu, ve setera uyûbehu, âmîn, bihürmeti muhammedin ve âlihi* ” 1322/1904-1905

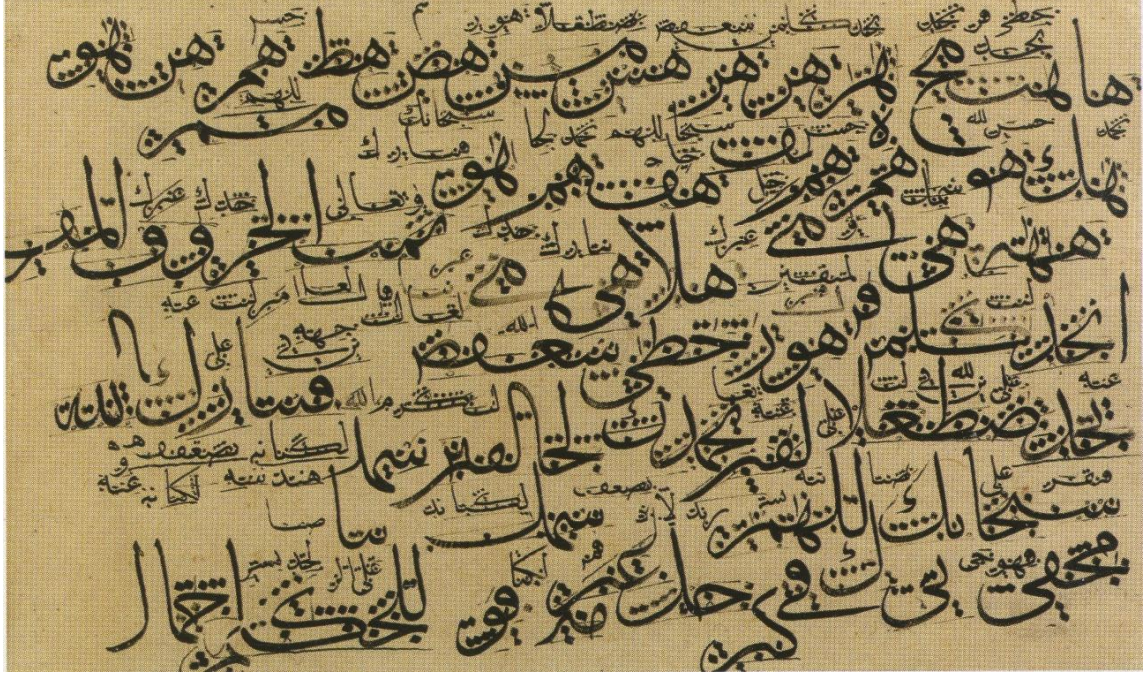
Bulunduğu Yer / Kaynak : Portakal Sanat Ve Kùltür Evi Fotoğraf Arşivi
(23.11.2008 Emin Barın Hat Koleksiyonu Mùzayedesi
Katalogu, Lot No: 005)

Resim 233: 1322 tarihli karalama sayfası (Portakal Sanat ve Kùltür Evi fotoğraf arşivi)

- Eser 130 : Karalama
- Yazı Türü : Sùlùs, nesih
- Ölçüsü : 15x25 cm
- Açıklamalar :Aralarında ebced formùlünden birleşmeler de bulunan muhtelif sùlùs tâlimlerinden boş kalan kısımlara bazı nesih harf birleşmelerinin yazılı olduğu karalama, âharlı kağıda is mùrekkebi ile kaleme alınmıştır.
- Tezminatı :Mevcut görsele göre etrafı tezhibsizdir.
- İmzası ve tarihi :İmzasız ve tarihsizdir.

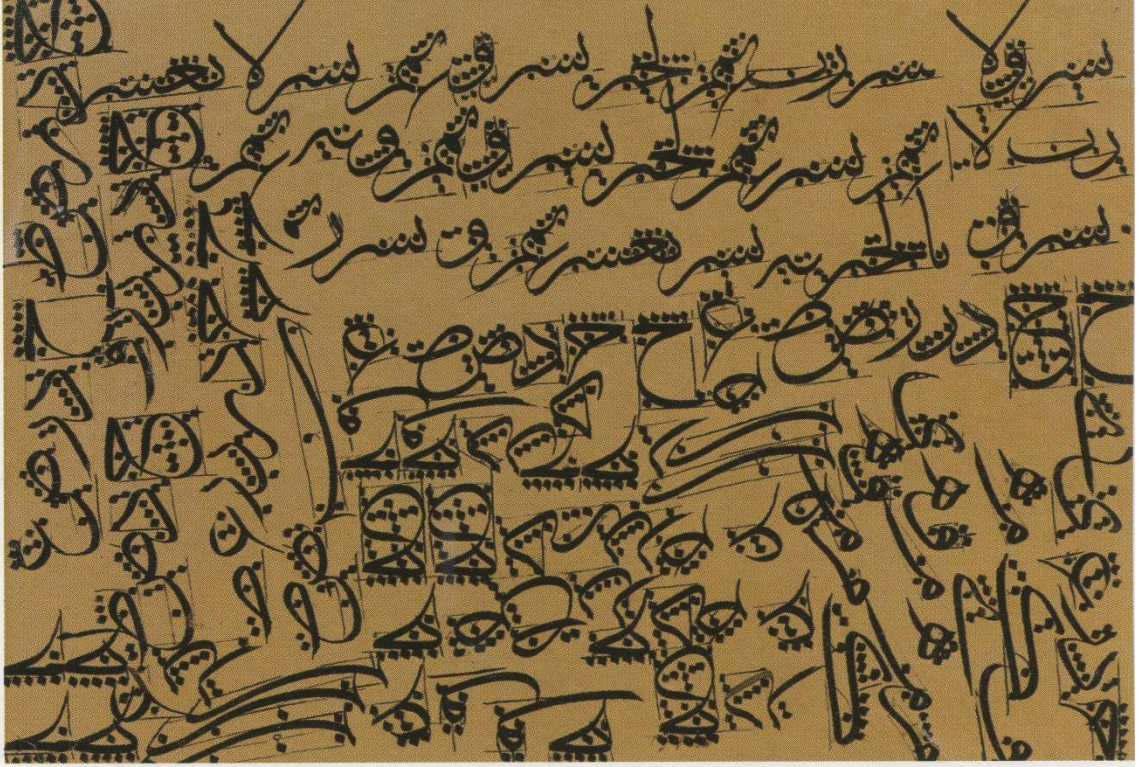
Bulunduğu Yer / Kaynak :Alif Art Necip Sarıcı Hat Koleksiyonu ve Osmanlı-Karma Sanat Eserleri Müzayedesi Kataloğu, 16 Mayıs 2009, Lot No: 19a

Resim 234: İmzasız ve tarihsiz karalama sayfası (Alif Art fotoğraf arşivi)

- Eser 131 : Karalama
- Yazı Türü : Sülüs
- Ölçüsü : 14x23,5 cm
- Açıklamalar : Yalnızca sülüs hatla muhtelif harfler ve “*Rabbiyessir*” duasının kelimelerine ait tâlimli bir meşk niteliğinde olan temrin, âharlı kağıda is mürekkebi ile yazılmıştır.
- Tezminatı : Mevcut görsele göre etrafı tezhibsizdir.
- İmzası ve tarihi : İmzasız ve tarihsizdir.

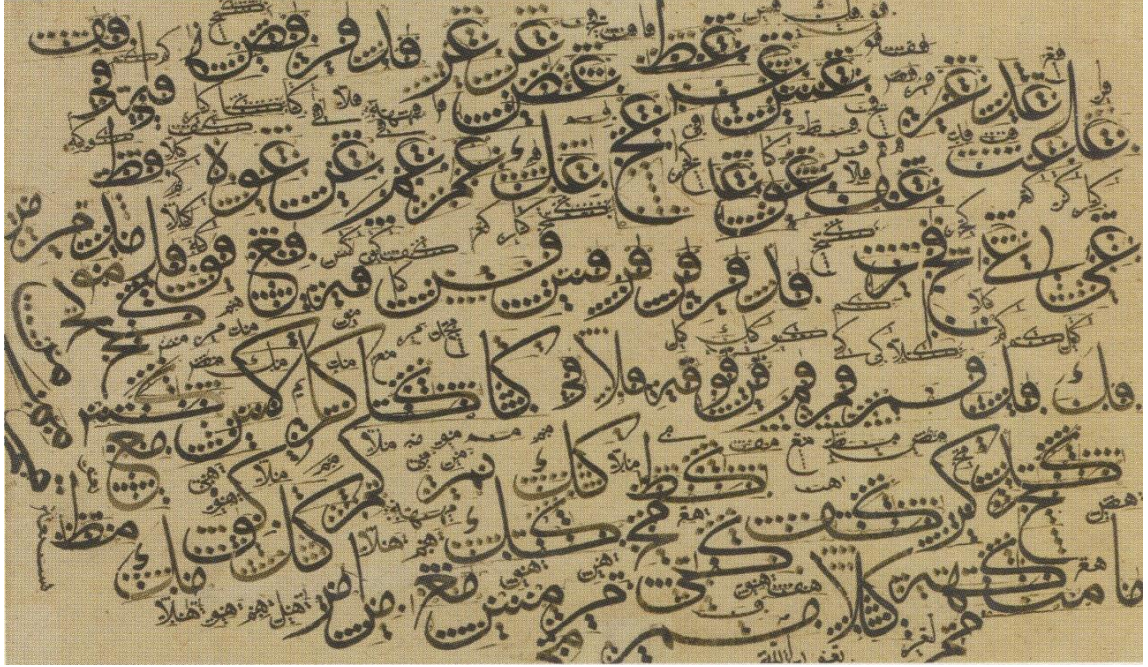
Bulunduğu Yer / Kaynak : Alif Art Necip Sarıcı Hat Koleksiyonu ve Osmanlı-Karma Sanat Eserleri Müzayedesi Kataloğu, 16 Mayıs 2009, Lot No: 19c

Resim 235: İmzasız ve tarihsiz karalama sayfası (Alif Art fotoğraf arşivi)

Eser 132	: Karalama
Yazı Türü	: Sülüs, nesih
Ölçüsü	: 28x23 cm
Açıklamalar	: Muhtelif harflerin birleşimlerinin tâimli olarak gösterildiği bir meşk meşk karalamasıdır. Âharlı kağıda is mürekkebi ile yazılmıştır.
Tezyinatı	: Mevcut görsele göre etrafı tezhibsizdir.
İmzası ve tarihi	: İmzasız ve tarihsiz

Bulunduğu Yer / Kaynak : Alif Art Necip Sarıcı Hat Koleksiyonu ve Osmanlı-Karma Sanat Eserleri Müzayedesi Kataloğu, 16 Mayıs 2009, Lot No: 19d

Resim 236: İmzasız ve tarihsiz karalama sayfası (Alif Art fotoğraf arşivi)

2.7. Cami Yazıları ve Kitâbeler

Türk İslâm mimarisinin en önemli unsuru olan camiler iç ve dış mekanlarını süsleyen yazıları ile, hat sanatının uygulama alanları içerisinde, mekan teşkil etme bakımından önemli bir konuma sahiptir. Çoğunlukla celî sülüs ve celî ta'lik hatlarının tercih edildiği cami yazılarında metinler, mekana uygun bir şekilde (kubbe, kuşak, mihrap yazıları, pencere alınlıkları ve kapı üstü kitabeleri vb.) âyet ve hadisler arasından seçilirler. Camilere asılması mütad olan levhalar arasında ilk sıraları ise ism-i celâl, ism-i nebî, çehâryâr-ı güzîn ve hasaneyn levhaları alır. Hasan Rıza Efendi'nin bu alanda da meydana getirdiği eserleri, onun bereketli ömrüne sığdırdığı eserleri arasında elbette ki müstesna bir yere sahiptirler.³⁰⁷

³⁰⁷ Tez çalışması kapsamında, Rıza Efendi'nin cami yazıları ve kitabe türlerinde, hakkında bilgiye ulaşılan eserleri kayıt altına alınmıştır. Ancak, İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal'ın Son Hattatlar kitabında Hasan Rıza Efendi'yi anlattığı yazısında zikrettiği eserlerinden olan, ve vaktiyle, Medine-i Münevvere'de Mescid-i (?)'de asılı olan "Aşere-

Herhangi bir mimari yapının (cami, tekke, mektep, medrese, çeşme, han, hamam, kütüphane vb.) iç veya dış cephelerinde, yapıyla ilgili sözleri veya bilgi verir nitelikteki ifadeleri içeren ve genellikle taşa (mezartaşları veya dikilitaşlar üzerindeki yazılar da bu gruba girer) veya ahşaba hakkedilen yazılara kitâbe denir. Hem cami yazıları hem de kitabeler ekseriyetle koyu zeminler üzerine altın veya boya ile yazılırlar. Kitâbe yazma geleneği zaman içinde teessüs etmiş olup, üzerinde yazılan metinlerin uzunluk, kısalık, içerik gibi özellikleri yapının bünyesi ile ilgili hususlardır.³⁰⁸

Cami yazılarına ve kitabelere, hat sanatının diğer uygulama alanlarından farklı olarak, yalnızca buldukları yapılara değil, buldukları coğrafyalara da İslâm medeniyetinin vurduğu mühürler nazarıyla bakmak isabetli olur. Kitâbeler bir yandan da, İslâm toplumlarında zaman içerisinde gerçekleşen kültür ve sanat seviyesindeki gelişim ve değişimlerin de gözlenebildiği belge niteliğindeki nümûnelerdir.

Hasan Rıza Efendi kitâbe türünde de, tespit edilenlere göre az sayıda olsa bile eser vermiş ve böylece hat sanatının hemen her uygulama alanına katkıda bulunmuştur.

Eser 133 : Kitâbe
Yazı Türü : Celî ta'lik
Metni :Sağdaki kitâbe:

*“Şehinşâh-ı devran idüb himmeti / umuma kütübhane
yapdı nigû*

*Bu Abdülhamid Hân'ın âsarıdır / felek etse lâik buna
serfürû*

Dedi tam tarih Sâib kulu / açıldı umumi kütübhane bu”

---

i Mübeşşere” levhaları, Mekke-i Mükerrreme’de Makam-ı İbrahim’de asılı bulunan çehâryâr-ı güzin levhaları, Ağın (Elazığ)’da yapılan bir medresenin ta’lik tarih kitabesi, Piriştine Camii’nin levhaları, Söğüt’te yaptırılan cami için yazılıp ardından yerine gönderilemeyip Evkaf Hazinesine kaldırıldığı belirtilen çehâryâr-ı güzin levhaları ve yerinde görme fırsatı bulunamayıp bazı kaynak yayınlarda geçenlerle yetinilen İstanköy Camii ve o civarda bina edilen çeşme vb. yapılar üzerindeki kitabelerin akıbetleri hakkında kısıtlı araştırma imkanları çerçevesinde bilgiye ulaşılamadığını belirtmekte fayda vardır. Çoğu bugün yurt dışında kalan bu eserlerin hususi bir takip ve tespit gerektirdiği de ortadadır.

³⁰⁸ Ali Yardım, **Alanya Kitâbeleri**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2002, s. 30

Soldaki kitâbe:

*“Hazreti Abdülhamid Hân lutfedüb / yapıdı bir dârü'l-
kütüb gayet güzel*

*Ol şehinşâh-ı maarifperverin /ömrün efvân ede Hak Azze
ve Celle*

*Çâkerî Sâib dedi tarihi tam / Bu kütübhane-i umumi bî-
bedel*

Açıklamalar

: Beyazıt Camii yanında bulunan ve devlet eliyle kurulan ilk kütüphane olma vasfını taşıyan Beyazıt Devlet Kütüphanesinin³⁰⁹ imzasız kitâbesi, Rıza Efendi'nin nâdir sayıdaki ta'lik hatlı eserlerinden biridir.³¹⁰Mermere hakkedilmiş kitabe metni, sağ ve solda iki panel olmak üzere, paftalı olarak üçer satırlı biçimde yazılmıştır. Metnin üst kısmında Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası yer almaktadır ve ebced hesabı ile tarih düşürülen satıra göre de 1300/1883 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Tuğraların etrafında dönemin taş işçiliğini yansıtan süslemeler görülmektedir.

İmzası ve tarihi

: “İmzasız” 1300/1883

Bulunduğu Yer / Kaynak

: Beyazıt Devlet Kütüphanesi (İstanbul)

Resim 237: Sağ taraftaki kitâbe (E.İlter fotoğraf arşivi)

³⁰⁹ Hasan Duman, “Beyazıt Devlet Kütüphanesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, C.6, s.51-51

³¹⁰Derman, “Hasan Rıza Efendi”, s.345

Resim 238: Sol taraftaki kitâbe (E.İlter fotoğraf arşivi)

Eser 134 : Cami Levhaları

Yazı Türü : Celî sülüs

Metni : Levhaların her birinde sırasıyla: “*Allah cellecelâluhu, Muhammed aleyhisselâm, Ebûbekr radiyallahuanh, Ömer radiyallahuanh, Osman radiyallahuanh, Ali radiyallahuanh, Haseneyn (Hasan Hüseyin) radiyallahuanhüma, ‘Bismillahirrahmanirrahim, innessalâte tenhâ ani’l-fahşâi ve’l münker velezikrullahi ekber, sadakallahu’l-azîm’*” ibareleri yazılıdır.

Açıklamalar : İlk yapım tarihi 937/1559 olan ve İstanbul’un Beyoğlu yakasında, bulunduğu semte de adını veren Cihangir Camiinin, tarihinde beş defa yangın geçirdiği bilinmektedir.³¹¹ İkinci yapım tarihi olan 1307/1890 senesi, aynı zamanda, biri hariç, Hasan Rıza Efendi’nin takım halinde yazdığı levhaların, Haseneyn levhası³¹² üzerinde de yer alan tarihtir. Ahşap çerçeveleri içerisinde caminin pandantiflerini ve pencere üstlerini süsleyen 8 adet levhanın tamamı müdevver ve koyu zemin üzerine zerendûd tekniği ile yazılmıştır. Mihrabın üst kısmında

³¹¹ Altun, “Cihangir Camii”, s.539,540;

³¹² İsm-i şeriflerin yazılı olduğu cami levha takımlarında genel olarak Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (Haseneyn) (r.a.) adları ayrı ayrı yazılır ve hattat imzası Hz. Hüseyin (r.a.) yazılı olan levhada yer alır. Bazen de burada olduğu gibi bu isimlerde yer alan “ha” ve “sin” harflerinin ortak kullanılması suretiyle her iki isim tek levhada yazılmış olur.

asılı bulunan ve üzerinde besmele ile âyet yazılı olan “ Namazı dosdoğru kıl çünkü namaz hayasızlıktan ve kötü sayılan şeylerden alıkoyar, Allah’ın zikri (namaz) elbette ibadetlerin en büyüğüdür”³¹³ mealindeki levhadaki imzada ise 1310/1892 tarihi, bu levhanın öncekilerden daha sonra yazılıp yerine asıldığını göstermektedir. Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer (r.a.) adlarının yazılı olduğu levhalar çekimdeki görüntü kalitesi düşüklüğünden dolayı çalışmada yer almamıştır.³¹⁴

İmzası ve tarihi : “ *Ketebehu Hasan Rıza* ” 1307/1890
Bulunduğu Yer / Kaynak : Cihangir Camii (İstanbul)

Resim 239: İsm-i celâl ve ism-i nebî levhaları (Süleyman Berk fotoğraf arşivi)

³¹³ Feyizli, *Feyz’ül Furkân Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meali* Ankebut/45

³¹⁴ Mevcut levha görselleri Süleyman Berk’in “*Cihangir Camii Yazıları*”, AD Art Dekor, S.89 (Ağustos 2000), s.154-166 ‘da yayımlanan makalesinden alınmıştır.

Resim 240: Osman (r.a), Ali (r.a.), Hasaneyn (r.a.) levhaları ile âyet yazılı levha (Süleyman Berk fotoğraf arşivi)

Eser 135 : Cami Levhaları

Yazı Türü : Celî sülüs

Metni : Levhaların her birinde sırasıyla: “Allah cellecelâluhu, Muhammed aleyhisselâm, Ebûbeker radyallahuanh, Ömer radyallahuanh, Osman radyallahuanh, Ali radyallahuanh, Hasan radyallahuanh, Hüseyin radyallahuanh, ‘Bismillahirrahmanirrahim, innessalâte

kânet ale'l mü'minîne kitâben mevkûtâ, sadakallahu'l-azîm' ” ibareleri yazılıdır.

Açıklamalar

: Bugün Ege denizinde bulunan ve Yunanistan toprağı olan Kos adasının Osmanlı döneminde ve günümüzdeki adı olan İstanköy Adası, 1522'deki fethinden, 1912'deki işgaline kadar yaklaşık dört asır Osmanlı toprağı olmuştur³¹⁵ ve o zamandan beri çoğu günümüze ulaşamayan ecdad yadigarı eserlerle donatılmıştır. Bu eserlerden biri ve adanın günümüzde halen ibadete açık camilerinden olan Defterdar Camii, Defterdar İbrahim Efendi tarafından 1724 yılında yaptırılmıştır.³¹⁶ Dönem itibarıyla Hasan Rıza Efendi'nin yazdığı 9 adet müdevver elvah-ı şerifenin ise, bu camideki mevcut yerlerine Sultan II. Abdülhamid devrinde asıldığı anlaşılmaktadır. Levhalar görülemediğinden, kaynaklarda geçen görsellerden hareketle koyu zemin üzerine zırnık mürekkebi benzeri bir renk ile yazıldıkları düşünülmektedir.³¹⁷ Levhaların âyet yazılı olanı, Nisa sûresi 103. âyetinin “Namazı dosdoğru(tam) kılın. Çünkü namaz, mü'minlere vakitleri belli bir farzdır”³¹⁸ manasına gelen kısmını içermektedir ve güzel bir celî sülüs istif örneğidir.

İmzası ve tarihi

: “ *Ketebehu Hasan Rıza* ” 1310/1892

Bulunduğı Yer / Kaynak

: Defterdar Camii (İstanköy)

³¹⁵Feridun Emecen, “İstanköy”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.23, İstanbul, 2001, s.308-310; Zeki Çelikkol, **İstanköy'deki Türk Eserleri Ve Tarihçe**, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s.9-13

³¹⁶Neval Konuk, **Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi**, Ankara, 2008, s.30

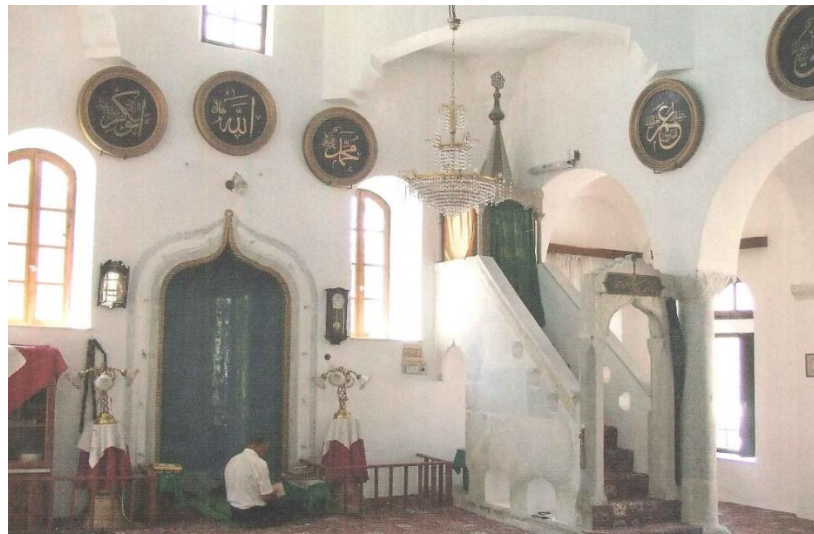
³¹⁷Konuk, **Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi**, s.30,31;

<http://www.istankoy.org/documents/78.html> (E.T. 12.04.2015)

³¹⁸Feyizli, *Feyz'ül Furkân Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali* Nisa/103

Resim 241:E Celi sülüs âyet-i kerime (Konuk, Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi s.30)

Resim 242: Defterdar Camii içinden bir görüntü (Konuk, Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi s.30 s.31)

Eser 136	: Cami Levhaları
Yazı Türü	: Celî sülüs
Metni	: Levhaların her birinde sırasıyla: “ <i>Allah cellecelâluhu, Muhammed aleyhisselâm, Ebûbekr es-sıddîk radiyallahuanh, Ömer’ül Faruk radiyallahutealâanhu, Osman radiyallahuanh, Ali radiyallahuanh, Hasan radiyallahuanh, Hüseyin radiyallahuanh</i> ” ism-i şerifleri yazılıdır.
Açıklamalar	: İstanköy Adası’nda halen ibadete açık ikinci cami olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa Camii 1784-85’te inşa ettirilmiştir ve Germe Köyü’nde bulunmaktadır. Camide asılı bulunan Rıza Efendi ketebeli dairevî levhalar yerinde görme fırsatı bulunamadığından, kaynak yayınlarda yer alan görsellerden edinilen izlenimlere göre, 8 adet oldukları sanılmaktadır. Ayrıca siyah zemin üzerine yazılan yazıların ve zerendûd usulü ile yazılmış olabilecekleri düşünülmektedir. ³¹⁹
İmzası ve tarihi	: “ <i>Ketebehu Hasan Rıza</i> ” 1310/1892
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Cezayirli Gazi Hasan Paşa Camii (İstanköy)

Resim 243: İsm-i celâl ve ism-i nebî levhaları (Neval Konuk, s.28)

³¹⁹ Konuk, **Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy’de Osmanlı Mimarisi**, s.28,29; Ancak bu adla anılan, daha büyükçe olup, ibadete kapalı olan ve çarşı merkezinde bulunan bir cami daha vardır. Bkz. <http://www.istan koy.org/documents/78.html> (E.T. 12.04.2015)

Resim 244: Çehâryâr-ı güzün ve Haseneyn levhaları (Neval Konuk, s.28,29)

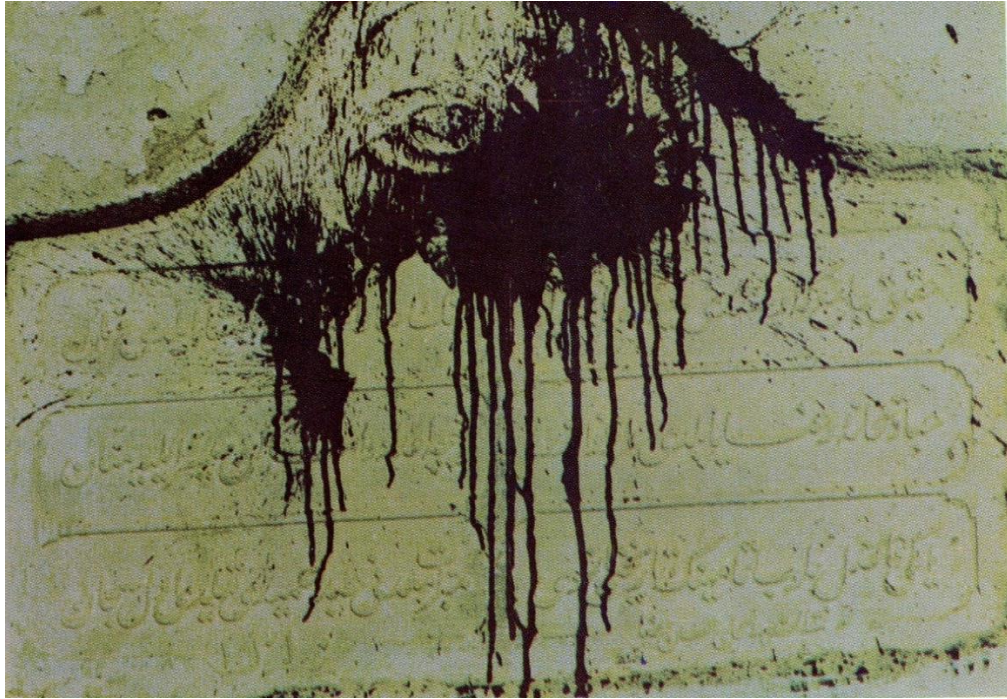
- Eser 137 : Kitâbe
- Yazı Türü : Celî ta'lik
- Metni : “Atik Camii ki olmuştı tuyûra lâle-i âbâd
Ânın ihyâ vü inşâsınşehinşah eyledi ferman
İbadethane-i rânâ yapıldı tarz-ı nev üzre
Nice âdâd-ı emsâlin müyesser eyleye Mennan
İki fâzıl gelüb itmâmının tarihin söyledi
Müberrât ma'deni Abdülhamidi kıldı ol Sübhan”³²⁰
- Açıklamalar : İstanköy Adası'nda bulunan ve hakkında pek fazla bilgiye ulaşılamayan Atik Camii'nin Hasan Rıza Efendi elinden çıkıp mermere hâkkedilen kitabesinden anlaşıldığına göre, cami 1310/1892 senesinde tamir

³²⁰ Çelikkol, *İstanköy'deki Türk Eserleri Ve Tarihçe*, s.17;
<http://www.istan koy.org/documents/78.html> (E.T. 12.04.2015)

ettirilmiştir. Bu tarihin 6 pafta halindeki, 3 satırlı kitâbe metnine ebced hesabı ile de düşüldüğü anlaşılmaktadır. Kitâbenin üst kısmında Sultan II. Abdülhamid tuğrası yer almaktadır. Adanın kaybından itibaren yakın yıllara kadar harabe halinde bulunan caminin bu yıllara ait bir fotoğrafına göre, kitâbenin üzerinin, ne yazık ki içler acısı bir şekilde ve Yunan fanatizminin kötü bir göstergesi olarak nitelendirilebilecek şekilde, bir miktar siyah boya ile kirletildiği görülmüştür.³²¹ Ancak daha güncel bir görüntüye göre bu kirliliğin temizlendiği anlaşılmaktadır.³²²

İmzası ve tarihi : “... *es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza*” 1310/1892

Bulunduğu Yer / Kaynak : Atik Camii (İstanköy)

Resim 245: Atik Camii kitâbesi (Zeki Çelikkol, Resim 42)

³²¹ Çelikkol, *İstanköy'deki Türk Eserleri Ve Tarihçe*, Resim 42

³²² <http://www.istan koy.org/documents/78.html> (E.T. 12.04.2015)

Eser 138	: Kitâbe
Yazı Türü	: Celî ta'lik
Metni	: " <i>Moruk Camii harab olmuş idi hayli dem</i> <i>Ferman-ı şah-ı cihan kıldı âni münevver</i> <i>Mâ'bedi ziyareti şem'a-i lem'a-nisâr</i> <i>Cennet-i firdevs oldu emsal Rıza musavver</i> <i>Çıkıdı yedi er dedi cevher ile tarihin</i> <i>Abdülhamid'i kulsın cenab-ı Hakk muzaffer</i> "
Açıklamalar	: Hasan Rıza Efendi'nin yazıları arasında az sayıdaki ta'lik hatlı eserlerinden biri olan bu kitâbenin metninden anlaşıldığına göre, Sultan II. Abdülhamid devrinde İstanköy Adası'nda ihyâ edilen yapılardan biri de Moruk Camii olmuştur. Kitâbenin üst kısmında devrin nişanı olan II. Abdülhamid tuğrası yer almaktadır. Kitâbe 6 pafta halinde ve 3 satır olarak yazılmıştır. Metinde yer alan ve ebcedli bir şekilde tarih de düşülerek nazım haline getirilen cümlelerin, şiir yazma özelliği de bulunan Hasan Rıza Efendi'ye ait olduğunu düşünmekte bir mahzur olmasa gerektir.
İmzası ve tarihi	: " <i>Nemekahu es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza</i> " 1310/1892
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Moruk Camii (İstanköy)

Resim 246: Moruk Camii kitâbesi³²³

Eser 139

: Kitâbe

Yazı Türü

: Celî ta'lik

Metni

: “*Bihamdülillah şereflendi zaman-ı şehinşâhide*

Nice yıl münhedim iken bu cami-i debbağhane

O dem tecdîdîne ferman buyurub bed' olundukda

Müyesser oldu itmâmı çok olsun ömr-i şahane

İki er çıkdı nurânî, Rıza tarihin yazdı

Edâ kılub namazın kıl dua Abdülhamid hâna”³²⁴

Açıklamalar

: İstanköy Adası'nda bulunuyorken, 1933 depreminde hasar gördüğü bahane edilerek yıkılan Tabakhane (Tabahna veya Debbağhane) Camii'nin, Rıza Efendi hattıyla ve de muhtemelen kendi cümleleriyle ve de ebcedli olarak yazılan, Sultan II. Abdülhamid tuğralı, mermer kitabesi, günümüzde adanın Germe Mezarlığı

³²³ Çelikkol, *İstanköy'deki Türk Eserleri Ve Tarihçe*, s.17;
<http://www.istan koy.org/documents/78.html> (E.T. 12.04.2015);

³²⁴ <http://www.istan koy.org/documents/82.html> (E.T. 12.04.2015)

bölgesinde bulunmaktadır.³²⁵ 6 pafta halinde ve 3 satırlıdır.

İmzası ve tarihi : “*Nemekahu es-Seyyid el-Hacc Hasan Rıza*” 1310/1892

Bulunduğu Yer / Kaynak : Germe Köyü Mezarlığı (İstanköy)

Resim 247: Tabakhane Camii kitâbesi³²⁶

Eser 140 : Kitâbe

Yazı Türü : Celî sülüs

Metni : “*Serir-i arâ-yi saltanat-i osmaniye es-Sultan bin es-Sultan es-Sultan el-Gâzi / Abdülhamid Han-ı sâni hazretlerinin me'sere-i halile-i hazret-i padişahilerinden bulunan Kağıdhane / menâbi' suyundan Almanya devlet-i fahimesinin Dersaadet sefarethanesine ihdâ buyurdu karr ma'-i leziz / için sene-i hicriyenin 1324 ve sene-i miladiyenin 1906 tarihinde inşâ buyurulan çeşme-i aliyedir.*”

³²⁵ Tabakhane Camii, adanın liman bölgesinde, İzmir'deki Konak Camii'ni andıran şirin bir cami iken, ada İtalyanların yönetimine geçtiği dönemde maalesef yıkılmıştır. Günümüzde ise yerinde bir restoran bulunmaktadır. Bkz. <http://www.istankoy.org/documents/78.html> (E.T. 12.04.2015)

³²⁶ <http://www.istankoy.org/documents/82.html> (E.T. 12.04.2015)

Açıklamalar :Almanya-Osmanlı ilişkilerinde sembolik anlamları bulunan ve Sultanahmet Meydanı'nda olanının daha çok meşhur olduğu iki Alman çeşmesi vardır. M.Uğur Derman'ın aktardığı bir bilgiye göre, Rıza Efendi'nin kaleminden çıktığı bilinen kitâbe, bu çeşmelerden daha az bilineni olan ve Türkiye'nin Almanya Başkonsolosluğu bahçesinde bulunan ikincisinin üzerindedir.³²⁷ Mermere hâkkedilmiş dört satırdan oluşmaktadır. Sultan II. Abdülhamid devrinde yaptırılan su bağlantısı konsolosluk binasına döşettirildiğinde, leziz Kağıthane suyunun temini için inşa ettirilerek, Almanya Devleti Büyükelçiliğine hediye edilmiştir.³²⁸

İmzası ve tarihi : “İmzasız”1324/1906

Bulunduğu Yer / Kaynak : Almanya Başkonsolosluğu bahçesi (İstanbul)

Resim 248: Alman Çeşmesi kitâbesi

Eser 141 : Kitâbe

Yazı Türü : Celî sülüs

³²⁷ Derman, “Hasan Rıza Efendi”, DİA, s.345

³²⁸ Başkonsolosluktan kitâbeyi yerinde görmek için izin alma çabaları sonuçsuz kalmıştır. Dolayısıyla kitâbe görseli ve metinsel bilgiler için başkonsolosluğun internet sayfasından istifade edilmiştir. Bkz.

<http://www.tuerkei.diplo.de/Vertretung/tuerkei/tr/05-gk-istanbul/04-kanzlei-und-residenz/02-adler-brunne-graeber-kaiserzeit/02-zwei-brunnen.html> (E.T. 27.12.2015)

Metni : “Padişah-ı meşrutıyyet perver, Sultan Mehmed Hân-ı hamis efendi hazretlerinin mahdûmu şehriyârileri Necmeddin Efendi hazretlerinin vâlide-i muhteremeleri Dürr-i Adn Kadın Efendi merhumenin hayratıdır”

Açıklamalar : Kadın Efendi Çeşmesi olarak adlandırılan çeşmenin yarım daire şeklindeki mermer kitâbesinin üst kısmında, Sultan V. Mehmed Reşad’ın tuğrası bulunmaktadır. İmza kısmında çok az belirsizlik bulunmasına rağmen, tarih ve yazı bakımından Hasan Rıza Efendi’ye ait olduğu söylenilebilecek olan kitâbe, 6 paftalı ve 3 satır halinde yazılmıştır. Bulunduğu çeşme, mimarisi bakımından ilginç bir yapıdadır. Kemerli asıl çeşmenin bitişiğinde kurnalı küçük bir çeşme yer almaktadır ve çeşmenin her iki yanı gömme sütunludur. Zaman içerisinde, kurna kısmı toprak altında kalan pek çok çeşmeye nazaran, yol seviyesinden yüksekte kalmış bir görünümündedir.

İmzası ve tarihi : “Ketebehu Hasan Rıza” 1327/1909-1910

Bulunduğu Yer / Kaynak : Beşiktaş Kuruçeşme sahil yolu

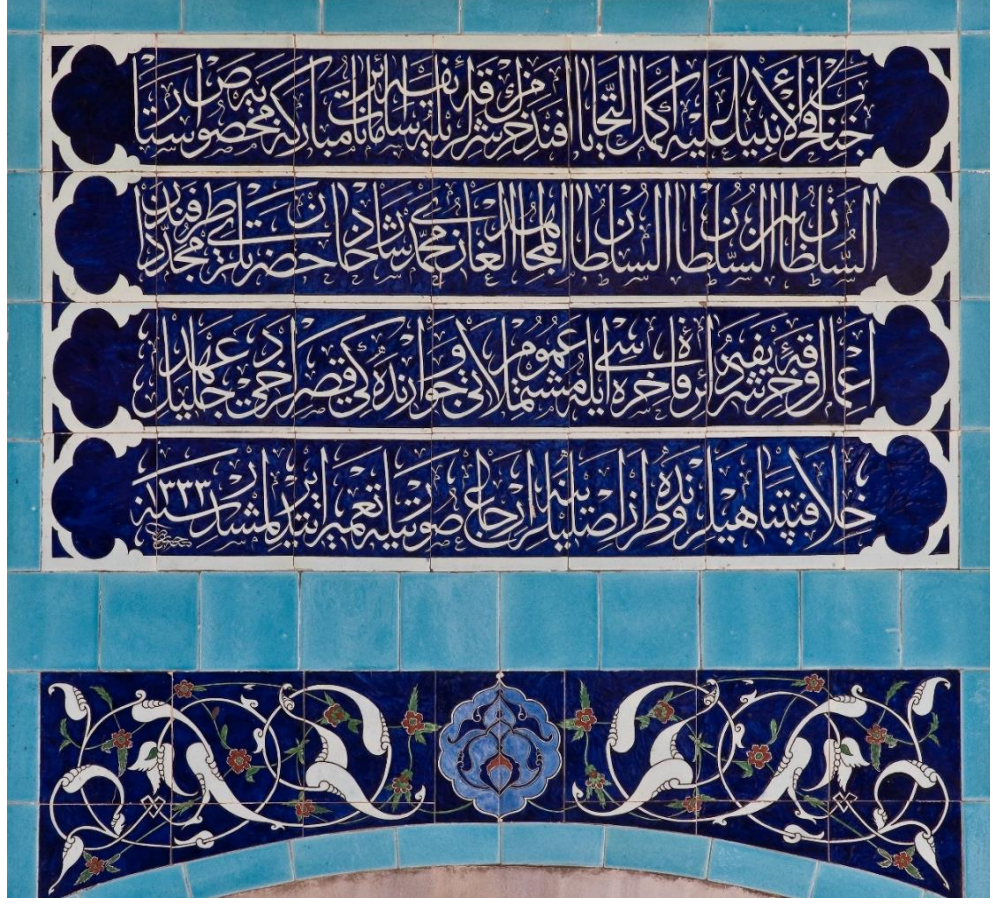

Resim 249: Kadın Efendi Çeşmesi Kitâbesi (M. Özçay fotoğraf arşivi)

Eser 142 : Çini Kitâbe

Yazı Türü : Celî sülüs

Metni	: <i>“Cenâb-ı fahri'l enbiyâ aleyhi ekmeli't-tehâyâ efendimizin hırka-i şerîfeleriyle sâir emânât-ı mübârekeye mahsûs astâr</i> <i>es-Sultan bin es-Sultan es-Sultan el-Mücâhid el-Gâzi Mehmed Reşad Han hazretleri tarafından müceddeden</i> <i>i'mal ve hırka-i şerife dâire-i fâhiresi ile umumu müştemilâtı ve civarındaki kasırlar dahî ahd-i celîle-i hilâfetpenâhilerinde ve tarz-ı aslîlerine ircâ' suretiyle ta'mir etdirilmiştir”</i>
Açıklamalar	: Çiniye aktarılan kitâbe, Topkapı Sarayı Harem-i Hümâyun'unda yer alan kapılardan birinin üstünde bulunmaktadır. Hasan Rıza Efendi'nin yazılarından çiniye aktarıldığı bilinen tek eserdir. Kitâbe metninden, Sultan V. Mehmed Reşad zamanında saray yapıları arasında özel yeri olan Hırka-i Şerif dairesinin ve çeşitli bazı yapıların tamirinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitâbeyi farklı kılan bir husus ise, bu tamirler esnasında, Hz. Peygamber (s.a.v)'in hırka-i şerifinin ve çeşitli kutsal emanetlerin astarlarının da yenilendiğinin ifade ediliyor olmasıdır. Metin paftalanmış bölgelerin lacivert zeminleri üzerine, dört satır halinde aktarılmıştır ve yazıların alt kısmında rumî ile penç motifli süslemeler bulunmaktadır.
İmzası ve tarihi	: <i>“Ketebehu Hasan Rıza”</i> 1333/1914-1915
Bulunduğu Yer / Kaynak	: Topkapı Sarayı Müzesi Harem-i Hümâyunu

Resim 250: Çini tamir kitabesi (M.Özçay fotoğraf arşivi)

- Eser 143 : Cami Levhaları
- Yazı Türü : Celî sülüs
- Metni : Levhaların her birinde sırasıyla: “*Allah cellecelâluhu, Muhammed aleyhisselâm, Ebûbekr es-sıddîk radiyallahuanh, Ömer’ül Faruk radiyallahutealâanhu, Osman radiyallahuanh, Ali radiyallahuanh, Hasan radiyallahuanh, Hüseyin radiyallahuanh* ” ism-i şerifleri yazılıdır.
- Açıklamalar : 1913 yılında yapımı tamamlanan Bostancı Kuloğlu Camii’nde asılı bulunan levhalarda tarih bulunmamaktadır. Müdevver formlu ahşap çerçeveler içerisinde ve yeşil boyalı ahşap zeminler üzerine

hâkkedilmiş olduğu görülen 8 adet levhanın yüzeylelerinde, malzemeleri gereği yer yer ayrılmalar gözlenmektedir.

İmzası ve tarihi : “*Ketebehu Hasan Rıza*” / Tarihsiz

Bulunduğu Yer / Kaynak : Bostancı Kuloğlu Camii (İstanbul)

Resim 251: İsm-i celâl ve ism-i nebî levhaları (M.Özçay fotoğraf arşivi)

Resim 252: Çehâryâr-ı güzîn ve Haseneyn levhaları (M.Özçay fotoğraf arşivi)

2.7. Diğer Eserler

Hasan Rıza Efendi'nin kataloglanan eserleri dışında, tespit edilmesine rağmen çeşitli sebeplerle bilgiye ulaşmada sorun yaşanan eserleri çalışma kapsamına alınamamıştır. Tüm bunların dışında çalışma süresi kapsamında tespit edilemeyen eserlerinin de kalmış olabileceği muhakkaktır. Bu başlık altında ise Rıza Efendi'nin, tespit edilip de herhangi bir kategoriye konulamayan bazı yazıları hakkında, kataloglama yapmadan, sadece kayıt altına alınmaları amacıyla sıra ile bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Bunlardan ilki Hasan Rıza Efendi'nin henüz 19 yaşında iken, dolayısıyla onun bilinen en eski nesih yazısına da örnek teşkil eden bir örnektir. (Resim 253) Kayıt sayfasından anlaşıldığına göre, Rıza Efendi bu yazısı ile, “Kitâbü’ş-Şifâ” adlı ve 1193 tarihinde Muhammed Emin bin Mustafa adlı bir hattatın kaleminden çıkan eserin, kayıp yedi cüzü ile üç sayfasını, H.1284 tarihinde tamamlamıştır. Eserin eksik haliyle Rıza Efendi onu tamamlayıncaya kadar, o sıralarda Mûsika-i Hümâyûnda görevli olan Kuyucaklı Muhammed Rasih adlı kişinin yanında kaldığı izahı da yine eserin kayıt sayfasında dile getirilen bir bilgidir.

Resim 253: Kitâbü’ş-Şifâ adlı eserden, Rıza Efendi hattı ile karşılıklı iki sayfa (M.Özçay fotoğraf arşivi)

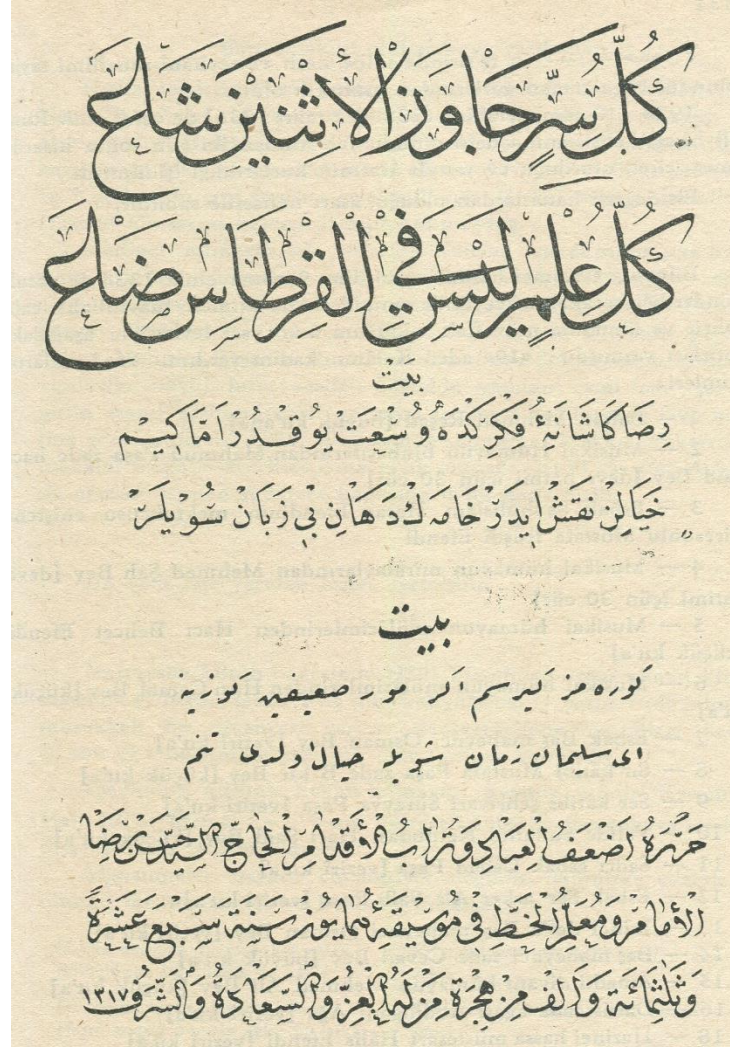
Hasan Rıza Efendi'nin farklı bir eseri de, SSM'de 190-0306 envanter numarası ile kayıtlı, cildi ve özgün bezemeleri ile birlikte değerli bir eser hüviyetinde olan bir icazetnamedir. (Resim 254) İlmiye icâzetnâmesi adı ile kayıtlı olan eser, sayfaları 10 satırlı 23 varaktan oluşmaktadır. Muhammed Haşim Ahmed adlı ilmiye sınıfından birine, hocası Ahmed Şem'i tarafından verilen icazet metninin, Rıza Efendi eliyle sûretinin çıkarıldığı anlaşılan eser, 1318/1900-1901 tarihlidir.³²⁹

Resim 254: İlmiye icazetnamesinin ünvan sayfası (SSM fotoğraf arşivi)

1317/1899-1900 tarihli eserin aslının bugün nerede olduğu henüz tespit edilememiş olan farklı bir Hasan Rıza Efendi eseri görseli ile İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın "Son Hattatlar" adlı kitabında karşılaşılmıştır. İnal'ın kendi koleksiyonunda bulunduğunu belirttiği eserde, tek sayfada sülüs, nesih rik'a ve rika' hatları ile yazılan Arapça kelimeler ile kendi dîvanından beyitlerin yer aldığı görülmektedir. (Resim 255)

³²⁹<http://www.digitalsm.org/cdm/compoundobject/collection/Kitapvehat/id/193334/rec/5> (E.T. 15.12.2014)

Resim 255: Çeşitli hat türleriyle yazılmış olan sayfa³³⁰

Hasan Rıza Efendi'nin kitâbe türünde verdiği eserlerinin bir kısmında dönemin padişahı adına tuğralar bulunduğu daha önce belirtilmişti. Rıza Efendi'nin bir kitâbenin üst kısmında olmayıp tek başına bir tuğra olarak diğerlerinden farklı bir şekilde Şişli Âbide-i Hürriyet Anıtı³³¹ üzerinde taşa hâkkedilmiş bir tuğra eseri daha mevcuttur. (Resim 256) "Mehmed Han bin Abdülmecid el-muzaffer daima" yazan tuğrada mahlas yazılı bölümde Sultan V.Mehmed'in "Reşad" ismi yazılıdır ve sol alt kısımda Hasan Rıza Efendi'nin ketebesini bulunmaktadır. Türk medeniyet tarihinde ilk hâtıra âbidelerden biri olan anıtta farklı hattatların yazıları da mevcuttur ve meşrutiyet karşıtı ayaklanmaların bastırılması sırasında şehit olanlar adına dikilen anıtın açılışı 1911'de yapılmıştır.

³³⁰ İnal, *Son Hattatlar*, s.233

³³¹ Semavi Eyice, "Âbide-i Hürriyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.01, İstanbul, 1998, s.309

Resim 256: Sultan V. Mehmed Reşad Han'ın tuğrası (SK, Dr. A.Süheyl Ünver bağışı, Env.nr. 990)

Rıza Efendi'nin, müze restorasyon çalışmaları nedeniyle görseline ulaşamayıp, yetkililerle görüşmemiz neticesinde yalnızca envanter defterinde yazılı olan bilgilerine ulaştığımız bir eseri daha tespit edilmiştir. 4668 envanter numarası ile TİEM'de kayıtlı bulunan eser, 23,5x29,5 cm ölçülerinde bir hadis-i şerif kıt'asıdır. 1 satır sülüs, 5 satır nesih düzeninde yazılmış olan ve tezhibli olduğu da belirtilen kıt'anın tarihi ise 1335/1916-17'dir. Yazı görülemese de tarihi bakımından Rıza Efendi'nin son dönem eserlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Gelişiminin temelleri asr-ı saadet devrinde atılıp, asırlar içerisinde tekâmülünü sürdüren hat sanatı, hiç şüphe yok ki en parlak dönemini Osmanlılar zamanında yaşamıştır. Bu devirde Şeyh Hamdullah ile başlayan, yazıda estetik nisbet ve olgunluk arayışları, durmaksızın devam etmiş ve asırlar içerisinde, üslupları ve katkılarıyla bir çok mektep sahibi hattat ve onların takipçileri yetişmiştir. Türk-İslâm kültür ve medeniyetine katkıları bakımından, hat sanatının zirveye yükselmesini sağlayan bu kıymetli hattatların her biri hakkında kapsamlı bilimsel araştırmalar yapılması son derece önemlidir. Çalışmaların ehemmiyeti en çok da, hat sanatının, Osmanlılar dönemi sonrasında günümüze gelinceye kadarki periyodu içerisinde, bir süreliğine yaşamış olduğu duraklama devrinin ardından, yeniden canlanmaya başladığı günümüzde, bu sahanın ve bu sanat etrafında teşekkül eden diğer sanatların ilgililerine katkılar sunabileceğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu tür çalışmaların, kültürel değerlerimizin kayıt altına alınıp gelecek kuşaklara aktarılmasında da önemli bir rol üstlendikleri açıktır. Bu manada, hüsn-i hat sanatkârlarının, hayatlarına ve sanatlarına dair yapılan akademik çalışmaların son yıllarda artıyor olması sevindirici bir gelişmedir. Seçtiğimiz tez konusu çerçevesinde yaptığımız çalışmalar, bu akademik çalışmalar silsilesine “Hattat Hasan Rıza Efendi” gibi son derece mühim bir sanatkârı ekleyerek bilim, kültür ve sanat dünyamıza katkı sunma çabasından ibarettir.

Çalışmanın birinci bölümündeki başlıklar daha çok biyografik ve kronolojik yaklaşımlar temelinde ele alınmıştır. Dolayısıyla Rıza Efendi'nin hayatı ve sanatına dair elde edilen veriler bu yaklaşımlar çerçevesinde işlenmiştir. Ancak bu başlıklar aynı zamanda, bir sanatkârın günlük yaşamından, sosyal çevresine, kişisel yönlerinden, farklı ilgi alanlarına yönelik birikimlerine kadar ayrıntıları aydınlatacak mahiyette bilgiler de barındırmaktadır. Bu ayrıntılara ulaşmada şüphesiz ki en büyük pay, Hasan Rıza Efendi'nin eniştesi olması hasebiyle, A.Süheyl Ünver'in tuttuğu notlar ve bir o kadar değerli olan, M. Uğur Derman Bey'in paylaşımlarıdır. Onların derlediği verilerin, çalışmaya bir farklılık ve değer kattığı muhakkaktır. Bu açıdan bu tarz özel notlar tutmanın, günümüzde yaşayan pek çok kıymetli sanatkârın yakınlarında bulunan kişiler yahut talebeler için de göz ardı edilmeyecek bir vazife olduğunu tespitinde fayda vardır. Zira hocalarından edindikleri izlenim ve tecrübeleri yazarak kaydetmelerinin, yarının

araştırmacılarına sunacağı katkıların öneminin büyüklüğü, bugünden görülebilecek netliktedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi mektebinin güçlü temsilcilerinden Rıza Efendi'nin, günümüze ulaşan eserlerinin tespiti ve özet biçimde değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu tespitler sırasında görülmüştür ki, o, gerçekten velûd bir hattattır. Neredeyse hat sanatının tüm uygulama sahalarında, birden çok yazı türü ile ve tam sayısı tespit edilemeyecek çoklukta eserler üretmiştir. (Görsel ve bilgileri tespit edilen eserleri: 6 yazma, 3 matbu Mushaf, 8 ciltten müteşekkil Sahîh-i Buhârî, 3 adet dua mecmuası, 1 adet deâilü'l hayrat, 33 hilye, 31 levha, 13 murakka', karalamalarla birlikte 41 kıt'a, 4 cami için yazılmış levha takımı, 9 kitâbe ve diğer eserler kategorisinde 4 tane olmak üzere 149 adettir. Ancak yazdığı bilinen fakat yeri tespit edilemeyen Mushafları ve benzer şekilde diğer türlerdeki tespit edilemeyen eserleri ile bu toplamın ulaşacağı rakamın çok daha büyük olduğu muhakkaktır.) Tarih bulunan eserleri üzerinde yapılan incelemeye göre de, 1296/1879-1330/1911 yılları arasının onun sanat hayatında en verimli devre olduğu anlaşılmıştır.

Onun sanat çalışmaları, sadece çeşitlilikleri ve sanat seviyelerinin yüksek oluşlarından dolayı değerli sayılmamalıdır. Eser üretme kabiliyeti ve sağlam eline, yaşadığı asırdan bakıldığında, o, bir çok alanda, bilhassa da siyasi alanda sıkıntılı süreçlerin yaşandığı Osmanlının son devresinde her anıyla bulunmuş biridir. Bu bakımdan, çağdaşı olan bir çok kıymetli hattat gibi, Rıza Efendi de, yaşadığı dönemin buhranlı hadiseleri arasında, her şeye rağmen sanata tutunmuş ve ürettiği eserlerle medeniyetimizin sanat damarlarından birinin canlı tutulmasına katkı sunmuştur. Hattat Hasan Rıza Efendi, bu yönüyle de değer görmeyi hak ettiği gibi, yine bu yönüyle günümüz sanatkârlarına örnek olmalıdır da. Bu noktada, bir değerlendirme ifadesi olarak, onun diğer çalışmalarına asla gölge düşürmeyecek bir hakkın teslimiyeti gereği, pek çok sahada başarılı eserler ürettiğini belirttiğimiz Rıza Efendi'nin, en meşhur olduğu uygulama alanının Mushaf kitâbeti; diğerlerine nisbeten en muvaffak olduğu yazı türünün ise nesih hattı olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışma esnasındaki okumalar ve değerlendirmeler neticesinde denilebilir ki, sanatıyla ve örnek şahsiyetiyle, yaşadığı süre zarfında her bakımdan etrafındakilere öğreticiliğini sürdürmüş olduğunu hissettiğimiz Hasan Rıza Efendi'nin, vefatından sonra bile öğretici

olmaya ve eserleriyle örnek alınmaya devam ettiği ve hatta edeceği açıktır. Eksikler içermesi kaçınılmaz olan bu çalışmada, her şeye rağmen tespit etmeye çalıştığımız, merhum Hasan Rıza Efendi'nin daha iyi tanınmasına katkı sağlamakla birlikte, rahmet ve hürmetle yâdına vesile olur ise, çalışmaya desteklerini ve katkılarını esirgemeyen herkes adına kendimi bahtiyar sayarım.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim (1991), “*Halvetîlik’in Şa’bâniyye Kolu Şeyh Şa’bân-ı Velî ve Külliyesi*”, İstanbul
- ACAR, M.Şinasi (1999), “*Türk Hat Sanatı Araç Gereç ve Formlar*”, İstanbul
- AĞANOĞLU, H.Yıldırım (2013), “*Osmanlı’dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi: Göç*”, İstanbul
- AKCAN, Ahmet (Ed.) (2010), “*Miras, Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Koleksiyonu’ndan Seçmeler*”, İstanbul
- AKSOY, H.Fikri (1984), “*Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*”, Ankara
- AKSOY, Şule (2000), “*“Hezarfen Bir Hattat, Necmeddin Okyay: Hayatı Ve Türk Ve İslâm Eserleri Müzesinde Bulunan Kitapları”*, M.Uğur Derman 65 Yaş Armağanı”, İstanbul
- ALTIKULAÇ, Tayyar (2009) *Hz.Osman’a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (Kahire el-Meşhedü’l-Hüseynî Nüshası)*, C.I, İstanbul
- ALTUN, Ara (1993), “Cihangir Camii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, s.539-540, İstanbul
- ALTUNTAŞ, Hacı İsmail Hakkı (2012), “*Ahmed Amiş Efendi Hakk’a Yürüyüşünün 92.Yılı Hatırasına*”, İstanbul
- ARITAN, Ahmet Saim (1993), “Ciltçilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, s.551-557, İstanbul
- ARPAGUŞ, Safi (2007), “Pir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, s. 272-273, İstanbul
- AYVERDİ, İlhan (2011), “*Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lügatı)*”, İstanbul
- AZAMAT, Nihat (1989), “Ahmed Amiş Efendi” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2, s.43-44, İstanbul
- ÇELİKKOL, Zeki (1990), “İstanköy’deki Türk Eserleri ve Tarihçe”, TTK Basımevi, s.9-13, Ankara
- ÇETİN, M.Nihad (1989), “Aklâm-ı Sitte”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, s.276-280
- ÇETİN, M.Nihad (1992), “*İslâm Kültür Mirasında Hat Sanatı*”, IRCICA, İstanbul
- DERE, Ö.Faruk (2009), “*Hattat Hâfız Osman Efendi*”, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur – DERMAN, F.Çiçek (2011), “*Kadiasker Mustafa İzzet Efendi Hilyesi*”, Meşk Yayıncılık, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (1990), “*Türk Hat Sanatının Şaheserleri*”, Ankara

- DERMAN, M.Uğur (1992), “İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı”, IRCICA, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (1997), “Hasan Rıza Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.16, s.344-346
İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (1997), “Hattat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.11, s.493-499, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (1998), “Hilye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, s.47-51, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2001), “Osmanlı Hat Sanatı”, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2002), “Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler”, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2003), “Medresetü’l Hattâtîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, s.341-342,
Ankara
- DERMAN, M.Uğur (2003), “Mehmed Şefik Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, s.530-531,
Ankara
- DERMAN, M.Uğur (2006), (Ed.) ERTUĞ, Zeynep Tarım, “Medresetü’l Hattâtîne Dâir”,
MübahatS.Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,
s.511-552, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2006), “Murakka”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, s.204-205, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2006), “Mustafa İzzet Kazasker”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, s.304-
307, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2007), “Catalogue of Winners’ PlatesInTheSeventy International
CalligraphyCompetitionInThe Name Of HashimMohammed Al-Baghdadi”, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2009), (Translatedby Dr. Irvin Cemil Schick), “Eternal Letters “From the
Abdul Rahman Al Owais Collection of IslamicCalligraphy, Sharjah””, Mas
Matbaacılık, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2009), “Sami Efendi İsmail Hakkı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, s.72-
74, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2010), “Doksandokuz İstanbul Mushafi”, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2011), “Ömrümün Bereketi : I”, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2011), “Yeni Cami Çeşme ve Sebili’nin Kitâbesi”, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2014), “Harflerin Aşkı, Kerem Kıyak Ve Mustafa Balcı
Koleksiyonlarından”, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2015), “Medresetü’l Hattâtîn Yüz Yaşında”, İstanbul
- DİZER, Muammer (1996), “Mehmet Fatin Gökmen”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.14, s.142,
İstanbul

- DUMAN, Hasan (1992), “Beyazıt Devlet Kütüphanesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6, s.51-52, İstanbul
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (2012), (Çev.), “*Zağra Müftüsünün Hatıraları*”, İz Yayıncılık, İstanbul
- EL-CEZÛLÎ, Abdullah Muhammed bin Süleyman, “*Deâilü'l Hayrât*”, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul
- EMECEN, Feridun (2001), “İstanköy”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.23, s.308-310, İstanbul
- ERAYDIN, Selçuk (1997), “*Tasavvuf ve Tarikatlar*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- ERGİN, O.Nuri (1942), “*Balikesirli Abdülaziz Mecdî Tolun Hayatı ve Şahsiyeti*”, İstanbul
- EYİCE, Semavi (1998), “Âbide-i Hürriyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.01, s.309, İstanbul
- FEYİZLİ, H.Tahsin (2012), “*Feyz'ül Furkân Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*”, İstanbul
- GÖÇGÜN, Önder (1999), “*Namık Kemâl'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*”, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara
- HABİB Efendi (1306), *Hat Ve Hattatan*, İstanbul
- HAMİDULLAH, Muhammed (2013), (Çev. Abdülaziz Hatip - Mahmut Kanık), “*Kur'an-ı Kerim Tarihi*”, İstanbul
- İNAL, Halil İbrahim (2012), “*Osmanlı Tarihi*”, İstanbul
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal (1995), “*Son Hattatlar*”, Maarif Basımevi, İstanbul
- İZMİRLİ, İ.Hakkı (1956), “*Tarih-i Kur'an*”, İstanbul
- KAHRAMAN, Alim (2011), “Taş Basması”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.40, s.144-145, İstanbul
- KANDEMİR, Yaşar, “el-Câmiu's-Sahîh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, s.114-129, İstanbul
- KANIK, Mahmut (2009), “*Nokta ve Kalem (Şuayb Şerefüddin)*” İstanbul
- KAYA, Mahmut (2001), “Kasîdetü'l Bürde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, s.568-569, İstanbul
- KESKİOĞLU, Osman (1987), “*Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*”, Ankara
- KİEL, Machiel (2012) “Tırnova”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul, s.118-122,
- KONUK, Neval (2008), “*Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi*”, Ankara
- KOTKU, M.Zahid (1993) (Hazırlayan), “*Seçme Dualar ve Sıkıntılardan Kurtuluş*”, İstanbul
- KÖSE, Fatih (2007), “*Osmanlı Devleti'nde Nevrûz*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- ÖZCAN, Nuri (2006), “Muzıka-i Hümayun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.3, s.422-423, İstanbul

- ÖZEMRE, Ahmed Yüksel (2007), “*Portreler Hatıralar*”, İstanbul
- RADO, Şevket (tarihsiz), “*Türk Hattatları*”, İstanbul
- SAADEDĐİN, Müstakimzâde Süleyman (1928), “*Tuhfe-i Hattâtîn*”, İstanbul
- SAFWAT, F.Nabil (1996), (General Editör: Julian Raby) “The Art Of ThePenCalligraphy Of The 14th To 20th Centuries, TheNasser D. Khalili Collection Of Islamic Art”, London
- SALTUK, Süreyya (1941), “İslâmi Yazılarda Ahenk, Hat”, *İslâm Türk Ansiklopedisi*, s.154-155, İstanbul
- SAMİ, Şemseddin (1317), “*Kamus-ı Türki*”, İstanbul
- SAYAR, A.Güner (2011), “*A.Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*”, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- SAYAR, Ahmed Güner (2012), “Ünver Ahmet Süheyl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, s.350-352, İstanbul
- SERİN, Muhittin (2002), “Kayışzâde Hâfız Osman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, s.79-80, İstanbul
- SERİN, Muhittin (2004), “Meşk”, “*TDV İslam Ansiklopedisi*”, C.29, s.372-374, Ankara
- SERİN, Muhittin (2005), “Muhammed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.30, s.461-465, İstanbul
- SERİN, Muhittin (2006), “Mushaf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, s.248-254, İstanbul
- SERİN, Muhittin (2010), “*Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*”, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul
- TAŞKALE, Faruk - GÜNDÜZ, Hüseyin (2006), “*Hat Sanatında Hilye-i Şerife Hz. Muhammed'in Özellikleri*”, İstanbul
- TAŞKALE, Faruk – GÜNDÜZ, Hüseyin (tarihsiz), “*Rakseden Harfler Türk Hat Sanatından Seçme Eserler*”, Antik A.Ş. Kültür Yayınları, İstanbul
- TAŞKALE, Faruk (2012), (Ed. Ali Rıza Özcan), “20.yüzyıl Tezhip Sanatı”, *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara
- TATÇI, Mustafa (2010), “Şa'bâniyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.38, s.211-215, İstanbul
- TUĞLACI, Pars (1984), *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, İstanbul
- UÇMAN, Abdullah (2008), “Rıza Tevfik Bölükbaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, s.68-70, İstanbul
- ULUDAĞ, Süleyman (1994), “Delâilü'l Hayrât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.9, s.113-114, İstanbul
- ULUDAĞ, Süleyman (1997), “Halvetiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.16, s.393-395, İstanbul
- UZUN, Mustafa (1998), “Hilye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, s.44-47, İstanbul

- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, “Osmanlı-Bulgar Münasebetleri”, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.1
- YARDIM, Ali (1997), “*Peygamberimiz'in Şemâli*”, İstanbul
- YARDIM, Ali (2002), “*Alanya Kitâbeleri*”, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul
- YAZAR, L.Nihâl (1995), “*Halvetiliğin Şa'bâniyye Kolu Menâkıb-ı Şa'ban-ı Veli ve Türbenâme*”, Ankara
- YAZIR, M.Bedreddin (1981), “*Medeniyet Aleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*”, Ankara
- ZENCÂNÎ, Ebû Abdullah (2013), (Çev. Ziya Şen), “*Kur'an Tarihi*”, İstanbul

Sürelî Yayınlar

- BEKTAŞOĞLU, Mustafa (2000), “Kur’an’ı Göz Nuruyla Çoğaltan Hattatımız Hasan Rıza”, *Diyanet Aylık Dergi*, S.112, s. 64-65
- BERK, Süleyman (2000), “*Cihangir Camii Yazıları*”, AD Art Dekor, S.89, s.154-166
- BİNARK, İsmet (1979), “Matbaacılığın Türkiye’ye Geç Girişinin Sebepleri”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım Ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı 10-11 Aralık 1979 Bildiriler*, s.139-173
- BURÇOĞLU, N.Kuran (2001), “*Saray’dan İlk Defa Kur’an-ı Kerim Basma İznini Alan Hattat Matbaacı Osman Bey*”, Tarih ve Toplum, C. 35, S. 209, s. 312-320, İstanbul
- DEMİRTAŞ, Zülfü (2007), “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.1, s.173-183
- DERMAN, F.Çiçek (2000), “*Osmanlı Asırlarında Üslûp Ve Sanatkârlarıyla Tezhib Sanatı*”, *Yeni Türkiye Dergisi: 701 Osmanlı Özel Sayısı IV, Kültür ve Sanat*, s.34, s.624-634
- DERMAN, M.Uğur (1968), “Eski Mürekkebciliğimiz Kalem Kağıda Dair”, *İslâm Düşüncesi*, s.2-3-4-5, Ayrı Baskı, s.161-176
- DERMAN, M.Uğur (1970), “Türk Yazı Sanatında İcazetnâmeler ve Taklid Yazılar”, *VII.Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler 25-29 Eylül 1970*, Ankara 1973, C.2, s.716-733
- DERMAN, M.Uğur (1979), “Yazı San’atımızda Hilye-i Saadet”, *İlgi*, s. 34-37
- DERMAN, M.Uğur (1979), “Yazı San’atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım Ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı 10-11 Aralık 1979 Bildiriler*, s.97-118
- DERMAN, M.Uğur (2003), “Hat sanatında Hilye-i Şerifler”, *Diyanet İlmi Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed(sav) Özel Sayı, s.617-636
- ESİN, Emel (1984), “Mushaf Hattatlığı ve Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Hakkında Türklerce Yapılan İlk Çalışmalara Dair”, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, Ayrı basım, C.8, Cüz.1-4
- EYNALLI, Ebru - ERDOĞAN Ü.Gülsüm (2014), “Saklı Bir Tarihi Mekan: Bala Süleyman Ağa Küllüyesi”, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S.8, s.116-127
- GÜNDÜZ, Mahmut (1978), “Matbaanın Tarihçesi Ve İlk Kur’an-ı Kerim Basmaları”, *Vakıflar Dergisi*, S.12, s.335-350
- GÜNÜÇ, Fevzi (2005), “Hat Sanatının Asr-ı Saadetteki Durumu ve Gelişmesi Hakkında Bazı Düşünceler”, *İstem*, Yıl:2, S.4, s.145-157
- İŞİK, Ayhan (2007), “Tetkîk-i Mesâhif- Şerîfe ve Müellefât-ı Şer’iyye Dairesi Defterleri ve Taş Baskı Kur’an-ı Kerimler”, *Din ve Hayat Dergisi*, S.2, s.136-137

- KARATAŞ Ahmet (2013), “ ‘Âlim’den ‘Aydın’a Geçiş Sürecine Bir Örnek ‘Hattat’ Abdülkadir Saynaç Efendi ve ‘Yazı Ustası’ Oğlu Sait Yada Bey”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.44, s. 123-181
- KESKİĞLU, Osman (1967), “Türkiye’de Matbaa Te’sisi ve Mushaf Basımı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.15, s.121-139
- KÖSE, Osman, “ Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908) ”, *Turkish Studies, Türkoloji Dergisi 1*, S.2, s.237-272
- ÖZÇAY, Mehmed (2011), “ Hilye-i Şerif Türk Hattatların Peygamber Tablosu”, *NTV Tarih Dergisi*, İstanbul, S.31, s.100
- ÖZKAFA, Fatih (2010), “Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabetinin Tarihî Seyri”, *Marife Bilimsel Birikim*, Yıl:10, S.3, s.307-326
- ÖZKAFA, Fatih (2012), “Hilye-i Şerife’nin Dinî, Edebî ve Estetik Boyutları”, *Turkish Studies*, Volume 7/3, s. 2041-2053
- ÖZSAYINER, Z.Cihan (1990), “19. Yüzyılda Bir Hat ve Tezhip Örneği, Hasan Rıza’nın Kaside-i Bürdesi”, *Antik ve Dekor*, S.8, s.114-116
- ÖZSAYINER, Z.Cihan (2006), “Vakıflar Genel Müdürlüğüne Ait Camilerden Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesine Getirilen Hat Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, 2006 Vakıf Medeniyeti Yılı Özel Sayısı, Ankara, s.15-19
- SALTUK, A.Süreyya (1331 / 1913), “Üstâd-ı Ekrem Hattat Nazif Bey”, *Sebîlü’r-Reşâd*, C.10, S.244, s.159-161
- SALTUK, A.Süreyya (14 Muharrem 1329 / 15 Ocak 1911), “Osmanlılarda Sanayi-i Nefise Ezcümle Hutut-ı Bedia”, *Sırat-ı Müstakim*, C.7, S.174, s.280-285
- SCHİCK, İrvin C. (2009), “ Türkçe Matbu Hüsn-i Hat Literatürüne Toplu Bir Bakış”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Sanat Tarihi*, C.7, S.14, İstanbul
- ÜNVER, A.Süheyl (1967), “Çok Sayıda Kur’an-ı Kerim Yazan Hattatlarımıza Dair”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Nisan-Mayıs aylarında çıkan 4-5 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi’nden ayrışım, s. 85-91
- ÜNVER, A.Süheyl (1967), “Anadolu Selçuk Ve Beğlikleri Kur’an-ı Kerim Hattatları ve Tezyinatı Üzerine”, *VI. Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961 Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, s.130-140
- YAĞMURLU, Haydar (1969), “Tezhip Sanatı Hakkında Genel Açıklamalar ve Topkapı Sarayı Müzesinde İmzalı Eseri Bulunan Tezhip Ustaları”, *Türk Etnografya Dergisi*, S.119, s.79-114
- YILMAZ, Abdülkadir (2003), “ Hat Sanatında Hareke ve Noktalamanın Tarihi Seyri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.19, s.49-86

Diğer Yayınlar

- Alif Art Genç Sanatçılar ve Osmanlı & Karma Sanat Eserleri Müzayedesı Kataloğu, 11 Kasım 2012
- Alif Art Modern ve Çağdaş Sanat Eserleri, Osmanlı ve Karma Sanat Eserleri Müzayedesı Kataloğu, 23 Mayıs 2010
- Alif Art Osmanlı ve Karma Sanat Eserleri Müzayedesı Kataloğu, 05 Aralık 2004
- Alif Art Osmanlı ve Karma Sanat Eserleri Müzayedesı Kataloğu, 06 Mayıs 2012
- Alif Art Özel Koleksiyonlar Müzayedesı Kataloğu, 19 Şubat 2012
- Alif Art, Özel Koleksiyonlar Müzayedesı Kataloğu, 12 Şubat 2012
- ANN ARBOUR UNİVERSİTY OF MİCHİGAN, nr. Isl. Ms. 242
- ANN ARBOUR UNİVERSİTY OF MİCHİGAN, Special Collections Library, *Hutut-ı Mütenevvia-yı İslamiye Albümü*
- Artam Antik A.Ş. 256. Müzayede Kataloğu
- Artam Antik A.Ş. 265. Müzayede Kataloğu
- Artam Antik A.Ş. 270. Müzayede Kataloğu, I. Bölüm
- Artam Antik A.Ş. 272. Müzayede Kataloğu
- Artam Antik A.Ş. 275. Müzayede Kataloğu
- Artam Antik A.Ş. 284. Müzayede Kataloğu
- Artam Antik A.Ş., 286. Müzayede Kataloğu
- Artı Mezat Antikacılık, Müzayede Kataloğu, 30.04.2006
- Âsar-ı Atika, 13. Osmanlı Koleksiyon Objeleri Ve Oryantalist Tablo Müzayedesı Kataloğu, 01.06.2013
- Âsar-ı Atika, 16. Kitap, Osmanlı Şaheserleri Ve Karma Eserler Müzayedesı Kataloğu, 30.11.2014
- ATBAŞ, Zeynep (2015), “Hattat, Neyzen ve Bestekâr Kadıasker Mustafa İzzet Efendi”, (sergi kataloğu yayımı), *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Topkapı Sarayı Müzesi*, İstanbul
- BELGE, Murat, İstanbul Gezi Rehberi
- BİLEN, Yusuf (2001), “Hattat Mustafa Halim Özyazıcı Hayatı Sanatı Ve Eserleri”, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum

- BİLGİ, Hülya (2004), Gönülden Bir Tutku Sevgi Gönül Hat Koleksiyonu Kataloğu, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (1962), “Hattat Sami Efendi ve Eserleri”, *50 Sanat Sever Serisi 18*, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (1964), “Hattat Mustafa Halim Özyazıcı (1898-1964) Hayatı ve Eserleri”, *50 Sanat Sever Serisi 20*, İstanbul
- DERMAN, M.Uğur (2013), (Ed. Mehmet Erdoğan), Hüsn-i Hat, Diyanet İşleri Başkanlığı Sergi Kataloğu, İstanbul
- ELCİL, Fatih (2009), “Feyhaman Duran ve Koleksiyonu Hatlarının Çağdaş Türk Resmine Yansımaları”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi*, İstanbul
- HÜSN-İ HAT (2013) , Diyanet İşleri Başkanlığı Sergi Kataloğu, İstanbul
- IRCICA'nın yürüttüğü bir proje kapsamında, Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de basılmış Arapça neşriyatı konu alan ve henüz neşredilmemiş ve sayfa numaraları verilmemiş olan bir çalışmanın Mushaf-ı Şeriflerle ilgili bölümü
- İLTER, Elif, fotoğraf arşivi
- KARAGÖZ, F.Oker (2009), “Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu'ndaki Levhalar ve Resimler”, *Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul
- KARAHAN, Ebrû (2009), “Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu'ndaki Yazma Eserler ve Yazı Aletleri”, *Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul
- KARAMAN, Gülay (2009), “Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)”, *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Kocaeli
- KIZILYAR, Aydın, fotoğraf arşivi
- KUTLU, Hüseyin, fotoğraf arşivi
- Maçka Mezat Antikacılık A.Ş. Müzayede Kataloğu, 9 Nisan 2000, İstanbul
- MEMİŞ, Mehmet (1993), “Süleyman b. Ahmed'in “Mir'ât-ı Hattâtîn” Adlı Eseri”, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul
- MİLLİYET GAZETESİ, 01.07.1966 tarihli nüshası, s.7
- MİLLİYET GAZETESİ, 02.09.1969 tarihli nüshası, s.11
- ÖZÇAY, Mehmed, fotoğraf arşivi
- ÖZSAYINER, Z.Cihan (2006), “Vakıflar Genel Müdürlüğüne Ait Camilerden Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'ne Gelen Hat Eserleri”, *Vakıflar Dergisi 2006 Vakıf Medeniyetleri Yılı Özel Sayısı*, Ankara
- Portakal Sanat Ve Kültür Evi, Emin Barın Hat Koleksiyonu Müzayedesini Kataloğu, 23.11.2008

Portakal Sanat Ve Kùltür Evi, Bahar Müzayedesi Kataloğu, 04.05.2013

TC Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Kùtùphanesi, Demirbaş No: 504

TC Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Kùtùphanesi, Sicilli Umùmî, Dosya No:171, Gùmlek No:369, Tarih: 29/Z/1309

TC Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Mùdùrlùđù, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, şD.TNZ, Dosya No: 651, Gùmlek No: 41, Tarih: 1327

TELLİ, F.Betùl (2010) , “Divan By Hasan Rıza”, *Boğaziçi Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul

TOPRAK, Nurcan (2004), “Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi Ve Eserleri”, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Ve Sanatları Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul

ULUDAĞ, Hùmeyra (2005), “Osmanlı Hat Sanatında Tekke Yazıları”, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul

ÜNVER, A.Sùheyl (1953), “Hattat Mustafa İzzet Ve Eserleri”, *50 Sanat Sever Serisi 9*, İstanbul

ÜNVER, A.Sùheyl (1956), “Hattat şefik Bey 1819-1880 Hayatı ve Eserleri”, *50 Sanat Sever Serisi 15*, Kemal Matbaası, İstanbul

ÜNVER, A.Sùheyl, Süleymaniye Kùtùphanesi, Dr. A. Sùheyl Ünver Arşivi, Hasan Rıza Efendi Dosyası, nr.27, Tasnif edilmemiş notlar

ÜNVER, A.Sùheyl, “Babam Tırnovalı Mustafa Enver Bey Defteri”, SK, Defter No:732

ÜSTÜN, Ayşe (1990), “Hilye-i Sââdet Levhalarının Geleneksel Türk El Sanatları (Tezhib) Açısından İncelenmesi”, *T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi*, İzmir

<http://hattatlarimiz.blogspot.com.tr/2015/11/hasan-rza-efendi.html> , (E.T. 28.08.2015)

http://jottoc.blogspot.com.tr/2008_07_01_archive.html , (E.T. 28.08.2015)

<http://kalemguzeli.org/hatteserleriayrinti.php?KNO=1029&HKNO=20> , (E.T. 10.09.2016)

<http://sertoz.bilkent.edu.tr/turk/FatinGokmen.pdf> , (E.T. 15.12.2014)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Cihangir_Beyo%C4%9Flu , (E.T. 15.12.2014)

<http://www.digitalssm.org/cdm/compoundobject/collection/Kitapvehat/id/193334/rec/5>

(E.T. 15.12.2014)

<http://www.istan koy.org/documents/78.html> (E.T. 12.04.2015)

<http://www.istan koy.org/documents/82.html> (E.T. 12.04.2015)

<http://www.kalemguzeli.org/hatteserleriayrinti.php?KNO=1103&HKNO=20> , (E.T. 10.09.2016)

<http://www.kalemguzeli.org/hatteserleriayrinti.php?KNO=1331&HKNO=20> , (E.T. 10.11.2015)

<http://www.kuranlaulfet.com/hasan-riza-efendi/> , (E.T. 20.08.2014)

<http://www.tuerkei.diplo.de/Vertretung/tuerkei/tr/05-gk-istanbul/04-kanzlei-und-residenz/02-adler-brunne-graeber-kaiserzeit/02-zwei-brunnen.html> (E.T. 27.12.2015)

<http://www.turkislamsanatları.com/Main/Home/GalleryItem?id=53517a5afa925b11a81eb7a6> ,
(E.T. 23.10.2015)

<http://www.turkislamsanatları.com/Main/Home/GalleryItem?id=5381be7f1d879109c0d4c805>
(E.T. 26.10.2015)

<http://www.turkislamsanatları.com/Main/Home/GalleryItem?id=54c92304e53a2506c45bd399>
(E.T. 10.09.2016)

<http://www.yasarkandemir.com/makaleler-guzeller-guzeli-323.html> (E.T. 15.10.2016)

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079126895;view=2up;seq=1>

(E.T. 15.11.2015)

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079129071;view=1up;seq=13>

(E.T. 15.11.2015)

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079129170;view=1up;seq=18>

(E.T. 23.10.2015)

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079129170;view=1up;seq=15>

(E.T. 23.10.2015)

<https://catalog.hathitrust.org/Record/006796329?type%5B%5D=all&lookfor%5B%5D=muraqqa&ft=ft> (E.T. 12.10.2014)

ÖZGEÇMİŞ

İlk, orta ve lise eğitimini Trabzon'da tamamladı. 2000 yılında Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl, hocası Mehmet Özçay ile nesih hattı derslerine başladı. On yıl süreyle de öğretmenlik mesleğini sürdürdü. İlki 2010'da olmak üzere, her yıl düzenlenerek geleneksel hale gelen ve Birleşik Arap Emirlikleri Kültür Bakanlığı organizatörlüğünde gerçekleşen Mushaf Yazma Projesi başta olmak üzere yurt dışında ve içinde bazı proje ve sergilere iştirak etti. 2012 yılında danışman hocası Doç.Dr. Mehmet Memiş ile yüksek lisans eğitimine ve tez çalışması beraberinde sülüs hattı çalışmalarına başladı. Hâlen Sakarya Üniversitesi Sanat Tasarım Ve Mimarlık Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümündeki görevi beraberinde yazı çalışmalarına devam ediyor.